

ИСТОРИЈА СРБА У УГАРСКОЈ

од пада Смедерева до сеобе под Чарнојевићем
(1459—1690).

НАПИСАО

Др. АЛЕКСА ИВИЋ.

ЗАГРЕБ

ПРИВРЕДНИКОВА КЊИЖАРА И ШТАМПАРИЈА Д. Д.

1914.

Предговор.

Ово је прво дело, које приказује историју Срба у Угарској пре Чарнојевића. Публиковано је најпре у одломцима: једанаест чланака (од год. 1459—1552) штампани су у Летопису „Матице Српске“ под натписом „Из Историје Срба у Угарској“, даља „Три одсека из живота Срба у Угарској (од год. 1552—1596)“ публиковао сам као засебну књигу, а остали пет чланака (од год. 1596—1690) изашли су под разним натписима у „Вјеснику кр. зем. архива“. У овој књизи сви ти чланци заједно чине једну целину и знатно су попуњени новим материјалом.

Трудио сам се, да књигом својом одговорим двома потребама: да лаким стилем прикажем старију историју угарских Срба и да у исти мах изнесем за стручњаке што више новог материјала. Свестан сам свију недостатака у овом делу, свеснији сам тога јаче него ико, јер ми је тачно познато, како се још много налази необјављене и непроучене грађе за овај предмет по разним јавним и приватним архивима и како још многа питања треба подвргнути детаљним студијама. Но моја књига и нема други задатак ни већу претензију него да буде темељ даљем испитивању старије прошлости Срба у Угарској. На томе темељу треба сад много година и много научних раденика да раде, док се не подигне зграда, која ће у потпуној мери одговорити натпису ове књиге.

Писац.

I.

ОД ПАДА СМЕДЕРЕВА ДО СМРТИ ДЕСПОТА ВУКА.

(1459—1485).

Порази, које су Турци нанели српском народу биткама на Марици и на Косову и који су утврдили очиту надмоћ турску, принудише Србе, да у даљој борби потраже наслона на суседе своје, а нарочито на суседну угарску државу. У Угарској су за времена познали опасност, која се приближује са победама турским и са пропадањем српских држава и покушавали су у рођеном интересу да спасу Србе од коначне пропасти. Ови покушаји не успеше понајвише с тога, што су у Угарској избиле трзавице. Личне размирице поделише земљу на странку Хуњадијеваца и на странку њихових противника, којима су на челу стојали Цељски и Горјански. Са овом другом странком држала је и српска деспотска породица Бранковића. Међусобна борба се водила са променљивом срећом скоро двадесет година и разривала је државни живот подједнако угарски као и српски, а тиме је ослабљена била акција против Турака.

Избор Матије Хуњадија за краља угарског 23. јануара 1458. донео је потпуну победу странци Хуњадијевој над противницима, међу којима су овим избором најтеже били погођени српски деспоти Бранковићи. На сегединском сабору децембра 1458. одузму угарски сталежи, по жељи младога краља Матије, Бранковићима сва добра у Угарској, која су од ранијих владара угарских добили на уживање. Овај чин јасно је показао, да на угарску помоћ против Турака српска деспотовина није могла више рачунати. У то избише несугласице и у деспотској породици те Турцима пође за руком, да без великог напора притисну целу деспотовину и 20. јуна 1459. да заузму и деспотску престоницу Смедерево.

Са падом деспотовине под власт турску није завршена борба Срба и Турака. Многобројни ратници српски не моглоше се навикнути да служе своме непријатељу него се почеше селити у суседну Босну, Херцеговину и Зету, да помогну тамошњим сународницима сузбијати турске нападаје. Још у већем броју су прелазили у Угарску, с којом је у последње доба деспотовина била у тесној вези и у којој је краљ Матија чврстом руком прихватио владу те је пружала највише изгледа на успешну борбу против Турака. И чланови деспотске фамилије се

разиђоше на све стране. Од ослепљених синова деспота Ђурђа Смедеревца старији Гргур побегне са сестром, удовом султанијом Маром, испред брата деспота Лазара почетком 1458. године под окриље султана Мехмеда, млађи Стеван избегне 8. априла 1459, дакле и он пре пада деспотовине, у Албанију, где му даде уточишта албански владар Ђорђе Кастриота Скендербег. Кћи деспота Лазара, Марија, удала се наскоро после очеве смрти за босанског краљевића Стефана Томашевића и боравила је у Босни те тако ни један потомак деспота Ђурђа није у Смедереву дочекао пад деспотовине. Султан Мехмед поклони удовој султанији Мари Жежево крај Сереса и околна места на уживање. Брат њезин Гргур се покалуђери под именом Герман и умре октобра 1459, а за собом остави сина Вука.

Од свију држава најрадије је Угарска примала досељенике из српске деспотовине. Многи Мађари су се због близине турске повукли са границе државне у унутрашњост те је јужна Угарска била скоро опустила. Насељењем Срба по Срему, Бачкој, Банату и Поморишју снажили су Угри баш те крајеве, који су највише били изложени турским нападајима и чије је становништво највећма било проређено. Досељавање Срба из деспотовине било је олакшано и тиме, што су Угри држали у свом поседу град Београд и Мачву те прелаз са земљишта негдање деспотовине на земљиште угарско није пречила природна граница. Већином су се селили у Угарску угледнији и богатији Срби из деспотовине, јер су они највише трпели услед пропасти српске државе. Турска државна власт радила је на истребљењу угледних хришћана, који су живели на земљишту турском. Велики део властеле српске поубијали су Турци при заузимању деспотовине, а они, што преживеше пад државе своје, хватали су прву згоду, да пресељењем у суседну Угарску избегну несигурном животу под Турцима. Собом су водили и многе сељачке фамилије, које су им као властели подложне биле и које су хтеле, да и надаље деле судбину са својим господарима. Међу властелом, која се после пада Смедерева иселила у Угарску, најодличније су место заузимали синови војводе Јакше, Стефан и Димитар Јакшићи. Отац њихов, војвода Јакша, био је војсковођа под деспотом Ђурђем Бранковићем и предводио је српске помоћне чете уз турску војску приликом освојења Цариграда 1453. године. Јакшићи, који су живели у Јагодини, у бившој деспотовини, преведу собом при прелазу у Угарску 1200 српских ратника. Краљ Матија им поклони 1464. године нађлачко властелинство у чанадској жупанији и друга добра око Мориша, на којима нови господари населе доведене ратнике српске и њихове породице.¹⁾

¹⁾ Lendvai Miklós, *Temes vármegye nemes családai*, I kötet, Budapest 1896. стр. 60. Borovszky Samu (*A nagylaki uradalom története*, Budapest 1900. на стр. 17) је наразучувао да су Јакшићи постали господари Нађлава између 9. августа 1464. и 10. јануара 1465.

Са краљем Матијом дошао је на престо угарски даровит и снажан владалац, који је у сваком погледу дорастао Турцима, али сплетке и роварења унутрашњих и спољашњих непријатеља нису му допустили, да се посвети потпуно борби против Турака. Прве године је провео на учвршћивању свога престола, а кад почетком 1463. султан Мехмед провали с војском у Босну, почне се и Матија спремати на рат с Турцима. Султан зароби и убије босанског краља Стефана Томашевића и освоји целу Босну. Краљ Матија стигне тек у јесен 1463. с војском у Босну па заузме тврди град Јајце и велики део Босне отргне из турских руку. Султан је међутим хтео с другим непријатељима да ратује, те је избегавао веће сукобе са угарским краљем. Шта више, да би се потпуно осигурао од мађарских нападаја, пошље смедеревски паша првих дана 1465. године београдском заповеднику Николи Илочком посланике и понуди Мађарима у име султаново мир. Међу посланицима смедеревског паше налазио се и Вук, син Гргура, а унук деспота Ђурђа Бранковића. Огромна разлика између положаја, који је сада заузимао Матија Хуњади и онога, у коме се налазио посланик смедеревског паше Вук Гргуровић, уништила је потпуно некадању породичну мржњу међу њима. Матија наложи Илочкоме, да одбије понуду посланика турских, а Вука придобије краљ, да остави турску службу па му поклони град Сланкамен и повери војводско достојанство над Србима у Срему и околини.⁵⁾ Услед овога је добило селење Срба из Турске у Срем и јужну Угарску нове хране. Народ српски из негдање деспотовине хитао је у службу код потомка старих владара својих те је Вук набрзо могао да састави врло угледну чету српских војника.

После кратког времена добије он прилике, да покаже вредност своје чете. По налогу римског папе и цара Фридриха огласи Матија рат негдањем тасту свом, чешком краљу Ђорђу Пођебраду, заштитнику хуситске вере. Пре тога је дао Матија усмени пристанак на примирје са султаном, те је могао да поведе и пограничну војску своју против Пођебрада. Покрај осталих војвода пошао је на Чехе и Вук Гргуровић са својом четом српских ратника. Рат је отпочео априла 1468. и трајао је све до смрти Пођебрадове 22. марта 1471. и у свима сукобима се истакоше српски војници и њихов поглавица Вук необичном храброшћу.⁶⁾ У току рата отео је Матија од Пођебрада Шлеску и Моравску и узео је наслов краља чешког. Половином новембра 1469. вратио се краљ Матија на кратко време у Будим и одавде награди оне војводе, које се нарочито одликоваше у чешком рату, а на првом

⁵⁾ Joh. Chr. Engel, Geschichte des Ungarischen Reichs Wien 1834., III Theil, I Abtheilung стр. 265; Fraknól Vilmos, Mátyás király levelei, külügyi osztály, Első kötet, 1458—1479, Budapest 1893. стр. 78.

⁶⁾ Antonii Bonfinii Rerum Hungaricarum decades quatuor cum dimidia, Hanoviae 1606. стр. 554.

месту војводу Вука Гргуровића, коме краљ поклони град Белу Стену и дистрикт Тотушевињу.⁴⁾ Док је краљ боравио у Чешкој, на чији престо седе после Пођебрадове смрти пољачки краљевић Владислав, створише некоји великаши угарски заверу да свргну Матију с престола и да доведу другог пољачког краљевића, Казимира, за краља угарског. Дипломатском вештином и енергијом, која је у опште била карактерна црта краља Матије, осујетио је он заверу, а да би главније магнате јаче за себе привезао, обдари неколицину од њих на будимском сабору (августа 1471.) новим титулама и имањима. Николи Илочком даде наслов краља босанског, његовог сина Ловру постави за херцега сремског, а Вуку Гргуровићу поклони историјску титулу деспота од Србије.⁵⁾

Завера великаша против Матије имала је за последицу рат Угарске са пољачким краљем Казимиром. Пољачка војска продре у другој половини 1473. године у Угарску, али је Матија са својом четом потуче и протера. На то се споразуме пољачки краљевић Казимир, син краља Казимира, са братом својим чешким краљем Владиславом те заједнички упадну са 80.000 војника у Шлеску, да отму од Матије пре свега ову провинцију, а затим да ударе и на Угарску. Српске чете под деспотом Вуком и под Дмитрим Јакшићем узеле су и сад видног учешћа у бојевима и показале су и овог пута исту храброст, којом су се одликовале у борби против чешког краља Пођебрада. Осим деспота Вука и Јакшића управљао је српским четама и војвода Милош Белмужевић. Не може се тачно одредити, кад је прешао војвода Милош у Угарску, али је његов углед и у деспотовини морао бити велик, јер га краљ Матија одмах по прелазу обасипа поседима и спахилуцима. Од краља је добио Мојшу и Познад у темишварској жупанији, затим Фекетеџхаз, Фејереџхаз и Бозја-Бокор у бачкој жупанији и Кокот недалеко од Темишвара. У бојевима по Шлеској се војвода Милош храбро борио те је и рањен био. Децембра 1474. завршио је Матија као победилац рат са Пољацима и Чесима па дошавши идуће године у Будим, обдари и опет поједине заповеднике за показану храброст. Међу овима је и сада био деспот Вук, коме поклони Беркасово са околним местима у Срему,⁶⁾ а војводи Милошу Белмужевићу даде краљ у баштину град Шашвар, те је Милош од сада носио покрај имена племићки предикат од Шашвара.⁷⁾

⁴⁾ О. с. стр. 563.

⁵⁾ Engel, о. с. стр. 317.

⁶⁾ Ant. Bonfinii, о. с. стр. 377.

⁷⁾ Неколико хиралских споменика из XVI и XVII века, прикупио др. Алекса Ивћ, Загреб 1912. (Прештампано из Вјесника кр. зем. архива бр. I за 1913.) стр. 4; Thallóczy Lajos és Áldásy Antal, A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198-526, Budapest 1907 стр. 276; И. Заремски, Српска властела Јакшићи, календар „Матице Српске“ за год. 1908; A szerb monosteregyszázak történeti emlékek

За заслуге у рату шлеском наградио је краљ и Дмитра Јакшића, коме наскоро иза тога повери нов ратни задатак. И после одласка пољачке војске из Угарске остала су била два града у њиховим рукама и то Нађмихаљ и Хомона. Из ових градова је излазила пољачка посада и пустошила околину те краљ Матија одлучи, да под сваку цену очисти горњу Угарску од Пољака. Да би са што мање жртава извео своју намеру, дозове краљ Дмитра Јакшића к себи и поучи га, како ће преваром добити градове од Пољака. Јакшић пође са 500 коњаника и по мрклој ноћи стигне под град Нађмихаљ те се са својим војницима сакрије у оближњу шуму. Идућег дана изађе из града 250 пољачких коњаника и не слутећи никакво зло, пођу кроз шуму. Кад су дошли наспред шуме подигну Угри ужасну вику па јурну са свих страна на Пољаке и скоро све их поубијају. Затим ударе на град Нађмихаљ где је било заостало још 250 војника па и ове савладају и град заузму. У то стигну на бојно поље нове угарске чете, које освоје и Хомону те потраже Пољаке и у њиховој домовини.⁹⁾

Чим се Матија вратио из Шлеске, поче се спремати на Турке, чије су чете за време чешког и пољачког рата велику штету наносиле јужним крајевима државним. Први задатак ове војне био је освојење Шапца (Заслона), кога су Турци недавно подигли, утврдили и посели са 5000 јаничара. Испод Београда, камо је стигао новембра 1475, крене Матија војску према Шапцу и опколи га. Једна чета турска под Алибегом и Сахи-бегом пође у помоћ опкољеном граду, но буде поражена од Матијиних војника. Међутим град није ни требао ове помоћи, јер је био јако утврђен и посада му се храбро држала. После опсаде од неколико недеља увиди Матија, да силом неће моћи освојити града те употреби ратно лукавство. 20. фебруара 1476. сакрије једну чету војника у близини града, а са осталом војском се повуче. Турци помислише, да се Матија услед неуспеха окануо опсаде па се предаду весељу и одмору. Кад наступи ноћ, изађе чета Матијина из заседе и продре у Шабач. На дани знак стиже и краљ са осталом војском те заједнички нападну на збуњене Турке и освоје град.¹⁰⁾

После освојења Шапца дигне се деспот Вук са још неким војводама и са 5.000 војника на град Сребрницу. Да не би обратили на себе пажњу ишли су ноћу, преко брегова и шума и нигде нису пустошили. У Сребрници, богатој вароши са 700 кућа, био је баш вашар.

Délmagyarországon írta Szentkláray Jenő, Budapest 1908 стр. 31; Temes vármegye és Temesvár, szerkesztette Borovszky Samu dr., Budapest 1912 стр. 34, 54, 77, 114 и 398. Lendvai Miklós, о. с. на стр. 24 види, да је Мојша село крај Темешвара, а Позвад пустара.

⁹⁾ Engel, о. с. III, Erste Abtheilung стр. 338; Ant. Bonfini, о. с. стр. 578.

¹⁰⁾ Nagy Iván és báró Nyáry Albert, Magyar diplomacziái emlékek Mátyás király korából, Második kötet, стр. 343 и 344; Гласник српског ученог друштва књ. 53, Београд 1883 стр. 99.

Деспот пошаље 150 одабраних коњаника преобучених у турско одело, који се помешају међу остале Турке. У тај мах учини деспот јуриш на град, зароби око 500 душа, остало становништво поубија, а град оплени и запали. Затим крене војску на град Козлук,¹⁰⁾ који је од Сребрнице удаљен 3 угарске миље. У овом граду се већ дочуло за судбину Сребрнице те грађани изађоше на друм, исеку многа шумска дрва и поставе их пред деспотову војску, да коњаници не могу проћи, а око друма наместе посаду. Деспот обиђе споредним путем друм па удари с леђа на турску посаду, поубија скоро све Турке, заузме град њихов и крене се на Зворник. И овде грађани као и у Козлуку ставе препреке на друму но деспот разбије непријатеља па уђе у град, али је при сукобу и сам задобио рану по нози. Са огромним пленом врати се деспот у краљев табор под Шапцем, а силан народ, који доведе са овог војног похода, насели по сремским местима.¹¹⁾

Иза ових успеха остави краљ посаду у Шапцу па са осталом војском пређе у Срем и утабори се код деспотовог града Беркасова. Док се овде бавио, стигне с почетком августа 1476. глас, да је смедеревски заповедник Али-бег са братом Скендер-бегом и са 5—6000 турских коњаника упао у Угарску и пустоши околину Темишвара. Краљеве војводе деспот Вук, Дмитар Јакшић, Петар Доци¹²⁾ и други, пређу Дунав, споразуму се са београдским заповедницима, сједине своје чете са њиховим и пођу на сусрет Али-бегу. Три дана су тражили Турке док не дознадоше од ухода, да су близу. Код места Пожежене¹³⁾ заузму хришћани један брежуљак и ту су очекивали турски нападај. Али-бегу се чинило да је хришћана мало и да ће с њима лако изаћи на крај те његова војска учини идућег дана јуриш на деспота, али буде до ноге потучена. С тешком муком спасе главу и сам заповедник турски Али-бег, а брата његова заробе хришћани и убију. Око 300 Турака ухвати деспот и врати се с њима у табор краљев код Беркасова.¹⁴⁾

Даље ратовање повсри краљ деспоту, а сам се крене у Будим, да се венча са принцезом Беатричком, кћерком Фердинанда, краља Арагоније и Сицилије. Прва жена краља Матије, Каталина Пожебрадова, умрла је још 1463. године. После смрти њене провео је краљ тринаест година као удовац, а кад се планови о женидби са кћерком цара Фри-

¹⁰⁾ У оригиналу стоји Cuselath, што држим да одговара данашњем Коалунку.

¹¹⁾ Thallóczy és Áldásy, о. с. стр. 265; Гласник српског ученог друштва I. с.

¹²⁾ Ово је Петар Дојчин из народних песама.

¹³⁾ Место Pozazin означава сам са Пожежена. Домњшљање ових наших историјана, да је то Пожаревац, није тачно, јер стара писца наводе изреком, да Pozazin лежи на десној страни Дунава. Недалеко од Пожежене налазе се и данас рушевине старог града.

¹⁴⁾ Thallóczy és Áldásy, о. с. стр. 269; Ant. Bonfinii, о. с. стр. 581.

дриха или пољачког краља Казимира коначно разбише, испроси Беатричу и венча се њоме 22. децембра 1476. Док су у Будиму пировали краљевски сватови, поведе деспот војску своју на Смедерево. Уз пут заузме и зарони турски градић Ковин,¹⁵⁾ затим пређе Саву па опколи престоницу својих предака, утврђени смедеревски град и стане га бити са свих страна. Опсађене Турке убрзо принуди, да спале варош и да се повуку у тврђаву. Месецима је трајала опсада, али без успеха. Флота деспотова није била у стању да потисне испод тврђаве турску флоту, која је штитила град са дунавске стране. У децембру 1476. дође Смедереву у помоћ 60.000 Турака под анадолским и румелијским пашама. Ови нападну деспотову војску, порази је и прегнају преко Дунава.¹⁶⁾

Распре краља Матије са западним владарима учине и опет крај рату против Турака. Убојну силу своју напери краљ на цара Фридриха, коме је 12. јуна 1477. огласио рат. Главни део краљеве војске сачињавали су Срби под војводама Павлом Кињижијем, деспотом Вуком и Дмитрим Јакшићем. Даље је било у војсци Матијиној осим Мађара још и велики број Чеха, те су сва три народа, и Срби и Мађари и Чеси, имали засебне таборе. Војска краљева упадне у Аустрију и прво нападне град Траутмансдорф, који се храбро бранио, али га Матија преваром заузме. Затим освоји Петерсдорф па 16. августа 1477. постави табор под самим Бечом. Српске чете се одвоје од остале војске и ударе за то време на доњоаустријску покрајину, попале на све стране села и градове и поубијају сваког, на кога год наиђоше. Огњем и мачем опустоше целу земљу и улију у народ неописан страх. Околни градови су сами нудили краљу предају, само да буду поштеђени од српских војника.¹⁷⁾ Понизивши цара Фридриха начини Матија с њиме у јулу 1479. мир те повуче српске чете из Аустрије.

Стајаћа војска краља Матије, позната под именом црне чете, у којој су велик део сачињавали српски војници, ретко је имала прилике да се огледа с турским јаничарима, јер су ратови краљеви са западним владарима спречавали сваку истрајнију акцију против Турака. У борбу с горњим суседима Угарске биле су много пута повучене и јужне пограничне чете, те је граница државна према Турској остајала скоро сасвим отворена, али ова политика краљева, вођена не државним интересима већ личним мотивима његовим, љуто се осветила на познијим нараштајима. Док је краљ Матија, који је једини могао бити достојан такмац султану Мехмеду, трошио снагу државну у западним ратовима, од којих земља никаква добра није видела, Турци су мирно освајали

¹⁵⁾ Гласник срп. ученог друштва I. с.

¹⁶⁾ Fraknói, Mátyás király levelei, külügyl osztály, Első kötet, Budapest 1913 стр. 359; Ст. Новаковић, Последњи Брашовићи, Летопис „Матије Српске“, за 1883. стр. 63.

¹⁷⁾ Ant. Bonfinii, о. с. стр. 592.

веће и мање државе по Малој Азији и по Балкану, сређивали су прилике у освојеним крајевима и утврђивали свој положај те се тако припремали на одсудан бој с Угарском.

У неколико маха је долазило до мира између Матије и западних владара. И ако је ово трајало кратко време, ипак су Турци осетили тежину сваког таког мира. После споменутог рата краљева са царем Фридрихом, ударила је велика турска војска под Али-бегом и Скендер-бегом на Угарску и робећи по Ердељу сукоби се 13. октобра 1479. на Хлебном Пољу са ердељским војводом Стефаном Баторијем. У критичном моменту, када је битка за хришћане већ изгубљена била, стигну Баторију у помоћ Павле Кињижи и Дмитар Јакшић те са својим четама улију нову снагу клонулим Мађарима и нанесу Турцима страховит пораз. Око 30.000 Турака покрило је бојно поље, а међу погинулима налазило се и неколико паша турских.

После ове победе пређу Угри у офензиву. Крајем 1486. године крене се Кињижи у Турску, пређе код Смедерева Дунав, потуче при преласку турску флоту и прође сву Србију до Крушевца, па се врати натраг, а за собом остави опустошена села и градове. За то време бавио се деспот Вук у горњој Славонији и Хрватској,¹⁸⁾ где се тада налазио и краљ Матија. 6. децембра 1480. пређе краљ Саву и долином Врбаса крене се у град Јајце. Овде се искупише са својим четама деспот Вук, бан јајачки Петар Доци и бан хрватско-славонски Владислав Егervари,¹⁹⁾ који одлуче, да заједнички ударе на турски део Босне. Краљ се упути из Јајца у Загреб, а војводе упадну у турске крајеве, доспун чак до Врхбосне (Сарајева) и прогнају одавде заплашеног и изненађеног босанског Даут-пашу. Пуна три дана су пљачкали Сарајево и околину па се онда са многим заробљеницима врате праћени узастопце од Даут-паше, који се дотле био прибрао и скупио велику војску. Више пута је долазило до сукоба, али су свагда после љутог покоља хришћани остали победиоци. Највећи окршај догодио се код Травника, где је на бојном пољу пало неколико хиљада Турака.²⁰⁾

Много значајнији од тих битака је ратни поход у Турску, који идуће године извршише Кињижи, деспот Вук, Јакшићи и други погранични заповедници. За овај поход почело је спремање већ августа месеца и с почетка је било у плану, да и ердељски војвода Батори узме у њему учешћа. Свршетком октобра се кренула војска угарска, али

¹⁸⁾ Борђе Сремац ише, да је деспот био и у битци на Хлебном Пољу (Szerémi György emlékirata Magyarország romlásáról 1481-1543, közli Wenzel Gusztáv, Pest 1857 стр. 23. Међутим остали писци, који детаљно описују ток битке на Хлебном Пољу, не знају ништа о учешћу деспотову.

¹⁹⁾ Новаковић, Последњи Бранковић, Летопис Матице Српске књ. 147. стр. 16.

²⁰⁾ Fraknoi о. с. II стр. 76 и 84; Новаковић, о. с. стр. 16.

без Баторија. Код места Храма,²¹⁾ садашње Паланке, недалеко од Базјаша у Банату, улогорио се Кињижи и чекао, док му деспот Вук и београдски заповедник Владислав Розгоњи, који се на лађама кретали из Београда, осигурају прелаз преко Дунава. На деспота и Розгоњија нападне смедеревски војвода Скендер-бег са великом силом, али хришћани разбију турске шајке, од којих 24 лађе потопе, затим потуку војску турску те се Скендер-бег са неколицином једва спасе. Сад пређе сва угарска војска, која је бројала око 32.000 ратника, преко Дунава. Кињижи пошље напред Јована Јакшића с једним оделењем, да испита путове. Јакшића нападне изненада заповедник града Голупца са хиљаду коњаника, али их Јакшић са својом коњицом надбије, многе Турке поубија и зароби, а заповедника њиховог, који се даде у бегство, гонио је па му баш пред капијом града Голупца одсече главу. На другој страни се борили деспот и Розгоњи са Турцима. Њих је такође служила ратна срећа. Једно место за другим је падало у руке хришћанима док најзад не заузеле Браничево и Крушевац. Сад се утабори хришћанска војска код Крушевца и остане ту пуних 12 дана пустошећи по читавој околини, а враћајући се поведе собом преко 50.000 српских становника, које краљ настани у пределу око Темишвара.²²⁾

Али не само овом приликом него при сваком упадају у турске крајеве доводила је угарска војска собом велику множину српских душа и насељавала с њима јужну границу државну, коју је мађарско становништво било напустило због честих нападаја турских. Колики је обим узело ово пресељавање Срба из Турске види се најбоље из једног писма краља Матије од 12. јануара 1483. године, у коме стоји, да је за последње четир године досељено око 200.000 српских душа.²³⁾ Матија се радовао овом прирасту становништва угарске државе. Да би придобио још већа Србе за досељивање и да би наградио њихове заслуге, стечене на бојном пољу, донесе угарски сабор 1491. године један законски чланак, којим се Срби ослобађају од плаћања десетка католичком свештенству. За оно доба значио је овај саборски закључак велику повластицу.

Мир између цара Фридриха и краља Матије био је кратког века. Почетком 1480. је дошло изнова до раздора и до рата, који у први мах није показивао особиту жестину. Тек после свршеног похода Ки-

²¹⁾ Р. Агатопољни в II. М. Спасић називају град Храм или Хором нетачно Оршавом. Исто тако греше, што Јакшића, који је потукао голубачке Турке, зову Дмитријем, јер у листини краља Матије, публикованој код Fraknói-a (о. с. стр. 195) постоји овај Јакшић име Јован (био је, дакле, Дмитриј најстарији син), а и код Праја стоји, да је то био млађи Јакшић (Српски устаници против Турака, у вези са народним сеобама у туђину од 1459-1814, део први, Београд 1899 стр. 108).

²²⁾ Fraknói, о. с. стр. 158, 183, 190 и 195; Pray, Annales regum Hungariae, pars IV, стр. 157; Љуб. Стојановић, Споменик Српске краљ. академије, књ. III, стр. 142.

²³⁾ Dr. Marczali Henrik, Regesták a külföldi levéltárakból, Budapest, 1882 стр. 28.

њижијевог и деспотовог у Турску послао је Матија на Аустрију већи број војника и тиме унео већу живост на бојно поље. Смер Матијин је био, да освоји кључ Аустрије, утврђени град Хајнбург. Војску своју повери Стефану Запољи, али овоме нанесу Немци 30. јуна 1482. код Алтенбурга осетан пораз, те је Матија био принуђен, да сам преузме врховно заповедништво. Идућег месеца остави он Будим и дође у ратни логор, да изглади траг поразу своје војске и пре свега затражи преко Урбана Доција појачање од 4000 српских војника. Због велике удаљености стигне му српска помоћ тек средином августа и Матија приступи сада опсади Хајнбурга.²⁴⁾

На јужној граници је дотле оставио Кињижија, деспота и Петра Доција, да сузбијају турске нападаје. Турци се баш тада спремали, да се освете Угарској за прошлогодишње поразе своје. У Смедереву се искупи пет турских војвода, који са 10.000 коњаника пређу 6. септембра Дунав и нападну околину Темишвара, те су пуна три дана пустошили предео међа Тисом и Моришем. 9. септембра се сукобе у пољани крај Бечеја са угарском војском, коју су предводили деспот Вук, Кињижи и Доци. После страховитог покоља оставе Турци три хиљаде мртвих другова на бојном пољу па побегну безобзирце у Смедерево. Међу мртвим Турцима налазио се и један њихов војвода, а крушевачки паша допадне ропства. Хришћанима, који су имали губитак од 500 војника, падне у руке силан плен непријатељски, од кога један део пошљу краљу као доказ победе. Набрзо затим постигла је угарска војска и на другој страни успех: 30. септембра освојио је Матија Фридрихов град Хајнбург.²⁵⁾

Пре смрти деспотове забележила је историја још један сукоб његов са Турцима. Октобра 1483. крене се велика сила турска из Босне, пређе Уну и Саву те упадне у Крањску и Корушку. Оптерећени силним пленом и заробљеницима враћали се Турци кући, али их при повратку на реци Уни дочекају бан хрватски Матија Гереб, деспот Вук, Бернардин Франкопан и још неки хрватски великаши. 29. октобра приметне се битка, која се наставила и идућег дана, а завршила се потпуним поразом турским. Сав плен непријатељев отеше хришћани, многе хиљаде Турака поубијаше и заробише две хиљаде војника са две паше турске.²⁶⁾

²⁴⁾ Die Belagerung Hainburgs 1482 von Albert Ungard Edlen von Öthalom, 1901. стр. 163.

²⁵⁾ Fraknói, о. с. стр. 235; Ant. Bonfinii, о. с. стр. 620 и 920. У ово време се ва више места споминје паша из града Крушевца, те је посве неосновано нагађање Агатовића и Спасића, да је Крушевца могао после похода Кињижија и деспота Вука 1481. године остати у рукама угарским и налазити се у поседу угарском чак и 1491. године (Српски уставници, први део, стр. 136).

²⁶⁾ Fraknói, о. с. стр. 267-273; Ant. Bonfinii, о. с. стр. 623 и 929.

Краљ Матија је често награђивао ове велике услуге, које је деспот својим личним јунаштвом и храброшћу својих српских чета учинио држави угарској. Осим споменутих поклона даровао му је краљ 14. априла 1482. год. места Комоговину, Градису, Озелско, Селце и друга добра у Хрватској. Упоредо са поседом ових добара почињу и све тешњи одношаји деспотови спрам хрватских великаша, као и женидба његова са Варваром, из куће хрватских грофова Франкопанских. Деце није имао али се у толико више старао за жену Варвару и показивао је према њој велику нежност и љубав. Бојећи се, да ће га надживити, настојао је, да њу обезбеди материјално за такав случај. По претходној дозволи краљевој поклони деспот 3. маја 1482. год. Варвари град Белу Стену и дистрикт Тотушевину, који се састојао из више од сто села.⁷¹⁾ Варвара је збиља мужа надживела. Деспот умре 16. априла 1485. г., а она се касније преуда за чувенога јунака хрватског Фрању Берислава.

У задње време је и углед фамилије Јакшића необично одскочио. Од браће Јакшића је Стеван био старији, али се у описима скоро свих битака тога доба Дмитар спомиње на главном месту међу јунацима, док се име Стеваново ретко чује. Као што је поступао са деспотом Вуком и Белмужевићем, тако је краљ Матија награђивао и Дмитрово јунаштво, поклањајући њему и брату његову многе спахилуке, те се имање њихово простирало на неколико жупанија. Донацијом од 2. новембра 1467. поклонио је Стевану и Дмитру Јакшићу имања Фарнаш, Ивентелке, Валко, Ујфалу, Келечел, Горњи и Доњи Жил у колошварској жупанији,⁷²⁾ повељом од 28. јула 1476. дао им је град

⁷¹⁾ Thallóczy és Áldásy, о. с. стр. 274; Starine, књ. X, стр. 121 и 122.

⁷²⁾ Thallóczy és Áldásy, о. с. стр. 258. Цела донација гласи: „Nos Mathias dei gracia rex Hungariae, Dalmacie, Croacie etc. memorie commendamus in ore presencium significantes quibus expedit vnniveris, quod nos attentis et consideratis fidelitate et fidelibus seruicis fidelium nostrorum egregiorum Stephani et Demetrii Jaxyth de Naghlak per eos primum sacre huius regni nostri Hungarie corone tandemque maiestati nostre sub locorum et temporum varietate exhibitis et impensis, possessiones Farnas, Jwanthelke, Walko, Wyfalw, Kelechel, Felsewyld et Kezepsewyld vocatas in comitatu de Kolos habitas, que cuiusdam Benedicti Weres de dicta Farnas praeuissent, sed per notam infidelitatis eiusdem quam ipse ex eo, quod cum pridem nobiles et incole parcium Transyluanarum a fidelitate nobis iure iurando prestita in eo defecissent, quod pariter cum Johanne Groff, quem ad honorem wayuodatus eandem parcium extuleramus contra nos dum easdem partes regni nostri intrassemus Transsiluanas, immo nocendi insurrexissent, tunc praefatus Benedictus Weres eisdem adherentem contra nos nobilitatem insurrexerat, ex lege regni nostri incurrit, iuxta antiquam et approbatam dicti regni nostri consuetudinem ad sacram eiusdem regni nostri coronam consequenterque collationem nostram rite et legitime deuolue sunt, simulcum cunctis ipsorum utilitatibus et pertinentibus quibuscumque, terris scilicet arabilibus, cultis et incultis agris, pratis, pastulis, fenetis, siluis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis vinearumque promontoriis, aquis, fluuiis, piscinis, piscaturis aquarumque decursibus, molendinis molendinorumque locis et generaliter quarumlibet utilitatum et pertinentium suarum integritatibus quouis nominis vocabulo vocatis sub

Корођ у Срему,²⁹⁾ око 1480. године даровао им је место Керекеђхаз,³⁰⁾ а 16. јануара 1486. поконио им је пустаре Фенлак, Шерфежд и Фаркаш-телек у арадској жупанији. Нови господари населе у Фенлаку и Шерфежду српске досељенике.³¹⁾

Јакшићи нису били само у ратно време одважни јунаци, страшни својим непријатељима, него су и у мирно доба важили као насилни и напрасити људи. Суседи њихови морали су много да препате, јер су им они наносили штете на сваком кораку. Отуда су потекле многе парнице; Јакшићи се вечито парбили и тужакали са околним племићима, а најчешће са појединим члановима породице Доција.³²⁾

Набрзо после смрти деспота Вука нестају и браћа Јакшићи са света. Димитрија Јакшића пошаље средином октобра 1486. краљ Матија као посланика свог султану Бајазиту II. Султан угости Јакшића, одари га богатим оделом и другим поклонима и отпусти га кући. Кад је у повратку стигао у близину Смедерева и ступио на тако звани јежевски мост, насрне изненада на Јакшића турски јунак Гази-Мустафа, који је из раније с њиме у непријатељству живио, рани га смртно по лицу и глави те Јакшић умре 8. новембра од задобивене ране.³³⁾ Две године иза овога, 5. јануара 1489, умре у Бечу и старији брат Стеван Јакшић.³⁴⁾

ipsarum veris metis et antiquis memoratis Stephano et Demetrio Jaxyth Ipsorumque heredibus et posteritatibus vniuersis dedimus, donauimus et contulimus, immo damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter tenendum, possidendum pariter et habendum saluo iure alieno harumstrarum vigore et testimonio literarum mediante. Quas in formam nostri priuilegii redigi faciemus, dum nobis in spem fuerint reportate. Datum in Segeswar feria secunda proxima post festum Omnium Sanctorum, anno domini millesimo quadringentesimo sexagesimo septimo, regni nostri anno decimo, coronacionis vero quarto, С поља, у крају повеље пише хријалицом: Димитрију За фенлаку у Шерфежду, затим другим маством: Перита Биничуку.

²⁹⁾ О. с. стр. 390; Borovszky Samu, о. с. стр. 19.

³⁰⁾ О. с. стр. 20.

³¹⁾ О. с. стр. 17; Thallóczy és Áldásy, о. с. 259.

³²⁾ Ibid. Зараудска жупанија издаје 30. августа 1484. потврду, да су оробили задрлачки посед Ибра Доција људи браће Јакшића, отерали 60 коња и начинили другу штету. Међу људима, који су ову штету починили, спомињу се и ова имена: „Demetrius Pribegh, Radicz Bossnyak, Milluo Radicz Puthnichouligh, Johannes Marsith, Radosa Vokicz, Marcus filius Milath, Radona Nicola Halapith, Ladislaus wayuoda de Fellak, Georgius Radouan, Duka de Mrzeheges, Stephanus Fodor“ (DI 18994.).

³³⁾ Hammer-Purgstall, Geschichte des osmanischen Reiches Band I, pag. 635; Engel, Geschichte von Serbien und Bosnien, Halle 1801 pag. 449; Thüri Jozsef, Török történetírók, II kötet 1522-1566, Budapest 1896 стр. 4.

³⁴⁾ У споменлку Српске краљ. академије III стр. 142 (Српски Летописи) стоји да се Стеванова смрт догодила 6. априла, док у Гласнику срп. уч. друштва књ. 53 стр. 108. стоји 6. јануара 1489. Овај други датум је тачан, јер је први датум унесен забуном, која је тим пре разумљива, што одмах после ове вести бележе летописци смрт краља Матије, која се одиста догодила 6. априла 1490.

Смрћу њиховом није изумрла лоза Јакшића, јер су обојица имали деце. Стеван је са женом Милицом имао три сина: Дмитра, који је млад умро, Стевана, који се касније оженио Милицом, кћерком војводе Бел-мужевића, али такође млад умро и Марка, затим три кћерке: Јелену, која се касније удала за деспота Јована Бранковића и преудала се за деспота Иваниша Берислава, Ирину, удату за Матију Херцеговића, потомка херцег-ца Стјепана Косаче и Ану, удату за Василија Лавовића. Дмитар Јакшић (старији) је имао са женом Јелом⁸⁸⁾ четир сина: Јована, Дмитра, Петра и Ђорђа, од којих је Петар надживио осталу браћу.⁸⁹⁾ Ови потомци јуначких Јакшића одржали су и даље тековину својих отаца и заузимали су угледан положај међу угарском властелом.

⁸⁸⁾ Др. А. Ивћ, о. с. стр. 4.

⁸⁹⁾ Иларијон Зеремски, Српска властела Јакшићи, Календар Матице Српске за год. 1906; Ст. Станојевић, Нешто о Јакшићима, Београд 1901; Borovszky Samu, I. с.

II.

ОД СМРТИ ДЕСПОТА ВУКА ДО СМРТИ ДЕСПОТА ЈОВАНА.

(1485—1502).

Ни Јакшићи, а ни Белмужевић не могли су угарској држави накнадити деспота Вука нити у српском народу заузети онај положај, који је имао потомак српске деспотске фамилије. Углед, који је деспот Вук уживао међу Србима, могли су имати још само млади стричевићи његови, Ђорђе и Јован, синови деспота Стевана и они су као потомци српских владара једини били у стању, да достојно попуне онај губитак, који се осећао на граници државној услед смрти деспота Вука. Отац ових младића, слепи деспот Стеван, прогнат је био пред пад деспотовине из Смедерева, где је завладала била струја, њему противна. Као што је раније споменуто, Стеван се упути у Албанију, у државу Ђорђа Кастријоте Скендербега и тамо се оженио око 1461. године свастиком Скендербеговом, кћерком албанског поглавице Ђорђа Аријанита Комнена Топије Голема.

Неко време живио је деспот у Албанији, а кад је и овде опасност од Турака почела све већа бивати, обрати се он на своју сестру Катарину грофицу Цељску, да му буде на помоћи. Најстарија кћерка деспота Ђорђа Катарина, удовица негда моћног и богатог грофа Улриха Цељског, живила је у то доба у Гуркфелду у Крањској, а сва остала добра, која је наследила од свог мужа, распродала је или су јој разграбили суседни великаши.¹⁾ Молби брата Стевана одазове се Катарина. Она га позове к себи те заједнички откупе око 1465. од горичког грофа Леонарда град Београд, који се налазио у Фурландској, на млетачком земљишту.²⁾ У овом граду живио је од сада де-

¹⁾ Др. Алекса Ивић, Нови подаци о грофици Катарици Цељској (Летопис „Матице Српске“ књ. 267), Нови Сад, 1910. стр. 45-49. Овде се налазе документи о уступању грофициног поседа по Хрватској и Крањској и о враћању града Гуркфелда 1469. године цару Фридриху.

²⁾ Dr. Ludwig v. Thallóczy, Bruchstücke aus der Geschichte der nordwestlichen Balkanländer (Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, Dritter Band), Wien 1895. стр. 344. Од фурландског Београда се и данас виде рушевине, недалеко од Удина. — О деспоту Стевану знамо, да се год. 1461 састао у Дубровнику са сестром својом Катарином (Dr Ludwig v. Thallóczy, l. c.), а у јуну 1462. да се бавио у

спот са супругом и са троје деце, Ђорђем, Маром и Јованом. С њима је живила и грофица Катарина. Деспот је већ од 30. децембра 1435. био патрициј млетачке републике, која је сада, кад се настанио на њеном земљишту, у више маха новчано подупирала прогнатог династу српског. И са Дубровчанима је одржавао деспот везе те је 1. октобра 1476. препоручио већу дубровачком своју супругу и децу своју.⁸⁾ Осећао је, да неће дуго живети и збиља је умро у првој половини идуће године.

Са републиком млетачком стојала је и удова деспотица на доброј нози. Преко свог рођака Гргура Поповића саопшти она 16. августа 1477. сенату млетачком, да је неко одао тајне републикине угарском краљу Матији. Државни сенат обећа богату награду и деспотици и Поповићу, ако докуче и ако доставе име издајниково.⁴⁾ Деспотица се том приликом потужила републици и на своје суседе, који су правили штете незаштићеној удовици. С тога Млечићи наложе свом фурландском намеснику, да штити деспотицу од насиља њених суседа.⁵⁾ Налози републике нису много користили; суседни кастелани су стално узнемиривали деспотицу. Млечићи послаше октобра 1478. своје најамнике у Београд, но то је још погоршало положај деспотичин.

Грофица Цељска се у то доба није више налазила у Фурландији. На позив своје сестре, удове султаније Маре, отишла је к њој у Јежево па је тамо живила. И деспотици Ангелини је живот у Београду постајао све тежи те се по савету грофице Цељске крајем 1478. упути са својим синовима у Беч цару Фридриху, да од њега измоли помоћи. Цар услиша молбу деспотичину и поклони јој град Вајтерсфелд у Крањској, на што се она 9. октобра 1479. са синовима Ђорђем и Јованом завери на вечиту верност цару Фридриху и његовим потомцима.⁶⁾

Султанија Мара, а још више њезина сестра грофица Цељска, имале су горак живот у Турској, за владе султана Мехмеда.⁷⁾ Да би

Млечима. Том приликом је говорио с њиме мантовски епископ Јован Антоније, који у једном писму вели, да је деспот појава без приговора, да се не може замислити достојанственијег човека од њега, да је висока раста и ватреног и паметног лица (Dr Vincent Makouchew, *Monuments historiques des slaves meridionaux et de leur voisins*, II. volume, Belgrade 1882. стр. 206).

⁴⁾ Fr. Miklosich, *Monumenta Serbica*, Viennae, 1858. стр. 518.

⁵⁾ Óváry Lipót, *Oklevél Másolatai*, Első füzet, Budapest, 1890. стр. 144.

⁶⁾ Thallóczy, о. с. стр. 845.

⁷⁾ О. с. стр. 346, 856 и 857. Талочи вели на стр. 347 прим. I, да ће све документе, који се односе на ову продају Београда, публиковати специјалиста за фурландску историју др Винченцо Јони у „*Archeografo Triestino*“, али Јони није то учинио.

⁸⁾ У летописима српским пише, да је краљица босанска Мара, кћи деспота Лазара, год. 1476. овала Каптанузију (грофицу Катарину) код султана, који грофицу стави на муке (Гласник срп. уч. друштва књ. 53 стр. 99). Вест ову доноси летописи у вези са нападајем краља Матије и деспота Вука на Шабац и Сребрницу У то је доба збиља живила у Јежеву а краљица Мара са својим тетнама султанијом Ма-

у материјалном погледу поправила своје стање, одлучи Катарина, после одласка деспотице Ангелине у Беч, да прода Београд. Посредовањем султановим обрати се она на свог рођака горичког грофа Леонарда, пређашњег власника београдског и понуди му град натраг за суму од 5400 млетачких дуката. И деспотица у Бечу дозна за ту понуду, која је за њу значила велику неприлику. С једне стране хтела је да помогне грофици у невољи њеној, а с друге стране присвајала је право на Београд себи и својој деци. Да би доскочила тренутној немаштини своје заове Цељске, пошаље деспотица из Беча у Горицу 30. окт. 1480. г. грофу Леонарду Ђорђа Гребљановића и кућног калуђера грофице Катарине Марка, који се у то доба бавио код деспотице, те преко њих двојице заложи грофу Леонарду један млин у Београду за суму од 240 дуката, под условом, да се та свота пошаље у Жежево грофици Цељској. Обвезу о залогу потписао је 23. новембра 1480. Ангелинин пуномоћник, београдски капетан Гребљановић, а новац је однео грофици калуђер Марко.⁵⁾ Међутим

јом и грођицом Катарином (Hartjon Ruvarac, Zwei bosnische Königinnen, Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina, Dritter Band, стр. 384). Да ова летописачка белешка почиња на истини, доказује писмо грофице Катарине, послато јуна 1481. грофу Леонарду, где се грофица јада, како је у Турској рђаво држава, мучена и тучена била (Thallóczy, о. с. стр. 350). Талочи у делу *Bosnyák és szerb élet s nemzedékrajzi tanulmányok*, Budapest, 1909. на генеалошкој табlici Бранковића бележи, не наводећи навор, да је краљица Марија умрла већ 1474. године на Леукосу у месту Санта Маура као тамошња опатица.

⁵⁾ Обвеза о залогу гласи: „Ich Jorg Grebelian, die zeit hawbtman zu Velgradt vnnd als ain volmachtiger gewalthaber vnnd procurator meiner gnadigen frawen, frawen Angelinen, dispotin in der Syrley etc., bekennt vnnd thuen kundt offennlich mit dem brieft, das der hochgeborn fuerst und herr, herr Leonnhart, phallenntzgraf in Kernnden, grave zu Gorz vnnd zu Tirol etc., mein gnadiger herr, an hewtigem tag datumb des brieft der hochgebornnen fuerstin und frawen, frawen Katherinen grafen zu Czilli etc., auch meiner gnadigen frawen beyherrn Marcusen Koloier, irer gnaden capplann in guetem beraitenn golde geantwurt vnnd gesanndt hat, namlich in summa zway hundert und viertzig gulden ducaten vnnd ungrlsch, darumben ich anstatt aus volmachtiger vnnd krefftiger gewaltsam meiner obgenanten gnadigen frawen der dispotin etc. meinen obgenannten gnadigen herrn von Gorz etc. als ir volmachtiger gewalthaber vnnd procurator wissenntlichen vnnd in krafft des brieves zu einen satz eingeaentwur hab irer gnaden muell mit aller zugehorung daselben zu Velgrat in der Burgen gelegen, innzhaben bis auf sannd Johannis tag zu sunbenten nachstkunfftig, zu derselben zeit sol die berurte muell umb die obgeschriben summa guldein von sein gnaden widerumben abgelost werden vnnd ob das nicht bechach, sodann sol vnnd mag sein gnad die furpasser innhaben, die nuz vnnd zinss iarlich davon einnehmen vnnd solich obberurt ablosung guetlich ruen und ansteen, so lanng bis das der obgenant mein gnadiger herr von Gorz etc. von meiner obgenanten gnadigen frawn von Cili etc. oder wem sy das bevillhet, das obgenant sloss Velgrat mit salner zugehorung widerumben loset und in sein gewaltsam bringet an gevarde; alsdann sol sein gnad irnn gnaden uber die obgeschriben summa guldein hinausgeben fuerstvnndzwaynzick ducaten; so dann ist die bemelte muell seiner gnaden richtiges und geschaufttes guet und sol darumben sein gnad mit ainen landlewffigenn kaufbrieft nach nadturfften versorgt vnnd gegeben werdenn, alles getrewlich vngevarlich und an alle arigeliste; zu warer urkundt des brieft versigelt mit der offtgenannten meiner gnadigen frawen der dispotin aigen anhanggenden insigel, das ich an

се преговори између грофице, деспотице и грофа Леонарда наставили и провлачили се дуже времена, док није дошло до погодбе и споразума.⁹⁾

Цар Фридрих је у то доба ратовао са угарским краљем Матијом. Преговори о миру, који се после пада града Хајнбурга посредовањем папиним повели, разбили се о непопустљивост цареву те Матија настави са ратовањем. У марту 1484. заузме краљ Брук, 15. априла градић Каленберг више Беча, а у јануару 1485. предузе опсаду Беча, чија посада у мају започне преговоре о предаји и 1. јуна отвори градске капије победоносном краљу угарском. Како по свему изгледа, овде у Бечу нашао је Матија деспотицу Ангелину и њене синове, а овде му је донесена и вест о смрти деспота Вука. О одношају породице деспота Стевана спрам деспота Вука, није сачувано никаквих података, али изгледа, да ови рођаци нису били у доброј љубави. Угарска држава је међутим Вука а не Стевана признавала за деспота српског и то је свакако био један од разлога, што је претендент на деспотски престо Стеван, радије живео у туђем свету него у Угарској, ма да се у њој налазио велик број Срба и ма да је она у непосредној близини земље, на коју је Стеван право полагао. После смрти Вукове поведе краљ Матија преговоре са прогнатом династијом српском, деспотицом Ангелином и њеним синовима и понуди им, да заузму упражњено достојанство деспотско. Но баш пред овим преговорима обавила се удаја Маре, кћерке Ангелинине, за монтфератског пограничног грофа Бонифација Палеолога V. и то посредовањем цара Фридриха. Мара се венчала у лето 1485. у Инзбруку, у присуству цара Фридриха и деспотице Ангелине, а у јесен је млада кнегиња приспела у Казале, у столно место Бонифацијево. Овде је Ангелина потписала са старијим сином Ђорђем женидбени уговор, којим се обвезује, да ће зету Бонифацију платити у име мираза 10.000 дуката.¹⁰⁾ Мари је било у време венчања 19 година, а брату њеном Ђорђу 20 до 21 година.

Irer statt als ein volmachtiger procurator vnnd gewalthaber an disen brief gehenngt hab. Beschehen nach Cristy geburd vnnserrn lieben herrn. als man zallt viertzehen hundert vnnd im achtzigsten iare, an phintztag vor Sannd Kathrein tag, der heilligen Iwnckfrawen". (K. u. K. Haus-, Hof- und Staats-Archiv у Бечу, Allgemeine Urkundenreihe, Repert. I. На пергаменту, са печатом деспотице Ангелине, обештеним на врци. Истмо деспотице, којим је 30. окт. у Бечу опуномоћила Гребџановића и калуђера Марка да преговарају са грофом Леонардом, штампано је у делу Fr. Miklošić, Marija kći Angelinina i Konstantin Arlijanit (Rad jugosl. akademije znanosti i umjetnosti knj. XII. Zagreb 1870.) стр. 8. О калуђеру Марку говори Thallóczy Lajos, Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok, Budapest, 1909. стр. 65.

⁹⁾ Dr. Ludwig von Thallóczy, Bruchstücke etc. стр. 346-352. Год. 1482. налазио се Београд још увек у поседу деспотице Ангелине. 17. септ. т. г. боравао је деспот Ђорђе у Београду и одатле издао у име своје и одсутне матере и брата једну повељу (Thallóczy, Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok стр. 61).

¹⁰⁾ Венчање Марине у Инзбруку обављено је прокурацијом, тј. у одсуству супруга. Са Бонифацијом је Мара имала два сина, Вилема IX. и Ђорђа. Супруг њезин је умро 1493, а она 12. августа 1495. (Miklošić, о. с. стр. 2.)

Мада је цар Фридрих био у то доба на ратној нози са Матијом, не хтеде ипак пречити деспотици одлазак у Угарску, у државу и у службу свога непријатеља. Из Казала се врати деспотица у Беч, а одатле се крене са својим синовима и са моштима деспота Стевана, те 15. фебруара 1486. стигаше у Срем, за који су дотле само из причања знали.¹¹⁾ Уз пут су сврнули у Будим те су допунили раније преговоре са краљем Матијом. Деспотско достојанство даровао је Матија Ђорђу као старијем и уступио је новом деспоту и његовима Купиново и Сланкамен са околним селима, а уговором од 12. фебруара исте године дао им је у залог за 12.000 дуката град Беркасово у Срему и друга места, која су под тај град спадала.¹²⁾ Младом деспоту је краљ поклањао нарочиту пажњу. О великом угледу, који је деспот уживао на двору краљеву, најбоље сведочи женидба његова са Изабелом, блиском рођаком краљице Беатриче. Изабелу је краљица довела к себи из Италије па је у току 1487. уда за деспота Ђорђа.¹³⁾

Краљ Матија је после освојења Беча узео наслов херцега аустријског и често је боравио у Фридриховој престоници.¹⁴⁾ Ово је могао тим лакше чинити, што је с Турцима склопио примирје, те је на граници државној владало затишје. У Бечу је краљ и умро 6. априла 1490. Законите деце није Матија имао него незаконитог сина Јована Корвина, коме је био наменио престо краљевски. Угарски великаши се скупе на ракошком пољу да заузму становиште у погледу новог владара, али се нису могли да сложе међу собом. Покрај Корвина тражили су за себе круну угарску краљ чешки Владислав Јагелонац, брат његов краљевих пољачки Алберт и аустријски надвојвода Максимилијан Хабзбурговац, син цара Фридриха. 13. јула стигну на сабор властела и племићи из Славоније, водећи собом 7000 коњаника. На челу њиховом стојали су гроф Михајило Благајски, херцег Ловра Илочки, деспот Ђорђе и многи други, сви ватрене присталице Јована Корвина,¹⁵⁾ те и они сада узму учешћа у расправљању и саветовању.

¹¹⁾ Pavel Josef Šafárik, *Památky dřevního písemnictví Jihošlovanské*, V Praze, 1851, стр. 82. На једној ади у Обедској Бари уз Купиново налази се једна дрвена црквица. У народу постоји предање, да је та црквица саграђена од лађе, на којој су дошли мајка Ангелина и њени синови у Купиново. Пошто су они дошли из Беча и Пеште у Срем, лако је могуће, да су дошли Дунавом и Савом до Купинова те би ово народно предање могло бити основано на истини.

¹²⁾ Pray, *Annales regum Hungariae*, Pars IV, pag. 186; Gróf Teleki József, *Hunyadiak kora Magyarországon*, 12 kötet, Pesten, 1857. стр. 303. У листини овој назива краљ Ђорђа деспотом и даје му наслов „Illustris“ (титула херцега, кнежева и принчева царске и краљевске куће), а Јована зове „magnificus“ (наслов палатина, грофова и барона).

¹³⁾ Димитрије Витковић, *Прилог служби и животопису св. Максима владине (Богословски Гласник, св. 1-2, Сремски Карловци, 1908) стр. 57-72.*

¹⁴⁾ Почетком године 1490. посетио је Беч у пратњи краљеве и деспот Јован (Словеник српске краљевске академије књ. III. стр. 156).

¹⁵⁾ Ant. Bonfini, *Regum Hungaricarum decades quatuor cum dimidia*, Hanoviae 1606. стр. 664; Engel, o. c. III. Thell, II. Abtheilung, стр. 12.

Већина угарских великаша хтеде за краља човека слабијег духа и енергије, с којим ће они моћи чинити што им је воља, те познавајући као таког чешког краља Владислава, одлуче 15. августа, да њему понуде угарски престо. Нови краљ је имао међутим тежак положај. С Јованом Корвином се брзо нагоди, али остали потраживачи угарског престола, надвојвода Максимилијан и краљевић Алберт, ударе с војском на Угарску, да оружаном руком дођу до круне краљевске. Новембра 1490. већ се налазио Максимилијан на угарском земљишту. Многа властела, понајвише из Хрватске и Славоније, пристаде уз њега. Бранковићи, који су више година провели као поданици Максимилијанова оца, цара Фридриха, поздраве радосно долазак Максимилијанов и са другим великашима издаду 1. новембра 1490. године повелу, којом признају Максимилијана за свог краља и обећавају му верност.¹⁶⁾ Напротив војвода Милош Белмужевић и синови Стевана и Дмитра Јакшића са осталим Србима пристану одмах уз краља Владислава. Владислав пошље против Максимилијана Павла Кињижија, у чијој се војсци налазио и Белмужевић са својом четом, а против Алберта изашае Стефана Запољу, с којим пођоше и Јакшићи на челу својих чета.

Римски краљ и аустријски надвојвода Максимилијан постигао је на почетку велики успех. За кратко време освојио је целу Аустрију и ушао у Беч, затим упадне у југозападни део Угарске те је узимао град за градом а 19. новембра 1490. освојио и сам Стони Београд. Немачке чете Максимилијанове нису уредно плаћане него су морале и од пљачке да живе, те се крајем новембра разиђу по околини стонобеоградској да пљачкају. Павле Кињижи пошље против Немаца војводу Белмужевића и Валентина Череба са четом коњаника, који нападну Немце, разбију их и нагнају у бегство. Један део немачких војника поубијају, многе заробе, а остале су гонили све до Стоног Београда.¹⁷⁾ Ова победа Белмужевића и Череба у многим је допринела, да је Максимилијан већ половином децембра те године морао оставити заузета места и повући своје чете из Угарске.

Док је Кињижи на западној страни државе са својим војводама

¹⁶⁾ Firnhaber, Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. 1490-1526, стр. 47; у делу Berzeviczi Albert, Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok, Budapest, 1914. на стр. 173 штампан је један навештај од 1. нов. 1490. послат краљу Фердинанду, у коме пише, да на крунисање краљево нису дошли неки магнати међу њима и деспот Ђорђе (Бераевци погрешно мисли, да се то односи на деспота Вука). Херцег Ловра и деспот Србије се показују, вели даље тај навештач, као велики непријатељи краљице Беатриче. — Овај је податак карактеристичан с обзиром на родбинске везе деспотове жене Изабеле са краљем.

¹⁷⁾ Schwandtnerii, Scriptores rerum Hungaricarum, Vindobonae 1746, књига II. (Ludovici Tuberonis commentariorum de temporibus suis) стр. 170; Istvánfi Nicolai, Regni Hungariae historia post obitu glori. Mathiae Corvini regis, Coloniae Agripinae, 1685. стр. 10.

дочекивао и сузбијао нападаје Максимилијанове, упутио се против краљевића Алберта војвода Запоља. Угарска војска потисне Пољаке и септембра 1490. опколи град Кошице, у који се склонила главна сила пољачка. У војсци Албертовој било је на 500 Татара и најснажнији Татарин излазио је за време опсаде Кошица сваки дан из града и позивао Мађаре, да му изађу на мегдан. Од Мађара се нико није усудио, него се одлучи заповедник српске коњице Дмитар Јакшић, син старијег Јакшића истог имена да се огледа с Татарином. У борби послужи Јакшића ратна срећа, баци противника копљем с коња и убије га па се врати у табор, где га другови дочекају честитајући му и славећи његово јунаштво.¹⁸⁾ После овог заузеле Угри Кошице и прогнаше Пољаке те краљевић њихов буде принуђен, да се измири са својим братом Владиславом.

На свршетку 1490. године могао је краљ Владислав да слави победу над спољашњим непријатељима, а почетком 1491. покорише му се и унутрашњи противници, јер му је пошло за руком, да херцега сремског Ловру, деспота Ђорђа и Николу Хедерварија без крви приволи на верност.¹⁹⁾

При склапању мира 20. фебруара 1491. са краљем Владиславом одрекне се краљевић Јован Алберт права на круну угарску. И надвојвода Максимилијан поведе преговоре о миру. После дугог преговарања начине 7. новембра 1491. у Пожуну мир, по коме је имала угарска круна да пређе на Максимилијана и његове потомке, ако Владислав не буде имао мушке деце. На глас о пожунском миру осети се краљ Алберт изигран и оштећен у свом праву, те се подигне изнова на Угарску. Владислав поведе против Пољака своју војску, у којој се међу осталима налазио деспот Ђорђе и брат му Јован са 600 лако оружаних коњаника, синови Стевана и Дмитра Јакшића са 300 и војвода Бел-мужевић са 1000 коњаника.²⁰⁾ Битка, која се догодила недалеко од Кошица 24. децембра 1491. године свршила се са потпуним поразом Пољака те се Алберт измири са братом и уклони се коначно из Угарске.

Средином 1491. завадио се био деспот с дотадањим присним пријатељем херцегом Ловром Илочким. Повод свађи није познат, али је непријатељство било врло велико те су противници робили поседе, убијали људе, палили зграде и у опште наносили сваку штету један другоме. Архијепископ калочки Петар Варади живо је настојао, да измири завађене великаше. Неколико писама је писао током јула 1491. деспоту Ђорђу, упозорио га на опасност, која свима прети од Турака и позвао га, да оружје своје и снагу своју не троши у неплодним гра-

¹⁸⁾ Schwandtnerii, o. c. стр. 167; Ant. Bonfinii, o. c. стр. 692; Istvanffii, o. c. стр. 9; Pray, o. c. Pars IV, стр. 218.

¹⁹⁾ Istvanffii, o. c. стр. 11.

²⁰⁾ Schwandtnerii, o. c. стр. 176.

ђанским зађевицама и борби, већ да окрену своје оружје против Турака, а размирицу са суседом да изнесе пред краља и он нека пресуди, ко је крив.⁸¹⁾ Свакако су ови савети архијепископови припомогли, да се отворена борба између деспота и херцега Ловре стишала, али је одношај њихов остао и даље затегнут.

Примирје, које је начинио краљ Матија с Турском, истекло је године 1491, те Турци подигоше војску и освојише многа места око града Јајца. Краљ Владислав изда пограничним заповедницима налог, да притекну Јајцу у помоћ. Споменути архијепископ калочки Петар покуша и са своје стране, да наговори деспота, као пограничног заповедника на акцију против Турака те посебним писмом замоли деспота Ђорђа, да поведе војску своју под Јајце и да тиме посведочи своју верност према краљу, на коју се недавно заклео.⁸²⁾ Но деспот не послуша ни заповест краљеву ни савет архијепископа, јер је баш у то време водио распу са херцегом Ловром. Међутим непријатељство Угарске с Турцима није било дуга века. Настојањем мирољубивог краља Владислава углављен је нов мир с Турском.

Током 1493. године дошло је до великог сукоба међу славонским великашима. Повод непријатељству није познат, али је резултат био, да су Јован Киш Хорват од Хлапчића, Ловра Банфи од Горјана, Фрања и Јован Берислав од Грабарја, деспот Ђорђе и још неки напали градове Иванку, св. Ђурађ, Осек и Сотин у вуковарској и Сомбатхељ у барањској жупанији, заузели их, оробили и људе поубијали или собом повели. Ердељски епископ Владислав и Петар Гереб од Вингарта поднесу тужбу против овог насиља конвенту печ-варадском, који наложи истрагу. У исто доба је водила истрагу жупанија вуковарска против деспота Ђорђа и Јована ради заузећа и присвајања кастела Борова, својине Николе Банфија од Линдве. Ово је први сачувани званични документ, у коме се и Јовану признаје титула деспотска.⁸³⁾ Као што нам нису познати разлози овој свађи госпде славонске, тако су нам исто у тами судбени резултати њени. Идуће године, како сведочи једна листина палатина Стевана Запоље од 1. фебруара, водили су парницу деспоти Ђорђе и Јован против Владислава и Стевана Егervарског ради града Костајнице.⁸⁴⁾

У ово доба се пружила деспоту Ђорђу прилика, да се освети своме противнику Илочком. Моћни херцег овај падне у немилост код краља Владислава те краљ, наговорен од препреденог саветника свог Бакача, нападне с војском на посед херцегов. Како је деспот био сусед Ловрин, наложи му краљ, да удари на Митровицу и друге градове

⁸¹⁾ Thallóczy és Aldásy, o. c. стр. 284-287; Pray, Annales regum Hungariae, стр. 230.

⁸²⁾ Pray, o. c. стр. 229.

⁸³⁾ Orsz. levéltár, Dl. 20056 u 20057.

⁸⁴⁾ Thallóczy és Aldásy, o. c. стр. 291.

његове. Деспот поведе своју војску, опколи Митровицу децембра 1494., примора у њој Ловрину посаду на предају и повери управу градску својим људима.⁸⁵⁾ За кратко време потисне деспот Ловрину војску из свију места у Срему те се крене у Славонију и опколи херцегов град Ораховицу. Ратним лукавством заплаше Срби кастелана ораховичког и овај после опсаде од неколико дана преда град.⁸⁶⁾ Недалеко од Ораховице налазио се и краљ Владислав са својим табором, те деспот дође у краљев табор после освојења града. Краљ прими деспота врло лепо, угости га и са многим поклонима отпусти кући.⁸⁷⁾ Одавде се Ђорђе упути у Илок, где се са илочким и митровачким капетаном краљевим Андријом Ботом споразуме 28. априла 1495. о накнади штете и плена, почињеног за време овог ратовања.⁸⁸⁾

Многи спомени, који су остали о животу и раду последњих деспота од лозе Бранковића, сведоче нам о побожности и љубави спрам православне вере како код мајке Ангелине тако и код њених синова. Ово је занимљива појава особито кад се узме, да су млади деспоти цео век до доласка у Срем провели међу католицима и да је Ангелина рођена у кући албанског католичког властелина Топије. Нарочито је деспот Ђорђе нагињао побожном калуђерском животу. Брак његов са принцезом Изабелом развргнуо се набрзо после венчања те је можда и то био разлог, што је деспот заузео непријатељско држање г. 1490. спрам краљице Беатриче. О манастирима православним водио је Ђорђе са својима сталну бригу. Тако у повељи, коју 3. нов. 1495. издадоше деспоти у Купинову, записаше по старом обичају српских владалаца годишњу помоћ светогорском манастиру св. Павла. На овој повељи се потписују оба деспота и мати њихова.⁸⁹⁾ Један извор даје Ђорђу деспотску титулу и г. 1497; те године, нападну деспотови људи иришки кастелан Вук Голаковић и кастелан града Јарка у Срему, поданике грофа Петра Гереба од Вингарта те почине разна насиља и изазову судбену парницу са грофом Геребом.⁹⁰⁾ Но у то доба Ђорђе није био у ствари деспотом. Отприлике почетком 1496. године се покалуђерио, а деспотско достојанство остави млађем брату Јовану, који је имао више воље за светски живот и за вођење војске од смиренога брата свог.⁹¹⁾ Матер и брата ставио је пред готов чин: постригао се ноћу, у купиновачкој цркви св. Луке од неког игумана кучијанског и узео име Максим. Примивши монашки чин позове Максим софијскога ми-

⁸⁵⁾ Istvánffy, о. с. стр. 25.

⁸⁶⁾ О. с. стр. 26.

⁸⁷⁾ Pray, о. с. pars IV, стр. 267; Engel, о. с. стр. 72.

⁸⁸⁾ Thallóczy és Aldásy, о. с. стр. 292.

⁸⁹⁾ Fr. Miklosich, Monumenta Serbica, Viena, 1858. стр. 539.

⁹⁰⁾ DI. 20598.

⁹¹⁾ Р. Агатовић и П. М. Спасић, о. с. стр. 149.

трополита Калевита, који га посвети за јеромонаха купиновачког.⁸³⁾ Повељу од 3. новембра 1499. потписују само Ангелина и деспот Јован; у повељи овој обвезује се Јован, да ће давати светогорском манастиру Свимену годишњу помоћ, а ако га бог начини господином Срба, даваће и више, онолико, колико су негдањи српски владари давали.⁸⁴⁾

Године 1496. дошао је деспот Јован у сукоб са мађарском господом. Јобађи његови не хтедоше да плаћају десетак калочком надбискупу Петру Варацију те краљ заповеди Јосифу Шому, да силом покупи десетак од деспотових јобађа. Деспот се обрати надбискупу у тој ствари, али овај одговори, да не може Србима опростити десетак, јер њиме издржава чете своје, а и иначе је дужан да брани права цркве; бог је створио Угарску кршћанском а не шизматичком земљом и деспоту није у власти, да од ње створи српску државу; у хришћанској земљи под хришћанским владаром мора се живети по хришћанским законима. И друга господа српска позивајући се на српску веру њихову не хтедоше плаћати десетак католичкој цркви, али краљ Владислав наложи жупанијама бач-бодрошкој, чонградској и сремској, да морају од свакога порез узимати.⁸⁵⁾ Тим налогом краљевим погажени су и изиграни закључци државних сабора од г. 1481. и 1495, који су ослободили Србе од плаћања десетка.⁸⁶⁾

У државном сабору од 1498. набројени су у чланку 22. сви угарски барони, који су имали дужност, да под својом заставом поведу чете у бој. Деспот српски спомиње у два маха; у § 3. стоји, да је дужан у ратно доба дати 1000 коњаника, а § 41. вели, да има давати 1000 хусара; § 37. спомиње Стефана Јакшића од Нађлака, а § 43. одређује, да Милош Белмужевић мора у рат ићи са свима хусарима својим.⁸⁷⁾ Војвода Милош је стојао у великом угледу код краља Владислава, који му је поновио и потврдио 1496. године право на сва имања, добивена од краља Матије.⁸⁸⁾ Са женом Оливером имао је војвода Милош двоје деце, сина Вука и кћер Милицу. Једном приликом, последњих година петнаестог века, налазио се војвода на једном свом имању у Потисју, па како је баш тада био светац Успенија Богородице подигне се са сином Вуком и са 60 људи у српски манастир, који је био посвећен Богородици и лежао недалеко од војводина двора. Кад је по православној закону завршена служба божја, посаде се присутни у порту за софру да ручају и после ручка се неки разиђу да спавају, а други

⁸³⁾ Pavel Josef Šafarik, *Okazky občanského písemnictví, V Praze, 1851.* стр. 64.

⁸⁴⁾ Miklosich, o. c. стр. 543.

⁸⁵⁾ Fraknói Vilmos, *Váradi Péter kalocsai érsek élete, Századok az 1883.* стр. 830; Wagner Károly, *Epistolae Petri de Warda, Pozsony, 1776.* стр. 127.

⁸⁶⁾ Magyar törvénytár 1000-1526 évi törvenyszikkek, Budapest, 1899. стр. 388 и 588.

⁸⁷⁾ O. c. стр. 606 и 608.

⁸⁸⁾ Lendvai Miklós, *Temes vármegye nemes családjai, I. kötet, Budapest, 1896.* стр. 24; др. Алексеа Иванѣ, *Неколико хришћанских споменика*, стр. 4.

да играју и да се забављају. Смедеревски Турци су били дознали од једног прибеглице, да ће Белмужевић доћи на славу те заповедник турски, и ако је владао мир између Угарске и Турске, поведе собом око 300 коњаника, стигне у манастир ноћу уочи славе и прикрије се на згодном месту, које је било 3000 корака удаљено од манастира. Сутрадан око шест часова после подне, кад је заповедник турски држао, да су Срби, заморени од вина и части, поспали, пошље четрдесет коњаника и заповеди им, да војводу Милоша изазивају. Војвода чим опази Турке, скочи на коња и наложи осталима, да исто учине. С почетка се размишљао, да ли да замлетне бој или да побегне са својима, јер је познао, да је овде превара по среди. Ипак, да би очувао своје јуначко име, удари на Турке, а кад ови узмакну, гонио их је до оног места, где су остали Турци били прикривени. Сад се развије битка, у којој погине више Турака него Срба, али и сам Милош буде рањен, а јединца сина му убише у боју. Кад се војвода кући вратио, био је смрћу свога сина, боловима задобивене ране и преваром турском тако раздражен, да је дао извести све заробљене Турке, којих је у тамници својој имао много па их стави на муке и напоследку их поубија. Ни овим није задовољио жеђ за осветом него сакупи сву своју војску, замоли и од пријатеља својих неколико чета па упадне у турску земљу и тамо је немилици пустошио и палио турске домове и убијао Турке, не штедећи ни старо ни младо, ни мушко ни женско. Сав народ у Угарској огорчио се на краља Владислава услед ове преваре турске, учињене према војводи Милошу. Владислава су називали кукавицом, што не води отворен рат с Турцима него склапа мир са онима, који не знају да поштују мира.³⁵⁾

Кад је краљ попустио ратној струји и званично објавио 1501. године Турцима рат, војводе Милоша није било више међу живима. Осећајући крај животу напише 8. децембра 1500. на српском језику последњу вољу своју и расположи са својим имањем. Рођацима својим Марку Радановићу остави Мојшу и Познад, Степану Прибеновићу Дег, који је имао у залоги и неком Јови остави Шипсов, а остала места Шашвар, Фекетеехаз, Фејерехаз, Бозја-Бокор, Мунару, Гедуш, Кокот, Јеново и пола Мале Ђармате остави матери својој, жени Оливери и кћерки Милицы. Калуђеру Тимотеју даде 100 дуката да однесе у Свету Гору.³⁶⁾ Почетком маја 1501. године умро је војвода Милош и одмах после смрти његове наложи краљ Владислав, да малолетну Милицу нико не

³⁵⁾ Schwandtnerii, о. с. стр. 233.

³⁶⁾ Др. Алекса Ивић, о. с. стр. 4. Као сведоци из тестаменту Милошеву фигурирају Јела, удовица Дмитра Јакшића са синовима Јованом и Дмитрим Степаном Јакшићем, Сибињанин Јанош, Јела, жена Дмитра Потречића, Јованна, жена Пете-а и калуђер Тимотеј. Место Шипсов је г. 1488 држала у свом поседу фамилија Љубић (Országos levéltár, Dl. 30225); о месту Дег говори Lendvai, о. с. стр. 127.

сме узнемиривати у поседу њеном и да нико не сме ништа од ње потраживати судским путем, док не постане пунолетна.⁴⁰⁾ Овај налог је издат 30. маја, а 3. јуна исте године одобри и потврди краљ у свему последњу вољу војводе Милоша.⁴¹⁾ Милица се доцније удала за Стефана Јакшића, сина старијег Јакшића истог имена те тако Бел-мужевићево имање остаде и даље у српским рукама.⁴²⁾ Од Јакшића су год. 1500. живили Стефанови синови Стефан и Марко и Дмитрови синови Јован, Дмитар, Петар и Ђорђе.⁴³⁾

Деспот Јован је имао сасвим друге погледе на свет него брат његов Ђорђе. Он је схватио као задатак свога живота не да постом и молитвом стече себи небеско царство, већ да војском својом надбије Турке и да их истера из негдање деспотовине па да се попне на престо својих предака. У рату с Турцима, започетом 1501. године, њему је допала видна улога. Још пре огласа рата рачунали су Млечићи на њега и он им је обећавао, да ће наоружати и подићи против Турака хиљаду пешака и толико коњаника.⁴⁴⁾ Средином идуће године, кад је рат већ отпочео, упадне он у друштву београдског бана Ђорђа Кањижаја у турске крајеве. Војска њихова је бројала 14.000 људи. С једним одељењем њеним опколише војводе Смедерево, да држе посаду смедеревску у шаху, а с другим делом војске опустоше за то време турска места по читавој околини смедеревској. У неколико сукоба нанесу страшан пораз Турцима и врате се са 2.000 заробљеника и са богатим пленом у Угарску.⁴⁵⁾ Новембра исте године повери краљ деспоту Јовану врховну управу војске на јужној граници. Турци међутим нису желили рата него пошљу једног посланика деспоту и замоле га, да интервенише код краља Владислава за мир. Краљ одбије предлоге турске, на што деспот пред Божић 1501. упадне у Турску са 800 својих коњаника и 200 калочког надбискупа, уз реку Колубару продре у Босну, спали тамо многа села, многе Турке поубија и на 600 зароби па се са великим пленом у марви и стварима врати у Срем.⁴⁶⁾ У јануару 1502. понови нападај. Сада је повео собом 2600 коњаника, упао с њима у Босну, спалио многа места и донео натраг силан

⁴⁰⁾ Thallóczy és Aldásy, о. с. стр. 297.

⁴¹⁾ О. с. стр. 298.

⁴²⁾ Н. Зеремски, I. с.

⁴³⁾ У једној повељи, дататој 16. дец. 1500. набрајају се „apud manus egregiorum Stephani et Marci condam Stephani ac Johannis, Demetrii, Petri et Georgii condam Demetrii Jaxyth de Naghlak filiorum“ (Orsz levéltár у Будимпешти, DI. 28865).

⁴⁴⁾ Rad jugoslovenske akademije, свеска VIII. стр. 77; V. Makuscev, Monumenta historica Slavorum Meridionalium vicinorumque populorum, tomus I, volumen I, Varsaviae 1874. стр. 253.

⁴⁵⁾ Гласник српског ученог друштва, књ. XIV, стр. 59; V. Makuscev, о. с. стр. 256 и 317.

⁴⁶⁾ Р. Агатовић и П. М. Спасић, о. с. стр. 156; V. Makuscev, о. с. стр. 256 и 319.

плен. Извештавајући краља о овим успесима својим замоли га, да му пошаље ради даље акције у помоћ 800 до 1000 коњаника.⁴⁷⁾ Турцима су били неугодни ови упадаји деспотови те су настојали, да под сваку цену осигурају својој држави мир са Угарском. Ахмед паша Херцеговић покушавао је у јануару 1502. да склони деспота на мир, а кад тада не успе, нудио му је у јуну ове године богате поклоне, ако одустане од даљих нападаја.⁴⁸⁾ Деспот се међутим није дао подмитити. Његова војска је у то доба нарасла на 10.000 људи, с којима он продре у Босну и средином јула заметне код града Зворника битку са турским четама. Битка се сврши са потпуним поразом турске војске.⁴⁹⁾ Победи ове улише деспоту снаге и воље за даље ратовање те он пошаље брата свога калуђера Максима у Млетке, да уговори споразумну акцију са републиком против Турака. Млечићи, заморени дугим ратовањем, не прихвате предлоге деспотове него се измире са султаном.⁵⁰⁾

Тек што се вратио калуђер Максим из Млетака, падне у постељу деспот Јован. Изгледа, да је ратујући назебао те скрхан јаком грозницом умре у најлепшим годинама 10. децембра 1502.⁵¹⁾ Синова није имао него су остале после њега две кћерке, Марија, која се касније удала за Фердинанда, сина грофа Бернардина Франкопана и Лујзе, принцесе арагонске⁵²⁾ и Јелена, која се доцније удала за војводу молдавског Петра Рареша (1507—1548 и 1541—1446).⁵³⁾

⁴⁷⁾ О. с. стр. 257 и 319.

⁴⁸⁾ О. с. стр. 257.

⁴⁹⁾ Годишњивца Стојаана Чупића, I. стр. 69; Стојан Новаковић, Последњи Бранковић, Летопис „Матвце Српске“ књ. 148 стр. 73; Makusev, I. с.

⁵⁰⁾ Rad jugoslovenske akademije, I с.

⁵¹⁾ Šafarik, о с. стр. 82; V. Makušev, о с. стр. 258. и 320. У документима, које је Макушев нашао, записано је под 5. јануаром 1508, да је одмах после смрти деспотове угарска влада одузела од његове фамилије земљу његову, пошто није имао мушких потомака. Ово потврђује и деспотица Ангелина у једином писму од 1509. године (Споменик срп. краљ. академије, св. 39, други разред бр. 35, Београд, 1903. стр. 18).

⁵²⁾ 10. нов. 1526 склопио је Крсто Франкопан уговор са надвојводом Фердинандом у ствари неких градова и у уговору вели: „... dieselben abgemelten herrschafften, sloss vnd fleckhen, sollen nahmalen des genannten graf Cristofen auch selnes jungen vettern des dyspoten, graf Ferdinandus sun vnd irer balder eelich leibserben erblich sein und beleiben, dieselben innhaben, nutzen, nlessen, verkhumern, versetzen, verkhauffen, damit hanndlen thun vnd lassen, als mit anndern irem erblichem gut..... vnd so er vnd gedachter sein vetter, der disspot, on leibserben, namen vnd stammens mandlichs geschlechts mit tod abgeen....“ Назива дакле Фердинанда деспотом по жени његовој, кћерки деспота Јована (Orsz. levéltár); Historia della casa Musachia у делу Hopf, Chronique greco-romanes, Berlin 1879. стр. 306.

⁵³⁾ Др. Јован Радовић, Гроф Ђорђе Бранковић и његово време, Београд, 1911. стр. 85. прим. 2.

III.

ОД СМРТИ ДЕСПОТА ЈОВАНА ДО БИТКЕ НА МУХАЧКОМ ПОЉУ.

(1502—1526).

Угарски је краљ Владислав, противно од свога предходника на престолу, ретко ратовао. Нарочито је избегавао сукобе с Турцима. Кад је султан Бајазит 1499. године навестио млетачкој републици рат и притиснуо је са сува и са мора, замоле Млечићи свог пријатеља надбискупа Тому Бакача Ердедија, свемоћног саветника угарског краља, да наговори овога на заједничку акцију против Турака. Бакачу пође за руком, да придобије краља и да увуче Угарску у ратовање (маја 1501.) али са спремањем војника и одашиљањем на бојно поље ишло је доста споро, те Турци преухитре краља, упадну у пожешку и вуковарску жупанију и опустоше их. С јесени 1501. ударе на град Јајце, али овде зло прођоше, јер их бан Јован Корвин порази и одагна испод града. Исто су тако пострадали Турци, као што смо видели, и у сукобима са деспотом Јованом Бранковићем.

Средином 1502. године крене се главна војска угарска, која се у Ердељу прикупљала, да нападне Турке. На челу њеном беху ердељски заповедник Петар гроф од св. Ђурђа, темишварски гроф Јосип Шом и бан хрватско-славонски Јован Корвин. С њима пође Петар Тарнок и Јаков Герлишћански, даље Ђорђе Кањижаји са београдском српском и мађарском посадом, а на челу осталих српских чета Марко и Дмитар Јакшић као и војвода Радич Божић, који се недавно доселио био из Турске. Дунав пређоше код града Храма и ударе на Видин па га заузму и спале. Исто то учине и са градом Кладовом, затим упадну град Никопољ те спале и њега, али тврђавом никољском не могоше овладати. Чете угарске стану робити по околини ових места те се с многим пленом и великим бројем српских становника врате у Угарску. Преведене Србе населе на простору од Београда до Темишвара.¹⁾ После овог упадаја у Турску није рат дуго трајао. Млетачка република склопи 14. децембра 1502. мир с Турцима те тиме престаде обвеза ратовања и за краља Владислава, па се и он 20. августа 1503. измири са непријатељем.

¹⁾ Istvánffy Nicolai, Regni Hungariae historia post obitu glori. Mathiae Corvini regis, Coloniae Agripinae 1685. стр. 32.; Pray, Annales regum Hungariae, Pars IV, стр. 304.

За време ратова угарско-турских долазили су Угри у додир са Србима у Турској чешће него иначе. Средином 1502. ступише погранични заповедници у везу са угледним Србима Цветком и Марком, те ови пребегоше из Турске у Угарску, а собом доведе сваки своју родбину и пренесе све своје покретно имање. С почетка се настанише у северинској бановини, али их краљ премести одатле у Београд и постави их у службу београдском бану Ђорђу Кањижаји-у. Касније се Цветко завади с Кањижаји-ем и оде од њега, но овај задржи неке ствари Цветкове, те се у распу њихову мораде краљ умешати. Из писама краљевих види се, да су оба ова пребега, а нарочито Цветко, били имућни људи и да су имали многе драгоцености у своме поседу.³⁾

Одбрана јужне границе угарске, која је и у мирно доба скопчана била са опасношћу и са напором, поверена је после углављеног мира са Турцима, београдским и шабачким четама, деспоту Иванишу Бериславу, Стевану, Марку и Петру Јакшићу и Стевану Брадачу. О овоме имамо један запис из 1504. године³⁾, а тај је запис уједно најранији извор, који спомиње Иваниша Берислава већ као српског деспота. Пространи поседи хрватских великаша Берислава били су у суседству са имањима српских деспота, те су обе фамилије имале честог додира међу собом. Могуће је, да је и преудаја удовице деспота Вука, Варваре, за Фрању Берислава, допринела везама између Бранковића и Берислава. Фрањин стричевић Иваниш Берислав ожени се у току 1503. или 1054. године са удовом деспотицом Јеленом. Краљ Владислав је нудио после смрти деспота Јована Максиму, да поново узме управу и наслов деспотски, али Максим не хтеде ово примити, те краљ начини деспотом новог мужа деспотице Јелене и даде му у посед имања деспота Јована, која је после смрти Јованове угарска влада била конфисцирала. Преудајом деспотице Варваре и деспотице Јелене налазио се сада у рукама породице Берислава скоро сав посед деспотски, и онај, који је уживао деспот Вук као и овај, кога су држали деспоти Ђорђе и Јован.

У Купинову, новој резиденцији својој, окружен је био деспот Берислав махом Србима. Његови изасланици, које је слао у разним службеним приликама, били су српске народности. Стојао је у вези са московским великим кнезом Василијем Јовановићем, коме је марта 1509. препоручио молбу митрополита београдског Теофана, у ствари милостиње за београдску цркву⁴⁾. Био је у политичком и у привредном погледу подузетна духа. Држао је у закуп краљевску тридесетину у својој околини и стојао је, као блиски сусед, у вези и

³⁾ Thallóczy és Áldásy, о. с. стр. 304 и 308.

⁴⁾ О. с. стр. 317; Kovachich, Supplementum, II, стр. 305—307.

⁵⁾ Споменик срп. краљ. академије, св. 39, други разред, бр. 35. Београд 1903. стр. 17.

честој преписци са београдским баном Ђорђем Кањижаји-ем. Сачувано је неколико писама деспотових, упућених Кањижаји-у, која нам расветљују одношај њихов. Према једном таком писму деспотову од 18. марта 1505. намеравали су њих двојица, да нападну на Смедерево, али се за намеру њихову дознало у Турској, те су одустали од тога. Кањижаји је држао, да је деспот одао ове планове, но деспот одбије у писму прекоре Кањижаји-а с тврдњом, да та кривица пада на самог Кањижаји-а и на војнике херцега Илочког.⁵⁾ Кратко време после овога заваде се деспотови људи са људима хрватског бана и опустоше нека банова добра, а узгред похарају и некоје поседе, који су били краљева својина. Кањижаји пребаци деспоту изгреде његових војника и позове га, да накнади штету, коју исти починише. Деспот му 27. маја 1505. одговори, да он није био присутан кад се то пустошење догодило, да је и његово имање пустошено, а осим тога да нису његови већ банови људи започели свађу.⁶⁾

Деспот Берислав је марљиво похађао државне саборе, те се скоро на свим важним државним актима из оног доба налази и његово име. Кад су угарски великаши 1505. године одржали сабор на ракошком пољу и одлучили на њему, да у будуће нигда неће бирати туђинца за краља потписао је међу осталом властелом и деспот Иваниш тај закључак.⁷⁾ Идуће године пошље краљ Владислав изасланство да преговара о миру са царем Максимилијаном па међу другима потпише и деспот пуномоћ посланицима краљевим.⁸⁾ Кад је 1508. године било крунисање двогодишњег сина краљева, Људевита, за угарског краља, носио је деспот пред Људевитом једну од оних застава, које су носили државни достојанственици при крунидбеним свечаностима.⁹⁾

Промењене прилике на двору деспотову непријатно су утицале на калуђера Максима те он намисли, да остави Срем. Са својом мајком Ангелином и са моштима свога оца и свога брата крене се у Влашку, где му војвода Радул после смрти влашког митрополита повери митрополитско достојанство. Као митрополит учинио је Максим влашком господару великих услуга на дипломатском пољу. Године 1507. измирио га је са молдавским војводом Богданом, а почетком идуће године пратио га је у Будим и посредовао између њега и краља Владислава за споразум.¹⁰⁾ Међутим Јован Радул одмах после повратка из Будима умре, а његов наследник војвода Михна нагињао је католичкој вери и

⁵⁾ Thallóczy és Áldásy, о. с. стр. 320.

⁶⁾ О. с. стр. 821.

⁷⁾ Kovachich, о. с. стр. 382; Pray, о. с. стр. 313.

⁸⁾ О. с. стр. 821; Kovachich, л. с.

⁹⁾ М. Mesić, Pleme Berislavića, Rad jugoslavenske akademije, књига VIII, Загреб 1869. стр. 80.

¹⁰⁾ Johann Christian von Engel, Geschichte der Moldau und Wallachey, Erster Theil, Halle, 1804. стр. 190.

ружно се понашао према митрополиту Максиму. С тога Максим, кад га је војвода послао у Будим са дипломатском мисијом, сврши у Будиму свој посао и јави Михни резултат по једном човеку, а сам се не врати у Влашку већ оде у Срем.

Крајем 1508. године уговорише најугледнији европски владари тога доба, римски цар, папа и француски краљ т. з. камбрејски савез са задатком, да поруше моћ млетачке републике. Краљ Владислав затражи сада од Млечића, да му врате Далмацију, која је некад припадала угарској круни или ће иначе и он приступити савезу западних држава против републике. Кад виде, да Млечићима није ни на крај памети уступање Далмације и кад папа баци анатему на републику, а Французи потукоше 14. маја 1509. до ноге млетачку војску, намеравао је Владислав најозбиљније, да упадне с војском у Далмацију. Али Млечићима прискочи у помоћ њихов пријатељ надбискуп Бакач, најупливнији човек на двору краљеву, који почне да одуговлачи и спречава акцију против Далмације. Да би забунио краља другим пословима, наговори га Бакач почетком 1509. године да иде у Чешку па да тамо крунише свог сина и за чешког краља. У Чешкој се краљ донекле ослободио од утицаја Бакачева те науми, да се што пре придружи камбрејском савезу, али Бакач набрзо задоби стари утицај те је и сада, као и доцније, кроз читаву 1509. па и 1510. годину ометао планове краљеве против републике.

Међу онима, који су озбиљно мислили да нападну Далмацију и отму је од Млечића, био је и деспот Иваниш. Он се одазове позиву палатина Имре Перињија, прибере 200 коњаника и јави 12. априла 1509. из Купинова бановима хрватско-славонским Ђорђу Кањижаји-у и Јовану Чаковачком, да ће се скорим кренути са својом четом па ће чекати у Ђакову, Херману или у околини Брода на даље заповести палатинове. Ако га пак банови буду затребали, нека му пишу па ће поћи куд они захту, само би са своје стране желео, да се акција одгоди до Ђурђева дана, док трава не нарасте, јер ће тада лакше бити за храну коњима. Деспот је увиђао и сам, да се читаво подузеће против Млечића може изјаловити, па замоли банове, да га у залуд не крећу, јер није рад да се излаже трошку, ако нема потребе.¹¹⁾ Идућег месеца се налазио деспот у Броду, оданде оде у Јајце, али се на позив бана Кањижаји-а врати у Брод. Кањижаји је хтео, да се састане лично са деспотом и да се споразуме с њиме о акцији те га је позивао или да га посети код његове куће или да се састану у Митровици. Берислава задржаше послови у Броду и он писмено обавести 6. јуна 1509. г. Кањижаји-а, да га не може посетити.¹²⁾

С дана на дан постајало је све јасније, да од намеравање војне против Млечића неће бити ништа. Надбискуп Бакач заклањао је са

¹¹⁾ Thallóczy és Aldásy, о. с. стр. 331.

¹²⁾ О. с. стр. 332. и 333.

успехом своје млетачке пријатеље. С друге стране је у Угарској било трзавица, које би неповољно утицале, да је дошло до заплета са спољним непријатељима. Средином 1509. године откаже бивши хрватско-славонски бан Андрија Бот послушност новим бановима па и самом краљу. Хрватско-славонски и суседни мађарски великаши забунише се око овог одметника, а на Млетке сасвим заборавише. И деспот Берислав се даде са својих 200 коњаника у потеру за Ботом те се крајем 1509. године налазио у Загребу. Овде покуша још једном, да покрене хрватске магнате на поход против Далмације. Међутим су држање Бакачево према Млечићима узели за узор и хрватски великаши те се Франкопани, Благајски, Зрињски и други надметаху, који ће тешње пријатељство склопити са републиком, шта више, нудили су и позивали Млечиће, да узму под своју власт и целу Хрватску и Славонију, а споменути Андрија Бот отворено је нудио савез републици. Разочаран због немара и трулежи покуша деспот да барем савлада Бота, а кад му ни то не пође за руком, врати се кући својој.¹³⁾

Агилност деспота Иваниша упала је у очи краљу Владиславу те кад се 1511. испразнила столица бана јајачкога, повери краљ у јулу те године деспоту достојанство банско и одбрану угарског дела Босне. Од сада је Иваниш вршио двоструку пограничну службу, као деспот српски и као бан јајачки. Чување границе било је скопчано са великим издацима те су погранични заповедници често морали и од приватног свог иметка да поднесу материјалних жртава. Осим тога је служба на две стране била напорна те је деспот већ почетком 1513. молио краља, да га реши дужности јајачкога бана, јер он не може и неће више да одговара за одбрану бановине. Молбу своју понови неколико пута те краљ најзад усвоји 25. маја те године оставку његову.¹⁴⁾ Ово је уједно последњи спомен о деспоту Иванишу Бериславу. У другој половини 1513. или првих месеци 1514. године догодила се смрт његова, јер се у мају 1514. говори у споменицима о деспотици Јелени као господарици деспотских чета, а не о деспоту Иванишу. Могуће је, да је деспот већ раније боловао, па да је због болести и дао оставку на банском достојанству.

О другим знаменитијим Србима овога доба мало је вести. О Јакшићима је познато, да су живили у граду Нађлаку и да су наставили традиционалне свађе и тужакања са суседним великашима.¹⁵⁾ Дмитар Јакшић је стојао у вези са великашима у Влашкој те ступи на чело једне завере, коју је изазвао против себе влашки војвода Михна. Омра-

¹³⁾ L. c.; M. Mesić, o. c. стр. 82. У часопису Századok за год. 1882. у чланку Fraknól Vilmos, Magyarország és a cambrai liga саопштен је део разговор деспотов са млетачким послаником Pasqualigo-м, који се водио 1. јануара 1510. у Загребу (стр. 189.)

¹⁴⁾ Thallóczy és Áldásy, o. c. стр. 388. и 389.

¹⁵⁾ O. c. стр. 259.

женог владара овог баци народ с престола, а завереници га нападну у бегу 12. марта 1510. на улици у граду Сибињу и убију га, али у метежу погине и вођа заверенички Јакшић.¹⁶⁾ Од све браће преживели су Дмитра још само Петар и Марко Јакшићи са децом својом. Они поделише међу собом породично имање па и сам град Нађлак поделише на двоје.¹⁷⁾

Многа зла, што је надбискуп Бакач, свемоћни саветник краљев, нанео Угарској, крунисана су Дожиним устанком, који је поникао као последица Бакачевог предузећа, да подигне крсташку војну против Турака. Положај јобаћа у Угарској био је од увек врло тежак, а рђавом управом у земљи и самовољом обесних великаша погоршало се стање њихово у ово доба још већма. На позив Бакачев, да се дигне крсташка војна против Турака, ступише многобројни јобаћи у крсташке редове, надајући се од срећног рата с Турцима побољшању прилика у Угарској. Бакач даде сељацима за вођу сикулског племића Ђорђа Дожу, који је у задње време изашао био на глас са свога јунаштва. Дожиним јобаћима, подељеним у више група, стицали су се са свију страна све више нових другова, а како нису добијали довољно хране, почеше они чинити изгреде и насиља по околици. У бој нису могли да се крену, јер нису добили у довољној мери оружја ни новаца. Неки од њих помислише, да је сад згодна прилика да затраже од великаша разне олакшице за свој сталеж, већином олакшице локалне природе и од мањег значаја, а као одговор на захтеве њихове, забранише им великаши, да у будуће ступају међу крсташе па заповеде и онима, који су већ стојали у Дожиној војсци, да се врате натраг. Огорчење Дожиних крсташа расло је с дана у дан, док се крајем маја 1514. није извргло у страховиту побуну. Место на Турке поведе Дожа своју војску на племиће и великаше и поче пустошити и палити спахинске замке и двореове, а похватане племиће стављати на муке. Једно одељење под управом Стевана Балога пошље на град Чанад, али овде усташи зло прођоше. Стеван Батори и чанадски бискуп Никола Чаки дочекају побуњене јобаће, разбију их па оду у Нађлак, да у двору Петра и Марка Јакшића прославе победу. У зору их међутим пробуди велика галама. На глас о поразу код Чанада кренуо се Дожа, да лично потражи Чакија и Баторија па их нађе у Нађлаку, где се нападају нико није ни надао. Батори и Јакшићи побегоше, Чакија крсташи ухвате па га са још неким великашима распну на крсту, а Нађлак запале. Још су неко време беснили усташи по околици чанадској, где освоје Задорлак, Арад, Липово, Вилагош и Шољмош, а онда опседну Темишвар, у ком је заповедао споменути Батори. Опседнутом Темишвару дође средином јуна у помоћ

¹⁶⁾ Johann Christian von Engel, о. с. стр. 192.; Гласник срп. ученог друштва, књ. 53. стр. 105.

¹⁷⁾ Borovszky Samu, A nagyaki uradalom története, Budapest 1900. стр. 20.

Јован Запоља. У крвавој битци поразио је Запоља Дожину војску, а самога Дожу у бегу стигне и зароби Запољин рођак Петар Петровић те га великаши заједно са осталим усташким поглавицама уморе страховитим мукама.¹⁶⁾

У овом устанку Дожином, који се почео па и завршио у крајевима где Срби станују, имао је великог учешћа српски народ. Срби се поделише на две странке, неки су пристали уз устанак а други су били против устанка. Покрет Дожин је пренесен и у Срем. Један од вођа усташких поп Борбаш пређе Дунав код Петроварадина и опустоши горњи Срем све до Сланкамена, затим се врати у Бачку па почне палити племићке дворе и бунити народ. Мађарима у Бачкој дођу у помоћ чете деспотице Јелене, затим чете београдских вицебанова Блажа Олаха и Гргура Нађа, те заједнички нападну на крсташе, разбију их, одузму им плен и опустоше сва села бачка, која су држала са усташима. Попа Борбаша потиснуше Срби у св. Леринц па запале и тај град и врате се натраг са великим пленом. При прелазу преко Дунава дочека Србе код Петроварадина војвода Стефан, сланкаменски шајкашки заповедник, потуче српске чете и отме им марву и други плен па се врати у Сланкамен.¹⁷⁾ Остатак српске војске превезе се преко Дунава и сукоби се са грађанима сланкаменским, но над овима однесу српски војници победу. И против других усташа се борили Срби. Једна чета устаничка под вођом Бенедиктом Поганом, притесни у Бачу надбискупа Гргура. Опет позваше Србе из Срема и ови заједно са Мађарима нападну усташе између Дерша и Фелеђхаза па их сатру и врате се с пленом кући. Међутим код Каменице буду Срби потучени од усташког вође Антонија Нађа. После те победе похита Нађ према Тиси, али се Срби приберу после пораза и удруже се са војском београд-

¹⁶⁾ Borovszky, o. c.; Verancsics Antal, Összes munkái, II, стр. 7, 8, 9 и 11.

¹⁷⁾ L. c.; Szerémi György, Emléklata Magyarország romlásáról, 1484.—1543., közli Wenzel Gusztáv, Pest 1857. стр. 61—63.; Istvánffy, o. c. стр. 48. Због тога, што је војвода Стефан, заповедник краљевих шајкаша на Дунаву, изпао на краљеву војску, домаћи га идуће године к себи београдски бан Иуре Терек и даде га расећи на четири дела. О овом Стевану савремени извори знају врло мало. Нагледа, да је он истоветан са Стеваном Штиљановићем, за кога народна традиција тврди, да се родио у Паштровићу, да је дошао у Срем и после смрти Јована Бранковића ратовао на своју руку. Прославно се највише ради својих побожних и богоугодних дела, али је и храбро одбијао нападаје турске. С почетка је становао у Моровићу у Срему, а касније сагради себи дворе у Шиклошу у Барањи, где му је краљ Владислав помлово многа добра. Народно предање даје Штиљановићу назив деспота и вели, да је умро природном смрћу 4. октобра 1516. (Летопис „Матице Српске“ за 1874., у чланку „Повесна слова о кнезу Лазару, деспоту Стефану Бранковићу и кнезу Стефану Штиљановићу“, од архимандрита И. Руварца, стр. 118 и даље; Р. Агатовић и П. М. Спасић, Српски устаници против Турака, Део Први, Београд 1895. стр. 245.)

ских вицебанова те стигоше Нађа код Перлеза и потуку му војску, а њега заробе.²⁰⁾

Од дужег времена се плашио краљ Владислав великог угледа, који је уживала у земљи властеоска кућа Запољина, те је још 1506. године склопио уговор са царем Максимилијаном, у ком је уговору потврђен пређашњи споразум о праву Хабзбурговаца на круну угарску, ако Јагелонци изумру. Овим је хтео Владислав да добије у Хабзбурговцима ослонац против све веће моћи Јована Запоље, који је смерао да у згодној прилици свргне Јагелонце па сам да заузме престо. После Дожиног устанка порасте још већма углед Запољин, на што се Владислав још тешње здружи с Максимилијаном. Оба владара се састану у јулу 1515. у Пожуну и Бечу те наново потврде пређашњи уговор и заруче Људевита са унуком Максимилијановом Маријом, а Фердинанда, брата Маријина, са Аном, кћерком краља Владислава. Рат против Турака, који покрене непосредно после овога Владислав, заврши се несрећно. На челу војске краљеве стојали су Јован Запоља, Стефан Батори, Имре Терек и браћа Јакшићи но док је војска угарска опседала град Жрнов пападне је смедеревски санџак Синан-бег и потуче је.²¹⁾ Са овом битком престало је даље ратовање. Набрзо затим, 13. марта 1516. умре Владислав и престо угарски заузео десетогодишњи син његов Људевит.

Још пре смрти краља Владислава нестало је са света митрополита Максима. Са матером својом Ангелином, која се такође постригла и по стала калуђерицом, подизао је у последње време манастире у Срему. Материјално су лоше стојали, те монахиња Ангелина замоли од московског великог кнеза Василија Јовановића потпору за зидање манастира Крушедола, у који ће сместити мошти мужа свога Стевана и сина Јована.²²⁾ Није нам познато, кад је умрла мајка Ангелина. Максим је носио, после повратка из Влашке, неко време достојанство београдског митрополита, затим се повукао у нови манастир Крушедол, где је умро 18. јануара 1516.²³⁾

Угарска је после смрти краља Владислава падала све дубље и дубље. Недорасли син његов Људевит васпитавао се под управом рђавих људи, који су га већ и с тога развратно васпитавали, да би могли и кад он одрасте, задржати власт државну у својим рукама. О Србима се првих година владе Људевитове врло мало зна. Јакшићи су после Дожиног устанка поправили 1517. године порушене зидове града Нађлака. Дворове своје нису више градили из слабе грађе већ

²⁰⁾ Verancsics, I. c.

²¹⁾ Verancsics, o. c. стр. 13.

²²⁾ Споменик срп. краљ. академије, св. 89. Београд 1903 стр. 18.

²³⁾ Љуб. Стојановић, Стари српски хрисовули, акти и т. д. Београд 1890. (Споменик срп. краљ. академије, св. 3.) стр. 153.

из цигље и камена и умножили су новим досељеницима нађлачко становништво.²⁴⁾ Деспотица Јелена оставши удова са четворо ситне дече, са две кћерке од првог супруга и са синовима Стеваном и Ђорђем од другог мужа,²⁵⁾ настојала је, да одгоји што боље своју децу и да прошири породично имање.²⁶⁾ У опште је на јужној граници државној владало затишје, јер су Турци били потпуно заузети ратовањем у Египту и Азији, те на границу и на српске граничаре није у држави нико ни главе обраћао. Али због овог немара угарске владе наскоро је морала цела земља да испашта.

Султан турски Селим умре 1520. године и престо заузме јединац син његов Сулејман. Нови султан је наследио од оца пуну благајницу, одличну војску и неугасиву жудњу за ратовањем и освајањем нових земаља. Доласком новог султана на престо сматрао се мир између Турске и Угарске прекинутим, те Сулејман, који је имао већ првих дана свога владања да издржи борбу у Азији, пошље посланика у Угарску с намером, да мир угарско-турски обнови. На двору будимском су потцењивали снагу новог султана. Отезањем коначног одговора и ружним понашањем спрам турског посланика разјарише Угри Сулејмана те чим угуши побуну у Сирији и утиша остале азијске провинције своје, крене јула 1521. голему војску на угарске пограничне тврђаве, Београд и Шабац. Заповедници београдски Фрања Хедервари и Валентин Терек, као и шабачки Стеван Шуљок, побегоше из градова пре доласка непријатељског, а одбрану градску поверише својим заменицима. Главна војска турска удари на Београд, а једно оделење са султаном на челу нападне на Шабац. Капетан шабачки Симеон Логоди држао се храбро са својом маленом четом, али огромној сили непријатељској није могао одолети. 7. јула освоје Турци јуришем тврђаву и сву посаду поубијају.

Резиденција деспотице Јелене, Купиново, налазило се у непосредној близини шабачког турског табора те деспотица одмах на почетку опсаде пошље једног човека Турцима и јави, да ће се покорити султану, који пристане, да јој у том случају поштеди земљу. Ради тачнијег споразума пошље султан у Купиново једног тумача, али се деспотица међутим предомисли па покупи своје ствари и побегне из Купинова у Угарску, а тумача пошље као роба краљу угарском. Кад

²⁴⁾ Borovszky, о. с. стр. 21.

²⁵⁾ Haus-, Hof- und Staats-Archiv у Бечу, Hungarica за 1527. годину.

²⁶⁾ М. Месић, о. с. стр. 95. Талоджевој расправи „Bruchstücke aus der Geschichte der nordwestlichen Balkanländer“ (Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina III Bd.) придодана је на стр. 359 и једна листина од 24. јула 1520., у којој се capitulum ecclesiae de Kew тужи палатину Баторију, како Јован Долић од Ирига, племић у служби деспотице Јелене и сина њеног деспота Стевана, угрожава неке посаде херцег Јоване Ујлакија и Фрање Ренаја.

султан дознаде о овом, наложи 12. јула Балибегу, санџаку валонском, да поседне Купиново, а 13. јула заповеди Мустафа паши, да заузме остале градове. Сутрадан пошље никопољског Бехрам-бега и силистријског Махмуд-бега у потеру за деспотицом. Ови се већ 16. јула вратише и доведоше много заробљеника, али деспотицу не могоше нигде да нађу. Она је међутим отишла преко Угарске на славонска добра фамилије Берислава. После освојења Шапца крене се султан на Земун и Београд те уз пут сврати 30. јула у Купиново, да разгледа напуштене деспотске дворе. ⁸⁷⁾

У Земуну наиђе војска султанова такође на храбар отпор. Град су бранили браћа Скоблићи са 400 шајкаша, али надмоћна сила непријатељска се дочепа преко мртвих бранилаца градских зидова. ⁸⁸⁾ Сад опколи султан са целом својом војском Београд, чија се посада састојала из српских и мађарских чета. Срба је нарочито много било у шајкашкој војсци београдској, којој је и заповедник био Србин Петар Овчаревић. ⁸⁹⁾ Посада београдска одбијала је јуначки турске нападе, али кад јој један заповедник учини издајство, а други задоби рану у боју, предала је 29. августа град у турске руке. Султан поправи београдска утврђења, постави на зидове 200 топова и снабде град храном и посадом па се као победник врати у Цариград.

Тек што се главна сила турска повукла испод Београда, деспот Стеван Берислав, коме се у сачуваним изворима први пут признаје деспотска титула године 1520. врати се у Купиново. У сред зиме, 11. јануара 1522, године, пошље из Купинова свога човека Путника, као посланика палатину Баторију. Није нам позната мисија Путникова, али се она без сумње састојала и у томе, да извести Баторија о стању, у коме се налази сада, после одласка турског, Купиново и остали градови деспотови. ⁹⁰⁾ У Купинову се бавио деспот само кратко време, а почетком марта се налазио у Броду, одакле је у споразуму са матером својом послао палатину новог посланика, Фрању Бешењеји-а. ⁹¹⁾

Пад града Београда, који је чувао улаз у Угарску и који је читавих сто година штитио запад од нападаја турских, начинио је јак утисак на читав свет. За један тренутак пренуо се и краљ са великашима својим из нерада, те су неко време озбиљно помишљали, да крену војску на Турке, али кад султан оде са границе и кад се зарати са ритерима на острву Роду, утону опет цео двор у стари нерад.

⁸⁷⁾ Hammer-Purgstall, о. с. III. стр. 636; Љуб. Стојановић, о. с. стр. 142; Thürl József, Török történetirók, I. kötet, Budapest 1893. (Török magyarkori történelmi emlékek, Második osztály: irók) стр. 278.—280.

⁸⁸⁾ Verancsics, о. с. стр. 15.

⁸⁹⁾ Ibidem.

⁹⁰⁾ Thallóczy és Aldásy, о. с. стр. 357.

⁹¹⁾ О. с. стр. 358.

у забаве и весеља. Ипак учини краљ нешто и за одбрану државе. По жељи народној именује папа једног илочног францишканца, Павла Томорија за калочног надбискупа, а краљ Људевит повери овом храбром човеку одбрану јужне границе угарске. Чим Томори преузе заповедништво у своје руке, обрати прву пажњу устројству шајкашке војске, која се губитком Београда скоро сва расула, а један део њезин на челу са Петром Овчаревићем, прешао је у турску службу. Томори прикупи остатке шајкаша и напусти их код Петроварадина, а за вођу њихова постави краљ у споразуму са Томоријем јуначког војводу српског Радича Божића. Кад је тако у ред довео шајкашку војску, лати се уређења сувоземних чета. На брзу руку прибере угледан број војника и увежба их, те је за врло кратко време могао да пожње знаменитих успеха на бојном пољу. Августа 1523. упадне у Срем њих 15000 Турака са Ферхат-пашом на челу. Најпре дође до битке између угарских и турских шајкаша, који су чували цео табор турски. Божић потуче шајке и однесе сву храну и ратни пртљаг турски па онда са Томоријем и другим пограничним великашима удари 12. августа на сувоземну силу Ферхатову и порази је хаметом. Око 8000 мртвих Турака покрило је бојно поље и око 4000 се подавило у Дунаву.⁹⁹⁾ Ова победа изазва велико одушевљење у земљи, а краљу се учини, да је сада свака опасност минула те Томорију не хтеде дати ни толико новаца, да може најамничке чете платити и градове на граници поправити и наоружати.

После освојења Рода спремао се 1524. султан Сулејман да зарати на Египат те понуди Угарској мир, али папа и надвојвода Фердинанд почеше одвраћати краља Лудевита од мира. Краљ их послуша и одбије понуду султанову, но док је тиме Турке изазивао, није се бринуо, како ће наставити ратовање и сузбијати нове нападаје непријатељске. На двору краљевом владала је непрестано ужасна морална поквареност. Краљ је лакоумно расипао државне приходе и често пута је потрошио сву државну готовину. Околина његова је била сва листом иста така. Нико се на двору није озбиљно бринуо о државним стварима. Тешким приликама у земљи придружила се једна нова невоља: лутеранска вера пренесена је и у Угарску, те је ухватила у горњој и средњој Угарској корена. Тако се унесе у државу верске зајевнице и раздори. Понегде су били племићи толерантни спрема нове вере. Тако су Јакшићи у Нађлаку разделили на двоје храм, у једној поли се служила православна служба, а у другој хуситска. Но већина великаша је била нетрпељива спрема хуситима и лутеранима. Многи

⁹⁹⁾ Verancsics, o. c. стр. 19 ; Istvánffy, o. c. стр. 108. и 104.; Óváry Lipót, Oklevél másolatai, Első füzet, Budapest 1890. стр. 268.; Fraknoi Vilmos, Tomori Pál élete, Századok sa 1881. стр. 381.; Гласник срп. ученог друштва књ. 53. стр. 108.

су већ и из националних обзира прогањали веру, коју је засновао Немац Лутер.

Очајно стање у држави покрене родољубивије племиће угарске, да једним енергичним чином учине краја трулежи у земаљској управи. На државном сабору, одржаном средином 1525. у Хатвану, збаце они Стевана Баторија са палатинског достојанства и изаберу место њега Стевана Вербечија. Али у избору Вербечија се преварише племићи. Одличан као говорник, изврстан као правни писац био је Вербечи као државник немаран, свиреп и себичан, те је за кратко време потпуно проиграо поверење, које су племићи у њега полагали и постепено отуђивао од себе и своје најоданије пријатеље.

Ни после промене на палатинском достојанству није осим Томорија нико водио бригу о граници државној. Томори ступи у додир са угледнијим Србима у Турској и наговарао је ове, да се преселе у Угарску. Међу Србима је најзнаменитији био властелин Павле Бакић, који је у месту Венчацу између шуме Ломнице и потока Јесенице имао своје дворе. Целокупно му је имање износило на 50 разних добара и села, која су носила име Бакићева земља.²⁶⁾ Павле је био на далеко чувен са свог јунаштва, са мудрости и богатства. У народу је био необично омиљен, а и сами Турци су га поштовали и бојали га се. Док су у мађарским рукама били Београд и Мачва, држао је Павле уз Угарску, али кад Турци освојише Шабац и Београд, покорио се и Павле султану.

С јесени 1525. отпоче Томори преговоре са Бакићем. На позив Томоријев одлучи Бакић, да се пресели на угарско земљиште па да се у друштву са Угрима бори против заједничког непријатеља хришћанског. Као услов за пресељење тражио је Павле, да му краљ поклони једно имање у Угарској, које ће бар приближно одговарати оним добрима, што их он ужива у Турској. Томори се обрадује Бакићевом пристанку на сеобу. Знао је, како је велико богатство и како је велик углед Павлов у народу српском. Знао је, да ће Срби у много већем броју ступати у службу угарску, ако им Бакић буде на угарској страни старешина. Отприлике средином 1525. пошље Бакић пет својих људи са њиховим породицама и имањем у табор Томоријев, који се налазио тада код Петроварадина. Ова петорица донесу глас, да је Бакић све своје покретно имање већ натоварио на кола и само чека одговор од краља па ће одмах да се пресели. Томори напише писмо

²⁶⁾ Verancsics, о. с. стр. 302.: *Történelmi Társaság* за год. 1882, *Tomori Pál kiadatlan levelei* стр. 87.—95. У ово доба налазимо још једног српског племића на угарској страни, Рају Лазаревића *de Nagy Gyarmath*, који је имао на уживање један део Велике Вармате (*Lendvai*, о. с. I, стр. 66.). Осим тога је град Јанова (*Temesjenő*) био г. 1528. у поседу тројице српских племића, Јевејског Томе, Ђорђа Богачевића и Ђорђа Лазаревића (*Temesvár, szerkesztette Borovszky Samu dr., Budapest 1912. стр. 106.*)

краљу Људевиту и двојици великаша угарских, који су код краља имали утицаја и препоручи најтоплије молбу Бакићеву. Сеоби овога угледнога властелина српског давао је Томори већу важност него негдањем пресељењу Милоша Белмужевића и браће Јакшића и предлагао је краљу, да што пре означи Бакићу земљиште, где ће се са својима населити.⁸⁴⁾

Да би лакше могао преговоре водити, дође Павле на границу Турске па је неко време са границе слао гласнике Томорију. Краљ се није надао, да ће Бакић тако брзо доћи по одговор те није одмах одговорио на писмо Томоријево о сеоби Бакићевој. Кад је Бакић дознао, да од краља нема још одговора, дојави преко двојице својих људи Томорију неке вести о Турцима, а сам се врати својој кући у Венчац, јер се бојао, да Турцима, који су и иначе сумњали у Павла, не падне у очи његов боравак на граници. Томори отпрати краљу Бакићеве гласнике, а Бакића позове преко писма, да се одмах пресели, ако му је живот у опасности, ако није, онда је боље да остане тамо, док не стигне краљев одговор, јер из Турске може боље послужити хришћанској ствари.⁸⁵⁾

Од сада су јурили често Бакићеви гласници Томорију, од овога краљу и обратно. Краљ зајамчи најсвечаније, да ће Бакићу испунити његове захтеве, чим се досели у Угарску. Кад су се споразумели о свима појединостима, крене се Павле децембра 1525. у Угарску. Сомом је понео огромно покретно имање те са женом Теодором, кћерком Маријом, браћом Манојлом, Петром, Комненом, Димитријем и Михајилом и са 50 лаких коњаника пређе преко Дунава и упуту се у табор Томоријев. Бакићу је омогућена сеоба поглавито с тога, што се дунавска турска војска, турски шајкаши, састојали скоро из самих Срба, чак им је и вођа, Петар Овчаревић, био Србин. Осим тога је Србима било поверено чување турских мостова на Дунаву и Сави, те је Павле могао безбрижно пренети своје ствари преко Дунава, а чувари су му при прелазу још на руку ишли. У последњем моменту дозна ипак београдски паша за сеобу Павлову те пошље у потеру једну чету турских војника, који похватају и поубијају баш на прелазу преко Дунава многе пратиоце Бакићеве, а за чување мостова одредише од тог доба турске војнике место српских.⁸⁶⁾

Док је Бакић у Турској живио, није познавао тачно прилике, у којима се налазила угарска држава. Кад се преселио и ступио у средину угарских великаша, пред очима му се указа жалосна слика. Главну

⁸⁴⁾ Történelmi Társas 1882. I. c.

⁸⁵⁾ О. с. стр. 86.

⁸⁶⁾ Pray Georgius, Epistolae Procerum regni Hungariae, Viennae 1803. стр. 97.; Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Relationes oratorum pontificorum 1524.—1526., Budapest 1884. стр. 308. и 309.; Hazai állapotaink a mohácsi vész előtt, II. közlemény, Övály Lipóttól, Századok 1884. стр. 486.

реч у земљи су водили самовољни великаши, који се на заповести краљеве и на одредбе државних сабора нису ни освртали. Сам краљ је живио лакомисленим животом, забава му је била главни посао а државна управа споредни. Блиску опасност није нико узимао озбиљно. Државна благајница је била празна, заповедници на граници: јајачки бан, српски деспот Стеван Берислав, калочки надбискуп Томори и српски шајкаши трпили су велику оскудицу, јер им краљ одавно није издао плаћу за најамничке чете њихове.³⁷⁾

Преласком Бакићевим у Угарску унесено је више живота на границу. Многи Срби долазили су из Турске и ступали у службу Бакићеву, а јављали се и други прваци српски нудећи по Бакићевом примеру краљу своје услуге и тражећи јамство од краља, да ће им дати у Угарској имања на уживање. И Бакић је тражио, да се пре свега реши питање о његовом поседу. Са краљем и великашима је расправљао првих дана јануара о земљишту, на ком ће настанити своју фамилију. Краљ закључи у споразуму са великашима, да Бакићу уступи једну варош, од које ће имати 1500 дуката годишњег дохотка и да 40 коњаника његових узме краљ у најам.³⁸⁾ Тек што се у начелу споразумео с краљем, полети Бакић на границу, да прикупља око себе српске чете и да буде Томорију на руци при одбијању турских нападаја.

Одмах се показало, да је Томори имао потпуно право, што је Бакићевој сеоби давао велику важност. Осокољен његовом сеобом ступи у везу са Томоријем и Бакићев пријатељ Петар Овчаревић, заповедник српских трупа у војсци београдског паше Балибега и капетан српских шајкаша у турској служби. О намерама и кретању турске војске слао је Овчаревић тајне извештаје угарским заповедницима, те је тиме чинио велику услугу хришћанској ствари.³⁹⁾ Корист од сеобе Бакићеве увиђали су многи од угарских магната те су настојали да га привезу што већма за нову домовину. Бивши босански епископ Павле Кањижаји сам је ставио краљу један град на располагање, да га Бакићу поклони.⁴⁰⁾

С прољећа 1526. јављали су са свих страна хришћани из Турске, да султан чини силне ратне припреме. Ово је у Угарској свакога уверило, да ће Турци напасти на њих. Под утиском тих гласова решено је на пролећном сабору угарском, на коме су поново Баторија поставили за палатина, да све племство мора устати на ноге, да племићи морају свакога петог јобађа, а буде ли потребно и све своје јобађе наоружати. Ударен је велики порез и дата је краљу тако рећи диктаторска моћ. Но све ово је остало на папиру, јер у ствари није радио нико ништа. Праву опасност још нису схватили угарски великаши.

³⁷⁾ Monumenta Vaticana etc. стр. 290.

³⁸⁾ О. с. стр. 300.

³⁹⁾ О. с. стр. 320.

⁴⁰⁾ О. с. стр. 348.

Краљ се непрестано уздао у свог шурака надвојводу Фердинанда и брата његова цара Карла V. и у папу римског, па је безбрижно провађао време по забавама. Одбрану Ердеља је поверио био Јовану Запољи, а јужну границу Томорију, али ни једног од њих није снабдео ни довољним бројем војника, ни оружјем, ни храном.

Што се више ближила опасност, тим се већма испољавала немоћ и трулеж угарске државе. Пограничне чете су полагано напуштале војничку службу, у којој су трпеле сваку оскудицу и тражиле су на други начин себи зараде. Крајем марта напусте угарску службу и неки српски шајкаши, те је Дунав остајао све више без одбране.⁴¹⁾ Међу тим се баш у то доба непријатељ грозничаво припремао и довршавао је мостове, преко којих ће превести војску своју у Угарску. Бакић се налазио са својим четама у Срему, на граници државној. Оданде је мотрио кретање Турака и јављао Томорију, а краља је чешће писмено молио, да испуни своју реч и да му одреди већ једном место за насељење. Из писама Томоријевих се види, да је Бакић пао био у очајање, кад је видио, како Угарска неспремна очекује долазак страшног непријатеља, који се 23. априла кренуо из Цариграда, те се приближавао угарској граници. Почетком јуна притиснули су Турци сав негдашњи посед Бакићев и налазили се само два дана хода од Београда. На догледу скорашњег сукоба са ужасном силом непријатељском, бринуо се Павле за будућност своје фамилије те поново замоли од краља једно место у горњим крајевима Угарске, где ће сместити жену, децу и њихову пратњу, а он ће тада моћи, сасвим да се посвети одбрани границе. И Томори препоручи краљу писмом од 6. јула из Петроварадина молбу Павлову.⁴²⁾ На то краљ изда 18. јула повељу, којом поклони Бакићу и његовој фамилији град Солимар, негдашњу својину Алексе Турзоа и имања Фрање Хедерварија, која је краљ одузео од истог због кукавичког понашања приликом опсаде и пада Београда.⁴³⁾

Турска се војска налазила у ово доба већ под Београдом. На броју је било око 2—300.000 војника, а нарочито је страховита снага лежала у јаничарима, којих је било 10—15.000 и у најмљеним коњаницима, чији је број износио око 40.000. Војводе турске беху све од реда искусни и у многим ратовима опробани ратници.

Испод Београда крене се војска турска на Петроварадин, једину знатнију тврђаву, која је пречила Турцима пут до Будима. Томори је све покушао, да заштити и сачува ову знамениту стратегијску тачку. Но то није само од њега зависило, а краљ и великаши са своје стране не учинише ништа за одбрану Петроварадина. Турци опколе град 12. јула и јуначка посада, којој је на челу стајао Ђорђе Алапић и која се

⁴¹⁾ Pray, о. с. стр. 104.

⁴²⁾ Balan, Monumenta saec. XVI., Aeniponte 1885. стр. 460.

⁴³⁾ Thallóczy és Áldásy, о. с. стр. 372.

састојала делом од Срба, досељених из Србије, а делом од Мађара,⁴⁴⁾ одбије неколико јуриша. Надмоћна сила турска ипак сломије отпор и 29. јула освоји у пола већ порушену тврђаву. Дан пре тога предао се Турцима Черевих, а 8. августа Ердут и Осек,⁴⁵⁾ те код Осека начине Турци мост, пређу преко Драве у Угарску и упуте се на Будим.

Тек кад Турци дођоше под Београд, увидеше јасно великаши угарски, каква им опасност прети. По предлогу палатина Баторија крене се 20. јула и сам краљ у Толну и оданде позове све племиће земаљске, да неодложно дођу са својим четама у његов табор. Војска се међутим врло споро купила. Почетком августа је још увек износио њезин број тек неколико хиљада. Од великаша дођоше одмах у почетку гроф Ђорђе Запоља, Петар Перињи, Јован Драгфи, а на путу су били ердељски војвода Јован Запоља, хрватски бан Крсто Франкопан и чешке помоћне чете. Од Срба се налазили у табору Радич Божић и браћа Бакићи са својим четама. Деспот Стеван Берислав остао је по налогу краљеву у Славонији, да штити Пожегу од пљачкашких чета турских.⁴⁶⁾

У табору краљеву није било војсковођа, који су пре тога учествовали у великим биткама и разумевали се у вођењу велике војне. Сам Томори је отворено признао, да није у стању управљати великом војском. Турчин се приближавао краљевом табору, те је угарски ратни савет имао да реши, хоће ли се одмах упуштати у бој с Турцима или ће се повући па у заклоњеном месту чекати, док не стигне помоћ, која је на путу. Неки великаши, међу овима Павле Бакић и Радич Божић, предложише, да се од кола начини заклон, па ту да чекају непријатеља,⁴⁷⁾ али Томоријев предлог, да се битка одмах почне, добије превагу у ратном савету. Војска угарска је бројала у тај мах 27—30.000 душа. Она заузме положај на Мухачком пољу па је 29. августа очекивала нападај непријатељски. Султан разабере од ухода положај, кога заузеше Угри те касно после подне, око 5 часова, започне бој. Кратко време, отприлике два часа, трајала је битка и завршила се са потпуним уништењем мађарске војске. Око 24.000 војника, међу њима два надбискупа и пет бискупа, даље Ђорђе Запоља и други многобројни великаши својим лешевима покрише бојно поље. Краљ се спасао из покоља, али после битке удари страховит пљусак и разлије све околне потоке и баре те се краљ у бегу удави у набујалом потоку Челе. Од Срба погине покрај многих војника српских и Манојло, брат Павла Бакића.⁴⁸⁾

⁴⁴⁾ Fraknói Vilmos, Tomori Pál élete, Századok за год. 1881. стр. 734.

⁴⁵⁾ Hammer-Purgstall, о. с. стр. 641.

⁴⁶⁾ Hurmuzaki Ludovik, Documente privitoare, Vol. II, partea 3. стр. 567.

⁴⁷⁾ Fraknói Vilmos, о. с. стр. 742.

⁴⁸⁾ Hurmuzaki, I. с. У овом делу се не именује Манојло него стоји са „, да је погинуо и „брат Павла Бакића“. Ипак се може сасвим поуздаво тврдити, да је ово био Манојло. За Климент Бакића познато је, да је погинуо 1527. године (Istvánfi, о. с. стр. 140.), а године 1529. била су у животу друга три брата Павлова, Петар, Димитрије и Мухајло (Hungarica за год. 1529.).

IV.

ОД БИТКЕ НА МУХАЧКОМ ПОЉУ ДО СМРТИ ЦАРА ЈОВАНА НЕНАДА.

(1526—1527).

После битке на Мухачком Пољу побегне краљица Марија из Будима у Пожун. Од угарских магната није нико ни покушао да брани државну престоницу те султан уђе у будимску тврђаву без отпора. Великаши угарски су међутим били притајени само дотле, док турска војска није напустила Будим и средњу Угарску, али тек што султан повуче главну силу своју, опустошивши у пролазу дванаест жупанија угарских и тек што је званично потврђена вест о смрти краља Људевита, наступи живо кретање по Угарској, Хрватској и Славонији. Краљ Људевит није имао деце те је питање о избору новог владара поделило читаву државу у два противничка табора. Једна странка се позивала на закључак ракошког сабора од 1505. године, по коме су Угри морали, ако изумре јагелонска краљевска лоза, бирати новог краља између угарских великаша. Присталице ове странке груписале се око војводе ердељског Јована Запоље, најбогатијег магната угарског, чија је мати била родом из владалачке фамилије а сестра удата за краља пољачког, те странка ова истакне Запољу за кандидата на краљевски престо. Противници Запоље и његове странке позивали се на раније уговоре, склопљене између Хабзбурговаца и угарских краљева. Према овим уговорима требало је да Хабзбурговци наследе престо, ако умре угарски краљ без мушких потомака и хтели су, да за краља узму надвојводу аустријског Фердинанда, мужа Људевитове сестре Ане, а брата Људевитове жене краљице Марије.

Великаши угарски Петар Перињи, Валентин Терек, бивши палатин Стефан Вербечи, јегарски епископ Павле Вардаји, све ниже племство и сав прости народ по Угарској са одушевљењем пристану уз Запољу. Јавно мишљење у Угарској није хтело ни да чује о странцу владару, а нарочито не о владару из куће хабзбуршке. После одласка султанова из Угарске позове Запоља своје присталице у град Токај, где 17. октобра 1526. године одлуче, да сазову за 5. новембар државни сабор у Стони Београд и да на њему изаберу новог владара.

За то време начини удова краљица Марија Пожун средиштем

странке Фердинандове. У Пожуну се око краљице скупило неколико од најугледнијих великаша угарских и хрватских као палатин Стефан Батори, хрватско-славонски бан Фрањо Баћањи, државни благајник Алекса Турзо, краљевски тајник Тома Надажди, веспримски бискуп Тома Салахази, врански приор Иван Тахи и други. У први мах хтеде надвојвода Фердинанд да заузме престо угарски без избора, на основу споменутих уговора хабзбуршких са угарским краљевима и на основу баштинског права по жени Ани, али кад виде, како је међу Угрима малено одушевљење за њега, покори се савету својих малобројних присталица у Пожуну и пристане да се подвргне избору, те у споразуму с палатином сазове државни сабор у Коморан за 25. новембар. Но пре него је ступио у Угарску, осигура Фердинанд себи најпре чешки престо, који је такође смрћу Људевита II. био удов. Ово је постигао 22. октобра без великог напора.

За време Фердинандова боравка у Чешкој састане се угарски сабор у Стоном Београду и на њему 10. новембра уз неописано одушевљење народно изабери Запољу за угарског краља и одмах сутрадан га круниса њитрански бискуп Стефан Подманички круном св. Стефана. Још пре избора пали су у руке Запољиних присталица Будим, Вишеград, Острогон па и сам Коморан, те палатин Батори и краљица Марија пренесу сазив сабора из Коморана у Пожун. Крај свег труда и све агилности, коју је развила краљица Марија, тако се споро састајали заступници државни на пожунски сабор, да је тек 16. децембра могао бити отворен. Сутрадан малени број великаша с неколико заступника суседних жупанија и градова Шопрона и Пожуна једногласно изабери Фердинанда за угарског краља, а избор и крунсање Запољино прогласе незаконитим и донесу закључак, да ће присталицама његовим као велеиздајницима запленили иметак. Слично као у Угарској развијали се догађаји и у Хрватској и Славонији. Хрватски сталежи на челу са Иваном Карловићем, Николом Зрињским, Вуком Франкопаном и Стефаном Благајским изабери на цетинском сабору 1. јануара 1527. Фердинанда I. за краља, а славонски великаши под предвођењем грофа Крсте Франкопана¹⁾ изабери 6. јануара 1527. у Дубрави, недалеко од Чазме, Запољу за свог владара. Грађански рат између обе странке постао је, дакле, у читавој земљи неизбежан.

Катастрофа на Мухачком Пољу задала је посредно и целом српском народу, а непосредно Србима у Угарској, снажан ударац. Нада, да ће уз помоћ Угарске настати бољи дани за балканске Србе, на Мухачу је тако рећи уништена. Несрећа ова била је по Србе тим тежа, што су баш пред мухачку битку постали српски досељеници јак фактор, јак по броју душа, по организацији својој и по врсноћи својих погла-

¹⁾ Крсто Франкопан је у први мах пристајао био уз Фердинанда те је с њиме 10. нов. 1526. склопио раније поменути уговор.

вица, али су после мухачког пораза догађаји донели, да се скоро сва снага српска место на отпор против Турака утрошила на грађанске ратове по Угарској.

У први мах, док још није наступила заоштреност и потпун расцеп између противничких странака, Срби нису заузимали одлучан положај ни према Запољи ни према Фердинанду. Браћа Бакићи и Радич Божић имали су пуне руке посла заклањајући народ испред Турака и носећи штете непријатељу. У септембру 1526. наложила је краљица Марија државном благајнику, да за издржавање чета Павла Бакића исплати 300 форината у злату, што је износило 450 угарских форината, а Петру Бакићу да плати 150 форината.^{*)} С почетка је превозио и Радич Божић на својим шајкама бегунце из Будима према Пожуну, али кад се Турци кренуше из Угарске, пратио их је Радич узастопце и баш кад је главна сила њихова била код Титела, одсече им једно одељење од више стотина душа па поубија на 500 Турака, а 3 до 400 их је заробио, осим тога је уз пут све турске војнике, на које је наишао, водио у робље или их је исекао.^{*)} У опште се Радич покрај цара Јована, који је баш тада почео да излази на површину, показао као најагилнији и најенергичнији властелин угарски првих дана иза битке на Мухачу. У почетку фебруара нападне он недалеко од Петроварадина једну одабрану турску чету, која се састојала из самих племића те 100 Турака поубија, а 20 зароби и поклони краљу Запољи. Наскоро после тога нападне другу чету турску и убије 76 војника, а 15 заробљених пошље као и пре краљу у Будим. Број његових шајка, с којима је оперирао по Дунаву, износио је пет стотина.^{*)}

Међу присталицама Запољиним, који се окупише на договор у Токају, налазимо од српских великаша јединог Марка Јакшића.^{*)} Наскоро прекине везу са краљицом Маријом и Павле Бакић, те стане у ред присталица Запољиних и по заповеди Запољиној поседне са својих 200 хусара Стони Београд, где се 5. новембра имао састати државни сабор. Без велике муке дочепао се Павле града те га је држао догод се није сабор састао. На самом сабору био је покрај Бакића и Радич Божић као и рођак Запољин Петар Петровић.^{*)} По речима једног писца изаслао је и цар Јован одељење својих војника у Стони Београд, да увеличају крунисање, а још пре састанка сабора, према истом писцу,

^{*)} Hof-Kammer-Archiv у Бечу, Hungarica Miscellanea за год. 1526.

^{*)} Thürl József, Török történetirők, II. kötet (1521.—1566.) Budapest 1896. (Szulejmán Naplói) стр. 320.; Hammer Purgstall, Geschichte des osmanischen Reiches, III. стр. 643.

^{*)} Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte, IV. Band, München 1857. стр. 17.

^{*)} Hof-, Haus- und Staats-Archiv у Бечу, Hungarica за год. 1526.

^{*)} Simonyi Ernő, Magyar történelmi okmánytár londoni könyv és levéltárból, Pest 1859. (osztály: okmánytárak, ötödik kötet) стр. 89.; Brutus János Mihály, Magyar históriája (1490.—1552.), közli Toldy Ferencz, Pest 1867. стр. 272.

походио је цар са четом од 10.000 људи Запољу у граду Токају и то на нарочит позив војводе Запоље.⁷⁾

Ово су најраније вести о цару Јовану Ненаду.⁸⁾ Расуло, које настаде у Угарској после мухачке битке, употреби овај чудновати човек на то, да прибере око себе велику множину српског народа и да свој табор учини центрум политичких догађаја. Одакле је дошао цар Јован, није тачно познато. Ономе, што пишу писци шеснаестог столећа, не може се поклонити пуна вера. Два писца на пр. тврде, да је цар, пре но што је почео играти политичку улогу, служио код Запоље као кочијаш. Већина ових писаца је дисала непријатељским духом према цару те су им подаци непоуздани. О своме пореклу и месту рођења није сам цар хтео нигда одређено да говори. После толике несреће државне свет је био наклоњен мистицизму, а цар Јован је схватио народно расположење те је говорио, да је њега бог послао с неба уз налог, да казни Турке и да их прогна из Европе па сам да заузме престо грчких царева. Војска његова рапидно је расла, а он не имајући новца да храни ту војску, нападао је Турке па није штедио ни угарске племиће и великаше него је њих робии и харао. Био је врло побожан. Ноћу је два сата спавао, а трећи сат је проводио редовито у молитви. Оштроуман и убедљив, одлучан војсковођа, средњег раста, орловског носа и црне масти; у боју је био храбар и окретан, спрам војника својих строг, спрам непријатеља неумољив.⁹⁾ За кратко време прогонио

⁷⁾ Szerémi György, Emlékerata Magyarország romlásáról, 1484—1543., közli Wenzel Gusztáv, Pest 1857. стр. 126. и 128.

⁸⁾ Многобројна писма, која се налазе у одељењу Hungarica у бечком државном архиву и односе се на цара Јована, публиковао је др. Јење Сентклараји у часопису *Történelmi Tárl* за 1885. под натписом *Levelek Csernoevics Nenád (Iván Czár) a „Fekete ember“ történetéhez. Első közlemény (504—518.), Második közlemény (724—739)*. Студију о цару Јовану написао је др. Станислав Смолка у *Századok* за 1883. стр. 1.—31. Цар Јован хотећи да својој акцији прибави што већи значај, вазнио се царем па му тај царски наслов дају и сви савременици као и сви стари писци. И краљ Фердинанд му у листицима даје титулу: „*Illustrissimo Joanni Chazó Nenada*“. Ако се узме, да на двору краљеву пису знали значење речи цар (што је лако могуће), ипак је врло карактеристично, да су му давали титулу „*Illustrissimus*“. Овом су титулом у то доба оловљавали принцеве из владарске породице, затим мање династе. У осталом титулу цар и *Illustris* давали су цару само у повељама, које су директно њему управљене, иначе су аустријске власти између себе називале цара Црним Човеком (*Niger Homo, Der schwarze Mann*), а тим је именом звао цара и прост народ. Овај назив је цар добио по свој прилици због црномањастог лица свог. Изгледа, да ни Јован није прамо име цара Јована Ненада, него је и то име, по узору нааантијских и бугарских владара, узео он из истих мотива као и титулу царску.

⁹⁾ О пореклу цареву пише *Schwandnerii J. G., Scriptores rerum Hungaricarum. Vindobonae 1746.* стр. 713 (*Petri de Reva de monarchia et sacra corona regni Hungariae centura VI.*), затим у истој збирци *Joannis Zermenghi, Res gestae inter Ferdinandum et Zapolyam reges Hungariae* стр. 386. У истом делу на стр. 387. налази се карактеристика цара.

је све заостале чете турске из Бачке и Баната и у опустошене крајеве ове унео је нова живота.¹⁰⁾ Чим је прешла опасност од Турака, враћали се разбегли племићи на своја имања, али их цар није примао, него је по вољи поклањао земљиште у Бачкој својим људима. Радич Божић предложи краљу Запољи, да цара и његове чете пресели у крајеве, освојене од Фердинандових присталица, јер овако се ствара незадовољство међу рођеним присталицама у Бачкој, али Запоља не послуша овај савет. Цар поседне одмах у почетку Суботицу, својину Валентина Терека и њу изабере за своје средиште. Крајем 1526. или почетком 1527. нападне Терек са 67 коњаника Суботицу, али цар одбије нападаче. Кад је Бачку и Банат очистио од Турака, преведе он своју војску преко Дунава, нападне на турске тврђаве Черевих и Баноштар, освоји их и стави у њих српску посаду. Трпећи велику оскудицу у топовима, пошље на почетку 1527. године посланика деспоту Стевану Бериславу и замоли од њега топове за бомбардовање градова, јер је хтео, да пређе и преко Саве па да нападне Турке и у Србији. Али деспот не усвоји понуду заједничког рада са царем¹¹⁾ те се тако поквари овај план.

Глас о Јовановим успесима ширио се по читавом свету. Чак у Италији, Енглеској, Француској и немачким државама јављали су владари и великаши један другом о појави и акцији необичнога цара Јована.¹²⁾ После великих успеха задеси наскоро цара и једна неудаћа. За време боравка његова у Срему, удари Терек са 300 коњаника на Суботицу и сад му пође за руком, да заузме град те српску посаду поубија, град утврди и пресели се са својим четама у њега. На то цар пренесе своје седиште у Сегедин. Народ српски пристајао је листом уз новог вођу свог. Обично се узима, да је у његову табору било на 10.000 војника, али по тврдњи краљице Марије износио је овај број 15.000.¹³⁾ Већу војску није имао ни Фердинанд ни Запоља. Војници

¹⁰⁾ Simonyi Ernő, о. с. стр. 83. и 84.

¹¹⁾ Ludoxiu de Hurmuzaki, Documente privitoare la historia Romanilor 510—1530, Volumul II. partea 3. стр. 614.

¹²⁾ Мишљење и интересовање удаљенијег света најбоље се огледа у делу Марина Савута „I Diarii, Venezia 1897.“ На стр. 94. овог дела пише, да је Црни Човек дошао из Ердеља и да је у први мах имао 7.000 војника, а мало даље вели, да је цар био потомак грчке владалачке породице Палеологове (Ibid.).

¹³⁾ Hungaria за 1527. По рачуну енглеског посланика Јована Wallor-а износио је број царевих војника, које пешака воје коњаника, свега 9 до 10.000 душа (Simonyi Ernő о. с. стр. 83). Ова разлика у оцени убојне снаге цареве долази по свој прилици отуда, што вести о томе нису истог датума, а цар није непрестано располагао истим бројем војника. У писму Кристофа, бискупа љубљанског и Стефана Пемфлингера, управљеном из Пожуја 16. марта саветницима краљевим, пише: Der Schwartz Mann vnd haubtman in Hungern der sol vierzehen tausent man starkh sein, darunder in die dreyzehen oder vierzehen hundert pferdt; mit denselben haben etlich vnngerisch herrn vnd edleut schlachn wollen, sein im aber zu schwach gewest, derhalben so sollen sy mit ir austanddt bis auf Sannt Jorgen tag gemacht“ (Hung. за 1527).

цареви су били одушевљени, јер је он уживао код народа силну популарност, те су Срби најрадије ступали међу његове ратнике. Читаве легенде шириле се о цареву пореклу. Он је сам тврдио непрестано, да је божанство њему одредило, да поганике и невернике обрати у хришћанство, а муслимане и друге секте да искорени. Не само прост народ него и многи од великаша угарских почеше у цару гледати потомка византијских царева, а други су га опет држали за изданак српског деспотског колена.¹⁴⁾

Док је прост народ српски с највећом радошћу примао глас о царској слави и снази и сливао се у његов табор са целог Балкана, од племића и великаша српских пристао је уз цара мален део, па и то махом незнатнији племићи, а дотадањи најзнаменитији људи српски, деспот Стеван Берислав, Марко Јакшић, браћа Бакићи, Божић и Петровић држали се према њему хладно па и непријатељски. Карактеристично је, да један мађарски писац изреком истиче ову појаву код српских великаша и каже, да је Марко Јакшић дао у Нађлаку заклону царевом смртном непријатељу Петру Перињију, кад је овај поражен бегао испред војника царевих,¹⁵⁾ а по другом писцу из оног времена, Климента Бакића су убили у једном окршају цареви људи.¹⁶⁾ Цар Јован је одиста био преставник српског народа и тадањих српских идеја и у ширем значењу тих речи. У табору његову, где се окупило са шест стотина униформисаних стаситих младића, по турском обичају названих јаничарима и где је била развијена владарска помпа и сјај, мисао о потпуном ослобођењу српских земаља није ни слазила с дневног реда. У борбу око угарског престола између Запоље и Фердинанда увучен је додуше и он са целом војном снагом својом, али је он увек сматрао ову борбу као споредни посао, а борбу против Турака и ослобођење балканских држава као главни задатак свој. И у оно доба, кад је сва земља пламтила у грађанском рату, цар Јован се брижљиво припремао на дошлицу акцију против Турака. Своје војнике плаћао је тачно те је и ово био разлог, што су у његову службу радије ступали него у службу других великаша. Да би могао носити те силне трошкове за војску, нападао је без престанка суседне племићке градове и спахилуке, до којих је дошао. Често је стављао заседе пред трговачке караване па је и њих пљачкао. У неуморном раду није имао нигде сталног боравка, али се, као што рекосмо, обично узима град Суботица и касније Сегедин за резиденцију његову.¹⁷⁾

¹⁴⁾ Hurmuzaki, I. c.; Istvánffy Nicolai, Regni Hungariae historia post obitu glor. Mathiae Corvini Regis, Coloniae Agripinae 1685. стр. 139.

¹⁵⁾ Szerémi György, о. с. стр. 163. На страни 164. вели писац, да су српски магнати у Угарској били непријатељски расположени према цару.

¹⁶⁾ Istvánffy, о. с. стр. 140. Ова вест није тачна. Климент Бакић, кога овај писац погрешно зове Климентом, погинуо је септ. 1528.

¹⁷⁾ О. с. стр. 154.

У исто доба, док је цар ширио границе свога поседа на рачун Турака, покуша и деспот Стеван да са својим четама одгони Турке из оближњих сремских градова. Срећа га послужи те заузео градове Вуковар и Ердут као и тврђавицу Борово па се стаде припремати, да удари на Митровицу и Радинце.¹⁵⁾ У распру око престола није деспот у почетку хтео да се меша, него се сав заложо за борбу против Турака.

Фердинанд се после крунисања за чешког краља упутио у Немачку, да од брата свога, немачког цара Карла, изradi помоћи за освајање Угарске. Марију је оставио као заменика свога, да води бригу о угарским државним пословима. Краљица разашље агенте свима великашима у Угарској трудећи се, да обећањима, ласкањем и претњама придобије поједине магнате на своју страну. Краља Запољу је Фердинанд обмањивао првих месеци 1527. преговарањем о миру и споразуму и уверавањем, да је он наклоњен мирном решењу конфликта. Запољи је изгледало сасвим природно ово уверавање; он није мислио на могућност оружаног сукоба, који је изгледао за Фердинанда без успеха, јер је у Запољиној власти била цела држава и јер су њега признали за угарског владара Млечићи, папа, француски краљ Фрања I., енглески краљ Хенрик VIII. и пољачки краљ Жигмунд I. Осећајући се потпуно обезбеђеним склапао је Запоља планове за заједничку кооперацију са Фердинандом и царем Карлом I. против Турака и не сањајући, да му је краљица Марија поткопала потајно моћ у држави и да краљ Фердинанд очекује само да прође зима, па да удари с војском на неспремног супарника.

Агенти краљице Марије походише и деспота Стевана, који се одмах показа склоним, да се заложу за Фердинандову ствар. У јануару 1537. године знала је већ краљица расположење деспотово те на њену интервенцију позове Фердинанд 3. фебруара, из града Кутенберга, младог деспота, да и даље преговара са краљицом и да њој повери своје жеље.¹⁶⁾ Деспот напише одмах своје захтеве и пошље их краљици Марији, а она их достави Фердинанду. Пре свега затражи деспот плату за хиљаду коњаника, затим једну тврђаву, где ће моћи склонити своју матер и две сестре, ако због близине турске настане опасност по његове градове; даље замоли од краља тителску препозитуру за млађег брата Николу од Брода, а као правни разлог за ову молбу наведе, да је од Турака освојио град Ердут, који тој препозитури припада; моли град Вуковар и градић Борово, јер је њих својом снагом освојио и држао их у поседу; намерава да поседне и освоји

¹⁵⁾ Hungarica за 1527.

¹⁶⁾ Др. Алекса Ивић, Сиоменици Срба у Угарској, Хрватској и Славонији током XVI. и XVII. столећа, први део од 1527. до 1600. године. Нови Сад. Издање Матице Српске 1910. стр. 1.

градове Митровицу и Радинце²⁰⁾ па с тога моли, да му краљ те градове уступи; Радинци су били својина калочког надбискупа и ако их надбискуп буде захтевао, нека прво плати деспоту трошкове око освајања. У тај мах је наговарао деспот Турчина Колаковића, управника града Раче, да пређе у службу краљеву те покрај осталих жеља затражи од Фердинанда, да зајемчи томе Колаковићу право наследства у заповедништву и поседу споменутог града. Напоследку замоли град Белу Стену, коју су имали у поседу његови преци, а сада је држао Петар Кеглевић. Као замену за овај град обвезује се деспот, да ће о свом трошку издржавати 40 шајкаша на Сави и један месец дана сносити трошак за 2000 пешака. Краљ Фердинанд је био у положају, који му је налагао, да се спрам свију угарских и хрватско-славонских магната понаша са највећом предусретљивошћу и да их обасипа обећањима. И према деспотовим жељама се показао наклоњен у великој мери. Неке захтеве је ипак одбио или је обећао, да ће их само донекле усвојити. Место плате за 1000 коњаника био је краљ вољан да плаћа само половину тога броја; тврђаву у унутрашњости државе није хтео да обећа, но је место тога дао реч, да ће у случају опасности примити у град деспотову породицу; освојене градове Вуковар и Борово поклони, а што се тиче Митровице, одреди, да њу деспот може држати после освојења но само дотле, док му краљ у замену не даде друга имања; исто тако одобри становиште деспотово у погледу Радицаца. Одговором Фердинандовим задовољи се деспот и стане отворено у ред његових присталица.²¹⁾

²⁰⁾ У оригиналу стоји Radnek, а у другим латинама на тог доба долази српско место Radnek.

²¹⁾ Thallóczy Lajos, *Bosnyák és szerb élet a nemzedékrajzi tanulmányok*, irta Thallóczy Lajos, Budapest 1909. стр. 69. У бечком државном архиву, у рукописној збирци *Privilegia Ferdinandi regis de anno 1525. usque 1529.* на стр. 100, 101 и 102 се налазе у прелипису повеље, које је краљ Фердинанд издао деспоту као одговор на његове захтеве. Те повеље гласе: 1. *Ferdinandus etc. Recognoscimus tenore presentium, quod nos egregio, fideli nobis dilecto Nicolao de Brod, fratri germano illustris fidelis nobis dilecti Stephani Berizló de Grabaria, Rascie despoti, promissimus nos conferre velle preposituram titulensem simul et castrum Erdewd ad eandem preposituram pertinens, sicut per presentes etiam promittimus cum hoc tamen, quod ipse Nicolaus teneatur nos et partes nostras in prosecutione iuris nostri, quod versus Hungarie regnum habemus sequi ubicunque locorum et contra quoscunque etiam nemine excepto omniaque alia et singula facere, que fideli servitori et subdito nostro facere competunt et ad que de iure tenetur, dolo et fraude remotis. Harum testimonio literarum sigilli nostri impressione munitarum. Datum in ciuitate nostra Olomucensi, die XIX. aprilis 1527, regnorum etc. primo.* 2. „*Ferdinandus etc. Recognoscimus tenore presentium, quod nos illustrem Stephanum Beryzlo de Grabaria, Rascie despotum, fidelem nobis dilectum, ad nostra seruicia conduximus, sicut tenore presentium conducimus cum intertentione equitum quingentorum levis armature, ad quorum intertentionem eidem despoto dari et numerari faciemus, quicquid aliis baronibus et nobilibus regni nostri Hungarie per nos soluetur et numeratur. Castrum uero Walkowar et castellum Boroh, que idem despotus a Turcis recuperauit, despoto prenominato hac lege relinquere promissimus, ut si quispiam in*

У исто време, кад је Фердинанд привукао на своју страну деспота Стевана, почела је краљица Марија преговарати и са царем Јованом. Још пре њених преговора посетио је цара по налогу краља Фердинанда и пожунских саветника његових, Мартин Ботош и већ његов договор са царем донесе повољан резултат.²¹⁾ После Ботоша дође цару и настави преговоре Фердинандов изасланик Јован Хоберданец. Повода за незадовољство цареву са краљем Запољом било је и сувише. На двору Запољиним налазили се крвни непријатељи цареви, којима је он опљачкао имања или им је отео градове и спахилуке па их држао у свом поседу. Ови племићи и великаши плели су непрестано замке против цара Јована. Овај је осећао несигурност свога положаја те радо прихвати позив краљичин, да остави Запољу и да ступи у странку Фердинандову. Већ почетком 1527. године хладнео је с дана на дан све јаче одношај царев и Запољин док у току фебруара не раскине цар отворено везе са Запољом. У пуној свести, како су он и његова војска од огромног значаја по кризу угарску, јавио је краљици Марији охолом начином, да он није обвезан на подложност никоме на свету, али својевољно и не приморан пристаје на верност краљу Фердинанду. Краљица саопшти из Пожуна 13. априла 1527. своје брату, да је цар Јован вољан ступити у његову странку, а то

illo ius habere pretendit, idem despotus ad alterius instantiam sine debita iuris cognitione aut reuisione non cogatur ad restituendum. Promisimus autem quod ipsum in officio despotatus seruabimus et commendatum habebimus, castra uero Zawazenthdemethwar et Rackweck ipsi despoto, si illa eadem a manibus Turcarum rehabere poterit, relinquere promisimus perpetuo, donec eundem aliis bonis contentabimus, sed cum castrum Redneck prenomiatum ad archiepiscopatum colocensem spectare dicatur idque despotus prefatus absque conscientie scrupulo facile pro se retinere non possit, eidem despoto indulgemus, ut expensas, quas ad recuperationem dicti casti exponat, ab archiepiscopo colocensi pro tempore existenti repetere possit. Preterea promisimus eidem despoto, ut quando Thurcum nomini Kolawyth prefectum castri Rattha ad deditionem castri ipsius ipsumque ad seruitia nostra traxerit, nos eidem despoto dare uelle aliqua bona hereditaria pro conditione ipsius Thurci conferenda. Cum hoc tamen quod idem despotus teneatur et obligatus sit nobis semper debitam fidelitatem prestare nosque in prosecutione iuris nostri, quod erga regnum Hungarie habemus, ubicumque locorum et contra quoscunque etiam nemine excepto sequi omniaque alia et singula facere et exequi, que fidelitati sue erga nos conueniunt et ad que denique tenetur, dolo et fraude in hys omnibus postpositis et remotis. Harum testimonio litterarum etc. Datum Olomucii, XIX. mensis aprilis anno domini MDXXVII, regnorum etc. primo. 3. „Ferdinandus etc. Recognoscimus per presentes, quod promisimus illustri, fideli nobis dilecto Stephano Beryzlo de Grabaria, Rascie despoto, eidem dare uelle castrum Feyerkew uocatum simulcum castellis, oppidis et possessionariis ad id pertinentibus iure perpetuo et irrevocabiliter, ex quo olim, ut asserit, progenitorum suorum fuerit, sicut tenore presentium promittimus, ita tamen, quod si Petrus Kedlewyth satisfacere de summa huiusmodi inscriptionis, similiter quoque teneatur et obligetur, nobis intencere in propriis nazadis suis, in uno mense suismet facultatibus quadringentos nazadistas exercitatos et duo millia peditem manuales arcus habentium, dolo et fraude in hiis omnibus postpositis penitus et remotis. Harum testimonio litterarum etc. Datum Olomucii die XVIII. aprilis anno 1527. regnorum etc. primo“*

²¹⁾ Iványi, Szabadka története I, стр. 50—54.

да значи велику помоћ, јер цар има око 15.000 војника и непрестано долазе нови Срби у његов табор и ступају у војску. Фердинанду је обећао цар Јован обилату помоћ против Запоље, али у замену за своју помоћ тражио је, по причању краљичином, од Фердинанда ратних справа, да освоји од Турака Илок и друге градове. С обзиром на велику популарност, коју код народа ужива цар Јован, препоручила је сестра Фердинанду, да се према цару и његовим захтевима понаша што предусретљивије, јер је цар у стању да пружи већу помоћ за борбу против Запоље него и један суседни владар. Писмо краљичино затекне краља Фердинанда у Брну. Краљ пошље цару Јовану 19. априла разних поклона и позове га да штити онај предео у коме станује, док он не дође с војском у земљу и док не казни Запољу и његове присталице.²³⁾

Са деспотом и са царем Јованом прешао је велик део Срба на страну краља Фердинанда. Уз Запољу су држали још они Срби, који су били у служби Радича Божића, Павла Бакића и Марка Јакшића. Фердинанд покуша да придобије и ове Србе, али без успеха. Нарочито се у току априла трудио да повуче на своју страну Радича Божића, који је оставио у ово доба заповедништво над шајкашима па се повукао на свој посед, у градове Шољмош и Липово.²⁴⁾ Због ове оставке Радичеве напусте многобројни шајкаши Запољину службу па пређу заједно са лађама под управу цара Јована.

С прелазом царевим у Фердинандову странку, добише одрешене руке они угарски великаши, које су оштетили цареви војници. Међутим на двору Запољину нису тачно познавали снагу цареву. Први је ово искусио Владислав Чаки, који се отприлике почетком априла побије с царем, али у боју плати и сам главом.²⁵⁾ Краљ Запоља покуша сада да се преко изасланика свога Радича Божића измири с царем, а кад му то не пође за руком,²⁶⁾ заповеди ердељском војводи Петру Перињију, да поведе војску на цара и да га силом принуди на покорност. Перињи прикупи у Ђули велику војску и свршетком априла сукоби се с царем код Селеша, недалеко од Тисе, али цара Јована послужи ратна срећа те надбије непријатеља. У боју падне неколико хиљада мађарских војника, међу другима и племић Фрања Бесереди, а из крвавог покоља с тешком муком се избави и сам вођа Перињи.

²³⁾ Szentkláray Jenő dr. o. c. [Történelmi Társaság 1885.] стр. 506—510.

²⁴⁾ Др. Алекса Нивх, о. с. стр. 2.

²⁵⁾ Szerémi György I. c.

²⁶⁾ Андрија Корон панести 25. априла 1527. Тому Салахаанџа „Res et negotium Hominis Nigri satis plane audiuit vestra reuerendissima dominatio, nunc vero Johannes rex misit ad eum Radych, qui si potest, Hominem Nigrum cum gentibus descendit faceret, si secus, Petrus Preny et Chybak nunc contra eum insurgere volunt valdeque congregantur.“ (Hung. за 1527.)

Остатак његове војске прогонише Срби дубоко у Ердељ, све до града Сасвароша.²⁷⁾

Услед ове победе порасте слава и углед царев. На двору његову непрекидно је боравио посланик Фердинандов, властелин Јован Хоберданец, коме је у задатак стављено, да по сваку цену одржи цара у верности. Вештини Хоберданчевој је ово пошло за руком. Одношај царев са Фердинандом постајао је даномице све тешњи, те су један другог обасипали доказима пријатељства. Цар именује Хоберданца својим капетаном и дозволи, да се пред њиме зајакну српски војници и поглавари, да ће остати верни Фердинанду и у случају смрти царева. На себе преузе цар обвезу, да ће бранити и држати на окупу Србе с обе стране Тисе и Дунава, догод не дође с војском Фердинанд и не прими у своје руке управу целе државе угарске. Осим тога забрани цар српском народу, да у будуће плаћа порезу краљу Запољи и његовим присталицима.²⁸⁾

Од знаменитијих људи царевих сачуван је спомен само о неколицини. Лични и генерални капетан царев био је Радосав Челник. Дознавши Фердинанд, како је велика моћ Челникова, похита, да и њега придобије, те му по предлогу Хоберданчеву уз пропратно писмо пошље неке поклоне. У исто време налазила се и два виђенија човека царева, Фабијан Литерат и Јован Долић, кастелан града Бача, на двору Фердинандову као посланици, те и њима даде Фердинанд разна обећања.²⁹⁾ Осим ових нама је познат још и Субота Врлић, палатин царев.

²⁷⁾ Verancsics, Összes munkál, II. osztály, III. kötet стр. 26; Szerémi, о. с. стр. 163; Schwandtnerli о. с. стр. 287. У једном писму, упућеном „comiti de Nogarolis“ латински краљ Фердинанд о горњој победи царевој: „Ago dominationi vestre item magnas gratias de nous mihi communicatis, que indubie intellexit de Nigro Homine in Hungaria versante, cuius fama plurimum lucreuit etiamnam comprobata, paucis enim ante aliquot diebus aliquot hominum millia pertinentiam ad capitaneos wayuode Transyluani, prope flumen Tyssiam occidit“. Писмо је датирано у Братислави 5. маја 1527. (Hung. за 1527.) О спремању непријатеља, да нападне цара, извештава и љубљански бискуп на 11. јуна 23. маја 1527. краља Фердинанда, где вели: „Es sein vns gesterit zwen khuntschaffter von Offen khumen, der khainer des andern wissen gehabt, die bald zalgen an, das der wayda allenthalben auff pewtt zue ross vnd fuess vnd sey willens, mitsambt den Perenni Petter dem Schwartz Mann zu zuziehen vnd mit ihme zu schlagen, etlich vermuetten, das der weyda sich vnther den schein des Schwarzen Man gegen ewr kunigliche mayestat zu richt. Es soll der Schwartz Man ime dem wayda seiner botten ainen, den er zu im geschickht, spiessen haben lassen.“ (Ibid.)

²⁸⁾ Szentkláray, о. с., Történelmi Tárl за 1885. стр. 510—513.

²⁹⁾ Јован Долић је настојао у Бечу, да код краља нареди унапређење својих синова. У једном писму љубљанског бискупа под датумом 9. јула 1527. пише: „Der Johannes Dolith, burggrauce zum Watsch, des Schwarzen Man potschafft, so bey kuniglichen mayestat hie ist, begert, das ime seine zwen sun, der ain Lucas und der ander Diometrius genant, fur ander furgesehen werden. Darauff haben die kn. mt bewilligt, so sy inn Hungern kumenn, deshalb im mit seinen sunen gnediglichen zu bedenckhenn, doch das sy sich irem erbietten nach trewlichn und wol in irer kn. mt. diensten haltenn“. На

Пораз Петра Перињија заплаши краља Запољу, јер је сада увидио, како велику опасност за његов положај значи савез Фердинандов са царем. Војна снага царева била је равна Запољиној и Фердинандовој и кад дође до борбе, победа ће бити у онога, на чијој страни буде стојао цар са својим војницима. Преговори Запољини са Фердинандом о измирењу разбише се, те и на двору Запољином постаде јасно, да мора доћи до оружаног сукоба. У незгодном положају свом покуша Запоља, да обећањима и поклонима привуче цара поново на своју страну. Почетком маја пошље му у тој намери једног посланика. Међутим цар не хтеде ни по коју цену изневерити Фердинанда. Запољиног посланика хтеде испрва да погуби, но касније одлучи да га баци у тамницу до доласка Фердинандова у Угарску. Првих дана јуна налазио се са својим двором у граду Чоми код Темишвара, те га је овде поново посетио Фердинандов посланик Хоберданец, пред којим цар изјави, да ће, кад буде Фердинанд долазио у Угарску, послати њему на сусрет велику множину српских војника у правцу према Будиму. Извештавајући Фердинанда о овом састанку с царем, побија Хоберданец у писму вест о свирепости царевој, којом су присталице Запољине цара теретиле и јавља, да цар ради на освајању градова од Турака. Чете његове су одабране и приврженост његова спрам Фердинанда је потпуно искрена.³⁰⁾ Недавно је, вели Хоберданец, разаслао цар писма на све стране и све угледније људе по Угарској и у писмима их позвао на верност према Фердинанду. Царева војска непрестано је расла, те он није имао довољно оружја за све чете своје, а оскудевао је и у другим ратним стварима, с тога замоли Хоберданец од Фердинанда хиљаду панцира и шлемова, да их цар подели својим војницима, даље

завршетку горњег записа стоји: „Dem Schwartzten Man seine vberigen diener hinweg zu vertigen.“ (HUNG. за 1527.) У бечком државном архиву, Reichsregistratursbücher, Privilegia Ferdinandi I. на стр. 112. налази се препис повеље Фердинандове, датог Долаћу. Повеља ова гласи: „Ferdinandus. Recognoscimus tenore presentium, quod nos attentis fidelitate et affectione egregii fidelis nobis dilecti Johannis Tholyth, castellani castri bachiensis, quibus nos et serenissimam domum nostram prosequitur, eidem Joanni possessiones quinque, videlicet Saary, Bogyan, Wayska, Hwlatagh et Zyllas in comitatu sirmiensi existentes inscripsimus et assecurauimus, sicut inscribimus et assecuramus per presentes, ita tamen, quando nobis non esset opportunum ipse Johanni tales possessiones conferre, eundem tunc aliis bonis alibi existentibus prouidere possimus, cum hoc tamen, quod idem Johannes nobis in posterum, sicut cepit, adherere partesque nostras ubicunque locorum et contra quoscunque nemine excepto, requi, fouere tueri et pro viribus defendere omniaque alia et singula facere et exequi teneatur et debeat, que fidelis bonoque subdito erga dominum suum facere competunt, dolo et fraude remotis. Harum testimonio literarum sigilli nostri impressione munitur. Datum in Vienna die quinta mensis julii anno domini MDXXVII, regnorum etc. primo.“ Овај Долаћ (Johannes Tholyg, Jowan dictus de Irig) био 1520. у служби деспотице Јелене и њеног сина деспота Стевана.

³⁰⁾ Бискуп из Оломуца је опомињао Фердинанда, да вега његова са царем може постати опасна, али Фердинанд одговори 18. маја бискупу „De Nigro Homine nihil veremur, quod rebus nostris facile incommodare possit“. (Ibid.)

три трубе и добоша с једним добошаром, позлаћену заставу с грбом царевим на једној, а ликом богородичиним на другој страни. Осим тога замоли, да се Радосаву Челнику пошље оружја за десет војника. Фердинанд испуни без одлагања ове захтеве Хоберданчеве.³¹⁾

Што се већма приближавао тренутак, кад ће кренути сабрану војску своју на Угарску, Фердинанд је све више настојао да обвеже обећањима и лепим речима великаше у Угарској и у првом реду цара Јована. 18. јуна послао је деспоту Стевану посланика Фрању Реваја и јавио му је, да ће скорим доћи у Угарску па ће се потпуно споразумети у питању деспотових поседа.³²⁾ Наскоро затим, 24. јуна, пошље цару Јовану посланика Ђорђа Рајхерсдорфера, који понесе писмо краљево Радосаву Челнику и друго писмо, упућено „народу цара Јована“, у коме захваљује Србима на верности и обећава, да ће им он остати наклоњен. Челнику пак поклони Фердинанд имање над 200 робова.³³⁾

Док су се овако све повољније развијали односи Фердинанда и угарских присталица његових, почео је и Запоља да се озбиљно припрема на оружани сукоб са противницима својим. Запоља се највише уздао у помоћ ердељске војске, која се састојала из ердељских Турака, Сикулаца и Румуна. У Ердељу је имао Запоља највише имања и народ је тамошњи деценијама био у тесној вези са породицом Запољском. Но Ердељци нису могли пружити Запољи помоћи, док се год између њих и Будима налазио цар Јован са својом војском, јер је цар пречио спајање Ердеља са осталим четама Запољиним. Први задатак Ердељаца морао је, дакле, бити, да униште снагу цареву и тиме да отворе себи пролаз до Будима. Великоварадски бискуп Емерих Цибак и војвода ердељски Петар Перињи прикупе велику војску па се крајем јуна побију на сеђфалском пољу са царем Јованом. Крвава битка заврши се с потпуним поразом царевих пешачких чета, од којих 8000 душа изгуби живот на бојном пољу.³⁴⁾ Запоља је на глас о овом поразу царевом држао, да је снага истога потпуно сломљена те да га се више не треба бојати. У колико је њему и његовима порастао после ове битке углед и самопоуздање, у толико је већа потиштеност наступила међу Фердинандовим људима. Неколико присталица Фердинандових, међу

³¹⁾ Писмо Хоберданчево датирано је у Чоми 4. јуна (Dr. Szentkláray Jenő, о. с. стр. 511).

³²⁾ Др. Алеша Иванћ, о. с. стр. 3.

³³⁾ Dr. Szentkláray Jenő, о. с. стр. 511.

³⁴⁾ О овој битци пише Albrecht her von Ssternbeck из Будима 5. јула 1527. својем пријатељу Валентину Кордигеру „Vyer das drit gib ich dir czu vorsthen. das des kuniges von Vngern vnterthan dem Schwarzen Man VIII tausent man erschlugen vnd gefangen haben vnd her selber kaum enthrinnen Ist, darauff ist des kuniges von Pemen krig am masten gesthanden“. (Quellen zur bayerischen und deutschen Geschichte, Vierter Band, München 1857.) Ову битку описује и Verancsics, о. с. стр. 26.

њима превртљиви Валентин Терек, оставе сада свог господара и пређу у службу краља Запоље.⁸⁵⁾

Већ 3. јула знало се у Бечу, да је цар, у кога се Фердинандова странка највише уздала, претрпео пораз. У први мах сматрали су Немци, да је ова вест неистинита и да је потекла из околине Запољине с намером, да се њоме створи забуна и унесе страх и малодушност међу Фердинандовим присталицама. Не верујући тврдо у пронесени глас, напише Фердинанд тога дана Хоберданцу писмо, у коме поново моли цара, да добро мотри и да спречи сваки покушај спајања ердељске војске са оном, које се налази око Запоље. Ако је пак истинит глас, да је цар поражен, наложи Фердинанд Хоберданцу, да у том случају охрабри цара, јер се тај пораз даје поправити, а судбина рата је од увек така, да срећу са несрећом меша. Кроз неколико дана сазнао је Фердинанд о појединостима битке и увидео, да се ердељска војска после пораза царевог спојила са Запољом, те с тога намени цару други задатак. Место да чува пролаз ердељске војске према Будиму, позове Фердинанд 7. јула цара, да му дође са својим четама на сусрет па ће се код Будима састати. У писму теши Фердинанд цара због пораза, који треба да му за будућност као поука служи. Чим он стигне у Угарску, узме цара у окриље и браниће га од непријатеља.⁸⁶⁾

Набрзо после сеђфалске битке постаде и пријатељима и противницима царевим јасно, да овај ударац, који задеси цара, није сломио отпорну снагу његову. Српски народ је без прекида долазио са разних страна у табор царев и ступао у војску његову те је он за кратко време постигао стару моћ и постао Запољи исто онако опасан, као и пре тога. Међутим се разносиле вести, да је Фердинандова војска потпуно спремна за борбу и да се већ креће из Беча на Угарску. Ове вести уплаше краља Запољу и његове присталице. Код Запоље се у тај мах налазио Ринкон, посланик краља француског Фрање, који је радио на савезу свога господара са Запољом, али видећи, да је положај Запољин угрожен са две стране, одлучи посланик, да лично посети цара и да га поклони и обећањима одврати од Фердинанда и увуче поново у Запољину странку. У исто време је намеравао и хрватски бан Крсто Франкопан да се састане с царем и да га придобије за Запољу. Мада је понашање цареве доказивало његову несумњиву верност према Фердинанду, ипак се овај поплаши, да с једне стране посланик француски а с друге гроф Франкопан не пољуљају цара, те писмом од 9. јула наложи Хоберданцу, да не бирајући средства спречи састанак царев са тим личностима. Онога човека, који код цара затражи слободан пролаз за посланика француског или за Франкопана, треба убити или га заробљеног послати у Беч. За ову услугу обећа Ферди-

⁸⁵⁾ Hurmuzaki, о. с. стр. 625.

⁸⁶⁾ Dr. Szentkláray Jenő, о. с. стр. 517.

нанд цару богату награду а Хоберданцу у новцу 4000 форината. И с тим писмом јави Фердинанд, да се војска његова под управом маркиза Казимира Бранденбуршког кренула са топовима и целом ратном опремом и да се налази већ у Угарској пред градом Девом.³⁷⁾

Од сада учесташе све већма писма Фердинандова цару Јовану и Хоберданцу. У писмима је саветовао Фердинанд цару, да се креће врло обазриво и да поведе сувоземне и шајкашке чете своје према Будиму. Писмом од 20. јула јавља уједно, да су пали у његове руке угарски градови Дева и Пожун и да ће се скорим и сам кренути из Беча у Угарску. Осим тога изда Фердинанд позив и на остале великаше угарске, који присташе уз њега, да се крену с четама према табору маркиза Казимира.³⁸⁾ Многобројни великаши, које је у току задњих месеци одвратила краљица од Запоље, похитају одиста Фердинандовој војсци на сусрет. Средином јула налазио се у граду Бабочи и деспот Стеван марширајући према главном табору аустријском.³⁹⁾

С једне стране учестани позиви Фердинандови, а с друге стране вести о успесима његовим покренуше и цара, да похита у сусрет Фердинандовој војсци. Пре поласка послао је цар своје шајкашке чете, да се под заповедништвом Фрање Реваја састану с аустријским шајкама, затим је поставио кордон војске покрај Тисе,⁴⁰⁾ да чувају српски народ и царев посед између Тисе и Дунава од изненадних упадаја Запољиних чета па се са 1500 одабраних војника крене према Будиму.⁴¹⁾ Уз пут нападне на Сегедин, који су посели били Цибакови и Перињијеви војници, али кад уђе у град сегедински, задобије на превари рану од пушчаног зрна. Смртно рањен изађе цар из Сегедина и упути

³⁷⁾ О. с. стр. 724.

³⁸⁾ Др. Алекса Ивџић, о. с. стр. 4.

³⁹⁾ У једном записку из средине јула 1527. године пише: „Domini Ladislaus More, despotus et alii, videntes motum maiestatis sue, prestolari ex relatione scruiitoris domini intellexerunt, quod iam in Babocza essent ad hunc diem“. (Hung. aa 1527.)

⁴⁰⁾ Ђорђе де Логксхау извештава 23. јула 1527. краља Фердинанда „so sagen man auch, das der Schwartze Man an der Teisse lige, habe vli tausent man“. (Ibid.)

⁴¹⁾ О поласку цара Јована у сусрет Фердинандовој војсци јавља Фердинанд 26. јула Турџо-у „Intellecto autem eo, quod de conatu hostium contra Nigrum Hominem scripsisti, eundem protinus (sicut et ante sepius cum admonuimus) cauere iussimus, ne quid preter opinionem accidat, quod rebus nostris subinde incommodet, significantes ei insuper protectionem gentium nostrorum et simul capturam Tirnaviae et progressum eorum non solum versus Budam sed et nostrum in persona nostra aduentum“, а 29. јула налаже краљ Стефану Ревају, заповеднику шајкашком „... iniungentes tibi propterea serius, ut nacta opportunitate temporis et loci, et si quomodo possis, vnacum eisdem nazadistis ad nos et si fieri possit, cum praesidiis illustris fidelis nobis dilecti Johannis Char Nenada ascendas, si vero non possis, meliora que poteris vnacum luis, interim agere studeas, donec se occasio offerat opportunior, habiturus intelligentiam et respectum ad prefatum Joannem Chaar et simul bonam super practicis hostium aduertentiam omniaque alia facturus, que ad propositum nostrum fore conspexeris“ (Hung. aa 1527; Dr. Szenkláray Jenő, A dunai hajóhadak története, Budapest 1885. стр. 375).

се у једно оближње село, но ту га убију људи Валентина Терека и одрубе му главу.⁴³⁾

Фердинанд је од својих ухода и из извештаја Алексе Турзо-а дознао из раније, да се цару плете замка. Краљ Запоља је, на име, ставио у задатак Перињију и Николи Мацедонцу, грофу чанадском, да спрече продирање царево и спајање с осталом војском Фердинандовом. На основу овог налога изда Перињи по целом Ердељу прогласе на свеопћи устанак против цара а нарочито позове Сасе на оружје, а Никола Мацедонац учини исто у чанадској жупанији.⁴³⁾ С прикупљеном војском чекали су на цара недалеко од Сегедина, али услед нагле смрти царева не дође до знаменитијег сукоба између њих. Фердинанду јавише, да се Перињи налази у близини Сегедина те он напише 27. јула писмо цару, препоручи му највећу обазривост и даде му савет, да се не креће и да не упада у замку непријатељу, него нека чека гдегод на скровиту месту, док остала војска Фердинандова не дође ближе. Но ово писмо није цар добио у руке, јер се његова погибија догодила између 23. и 25. јула.⁴⁴⁾

Смрт царева сматрали су на двору Запољину за неоцењив доби-

⁴³⁾ Међу различитим варијацијама о смрти царевој наводим по делу грофа Александра Апоњија „Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften I. Bd., München 1903.“ стр. 160, да је 1627. публикована једна књига „Warhaft anzeigen küniglicher mayestet zu Hungern und Böhem sc. Heerzug von Wienn ausz in Hungern biss auff ein halb meyl unter Ofen vnd gen Stüllweisenburg sc. anno sc. XXVII“ и у тој књизи се описује, да је цар Јован од ране, коју је задобио при нападају на Сегедин, умро трећег или четвртог дана па наставља „ein hungerischer Herre Turcko Walent genannt, habe ihn dann, nachdem er etlich tag vergraben gewest wider ausgraben vnd das haupt abgehawen vnd dem weyda presentirt“. Врлички пише, да је цара Јована из пушке ранно у Сегедину неки Сенастијан Вјад (по другом писму звао се тај сегедински грађанин Орбан) и то из куће Владислава Силањја, да је рањени цар отишао у Ђиређхаа, где га је нашао смртно болесног или већ мртвог Валентин Терек (Verapcsics, Osszes munkái, IV kötet, стр. 26). О смрти царевој извештава Запоља епископа краковског 26. јула 1527. (тамо стоји погрешно 26. јуна, Hurmuzaki, о. с. стр. 234—236). Да је убијен из пушке, сведочи краљ Фердинанд у писму на Перистајуа од 6. августа, где вели: „Allatum ad nos est, Nigrum Hominem in ascensu ad nos suo sclopeta quodam ictum vitam suam finisse.“ О томе, да је убијен на превара, сачуван је доказа у писму Андрије Герчахера, управљеном Жигмунду Датрахштајну у Граду. У писму стоји: Wolgebornner gnedlger her. Ich las euer gnatt wissen, das die zwenn Ratznn, als auf denn verganngenn phintztag erstklhomen seint aus des Schwartznn Manns herr vnnd sy sagen, der Schwartz Man sey tott mit verrateray vnnd das khriegs folgckh ist alles bey ainander mit guetter or(d)nung, die auff dem wasser vnd die auff dem land vnnd seynnt all noch des willens alls das, so der Schwartz Man der kn. mt. zuegesagt hat, das wollen sy auch hallten Vnnd ich las euer gnaden wissen, das die nassarn, so zue des Schwartzn Man folgckh gehert, die liegen ein meyl wegs von Offen auff der Thuenna vnnd warltin mit grosser armuet der küniglichen mayestet von Peham . . . Datum Furstenfeldt an Sant Lorentzen abent im XXVII. Andere Gertschacher, euer gnaden diener.“ (Hung. aa 1527).

⁴⁴⁾ Hurmuzaki, о. с. стр. 617; Hung. aa 1527.

⁴⁵⁾ Szentkláray, о. с. Történelmi Tar aa 1886. стр. 729.; Др. Иввх, о. с. стр. 6.

так, те су, пуни радости и среће, звонили звона у цркви и држали службу божју као знак захвалности богу на овом догађају. И не само Запоља са најближом околином својом него и остали пријатељи његови, а противници Хабзбурговаца, прославили су најсвечаније смрт цареву. У Кракову, на двору краља пољачког, приредио је величанствену светковину приликом овог догађаја посланик француски Ринкон.⁴⁶⁾ Он је гледао у смрти царевеј ненакнадиву штету Фердинандову,⁴⁷⁾ којој се он са својим краљем као заклету непријатељу Хабзбурговаца од срца радовали.

После смрти царева остала је војска његова само још кратко време на окупу. Запољин највернији присталица у Хрватској и Славонији, бан Крсто Франкопан, на глас о царевеј трагичној смрти предложи епископу Цибаку 31. јула, да царева чете српске треба кренути из Бачке и из близине деспота Стевана, јер ако би оне пристале уз деспота, излегла би се још већа опасност, него што је претила од цара.⁴⁸⁾ Али с једне стране краљ Запоља у то доба није имао ни снаге

⁴⁶⁾ Ђорђе von Logkschau пише 4. августа 1527. на Кракове канцелару краља Фердинанда Леонхарду Хараху и у писму вели: „Den 2. tag augusti pracht der Luffmanschki neu zeitung mitsamsten dem Michel Spyes königlicher mayestät, das der weyda der Schwarzen Man erlegen vnd erschlagen vnd der weyda hettet des Schwarzen Mans haupt kon mt. meinem gnädigen herren zu einem geschengk in (sic) Wien geschickt, do ist ein jubilirn gewest, allein das man nicht fewer geprenth, wiewol es konig wlrde vnd etlichen herzen nicht gefallen vnd auch nicht noch glaublich ist . . .“ Нешто касније, 12. августа, допуњава свој извештај овим речима: „Wolgeborner, grossgunstiger lieber herre. Nach erbietung meiner gantz willigen dinst gib ich euer gnaden zu erkennen, das ich das nechst schreiben den 4. augusti königlicher mayestät und auch euer gnaden gthan, zweiff nicht, sey euer gnaden zu khomen. Nu soll euer gnaden wissen, das noch denselblgen tag auff den abent der frantzosische bott alhie von wegen des Schwarzen Mannes todit ein solhen triumph gemacht, als hettet man den Thurken auff haupt erlegt. Erstlich hatt er fesser lassen pichen vnd zu richten auff den platz gesetzt, zu verprennen, hat sie aber vber eine weil widderumb lassen ins haus tragen vnd nicht verprennt sonder pey den hundert waxen kerzen vnd fakeln im haus vnd fenstern lassen anzunden, lassen trometten, pauken, pfelfen vnd „te deum laudamus“ singen, geldt vnder das volk geworffen, also ist ein solhes iubelleren und geschrey gewist, die man zu Krokaw (hab darnach gefragt), lange nicht gehort!“ (Hung. за 1527).

⁴⁷⁾ Фердинанда је известно потанко о смрти царевеј Хоберданац (E. Laszowski. Monumenta Habsburgica, I, Zagreb 1914. стр. 69).

⁴⁸⁾ У писму, управљеном Цибаку и датираном у Иванки 31. јула, пише Франкопан „Hoc bonum est, quod ille latro perit, sed gentes ille, que fuere sub eo, amouende sunt ex loco, ne sint prope despotum, ne sit nouissimus error, priore peior“ (Hung. за 1527) У делу Casparis Ursini Velli de bello panonico lib. X. Vindobonae 1762. на стр. 6. описује се опшприје погибија царева. Цар је лежао, тако вели овај писац, у аговини, кад је ударио на њега Валентин Терек са огромном војском. Главу цареву набодепу на копље, однео је Терек у Будим краљу Запољу. — О кукавној улози Терекновој при убијству царева пише Ђорђе Праји у делу Annales regum Hungariae ab anno Christi MDXVI. ad annum MDLXIV. deducti, pars V, Vindobonae MDCLXX стр. 174. Праји назива село, у које се цар склонио, „Turrito“, а Ђорђе Сремац зове то село „Tornos“ (о. с. стр. 168), док Церменг зове то место „Diod“, а у бележци вели Швантнер, да Владислав Гервинус назива ово село Nagtornios. Место Торњош постоји и данас, недалеко од Сенте.

ни времена, да се бави питањем царевих чета, а с друге стране Срби ни сами не хтедоше остати дуго у неодређеном положају. Један део њихов, на челу са Радосавом Челником, пресели се из Бачке у Срем,⁴⁹⁾ а други део пристане уз српске великаше у Угарској и поделише се међу присталицама Фердинандовим и Запољиним. Једино шајкашке чете осташе недирнуте под управом Фердинандовом.

Смрћу царевом изгуби српски народ у Угарској много од значаја, који је уживао последњих месеци. Место цара управљају српским четама остали великаши српски, које је појава царева потиснула била, а са нестанком његовим опет изађоше на површину. Међутим остали великаши српски не могоше цара да замене ни код српског народа ни у одношају спрам Фердинанда и Запоље.

⁴⁹⁾ Срем је био после освојења Београда услед честих упадаја турских чета и честих сукоба готово сасвим опустошено, а сада доласком Срба после погибљи царева настане у њему нов живот. Турски писац Ферди описујући живот Сулејманов, прича, да су се Срби, на броју 20.000 подигли против Мађара, те много Мађара поубијали, земљу њихову опустошили и са фамилијама и покретним имањем дошли у исламску државу с намером да се настане, те се обвезаше на харач и ступивши у ред раје, настанише се у сремском вилајету. У исто доба подигоу и населе Слан-камен, који је после пада Београда био опустошен и порушен. (Thúri József о. с. стр. 74).

V.

ОД ПОГИБИЈЕ ЦАРА ЈОВАНА НЕНАДА ДО СМРТИ РАДИЧА БОЖИЋА.

(1527—1528).

У борби између Фердинанда и Запоље око угарског престола било је више пута држање српских великаша и њихових чета од пресудног значаја. Одмах, чим је отуђио од себе цара Јована и деспота Стевана, увидео је Запоља, колико је услед тога изгубио те је настојао да на другој страни поправи учињену погрешку. Њему је остао веран покрај Марка Јакшића, Петра Петровића и браће Бакића још и стари, угледни властелин и јунак Радич Божић. У жељи, да Божића и његове српске чете што чвршће за себе привеже, одузме Запоља на трећи дан Духова 1527., дакле још за живота цара Јована, од неверног Берислава деспотско достојанство и даде Божићу титулу српског деспота.¹⁾ Запоља се надао, да ће нови деспот бити у српском народу достојан такмац и Бериславу и цару Јовану, али му се нада није испунила. Углед Божићев међу Србима остао је исти као и пре тога, јер му деспотски назив није прибавио ни већи посед ни већу власт, а у оним крајевима, у којима се његово имање налазило, нису ни до тадањи деспоти српски имали никаква утецаја. С тога постављање Божићево на деспотско достојанство није имало видљивих последица: деспот Берислав је и после тога остао фактички наследник титуле и имања српских деспота у Угарској.

Смрт цара Јована разбила је додуше јединство и организацију његових чета српских, али то није донело велике користи Запољи, јер је његова судбина у то доба била већ запечаћена. Од Пожуна се кретао маркиз Казимир Бранденбуршки уз Дунав на челу аустријске војске, којој су с дана на дан придолазиле чете угарских присталица Фердинандових, а градови угарски, на које су Аустријанци на путу свом наилазили, прелазили су један за другим на страну Фердинандову. Запоља се нађе у невољи те 12. августа остави Будим и пође према Ердељу. Аустријска војска заузео 20. августа без крви престоницу Угарске па се под предвођењем Николе Салма даде у потеру за Запољом. Код Токаја 27. септембра дође до битке, која се заврши поразом За-

¹⁾ Гласник српског ученог друштва, књ. 67., Београд 1887. стр. 49.

пољине војске. Истог дана задесио је Запољу још један ударац: У Хрватској при освајању града Вараждина погибе бан Крста Франкопан, главни стуб Запољине странке у Хрватској и Славонији.³⁾ Запоља побегне после пораза код Токаја у Велики Варад, из Варада оде у Ердељ, али га и ердељски становници непријатељски дочекају те се он упути одавде у горњу Угарску.

Цела Угарска је сада признала власт победиоца краља Фердинанда, који је неколико дана после своје војске и сам ушао у своју нову државу. Још пре одлучне битке код Токаја сазове он угарске сталеже на сабор у Будим и два дана после те битке одржао се будимски сабор, који изнова прогласи избор Фердинандов за краља и одреди за 5. новембар 1527. крунисање у Стоном Београду. Крунисање је обавио онај исти њитрански бискуп Подманички, који је годину дана пре тога крунисао Запољу. Круну св. Стевана предао је Фердинанду после токајске битке чувар њезин Петар Перињи, ердељски војвода, изневеривши свога дотадањег господара Запољу.

Од Срба је присуствовао сабору будимском деспот Берислав.⁴⁾ Бакиће не спомињу извештаји са сабора, мада су у то доба и они прешли били на страну Фердинандову. Још пре токајске битке позивали су краљ Фердинанд и палатин Батори чешће пута Павла Бакића, да остави Запољу. Кад се Бакић уверио о потпуној неспособности Запољиној и кад је Запоља претрпио пораз код Токаја, он се одазове позиву, те пређе са браћом својом и са српским четама својим на страну краља Фердинанда и остао му је од сада до гроба веран.⁵⁾ Верност његова

³⁾ Још пре Крста умро је млађи брат његов Фердинанд те Марија, кћерка деспота Јована, остаде удовицом са два детета, Стефаном и Катарином. После смрти мужевљеве оде Марија на неко време у Србију, односно Славонију, где се бавила код својих рођака (матере деспотице Јелене и браће по матери деспота Стевана и Николе од Брода). Вративши се натраг на имање, које јој је остало од супруга и које су јој добровољно и за живота уступили били грофови Бернардин и Крсто Франкопани, окупирала је одмах после смрти свог таста грофа Бернардина и многе друге поседе, на која по тестаментима грофа Крсте и грофа Бернардина није имала права. Осим тога су се тужили и други суседи као на пр. Кристијана Дољски, Гашпар Бартакович, Влаж Дијакович и Гргур Штеркович, да им је Марија отела разна имања те краљ Фердинанд наложи 7. јула 1529. бану Ивану Карловићу, да одузме од Марије туђе поседе и да их врати правим власницима. У то се доба водили преговори и о преудаји Маријиној за брњског грофа Вука Франкопана, на коју је преудају дао краљ 19. јула и 25. септембра 1529. свој пристанак, али се ова преудаја ипак није остварила. (E. Laszowski, Monumenta Habsburgica. I, Zagreb 1914. стр. 122., 183., 194., 198. и 213.)

⁴⁾ Један писац набраја великаше угарске на овом сабору па пре свега спомиње деспота Стевана (Casparis Ursini Velli de bello panonico, lib. X., Vindobone 1762. стр. 28). Деспота спомињу на овом сабору и Monumenta comitum regni Hungarie, Elso kötet, Budapest 1874. стр. 136.

⁵⁾ Schwandner J. G. Scriptores rerum Hungaricarum, Vindobonae 1746., II. pars (Joannis Zermenghi, Res gestae inter Ferdinandum et Zapolyam reges Hungariae) стр. 329.

тим јаче пада у очи, што су готово сви великаши угарски остали нестални те час пристајали уз Запољу а час уз Фердинанда. У писму Јована Каџијанера, управљеном 25. марта 1528. из Кошица краљу Фердинанду, изреком стоји, да је Валентин Терек охол и непоуздан магнат, док је Павле Бакић сасвим другог карактера и да се на њега може човек потпуно ослонити.⁴⁾

О држању Марка Јакшића према Фердинанду после битке токајске нема поузданих вести. Са Запољом су и после пораза код Токаја делили судбину још неколико великаша угарских, међу њима и Радич Божић. Војску Запољину у горњој Угарској гониле су и узнемиравале без престанка Фердинандове војводе. 31. децембра 1527. нападну Павле Бакић и Валентин Терек код Керестеша присталицу Запољиног Фрању Бодо. У први мах јурне Бакић са својим српским четама на Бодо-а, али се брзо обрне натраг и стане узмицати. Мађари помислише, да Срби бегу из страха те се дадоше у потеру, али кад Бакић у бегу стиже на згодно место, застане и дочека непријатеља с таквом снагом, да му је одмах пореметио убојне редове те кад прискочи и Терек са својима, заврши се борба са поразом Бодо-ове војске. И сам Бодо падне у ропство победиоца.⁵⁾ После ове битке предавали се и градови у горњој Угарској један за другим Фердинанду. Запоља покуша 20. марта 1528. код града Сине још једном ратну срећу, али га ова и сад изневери. Фердинандов војсковођа Јован Каџијанер потуче му војску и он побегне из Угарске у Пољачку.

Пред овом последњом битком Запољиним пореметио се одношај између њега и његових иначе верних присталица бискупа великоварадског Емериха Цибака, Радича Божића, Фрање Каполнаји-а, Михајила Чакија и Фрање Хомонаји-а, који одлуче, да не проливају узалуд своју крв, кад нема изгледа на победу.⁶⁾ За Радича и за његове војнике је познато, да нису ни узели учешћа у битци код Сине и ако су били у близини бојног поља.⁷⁾

⁴⁾ Дворски ратни архив у Бечу, Feld-Acten за год 1528.

⁵⁾ Casparis Ursini Velli o. c. стр. 44; Pray, Annales regum Hungariae, Vindobonae 1770. стр. 136.

⁶⁾ Feld-Acten за 1528. Радич је дуже времена задавао посла аустријској војсци у горњој Угарској. Извештаји Фердинандових присталица често спомињу његову акцију. 1. јан. 1528. јави управа града Кошица Каџијанеру „Von dem heere Johan Zapolyas können sie nur nachstehende berichte geben: dass die siebenbürger hauptleuthe Raditsch und Johan Kalay 3 meilen von Kaschau bey Genz stehen, von wo aus sie 200 mann zu pferde auf einen streifzug entsendet hatten. 800 mann zu pferde sollen beide stark seyn.“ Нешто раније јавља један извештач Каџијанеру, да је Радич са Цибаком само 6 миља удаљен и да имају на 200 коњаника под собом. О узнемиравању од стране Радичеве јављају Каџијанеру грађани вошички 3. јануара о. г.: „die feindlichen hauptleuthe Radich und Johan Callay stehen zu Gencz und wohin sich diese wenden werden, können sie mit bestimmtheit nicht angeben, auch ist ihnen die starke des Zapolyaschen heeres wegen dessen zerstreuten bequartierungen nicht genau bekannt geworden“ (ibid.)

⁷⁾ Szerémi György, o. c.

Деспот Божић је у ово доба и покрај дубоке старости и дуго-трајне болести, која је периодично наилазила на њега, ипак био нај-агилнији и најугледнији међу противницима Фердинандовим. После бегства Запољина у Пољачку вратио се Божић са српским четама на свој посед, у градове Шољмош и Липово па се одавде и даље понашао непријатељски према краљу Фердинанду и његовој влади. И пре овог времена проносиле се вести о Божићу, да је умро или да је на умору,⁹⁾ а ове године је боловао још више него дотле но ипак, чим му болест мало попусти, јављао се он опет као најопаснији противник Фердинандов. Странка Фердинандова је често пута покушавала, да и овог моћног човека, који је покрај великог богаства уживао глас одлучног јунака и искусног политичара, придобије за себе. У више маха је изгледало, да ће преговори угарске владе са деспотом Радичем довести до споразума и приближити Радича краљу Фердинанду,¹⁰⁾ али је крајњи резултат свију преговора био, да су градови Радичеви остали и даље средиште присталица изагнаног краља Запоље.

Прилике, које су завладале у држави после бегства Запољина, стварале су сваким даном све повољније земљиште за акцију против Хабзбурговаца. Странка краља Фердинанда је држала, да ће доласком његовим на престо обезбеђена бити Угарска од Турака, али је брзо видела, да је била у обмани. Најамничке чете, које су играле главну

⁹⁾ Између других вести о болести Радичевој спомињем, да Леополд Gallynczer, боршодски жупан и настатан града Двјомђера, пише 13. фебруара 1528. краљу Фердинанду: „Nec quoque veraciter prout ab meis exploratoribus accepi, significare possum, quod ipse Johannea de Zapolya nunc cum sexingentis equis est personaliter in castro Thokay, sunt penes eum Czybak episcopus ille waradiensis, Paulus et Blasius Arthandy, Franciscus de Homonna; ipse quoque Radych et Johannes Kallay versus Cassouiam se receperunt . . . Hodie, hoc est in festo beati Valentini Martiris, venit fidelis explorator meus ad me qui mere mihi retulit, qualiter ille Radych Rascianus nunc in agone mortis laboraret decumberetque in oppido Gewucz in lecto egritudinis, optinor iam vsque vitam exalasse . . .“ (Hung. aa 1528.)

¹⁰⁾ О одношају Радича према Фердинанду говори јегарски бискуп Тома Салазан у писмима, управљеним из Будима Фердинанду, 16. марта: „Radych per Czybak petit veniam. Dilata res est, donec ipsemet per litteras et nuncios supplicauerit . . .“ и 25. маја: „Ad Radych Martinus Horwath est rursus expeditus, ut primum redierit, cognoscet maiestas vestra, quid cum homine sit peractum.“ Касније се покушаји, да Радича придобију у странку Фердинандову, у више маха понављали. Најавнији је покушај учинио краљ у месецу јула преко Валентина Терек, о коме пише саветници краљу Фердинанду у додатку писма од 7. јула 1528.: „Serenissime rex. Litteras maiestatis vestre serenissime, quas ad dominum Valentinum Therek themesiensem in negotio Radych scripsit, ad eum misimus vnaque cum ipsis illas quoque, quas super petitione ipsius Radych maiestas vestra antea miserat. Hortatique sumus eum et monuimus, ut perlectis litteris habita eadem ratione temporis et rerum quod melius commodiusque maiestati vestre serenissime et regno suo futurum indicat, pro sua erga celsitudinem vestram regiam fide, id agat et vel vna vel alia via rationeque prout presenti rerum statui conducibilis videbitur, ipsum Radych ad fidelitatem maiestatis vestre adducat, quem quum vicinum habeat utcumque animum eius prospicere potuit, et propterea quomodo, qua ne ratione cum eo agendum sit, melius quam nos displicere et indicare queat . . .“ (Hung. aa 1528.).

улогу у ратовима Аустрије, коштале су велике своте новаца, а баш у новцу је Аустрија оскудевала више него и једна друга држава. Редовни приходи аустријски били су још из ранијих времена заложени и нису стизали ни за покривање редовних издатака државних. Према томе доласком Фердинандовим у Угарску није ни у колико побољшано имовно, а с тим у вези ни обранбено стање државно него се напротив још погоршао положај у земљи. Двогодишње ратно стање смањило је и иначе незнатне приходе државне те је Фердинанду било немогуће исплатити аустријске и угарске најамничке чете, које се бориле против Запоље. Ове се чете издржавале плаћањем становништва по Угарској, а тиме су створиле тако незадовољство, да се на брзо после крунисања Фердинандова почело у народу опажати кајање, што су напустили Запољу. Српски и мађарски ратници се прикупљали око вођа незадовољничких, Радича Божића у Липову и бискупа Цибака у Великом Вараду и спремали се за рат против омражених немачких војника аустријских.¹¹⁾ Краљ Фердинанд је одмах после крунисања отишао из Угарске, а као заменика краљевске власти постави у Будиму т. з. угарски дворски савет, на челу са јегарским бискупом Томом Салахазијем. Тако покрај два крунисана краља није у Угарској било ни једног, а дворски савет није имао довољно моћи и угледа те у земљи завлада стари метеж и револуционарно врење. Великаши угарски се трудили, да искористе борбу око престола и да повећају приватно имање своје, а нико се није ни освртао, што погранични заповедници и шајкашки капетани, којима је поверена одбрана државе, месецима не примише плату за своје војнике.¹²⁾

Поражени краљ Запоља настанио се као изгнаник и бегунац у пољачком граду Тарнову, па је овде кројио планове, како да се врати у Угарску и да завлада опет краљевским престолом. Ранији покушај, да изазове интервенцију европских владара, није успео,¹³⁾ с тога науми,

¹¹⁾ У писму своме, управљеном краљу Фердинанду, вели 19. августа Салахази: „Camera vestre maiestatis nihil habet, parum hoc tempore sperat, creditores nulli reperuntur, etiam si vitam ipsam non solum fortunas et bona nostra obligemus. Incole regni in summa versantur confusione nec putet maiestas vestra deesse adhuc plurimos, qui Joannem eiusque partem toto pectore foveant. Hungari ac Rasciani sunt pene innumeri, qui etiam si Joannes non accedat, ad tumultus et bellum domesticum se comparent . . .“ (Ibid.)

¹²⁾ О грабљивости великаша и о материјалној беди у држави пише 29. априла године 1529. краљу Фердинанду и Тома Надажди. У писму стоји покрај осталог: „... Quid responderimus domino comiti de Anagorolis ad mandata vestrae maiestatis, ea ex litteris ipsius domini comitis vestra maiestas plane intelligere potest, totum responsum in eo versatum est, ut quisque res suas prius deploraret, dominus palatinus queritur Solmos et Lyppam a Radich teneri, reuerendissimus dominus strigoniensis nondum se arce sua potiri, dominus cancellarius arcem Zarwaskew tarde recuperatum lamentatur . . . Nazadistae tam Hungari quam Rasciani quotidie urgent nos pro solutione, despotus infestat, Crusyth exprobatat promissum . . .“ (Hung. за 1528).

¹³⁾ Вест Ђорђа Праја, да је Запоља слао Радича Божића руском цару Ивану и молио помоћи, није истинита. Он је помешао цара Јована Невада са руским царем Иваном. (Pray, о. с. pars V. стр. 199).

да се споразуме са султаном Сулејманом у ствари заједничке акције против краља Фердинанда. Запољи се нашао при руци и један дипломата првог ранга, пољачки великаш Хијероним Ласки, кога он још при крају 1527. године пошље у Цариград са задатком, да понуди савез султану. У Цариграду се Ласки позна и спријатељи са оштроумним и препреденим Алојзом Грити, незаконитим сином дужда млетачкога. Помоћу овог Млечића, који је имао на порти пријатељских веза, изврши Ласки сретно своју мисију. Султан Сулејман потпише уговор о савезу са Запољом и обећа у том уговору, да ће из Угарске протерати Аустријанце те Запољу вратити на престо краљевски и да ће га и доцније бранити од Фердинанда. За ову услугу обвезао се Запоља султану на верност и обећао, да ће са угарском војском помагати Турској у ратовима против свију њених непријатеља, само не у том случају, ако се султан зарати са краљем пољачким. Добивши у султану моћан ослонац поведе сада Запоља енергичну акцију. Као посредника између себе и присталица својих пошље у Угарску окретног фратра Ђорђа Мартинуција Утјешеновића. За кратко време разнесе овај лукави калуђер револуционарни покрет по читавој Угарској. С човека на човека ширио је он својом речитошћу и убедљивошћу незадовољство спрам аустријске управе и припремао је земљу на скорашњи повратак краља Запоље из Пољачке у Угарску.

На двору Фердинандову су разумели, шта значе преговори Запољини са султаном и Фердинанд покуша да отклони опасност која му прети од тих преговора. Још почетком 1527. је смерао, да дође у додир са турском владом но услед нагле победе над Запољом, забаци идеју споразума с Турцима. Кад је дознао, да се Запоља обратио султану за помоћ, пошаље и он крајем маја 1528. посланство у Цариград са задатком, да изради код султана мир или бар примирје. Савез турски са Запољом био је тада у велико утврђен и војска турска се почела већ припремати за војни поход на Аустрију те посланике Фердинандове дочекају на порти као непријатеље. Посланицима је стојао на челу властелин Јован Хоберданец, који јави са порте Фердинанду, да је рат с Турском неизбежан.

Вест о савезу турском са Запољом бацила је у бригу Фердинандове присталице. Поседи оних великаша, који се налазили на граници државној, долазили су пре других у питање, те су граничарски заповедници са страхом гледали на турске војне припреме. Сами нису могли да се достојно спреме на дочек непријатеља, јер нису добили новаци ни да исплате своје најамничке чете, а камо ли, да поправе и оснаже утврђења у својим градовима. Деспот Берислав, чији је целокупан посед лежао на граници државној и био Турцима први на ударцу и коме је Фердинанд после смрти цара Јована поверио на одбрану и на уживање цареве пограничне градове Бач, Фелеђхаз, Сотин и друге, заман се

обраћао априла 1528. на краља Фердинанда за плату својим најамницима. Крајње је време међутим било, да се граничарима плати њихово. При крају маја јављали су заповедници са границе једнодушно, да суседне паше турске дижу војску, те ће прво да заузму Моровић, Барку, Немце и Новиград, а онда ће се кренути на Славонију, Крањску и Корушку. Међу осталима јавио је ове вести угарској влади и деспот Стеван.¹⁴⁾ Очајно стање на граници и неспрема Фердинандових градова за одбрану најбоље се види из те околности, што се баш у оном моменту, кад су Турци опкољавали Барку, налазио њезин кастелан Михајло Куновић у Будиму, где је дошао да потражи дуго већ неплаћену плату за посаду свога града.¹⁵⁾ Из Будима наложи дворски савет деспоту Стевану и осталим пограничним заповедницима,¹⁶⁾ да ударе на Турке и ослободе опкољен град, но и сам дворски савет је сматрао ову заповест пуком формалношћу. Знало се у Будиму врло добро, како дуго није деспот примио плату за своје чете и како се у јадном стању налазе граничарски војници, али им влада угарска није могла ни крај најбоље воље да помогне. Новчану оскудицу осећали су и чланови дворског савета исто као и граница државна.¹⁷⁾ Турци освојише

¹⁴⁾ Дворски саветници јављају краљу Фердинанду 28. маја 1528. из Будима „Scire itaque dignetur maiestas vestra, alias atque alias exploratores per hos dies ad nos esse perlatas. Heri autem exploratorem dominae viduae palatinac, qui in hoc servicii genere et apud archiepiscopum condam colocensem et ipsam dominam viduam multos annos servivit, audiimus. Affirmat hic, fuisse se in Thurcia per hoc tempore et vsque ad locum, qui Nysa dicitur, processisse. Cesarem quidem ipsum Thurcarum non egressurum hoc tempore, delegisse tamen septem bassas, huius belli duces ac capitaneos, hoc est bassam de Werbozonnya, Herczegowyth, bassam Ballbeeg, Mehmetbeeg, nandoralbensem, nicapollensem, Kwsoczay Sobanyay et Nysy, eo mandato, vi castra primum Marooth, Barka, Nemethy, Wywar expugnent et in potestatem redigant. Sedem deinde belli apud Zagrabiam statuunt, vnde in Sclauoniam et Posegam, Carniolam et Carinthiam aliaque maiestatis vestrae dominia crassentur et hoc quocumque regnum diripiant ac depopulentur. Affirmant etiam, bassas ipsos sequenti mense omnino se moturos. Gentium siue copiarum ipsorum numerum dixit ad sexaginta hominum millia se extendere. Cesarem preterea ipsum, qui ad Mohaach fuerat, mortuum esse. Totum autem imperium tenere in potestate pro filio cesaris mortui habere bassam Ibraym. Idem fere dominus Ladislaus More et despotus a suis quique exploratoribus se accepisse significat, preter cesaris mortem“. (Ibid.)

¹⁵⁾ Ивић, о. с. стр. 7.

¹⁶⁾ Између осталих наложио је краљ бановима Ивану Торквату Карлонићу и Фрању Бањавићу 4. јуна, да похитају у помоћ нападнутим градовима „habendo mutuam cum fidelibus nostris illustri Stephano despoto, capitaneo nostro Sirimensi“ (E. Laszowski, о. с. стр. 105).

¹⁷⁾ У једном писму, управљеном 9. јуна краљу Фердинанду, описују саветници стање на граници овим речима: „....Inter alios, qui quotidie pro pecuniis ad nos ex diversis partibus confiniorum veniunt, venit ad nos servitor domini despoti et vrget nos instantanter pro pecuniis domino suo mittendis. Sacra regia maiestas, videmus quod necessarium esset maiestati vestre et regno servitium ipsius domini despoti, presertim hoc tempore tam periculoso peribenterque hinc de manibus et paratis magis pecuniis et ipsum dominum despotum et alios solueremus, quod ad comitatus et alia loca relegarem; fecimus quid potuimus,

без муке Барку па се онда упуте на Моровић. Влада угарска, односно дворски савет, понови свој налог свима граничарским заповедницима, да спрече Турску у продирању, али се од њих нико није тако рећи ни макнуо.¹⁶⁾

Угарски незадовољници изазову јуна 1528. у околини Тренчина сукоб са Фердинандовом владом, која наложи аустријским четама, да опседну Тренчин. Заповедник аустријски је био Имре Нађ, а у војсци његовој се налазио и Павле Бакић са браћом и српским четама својим. У борби против опсађеника изгинуше многи од Бакићевих људи и од осталих ратника Фердинандових па ипак Нађ није могао потпун успех да постигне. Дуго времена морала је војска аустријска да остане у околини Тренчина и да држи у шаху незадовољнике. Угарски дворски саветници су додуше видели, како велика опасност прети јужној граници државној од Турака, али нису смели да крећу војску из горње Угарске, а нису имали ни трошка за превод војске. Нису имали новаца ни да плате деспоту, ни грофу темишварском Валентину Тереку, ни хрватско-славонским бановима. Једино су исплатили хиљаду мађарских шајкаша, али тиме само изазваше још веће негодовање код друге хиљаде српских шајкашких војника, који осташе и даље неплаћени.¹⁷⁾

Од великаша угарских ни један није био изложен опасности у толикој мери као деспот Стеван. На двору Фердинандову су знали, како је тежак положај деспота, али су рачунали са евентуалношћу, да ће султан повести војску на Аустрију, те се влада није озбиљно ни старала за одбрану границе, него је сав новац, до кога је дошла,

dedimus ipsi domino despoto ante ebdomadam ducentos florenos, deputauimus preterea in diuersis comitatibus ex primo subsidio eidem quatuor millia florenorum, quorum ne media quidem pars vsque in hanc diem restituta est... па при завршетку вели: „nunc nullus dominorum decem equites in confinilis tenet...” (Hung. за 1528).

¹⁶⁾ У свом писму, датираном у Будиму 16. јула 1528. и управљеном краљу Фердинанду, јављају саветници: „Scribimus ad omnes officiales maiestatis vestre. Dedimus literas ad dominum despotum, ad capitaneos gentium poseganorum et ad Themeswar seruientes aliasque gentes maiestatis vestre nomine maiestatis vestre, dantes illis omnem facultatem subsidium exigendi, per omnia grauamina et per occupationes etiam bonorum sed parum proficiunt; fauere omnes putamus aut nescimus, quid aliud animi habent” (Ibid).

¹⁷⁾ Саветници ишту јуна 1528. краљу „Comitatus bachlensis est sine ulla defensionis et presidio, nam Emericum Magnum, vicepalatinum et capitaneum maiestatis vestre nondum ad partes regni inferiores demittere potuimus, quod non fuit nobis uisum, ut ex partibus illis trinchiniensibus nondum pacatis eum remoueremus, ne reuocato ipso rursus noua istic bella orirentur. Deinde quia ad expeditionem elus pecunia opus esset, qua omnino caret fiscus maiestatis vestre, mille nazadistis allqua solucio facta est, alii nazadistae mille, Rasciani scilicet, solucionem flagitat. Item neque comes themestensis adhuc expediri ad Themeswar potuit, ob defectum precuniarum, banis et regnorum maiestatis vestre Dalmacie, Croacie et Slavonie ea solucio fieri non potuit, qua contenti fulssent, sed neque Rascie despoto et propterea ad defensionem regni et confinium sunt omnino imparati. Thurcus autem paratus est ad inuadendum hoc regnum maiestatis vestre....” (Ibid).

уложила на утврђивање Беча и других градова аустријских и за набаву хране и оружја. У очајном положају своме обраћао се деспот Стеван без престанка на угарску владу, да му она изда плату за најамнике, јер једино јака и добро плаћена посада могла је сачувати деспотове градове од коначне пропасти. Крајем маја дошао је био у Будим један деспотов човек да тражи плату за деспотове чете. Саветници угарски дадоше му 200 форинта и обећају, да ће скорим платити још 4000 форинти. На темељу овог обећања пошље деспот касније другог човека свог у Будим, да иште тих 4000 форината, али савезници нису били у стању да одрже реч и да исплате обећану своту. Деспотов изасланик се упуту у Беч, да иште новце од краља Фердинанда. На двору краљеву је владала оскудица у новцу исто као у Угарској па се деспотов човек и одавде мораде вратити празних руку.²⁰⁾

Покушаји деспота Стевана, да изрази код угарске владе плату за своје најамнике и за поправку и утврђење својих градова, понављали су се често, али свагда готово са потпуним неуспехом. 6. јула 1528. обрати се он из свог града Св. Ласлова палатину Баторију и опише му у писму жалосно стање на граници државној. С горчином пребаци палатину, што се не брине за народ и за пограничне градове. На све опомене и позиве, које је деспот до сад слао палатину и осталим члановима угарске владе, било путем писма или преко посланика, није ништа учињено, да се зло отклони. Војска турска, вели деспот у писму свом, прелази преко Саве у Срем па ће разорити и уништити сав овај предео. Он је према турској сили тако мален као кап воде према мору. Осим њега налазе се у оном крају поседи Владислава Море-а и удове палатинке, но они му ништа не користе у одбијању Турака, а остали великаши угарски не слушају заповести краљеве. С тога деспот даје на знање, да не може дуже држати и бранити пограничне градове Бач, Сотин и Фелеђхаз, него позива палатина, да у року од 15 дана узме од њега ове градове, јер ако их до тог рока не преузме палатин и влада угарска, он ће их оставити празне. Сам нема људи а нема ни новаца да најми људе за одбрану тих градова од непријатеља.²¹⁾

Ни ово писмо деспотово није ништа користило те деспот до очајања забринут, оде средином јула лично у Будим да пред саветницима краљевим разложи крајњу невољу, која влада на граници. Саветницима је деспот нудио градове Бач, Фелеђхаз, Сотин и Добор и преклињао

²⁰⁾ Саветници пишу краљу из Будима 9. јуна 1528. у споменутом писму: „In reliquo postquam nihil pecuniarum domino despoto dare hic potuimus, seruator suus ex iussu ipsius domini despota ad maiestatem vestram ire decreuit, cuius aduentum maiestati vestre significare voluimus, a quo nonnulla et de Turcis et de aliis rebus, que in hoc regno sunt, maiestas vestra intelligere poterit.“ (Hung. aa 1527; Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge, 26 Band, 1 Heft, Hermanstadt 1898, стр. 607.)

²¹⁾ Ивѣћ, о. с. стр. 8.

их за плату својим најамницима. Кад се није помогао у Будиму, хтеде деспот да дође краљу у Беч и да њега замоли за помоћ, али га саветници одговорише од ове намере.²³⁾ Међутим су опет прешле неке турске чете преко Саве и понеле собом ратне справе за нападај на утврђене градове. Деспот се тада још бавио у Будиму те место њега саопшти његова мати деспотица Јелена бану хрватско-славонском Фрањи Баћањију о прелазу Турака.²⁴⁾ Но поход турски није се за овај мах тицао деспотових градова него горњих крајева хрватских. Бан Баћањи је покушавао, да дигне племство хрватско на оружје и издао је прокламације по земљи позивајући народ на отпор против Турака, али се на прокламације његове није нико ни осврнуо.²⁵⁾

С дана на дан јачала је све већа странка Запољина. Средиште њезино је било и даље у Липову и Шољмошу, где је Радич Божић са својим српским четама био утаборен. Фердинандове присталице нису смеле ни да покушају нападај на Радича²⁶⁾ него су шта више стрепили за судбину оних градова, који су били на домаку Радичевој војсци. Нарочито су се бојали за Чанад.²⁷⁾ Покрај Радича су важили

²³⁾ Саветњаци навесте о томе краља Фердинанда 19. јула 1528. овим речима: „Ceterum venit nunc dominus despotus Rascie, qui pre nimia inopia et indigencia fere desperare cogitur, nihil enim iam diu illi datum est, unde gentes suas alere et illa confinia tutari potuisset. Petit supplicatque ut sibi provideatur utque castra Bachiense, Feleghaaz, Zatha et Dobor e manibus suis accipitur, se enim non esse tante facultatis tantarumque virium, ut ea tueri possit. Egimus eum camerariis maiestatis vestre serenissime, ut huiusmodi necessitatibus prouideant, sed nescimus unde fit, quociens illis aliquid nomine vestre maiestatis iniungimus, operam perdimus. Est in animo ipsi domino despoto ad maiestatem vestram serenissimam proficisci et coram inopiam egestatemque suam celsitudini vestre regie declarare ac dicta castra resignare, sed nos quomodocunque poterimus, hominem retinere studemus...“ (Hung. за 1528.)

²⁴⁾ Писмо Фрање Баћањија краљу Фердинанду 9. августа 1528. (E. Laszowski, о. с. стр. 110.)

²⁵⁾ Hung. за 1528.

²⁶⁾ О расположењу у земљи пише краљу Алекса Турао из Будима 10. августа: „...so ziehen disse Thyrcn weyda entgegen piss auff Tokay czw, dan sie thun noch nicht fill schaden, so ist der Radicz, Czybak vnd andere waydes partay auch auff vnd ewr mayestet soll glawben, wo es dy maynung hat. das yederman wirt an wayda fallen, dann es peklagt sich yedermann...“, а дан пре тога, 9. августа, јавио је Салахаан краљу: „...trans Tibiscum in fuga sunt rebelles, quibus Reway et nostri instant, Cybak quoque a Varadino ad Radych iam pridem se recepit. Dominus comes themesiensis non satis firmas habebat copias, que cum Radych fortunam belli experirent...“ (Hung. за 1528.)

²⁷⁾ О овоме се налази података у писму Мартина Фленхауза, датираном у Будиму 28. јула 1528. и управљеном на краља Фердинанда. О Радичевом табору пише на истом месту: „Ain schloss an den gränitzen von Tamaschwar vier oder fünf meil an ainem wasser die Marusch gegen Sibenpurgen, Lippe vnd Scholmoss genant, die hat ain Raitz, der Raditsch genant, Innen. Der ist in grosser versamblung mit kriegs volkh, als Raitzen vnnnd Hunger zo ross vnd fuess, aintails betzallung halber von Tereckh Valent dahin getzogen, ainstails auffsetzung, die thuend grossen schaden mit rawberayen vnd andere sachen den armen leutten, der hat ainen grossen annhanng mit dem Zibackh, Janusch wayda

као виђеније вође Запољине странке великоварадски бискуп Цибаk и властелин Керечки Блаж Артанди. Фердинанд изда налог своме ердељском војводи Петру Перињију, да прибере војску и да оружјем примора на покорност Цибака и Артандија. Са војском од 10.000 пешака и 1500 коњаника нападне Перињи недалеко од Великог Варада сједињену Цибакову и Артандијеву војску, која се готово сва састојала од српских и влашких ратника. У боју подлегше устаници надмоћнијој снази Перињијевој те се и град Велики Варад, који је држао уз Запољу, преда Фердинандовој војсци.²⁷⁾ Перињи се сада упути на град Кереки, у коме се налазили двори Артандијеви и одлучи, да после освојења тог града нападне на Радича Божића, коме је пребегао и бискуп Цибаk после пораза под Великим Варадом.²⁸⁾ У борби овој пострадаше многи великаши угарски, јер су њима српски војници Божићеви као непријатељима својим и присталицама Фердинандовим робили имање и наносили сваку штету.²⁹⁾

Остарели деспот Божић падне почетком августа 1528. поново у постелу, а управу над српским четама преда бискупу Цибаку.³⁰⁾ Бо-

und seinen verwandten“ (Feld-Acten aa 1528.) Како се много водило рачуна о српским четама доказује и једно писмо Салахаџијево, упућено 29. јула 1528. краљу, у коме између осталог пише: „Ad Senderouiam Turcas congregatos ob eam causam esse dicit, vt Radich, qui ob aliquot mensibus paratas gentes habet, resistant aut eum inuadant.“ (Hung. aa 1528).

²⁷⁾ Истодобно је околнина темешварска страдала од турских чета, као што се види из писма Салахаџијевог од 1. септ., управљеног краљу. У писму стоји: „Venit Budam hac ipsa hora Paulus Bakyth, vocatus ex dominorum consilio, vt nazadistis Rascianis praeficeretur, is narrat, se proximis diebus misisse equites quinquaginta ad Wylak, qui equos si per occasionem liceret, raperent, equum quidem nullum esse repertum, oves septingentos et boues aliquot ad se actos, janiczaros septem captus, ex quibus cognouerit, Turcos quorum numerum dicit fuisse acanthios XVI. millia, qui scilicet nuper ad partes Themensienses irumperant, voluisse inicio, vti ferebatur, Sclauoniam aggredi sed Cazzon, qui praefectus est Wylak, affirmans in Sclauonia siluas ac multa regionis impedimenta....“ одговор иx од нападају на Славонију те се Турци упуташе у Банат (Hung. aa 1528. Приликом овог нападаја турског опустошена и попаљена су нека места, која су спадала у посед Јакшића.

²⁸⁾ Gévay Anton, Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhunderte, Wien 1840. стр. 45.

²⁹⁾ У једној молби угарских барова из 1528., управљеној краљу Фердинанду, пише: „Item supplicamus in hoc quoque regie maiestati, vt illis suis regnicollis, qui ad partes inferiores per Rascianos plurima damna et depredationes passi sunt, gratiose prouidere et per dominum comitem themensiensem rectificari facere dignetur . . .“ (Hung. aa 1528.)

³⁰⁾ Бискуп јегарски Тома Салахаџи пише 30. августа краљу: „Regnum maiestatis vestre non fuit hoc anno maioribus periculis obnoxium quam nunc est et erit hoc mense septembri presertim si vt constans fama est et Turci et Joannes et Rasciani et rebelles et subditi ancipites et dubie fidel vno atque eodem tempore nos aggredientur. Radych grauissime egrotat, Cybac cum Rascianis rem administret et nisi malo nostro fato solutus exercitus easet et varadiensem arcem haberemus et debellari cum Cibac et Rascianis poterat, fugiens euim Cibac cum centum et quinquaginta equitibus, tantam vniverse illi multitudini consternacionem iniecerat, vt relictis castris, pars in Turciam, pars in alia loca, trepidi fugerent . . .“ (Ibid.)

лесном Божићу је бивало све горе и већ се предвиђало, да ће овога пута подлећи. На њега хтједе сад да удари Петар Перињи са свом снагом својом те остави горње крајеве и сједини се са грофом темишварским Валентином Тереком. Међутим Цибак, чим је спазио, да је из околине великоварадске отишла главна војска аустријска, врати се са једним оделењем Радичевих чета у Велики Варад и поново узбуди сав онај крај против Фердинанда. Болест Радичева је међутим узимала све опаснији вид.³¹⁾ Средином септембра умре Радич, а управу градова својих Шољмоша и Липова остави на самрти Михајилу Хорвату, који сад узе на себе и задатак, да место Божића настави опозицију против краља Фердинанда.³²⁾ Један део српских војника пређе на глас о смрти Радичевој на аустријску страну и ступи у службу Терекову, али Перињи крај свег тога није смео да се одлучи на борбу са гњездом устаничким, српским четама у Шољмошу и Липову. Његов табор су неплаћени војници полагаано остављали, те му је војска сваки дан мања бивала, а Срби су покрај јаке дисциплине били у утврђеном и тешко приступачном месту те су престављали велику силу. Неодлучан, шта да чини, затражи Перињи од угарске владе још барута и бомбарди, да би војску припремио за све евентуалности.³³⁾ У први мах одмах после победе над Цибаком, дао се био Перињи у потеру за присталицама Запољиним, те је том приликом напао и Радичевог човека поп Васиљка, који је имао под собом 3000 српских војника. У боју претрпи Васиљко пораз и побегне у Липово. Перињи је гонио противника све до под зидове града Липова, али се овде приметна нова битка, која се сврши са Перињијевим губитцима.³⁴⁾ Овај пораз

³¹⁾ О болести Радичевој пише Јегарски бискуп 8. септ.: „Dominus vayuoda cum satis magna Transilvanorum multitudine ad comitem themesiensem pervenisse dicitur, Radych ad mortem egrotat, Cybak in arcem varadiensem se recepit et illic tumultatur quotidie cum Rascianis per dominum voyuodam et comitem“. 19. истог месеца пише: „Radych mortuus esse dicitur, aliqua pars Rascianorum se domino comiti themesiensi dedidisse . . .“ (Ibid.)

³²⁾ Писмо Јегарског бискупа Салахаџа од 26. септембра, управљено Фердинанду у Беч, вели намећу другог: „Misimus hodie Martinum Horvath, qui ad nos certissima queque de hiis, que in partibus inferioribus aguntur, reportabit ipsumque dominum vayuodam et comitem themesiensem nomine maiestatis vestre, officii eorum admonebit. Radych paulo antequam moreretur, ritu nostro baptisatus dicitur, arces Solmos et Lippa reliquisse in manibus Michaelis Horvath, qui antea quoque a Joanne Scepusiense illarum habebat prefecturam; Rasciani non adeo multi esse dicuntur, cum quibus dominus vayuode et comiti themesiensi res futura est . . .“ (Ibid.)

³³⁾ Салахаџи је 26. септ. 1528. још једно писмо краљу послао, у коме јавља: „Nunc sunt allate littere domini Petri Pereny, quibus scribit, se cum viribus Transsylvanis esse ad Lippa, sed vix ac cum magna difficultate potuisse retinere ob maximam rei frumentarie. Rasciani erant loco munito ac accessu difficili, petit a nobis pulveres et bombardas . . .“ Идућег дана јавише краљу саветници „Fama est, dominum vayuodam transsilvanum arces Solmos et Lypa in potestatem redegissee, Rascianis partim superatis partim in vestre maiestatis obedienciam receptis, Varadinum versus properare . . .“ (Ibid.)

³⁴⁾ О томе у писму Стефана Мајдата на Буче 26. сеп. 1528., посланом Томи

је такође допринео, да Перињи нов нападај на Липово није смео да покуша.⁸⁶⁾

Сузбити странку Запољину, постало је сада већ одиста немогуће, јер је она бујала на све стране. Град Липово поче да губи дотадање значење средишта Запољиних присталица. Агитација фратра Ђорђа и прокламације Запољине, којима је навештавао народу свој скорошњи долазак у Угарску, раширио је револуционарни дух по целој земљи.⁸⁶⁾ Перињи устукне пред непријатељем. Место нападаја на Липово повуче се са својим четама у Вилагош, а одатле оде да презими у Шиклош у Барањи, где му се породица налазила. Темишварски гроф Терек наговарао је Перињија на борбу, а кад овај никако не хтеде, молио је, да њему повери војску. па ће се сам борити против Срба, а Перињи нека само посматра битку из заклоне. Напослетку је тражио макар одељење стрелаца па ће с њима и са својим четама приметити бој. Али Перињи одбије и ову молбу и оде у Барању на зимовање, а Терек плачући од јада и жалости упуту се у Будим.⁸⁷⁾ Фердинандова

Надаждију (Archiv des Vereines für siebenbürgische Landes-Kunde, Neue Folge, 1. Heft, Hermannstadt 1894. стр. 619). У овом писму јаричито стоји, да је у борби погинуо и Комен Бакш. О смрти Коменовој пише и Verancsics, о. с. 3. kötet стр. 29.

⁸⁶⁾ О порази Перивџа и Терекa између Липова и Шољмоша имамо вест у делу: Óváry Lipót, Oklevélmácolatai, Második füzet, Budapest 1894. стр. 28.

⁸⁷⁾ Писмо саветника краљу од 8. октобра. У писму говоре о повратку Запољном у Угарску: „Circumlate sunt littere Joannis Zapoliensis in comitatibus ipsius partium superiorum, quibus se et Turcas eodem tempore in hoc regnum venturos denunciavit mandatque omnibus, ut viritum parati esse debeant. Nec absurdum videtur, quod de eius adventu circumfertur, hoc praesertim tempore, cum et Rascianos habeat saluos multosque fautores et sui cupidissimos . . .“ (Hung. за 1528.)

⁸⁷⁾ У писму од 3. октобра велп Надажди: „Quomodo se exercitus transsylvanensis habebat, vestra maiestas ex litteris Stephani Maylad intelligere potuit, postea idem accidit, quod Maylad euenturus verebatur, nam totus ille exercitus est dispersus et unusquisque domos suas abiit. Dominus comes themesiensis post multos tractatus rogabat dominum wayuodam, ut tradito sibi exercitu pateretur eum confligere cum Rascianis, ipse ex aliqua specula conspiceret; ad extremum petebat saltem, ut ei paxdarios concederet, cum quibus volens et offerens se dominus comes cum suis seruitoribus pedes descendere et cum Rascianos dimicare, sed ne hoc quidem impetrare potuit. Sed sic rebus infectis Transsylvani domum, wayuoda ad Wylagoswar, comes Themeslum flens abiit.“ Ово потврђује и бискуп јегарски, који истог дана пише Фердинанду: „Euenit, serenissime rex, id, quod nuper futurum verebar, vniuersus enim exercitus transsylvanus est dissolutus ac retro in Transsilvaniam abiit. Infecto prorsus negocio wayuoda ad Soklos, vbi vxor est, comes themesiensis Bude hys diebus aderit, Rasciani triumphant cum Czybak scilicet. Nulla regni pars est non infecta, de Sclauonia nihil dicam, propterea, quod maiestas vestra nouit, illos proceres quales sint . . .“ О истоме пишу и саветници краљеви, такође из Будима 8. октобра „Factenus de domino wayuoda deque Transsylvanis et item Rascianis certi aliquid maiestati vestre scribere non potuimus, quia fuimus hucusque in expeditione rerum nichilque certi ad nos afferebatur. Jam vero pro certo scribere maiestati vestre significareque possumus, vires ipsas et copias partium regni maiestatis vestre Transsylvanarum dissolutas esse atque ad propria re infecta redisse, dominum ipsum wayuodam constituisse ad castrum Soklyos, quod est in comitatu de Baranya

војска ердељска расула се после одласка војводе Перињија на све стране; српске чете у Липову и околини остале су међутим недирнуте. Почетком новембра 1528. остави краљ Запоља пољачки град Тарнов па се са нешто најамника крене у Угарску. После првих срећних окршаја са Фердинандовим четама пође Запоља правце међу српске чете у Липово, да овде, у средишту својих присталица, створи план о даљем раду на освајању изгубљеног престола.

descendere, magnificum Valentinum Therek comitem themesiensem huc esse venturum; vires Rascianorum et rebellium malestatis vestre adhuc integre sunt. Spes erat omnis in viribus Transsiluanis, que iam sublata est omnis earum reditu et discessu . . ." (Ibid.)

VI.

ОД СМРТИ РАДИЧА БОЖИЋА ДО ПРВЕ ОПСАДЕ БЕЧА.

(1528—1529).

С једнаком брзином, с којом су пре годину дана пристајали градови и великаши угарски уз Фердинанда, остављали су сада они странку Фердинандову и прилазили поново Запољи. Низ успеха означавао је кретање Запољино по Угарској. За кратко време господарио је он целим Ердељем,¹⁾ у децембру 1528. пали су у његове руке градови Бечеј и Бечкерек а набрзо за њима и Темишвар.²⁾ Вести, које су стизале из Турске о спремању султанову против Фердинанда, уливале су сваком страх у душу те великаши угарски не смедоше ни онолико да се заложу за краља Фердинанда, колико су били у стању.

О кретању Срба и њихових поглавица за ово време сачувано је неколико занимљивих података. Генерални капетан цара Јована Радосав Челник настанио се са својим четама после цареве смрти у Срему па је под именом сремског војводе држао онај крај у својој власти. Са краљем Фердинандом је одржавао и даље везе и дојављивао му новости из Турске.³⁾ Други војсковођа српски, бивши палатин царев Субота Врлић, прешао је са својим четницима у турску службу те је

¹⁾ Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge, I. Heft, Hermannstadt 1894., стр. 622; Hung. aa 1528.

²⁾ Саветница пише 20. децембра 1528. краљу Фердинанду: „Nichil certius male-stati vestre significare possumus, quam quod castrum Themeswar a Thurcis, Rascianis et waywodanis fortiter obsideretur et oppugnetur, hoc a certissimis nunciis, qui ob hanc causam ad nos missi sunt, intelleximus.“ Нешто раније, 15. децембра, јавио он краљу „Joannes de Zapolya et Memethbek septimo decembris castrum Themeswar obsederunt et oppugnant, sed antequam Themeswar obsidissent, castra Beche et Bechkereke expugnauerunt . . .“ (Ibidem.)

³⁾ Haus-, Hof- und Staats-Archiv у Бечу, Kriegs Acten aa 1529. Међу раним извештајима и новостима налази се једно писмо Томе Надаждија из јула 1529., у коме стоји: „Cheinyk Rascianus, qui fuit capitaneus Hominis Nigri, quique post occisum illum in Thurciam cum omnibus, quibus praeerat, se receperat et est nunc quoque iuratus et fidelis regiae maiestatis, scripsit ante aliquot dies, Turcas venire esseque eos iam in propinquo ac constituisse ad Coloniam usque proficisci neque prius reuerti, quam subiecta Colonia et vastata Germania. Is Chelnyk orat, ut regia maiestas festinet; se mox Thurcis hostem futurum, quum primum regiam maiestatem in Hungariam venisse, intellexerit; preest enim omnibus illis cum quibus illuc perfectus fuit, aliquot millibus hominum“.

од сад као султанов плаћеник надгледао пограничне градове турске.⁴⁾ Од осталих Срба највише се у ово доба спомињу Павле Бакић и деспот Берислав. Бакића је краљ Фердинанд поставио почетком 1528. године за врховног капетана шајкашких чета, али је он и покрај ове службе задржао управу над српским војницима својим, од којих су већина били коњаници. Ове коњанике често пута видимо у борби са присталицама Запољиним, а у августу 1528. год. пошље Павле једну чету коњаничку од 50 људи на турски град Илок. Чета Бакићева продре у град, поубија неколико Турака и пороби илочку марву.⁵⁾ Но овај покушај против Турака био је тада осамљен, јер влада Фердинандова у Угарској није могла да стиша метеж и неред ни у крајевима, којима је сама управљала а камо ли, да подузме офензивну акцију и против Турака. Деспот Стеван, који је у први мах после мухачке битке имао лепих успеха, у ово доба није могао ни да помисли на акцију против Турака, јер је кубурио материјално све већма и мољакао је непрестано владу, да му исплати заосталу најамничку плату. Почетком октобра исплатила му је влада један део плате у износу од 300 фор., но то је било за његове потребе премалена свота те се он средином новембра поново обрати влади и затражи новаца.⁶⁾

После склопљеног савеза султанова са Запољом почеле су сваки час улазити турске чете у Угарску. При освајању Бечеја, Бечкерека и Темишвара помагали су Турци под вођењем Мехмед бега краљу Запољи, али у већини случајева су мање и веће чете њихове упадале у земљу с намером да пљачкају. Властелински поседи на граници су при овом љуто страдали. Војна снага пограничних великаша немоћна је била, да се одупре непријатељу, а помоћи нису имали ни од куда. Остављен сам себи довијао се и деспот Стеван свакојако, да би сачувао свој

⁴⁾ Л. с. У исказу Ивана Граховића, кога су Турци при освајању деспотовог града Беркасова 28. марта 1529. године заробили, па се касније спасао из ропства и са Валтаазром Банфајем дошао у Ливц, пише: „De exploratoribus Thurce ad has partes dicit neminem alium novisse nisi quendam Sobotha Verlyth Rascianum, qui aliis cum servitoribus Hominis Nigri fuit commendatus regie maiestati. Is incederet pulcro apparatu more curialium bene argentatus et visitaret fere omnia loca; hunc sciret a Thurco habere sallarium XVII. asperarum, qui faciunt florenorum hungaricorum trecenti quadraginta.“ О истом Суботи говори и Szerémi György, о. с. стр. 158.

⁵⁾ Писмо бискупа јегарског Салахазија краљу Фердинанду из Будима 1. септ. 1528. Hung. за (1528).

⁶⁾ У писму дворских саветника из Будима 3. октобра, упућеном краљу Фердинанду, стоји: „A quibus restabant soluendi trecentum florenorum, quos et restituit, sed antequam literas et voluntatem maiestatis vestrae de solutione ipsius Stanislai aliorumque mercatorum accepissemus iam domino Karlowyth et domino despotu cum aliis pecuniis ac rebus, quas ordinare potuimus, huiusmodi trecentum florenorum solueramus....“ У каснијем писму од 18. нов. 1528. веле они „dominus despotus efflagitat stipendium suum, vniuersi aulici in Themeswar, in Walko, Posega, in Gredysthye et Sclauonia seruientes iidem petunt...“ (Ibid.)

посед, али је невоља постајала сваким даном све страшнија. У више маха је преклињао владу угарску, да узме у своје руке одбрану оних градова, који су најближи Турцима и највећма изложени њиховим нападајима, јер ће их он иначе оставити без одбране. Трошак за издржавање чета у тим градовима није више могао да сноси, а влада није одговарала својим обвезама и плаћала уговорено за његове најамнике. Али понуде, претње и предлози деспотови не нађоше никаква одзива код владе, те он почетком јануара 1529. одиста изведе своје чете из градова Бача и Фелеђхаза и остави их празне.⁷⁾ Тек што Срби изађоше из тих градова уђоше у њих Турци, којима је сад стојао отворен пут све до Пеште, јер између Дунава и Тисе није било више ни једног утврђеног места.⁸⁾

Вест о овом кораку деспотову, која је најречитије говорила о оскудици и очајном стању на граници, начинила је дубок утисак у читавој земљи. Султанова војска се налазила још у Цариграду у јеку спремања за војни поход, а градови Фердинандови, који би требали, да зауставе турску војску и да јој препрече пут, предају се већ сада сами Турцима јер држава нема новаца за посаду у њима! Поступак деспотов је био у толико тежи удар за Фердинанда, што је он тада почео водити преговоре преко Павла Бакића са виђенијим српским поглавицама у Турској у сврху заједничке акције. Бакић је непрекидно стојао у вези са својим сународницима у Турској те и јануара 1529. године добије од њих једно писмо, у коме му јављају о турским плановима. Ово писмо, писано ћирилицом и језиком српским, пошље Павле краљу Фердинанду.⁹⁾ Фердинанд је у ово доба поклањао велику

⁷⁾ A. Gévay, Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Oesterreich, Ungarn und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhunderte, Wien, 1840. стр. 58, 62 и 63.

⁸⁾ Ibidem.

⁹⁾ Бакића је краљ Фердинанд брао упознао као верног и поузданог властелина те му је већ 5. октобра писао: „Non latet nos, qua fide et sedulitate nobis servias et quam forti animo inualescentes hostium conatus confringere nitaris, quod ut nobis summopere gratum est, ita tuo nomini non poterit non esse decorum, id vero cum maiori et utilitati et ornamento tibi semper esse queat, si ad optatum finem perducere non desistas. Idcirco te clementer requirimus, ut hanc tuam constantiam continues, quam immortalis deo publiceque saluti debes, qua nemo voluntatem mortem subire recuset atque in factis egregiis, que te ipsum commendat, persistas et hoc assequi contendas, quod imprimis optimo militi et athlete paratum est a deo, sicut te pro tuo in Christianitatis bonum studio ac tuam in nos fidelitatem et benemerendi affectu omnino facturum esse nobis pollicemur“. (Hung. aa 1529.). Карактеристику Павла Бакића и његова рада даје Тома Надажди у споменутом писму свом овим речима: „Egregius Paulus Bakyth, qui et capitaneus nazadistarum regie maiestatis, vir prudens et strenuus ac rerum bellicarum peritus sit, tamen amore et fidel et religionis christiane tempore serenissimi quondam domini Ludouici regis illinc profugit ac per eundem Ludouicum regem primo, mox per modernum serenissimum dominum nostrum possessionibus ac castro donatus est, is inquit et aduentum Turchorum predixit, nam habet inter eos consanguineos et affines tenetque continue in spe regie maiestatis exploratores et proximis diebus aduenisse

пажњу договорима Бакићевим са Србима у Турској прво с тога, што је преко тих Срба добијао извештаје о расположењу и намерама Турака, а друго, што је краљ желио, да уз помоћ свога брата цара Карла поведе офензиву против Турака, при којој му незадовољници у Турској неоцењиве користи могу донети. Фердинанд је знао, да сам не може предузимати акцију против Турака, али му је цар Карло обећао за случај офензивне акције знатну помоћ, а под утицајем овог обећања дадоше свој пристанак на ратовање и земаљски сабори у Аустрији, Штајерској и Крањској као и у Чешкој и Моравској и решише, да одмах дижу војску на непријатеља.

Да би осигурао успех војне против Турака упусти се краљ Фердинанд у преписку са главнијим Србима. Неко време је преговарао с њима преко Павла Бакића и деспота Стевана, а касније им се почео обраћати директно. Тако је 9. марта 1529. године написао из Шпајера, где се договарао са братом Карлом и са немачким кнезовима о заједничком рату на Турке, једно писмо српском поглавци у Турској Рускановићу и утврдио га, да истраје у верности; он ће, пише Фердинанд у том писму, ударити на Турке, чим буде потпуно спреман, а Рускановић нека у исти мах подигне на оружје све пријатеље, родбину и слуге своје; сав посед и све привилегије Рускановићеве потврдиће краљ и чуваће га од непријатеља, а све остало, што је потребно да зна, разабраће од посланика краљевих Николе Раубера и Жигмунда Вајсклбергера.¹⁰⁾

У исто доба предузме краљ, да казни деспота Стевана, што је

eos ternis literis significavit, qui quidem Bakyth nunc quoque cum reglis ac dominorum et comitatum equitibus traectum Draui fluminis tuetur et observat. (Kriegs-Acten, juli—august 1529).

¹⁰⁾ Ивѣћ, о. с. стр. 10. У запису, који говори о овом изасланству, стоји између другог: „Videtur domino Habardanez, quod maiestas regia dominus noster clementissimus, deputare debeat suos nuntios ex Stiria et Inter ceteros dominum episcopum labacensem vncum aliis Stirianis ad episcopum zagrabensem, Johannem Tahl et Banff, Petrum Erdewdi, Vrbantum Bathyani, Johannem Hampo ad monendum et dehortandum illos, ne se amplius sue maiestati opponant aut resistant. Melius est enim, vt hec admonitio semel adhuc fiat, vt siue locum habeat siue non, postea maiestas regia sciat, quid agere possit et debeat. Quantum ad negotia turcica, quod maiestas sua mittat Andream seruitorem Weixelberger in Bosnam ad Ruscanovith et Zynan wayuodam et Radith Ochiden cum litteris ad eosdem directis, quibus maiestas sua promittat eis bona et alia multa cum hoc, quod se vncum amicis consanguineis et propinquis subijciant maiestati sue et si senserint, maiestatem regiam se mouere versus Turcam, quod ipsi se similiter moueant et cum elsdem amicis et familiaribus suis ab alia parte insurgant, sicut ipsi ab Nicolao Rawber et Weichselberger latus intelliget, que maiestas regia erga eosdem et suos sit omni gratia et fauore recognitura. Ad quid bene exequendum Andreas ille prouideatur cum expensis necessariis. Quo ad negotium despoti et Posega, idem Habardanez ordinabit omnia iuxta commissionem maiestatis regie, vbi ad eos et partes illas venerit. Cum Rascianis et Walachis idem Habardanez medio hominis sui ordinabit, quod et illi ab altera parte insurgant contra Turcum et si necesse fuerit, personaliter ob id eos accedet, vt illos excitet et negotium eo melius perficiat. (Hung. аа 1529).

предао пограничне градове Турцима и да одбрану границе повери поузданијим рукама. 22. марта повери властелину од Залатнока Јовану Хоберданцу, задатак, да оде у Славонију, да ухвати тамо деспота Стевана и његову матер Јелену и да их као робове стави у тамницу до даље наредбе.¹¹⁾ Изгледа, да је на двору Фердинандову било више непријатеља деспотових, који су му радили о глави, поглавито у жељи, да се дочепају његовог поседа те да је и ово један од узрока деспотову страдању.

Овако поступање спрам српског деспота морао је Фердинанд оправдати пред народом српским, јер би иначе отуђио од себе српске поглавице. Хоберданец, који је и иначе много допринео да се инсценира прогон деспотов, скројио је детаљан план и поднео је краљу упутство, како да се деспот уклони без узбуне и узрујавања народа. Истог дана, кад је Хоберданцу издат налог да зароби деспота, напише краљ по жељи самог Хоберданца писмо кастеланима деспотовим, жигоше у писму деспота као издајницу и позове кастелане, да градове своје предаду у руке Хоберданчеве, иначе ће бити кажњени казном вечитог неверства. Идућег дана напише, и опет по предлогу Хоберданчеву, писма Радосаву Челнику, капетану Фокмановићу и другим поглавицама српским и пред њима обеди деспота другом кривицом, наиме, да је Турцима проказао везе Срба из Турске са Фердинандом, те га с тога кажњава. Даље наложи пожешким племићима, као и жупанијама вуковарској и пожешкој, да буду Хоберданцу на помоћи и ако он захте, да му оружјем у руци притекну у помоћ против деспота. Осим тога јави краљ осталим знаменитијим Србима¹²⁾ у Турској: Жарку од Маглаја, Јурашину Жепцу, војводи Хасану, Иванку и Стефану Вуковићу, Дијонизију Божићу,¹³⁾ споменутом већ Рускановићу, Петру Јустовиле и секретару паше босанског Хајрадину, да ће скорим доћи у њихов крај с војском и позове их, да тада подигну устанак и да му се придруже, а дотле да га извештавају о догађајима у Турској. Напослетку напише писмо и Стефану Балентићу, рођаку и наследнику деспота Радича Божића и другим Србима под Запољом и позове их, да му се врате у верност, а он ће им опростити, што су до сад држали са Запољом.¹⁴⁾ Снабдевен овим писмима, која су скоро сва писана српским језиком,¹⁵⁾

¹¹⁾ Ивић, о. с. стр. 11.

¹²⁾ Сва имена ових поглавица не изгледају српска, али се за њих на више места изреком истиче, да су „Rasciani“.

¹³⁾ Овај Дијонизије Божићар de la Vechla по свој прилици је истоветан са Божићаром Вуковићем, познатим штампаром српским из 16. века (Љуба Стојановић, Стари српски валписи и натписи, књига I. Београд 1902. стр. 162). Његов син Виденцо Вуковић пише се „дма вича“ (о. с. стр. 171.) Могуће је, да су и друга два Вуковића, који се овде спомињу, од исте фамилије.

¹⁴⁾ Ивић, о. с. стр. 12—17.

¹⁵⁾ Крај латинских копцепата ових писама стоји изреком, да се имају написати „lingua rasciana“. За српски језик и у опште за српске ствари имао је краљ

крене се Хоберданец, да изврши своју мисију и прво се упути Стефану Балентићу.¹⁶⁾ Балентић је и иначе био незадовољан са Запољом, а долазак изасланика Фердинандова Хаберданца сасвим га отуђи од странке Запољине и он у првој половини априла пређе са својим Србима на страну Фердинандову.¹⁷⁾

Од Балентића пређе Хоберданец у Славонију, да зароби деспота и његову матер. За деспота је читава ова ствар дошла сасвим изненада, јер он ни чим није са своје стране изазвао овако поступање. Кривице, којима Фердинанд оптужује деспота у писмима, управљеним на српске поглавице, биле су измишљене и изнесене су једино у намери, да Србе обману. Деспот је остао веран краљу Фердинанду непрестано, ма да су га у последње време наговарали Запољини људи, да пређе к њима.¹⁸⁾ Приступајући обазриво своме задатку изненадио је Хоберданец потпуно деспота те првих дана маја 1529. без отпора ухвати и њега и његову матер и баци их у тамницу. На извештај о извршеном задатку захвали се из Линца 16. маја Фердинанд Хаберданцу и наложи му, да сужње стави у тамницу каквог поузданог и сигурног града и првом приликом да их пошље у Беч.¹⁹⁾ Међутим Тома Надажди предложи краљу, да заробљеног деспота пошље на чување у град Ораховицу, који је Владислав Море држао у свом поседу и краљ усвоји предлог, али се Море 16. јуна опре овоме наводећи, да се не може одазвати жељи краљевој и примити у свој град деспотицу и њеног сина, јер су сви градови његови на граници, а погранични градови нису подесни за чување тако одличних заробљеника. Погранични градови и иначе захтевају много бриге око одбране и утврђења. За чување оваких заробљеника треба одредити какво место у средини државе те предлаже градове Тату, Коморан или Вишеград.²⁰⁾ Хоберданец је међутим спровео деспота и његову матер уз сигурну пратњу у Будим, где су чекали на даљу судбину.

секретара, кога је узео у исти мах, кад и секретара за мађарски језик. Задатак, да нађе способне људе као секретаре, поверио је био краљ јегарском бискупу, који му 16. марта 1528. јавља у једном писму: „Secretarium Hungarum ad maiestatem vestram curabo expediendi et etiam si fieri poterit Rascianum“ (Hung. aa 1528).

¹⁶⁾ Hung. aa 1529.

¹⁷⁾ Ibidem.

¹⁸⁾ Угарски дворски саветници пишу 10. марта 1529: „Despotus queritur fame se et suos perire debere isque uti secreto intellexerunt ad defectionem et a Joanistis et a Thurcis sollicitatur.“ У каснијем реферату Јована Мајуса, управљеном на краљевог секретара Андрију Адлера, пише „De despoto, quod ego recorder, nemo quicquam sinistre scripsit preter id, quod consilium hungaricum (aut si bene memini) Agriensis de amissione castrorum Bachiense et Feleghas ad regiam maiestatem nuper dedit, nihil tamen criminando aut inculpando despotum, sed simpliciter referendo illa per eundem in manu Turcarum esse datas. Super premissis cupio esse certior, ut literas eo efficaciores parare possim“ (Hung. aa 1529.)

¹⁹⁾ Ивџ, о. с. стр. 22.

²⁰⁾ E. Laszowski, Monumenta Habsburgica, стр. 177.

После смрти цара Јована Ненада, а још више после склапања савеза између Запоље и султана множио се нагло број оних Срба, који су ступали у турску војну службу. Према једном запису од 20. априла 1529. налазило се у турском граду Илоку на 400 српских војника у градској посади,³¹⁾ почетком априла нападали су Срби у заједници са Турцима поједина места у околини Калоче,³²⁾ а при крају тог месеца налазила се због њих и Калоча у опасности.³³⁾ Фердинандов војсковођа Валентин Терек у друштву са Мајлатом намеравао је, да из Колошвара, где се с војском налазио, удари на Запољу, који је још увек резидирао у Липову, окружен српским војницима, али на вест о скором доласку Турака одустане Терек од намере. Срби су све више остављали Фердинанда па пристајали или уз Запољу или уз Турке, што је тада значило једно исто. Заробљење деспотово такође није могло остати без утецаја на држање Срба. У заједници с Турцима нападали су сада српске чете на посед Фердинандових присталица плачкајући и убијајући где год кога стигну. Страх и трепет ширио се по свету из свију крајева, које су год здружене српске и турске чете походиле. Из Калоче се скоро сви грађани разбегоше, јер Срби с Турцима нападоше око 20. маја изнова калочку околину, опустоше је и опљачкају, а становнике, које затекоше, поубијају.³⁴⁾ И Хоберда-нец се после заробљења деспотова повуче из Славоније испред Турака, који под управом сремског Ибрахим паше ударе крајем маја на обезглављену покрајину ову па и њу опљачкају.³⁵⁾

³¹⁾ О. с. стр. 151.

³²⁾ У једном извештају, послатом у Будим, 11. априла из Калоче бискупу калочком Михајлу стоји: „Nova, que per nunc euenerunt huc miserabili regno et precipue inter Tisciam et Danubium hec sunt, nam Turci simulcum Rascianis feria quinta proxima post festum beati Ambrosii episcopi et confessoris de istis possessionibus videlicet Zenth Ymre, Thethethlen, Vathkerth, Kis-Keres et aliis locis, que adhuc ignorantur, infinitas animas simulcum pecoribus et equis abduxerunt, quid homo linguis explicare non potest....“ (Hung. 1529).

³³⁾ Бискуп Михајло пише 1. маја краљу Фердинанду: „Minimo conseruari poterit Colocia, posita in visceribus regni malestatis vestre serenissime, quorum negligentia illa quoque pereat et ad manus hostium, hoc est, vel Joannis Scepusiensis, vel Rascianorum vel Turcorum veniat“ (Ibidem).

³⁴⁾ У овој ствари пише из Калоче 18. маја бискупу Михајлу у Будим његов коњанин и викар Јован „speramus hic in dies et horas periculum nostrum non minus per Turcas quam per Rascianos fieri, ut eidem in prioribus literis nostris capitulariter per magistrum Urbanum missis, significauimus.“ Идућег дана, 19. маја, пише „capitulum ecclesie colocensis“ из Калоче истој Михајлу „nam ut fertur, Rasciani unacum Turcis nobis proximis parant se cum nauibus fruges statim antequam bene maturecant, totaliter rapere et illos fauos, quos penes eorum fruges invenerint, trucidare.“ На основу ових писама пошље бискуп Михајло 23. маја 1529. године извештај о стању у Калочи краљу Фердинанду (Ibidem).

³⁵⁾ Бат Фрањо Бањани пише 30. маја краљу Фердинанду: „Ex domino collega meo accepi, premitte Ibrahim bassam in Sciauniam, hoc est inter Drawm et Zawm, qui totam

План краља Фердинанда, да офензивну акцију поведе против Турака и да помоћу српских поглавица побуни народ у Турској, добијао је све мање изгледа на остварење. Раздор, који је међу немачким кнезовима владао и непрестано ратовање цара Карла са Французима онемогућише војну у већем стилу, а неправедно поступање са деспотом Стеваном ослабило је и код Срба одушевљење за Фердинанда. У војсци његовој српски војници су горе држани и лошије плаћани него икоји други, а покрај тога су заповедници аустријски били врло сурови и спрам српских становника у Угарској. Особито су много препатили Срби од Фердинандовог заповедника у Барањи, тамошњег поджупана Бернарда Хењеји-а, који је нападао српске фамилије, убијао их и гонио из Барање. Незадовољство ухвати земљишта и међу српским шајкашима, који месецима нису добили најамничку плату своју. Шајкашки заповедник Павле Бакић, видећи, како се поступа са његовим војницима, намеравао је првих дана марта да поднесе оставку у заповедништву, а почетком маја 1529. дође лично у Будим, прикаже саветницима краљевим, какво је врење наступило међу шајкашима његовим и замоли, да им се што пре изда заостала плата. Саветници изјавише Павлу, да му не могу дати ништа и он се на то удаљи из Будима, али се више није усудио да иде међу узбуњене шајкаше. Извештен о овом наложи Фердинанд саветницима, да бар један део заостале своте исплате шајкашима и укори их, што су Бакића отпустили празних руку.²⁶⁾

Sclauoniam et provincias sibi vicinas est depopulaturus sicque ad caesarem suum Sirimium reuersurus, unde tandem Hungariam est profecturus..." (Ibidem). Месец дана пре овога описује Хењеји спремање Турака. Седам паша се, вели, подигло на Угарску, којима је на челу Ибрахим паша, а с њима су многи савајаци и велика војва сила и по суву и по води. (E. Laszowski, о. с. стр. 159).

²⁶⁾ Гласник српског ученог друштва, књ. 67, Београд 1882. стр. 60 и 61; Dr. Szenkláray Jenő, *A duna hajóhadak története*, Budapest 1885. стр. 378 и 379. На краљев налог одговоре саветица 24. маја 1529. између другог: „In alteris litteris mandat maiestas vestra, vt domino Paulo Bakyth et nazadistis si non in totum saltem in aliqua parte prouidere debeamus. Sclat maiestas vestra, quod satis superque hec cura solutionis domini Bakyth et nazadistarum nos torsit, videmus enim post externum exercitum maiestatis vestre nazadistas vnicum esse presidium, in quo spes defensionis regni collocari possit. Nichil ex prouentibus maiestatis vestre et regni in manibus et administratione nostra preter tricesimam albensem est, quamuis et hulus prouentus maiori ex parte creditoribus in restitutionem mutuate nuper pecunie defalcantur, tamen diu iam querimus hominem, cui et hanc ipsam tricesimam arendare possemus, in eum maxime finem, vt saltem aliquid ipsi domino Bakyth et nazadistis dare possemus, sed nondum arendatorem commodum reperire potuimus. Aliqui pluribus vicibus et aperte et abunde maiestati vestre perscripsimus, quanta inopia hec camera maiestatis vestre labore et quod omnis spes habende pecunie nobis sublata penitus sit, nichilo melius nunc quoque maiestati vestre scribere possumus, nisi enim ad novos prouentus hoc in regno maiestas vestra ordinauerit aut veteres, vt sunt tricesime, cuslo monetarum, fodine, prouentus transsiluanenses liberauerit et rectificauerit, nos nichil habere et per consequens neque domino Bakyth et nazadistis neque alteri cuiquam dare quicquam poterimus" (Hung. аа 1529).

И покрај краљевог налога нису саветници издали плату српским шајкашима. Бакић се обрати из свог града Лака 17. јуна 1529. директно краљу Фердинанду, потужи му се на понашање Хењеји-а као и на оскудицу код шајкаша и упозори га, да ће понашање аустријских заповедника према Србима заплашити оне сународнике његове, који су хтели да пређу од Запоље и од Турака Фердинанду.²⁷⁾ И збиља, покрај свег агитовања врло је мало њих прешло на аустријску страну. Кад изузмемо оне Србе, који пред долазак турски пређоше са Радо-савом Челником, једини знаменитији ускоци су из овог времена Тома и Владислав Брадићи, којима краљ даде 4. јуна донационално писмо на нека имања и један рођак Павла Бакића,²⁸⁾ који је у јулу прешао из Турске у Славонију.

Док је овако стајало са прибеглицама из Турске у хабзбуршки део Угарске, број оних Срба, који су Фердинанда остављали па ишли Турцима и Запољи, био је огроман. Но најстрашнији губитак, који је поразно деловао на присталице Фердинандове у Угарској, био је прелаз српских шајкаша Турцима. Не добивши на све молбе и претње за-служену плату своју, науме шајкаши, да учине крај својој оскудици и невољи прелазом у турску службу. На Дунаву је било свега сто Ферди-нандових шајка, од којих је половина припадала српским, а половина мађарским шајкашима. Српски шајкаши ступе у везу са турским дунав-ским војницима, те се средином јула сједине на Дунаву. Турских је лађа било око 200, с којима здружени српски шајкаши нападу на Мађаре. Мађарски шајкаши буду у боју тако поражени, да се само мален део њихових шајка спасло из покоља.²⁹⁾

²⁷⁾ Ibidem. О стању међу шајкашима извештавао је Бакић владу угарску и пре овог времена и покушавао је више пута да отклони зло (в. писмо саветника од 11. маја 1529., Dr. Szentlőrincy Jenő, о. с. стр. 378.).

²⁸⁾ У споменутом писму Надаждијевом пише: „Magnificus dominus Ladislaus More, qui est vnus ex baronibus regni Hungarie precipuus et regie maiestati ab initio fidelis, scribit, in festo Sancte Marie Magdalene venisse ad eum quendam affinem egregii Pauli Bakyth, quem supra nominauimus, qui retulit, imperatorem Turcarum se apud Nandoralbam, Ibraim bassam in Kelpen, quod castrum domini despoti Rascie fuit, reliquisse“ (Kriegs-Acten за 1529.) Ово је Море јавио и краљу 22. јула 1529. са речима: „Hodie peruenit ad me quidam prybegh, affinis Pauli Bakycz, qui mihi reuera narrauit, quod cesarem Turcarum in Nandoralba et Ibraim bassam in Kelpen reliquisset“. (Hung. за 1529.). У ово доба покуша и Запоља, да потисне заповедника темнишварског Валентина Терек, те пошаље пред њега једну чету војника под управом српског попа Василка, али Валентин послужи ратна срећа на сузбије непријатеља. О томе извештава Фердинанда 27. јуна бискуп Салах-за „Venerunt hodie ex Lippa quidam afferentes, Joannem misisse obulam Valentino Therek ad eas augustas, quas nos Portam Ferream vocamus, Vasselconem Rascianum sacerdotem, cum suis copis vsque ad numerum quingentorum equitum, qui per Valentinum Therek sunt profligati, inter quos perisse dicitur Joannes Doczy et plerique alii, Blasius Arthandy perierit an euaserit incertum haberi, Joannem metu perculsum in arcem Solmos se preci- puisse . . .“ (Hung. за 1529.).

²⁹⁾ О битци овој имамо више вести. У једном запису од 18. јула 1529. стоји

Међутим се и султан Сулејман потпуно спремио за војну и као савезник Запољин пошао с големом војском у Угарску, да истера из ње Немце и врати Запољу на угарски престо. Намера је султанова била да Фердинанда потражи и у Аустрији и да освоји његову престоницу Беч. Они Срби у Турској, који су се и сувише изложили као приврженици краља Фердинанда, видећи, да се султан крајем јуна кренуо с војском из Цариграда, а од Фердинандове војске да нема ни спомена, нађоше се у врло неугодном положају. Преко једног уходе српског, по имену Вукосава, поруче Срби из Турске Павлу Бакићу, да би се они још пре доласка турске војске радо иселили у Угарску, ако ће им тамо бити боље; ако пак ни у Угарској немају ништа боље да очекују, остаће радије у Турској и подносиће, што им је бог одредио; моле Бакића, да их не обмањује него да им искрено и по души каже, јер они верују Бакићевој речи и Бакићевој души; моле га даље, да им не шаље људе непоуздане него сигурне, који их неће издати Турцима и они ће, ако се и не преселе, за време рата јављати Бакићу новости и догађаје у њихову крају.⁸⁰) И Радосав Челник, који је био у тесној вези са Хоберданцем, молио је Фердинанда, да га изведе пре доласка главне силе султанове, јер се бојао освете турске због своје привржености према Фердинанду. У исти мах напише једно писмо Хоберданцу и пребаци истом, што га није раније извео него је дочекао

„Aus eines burgers von Funffkirchen brief, so erst aus der Thurkhey komen ist, de dato den XVIII. juni. Wie er an freytag vor Johannis Baptista anhalt kommen, seyen Im underwegen ob zwai tausent wägen fliehender leut begegnet, die da schreyen und wainen. Und wie die nazarn, so mit iren schiffen die Tunaw innengehabt und beschutzt haben, alle zu dem Turckhn gefallen und seyen derselben schiff hundert gewesst, nemlich halb hungrisch und halb Ratzn, welche mit dem Turckhn iren verstanndt gehabt haben. Also das die Turckhn mit vii schiffen kommen sein. haben sich die Hunngern mit iren geschlagen, seyen die Ratzen ire gesellen in die gefallen, den maysten tayl erstochen und die anndern mitsamdt den schiffen weggefuert, also sein die Turcken vier meil wegs ire nachpewrn“ (Turcica aa 1529; Kriegs-Acten за 1529.). У писму саветника о овом догађају, управљеном из Будима 22. јуна краљу, стоји: „Wen das volkh von vntten herauff als Watha, Thwillen vnnd anderen neben der Thunaw ligundt merckhtn vnnd dorffieren sich herauff in die flucht geben, derer den ain taill Pesth erraicht, wen durch sie vnnd andere alle khundtschafft annczaigt wiert, wie von kuniglicher malestet vnnsers allergenadigisten herren nasadischen, die Raczen, zu des Thurkhen nasadischen geuallen vnnd die hungrischen nasadischen erlegt, die scheff oder nasaden sex von innen erobert, sollen also gestarks-zugs herauff khomen . . .“ (Hung. за 1529). У току тога дана добише саветници детаљнији извештај о шајкашкој афери те јавише и те вести Фердинанду (Dr. Szentkláray Jenő, о. с. стр. 382 и 383). Напоследку имамо један документ, који одступа од горњих прикажујући сукоб српских шајкаша са мађарским. 29. јуна јаве саветници краљу: „Wie der wascha Mechemetbek hab in kurtz verschinen tagn die hungrischen nazarn vberfallen wollen, durch der ratzischen verratterey vnd ist zu schiff an die ort gefarn, da die hungrischen nazarn gelegen, aber als sy des bey zeiten gewar worden, sein sy auf die Traa mit XVI schiffen gefarn, do wider Mechemetbek daselbsthin kommen ist vnd sy nit gefunden“, те с тога спали градове Мухач и Тату (Turcica aa 1529).

⁸⁰) Ивић, о. с. стр. 34.

последњи тренутак и умоли га, да бар сад то учини, док Турци нису ушли у Срем, али прво нека му отворено каже, на што га краљ зове и шта ће му дати, кад се са својим људима пресели у Угарску.³¹⁾ Краљ Фердинанд одговори Челнику 5. августа, да се може потпуно ослонити на Хоберданца и да се с њиме споразуме у погледу преселења, а Хоберданцу наложи, да се лично састане са Челником или да се с њиме преко поузданих људи договори у погледу извођења народа из Турске и што буде уговорио и свршио, да му јави.³²⁾

При крају јула налазила се војска султанова у Срему. Док се султан бавио у Београду, нападне Ибрахим паша на Моровић и освоји га. Град за градом се предавао те се и Челник споразуме са Хоберданцем и повуче се испред Турака са својим четама у Угарску. И остали Срби, који су становали међу Дунавом и Тисом, разбегну се пред долазак Турака неки преко Тисе, а неки у Будим.³³⁾ Стефан Балентић се на домаку Турака притајио и покорио Запољи, те су српске чете нападале на Фердинандове присталице, које се повукле у Сибињ.³⁴⁾ Турска војска уђе у првој половини августа у Угарску и упути се преко Барање у Будим. По жељи султановој дође 18. августа и краљ Запоља у турски табор и то баш кад је војска турска логоровала на Мухачком пољу, те заједнички наставе пут према Будиму.

Угарска влада је имала неколико питања да реши пре него што стигну Турци под Будим. Између другог морала је да одлучи о даљој судбини деспота Стевана. У току јула изнесу саветници предлог, да се деспот пусти на слободу. Краљ хтеде сам да преговара са деспотом, те затражи од владе угарске и од Надаждија, заповедника будим-

³¹⁾ О. с. стр. 33 и 34; E. Laszowski, о. с. стр. 191 и 195.

³²⁾ Ивић, о. с. стр. 28.

³³⁾ У једном запасу из августа 1529. стоји: „Was sich Wolf Rehaimer der fuggerfactor zu Ofen, auf vnnsrer begere bey andern kauffleuten erkundiget. Die Ratzen, so funfft meil vnnderhalb Ortetz in den Ratzen-Marcht wonen, zaigen mir an, das ir kundschaftter sagen, der Turgkh sey mit grosser macht zu Welssenburg vnd hab den malsten tall gen Petterwardein geschickht, er hab auch vast vil renschiff, die stralffen zu aintzig heraf. Es flohen auch gemelte Ratzen ire gueter alnstails vber die Teyssa, ainsstails herauf gen Ofen. Das sloss Marot, dauon man sagt, das der Turgkh beleget hab, das ligt auf alner klainen hoch, ain vierte meil von der Saw, hat weyr oder vischwasser vmb sich, dardurch es befest, wo sy mit brofant vnnd annder notturfft versehen mochten, sy ain zeltlanng weren Wie wol wo sy von kainer hilff vernomen, so ist es vmb sonnst; solh geschlossen gehort dem Mori Laslaw zue, ist etwan des tispotn, welher alhie zu Offen in gefennckhnuss ligt, gewesst“ (Kriegs-Acten за 1529).

³⁴⁾ Краљу Фердинанду саопште присталице његове 23. августа 1529. жалосно стање Сибиња, који „a Moldavo et Walachia et a Sculis et ab Transilvania et nobilibus ac Rascianis crudeliter opprimitur“ (Archiv des Vereines für siebenbürgische Landes-Kunde, Neue Folge, 28. Band, 1. Heft, Hermannstadt 1898. стр. 447). Марко Јакшић је у ово доба држао као и свагда дотле одлучно уз Запољу, те му овај изда донационално писмо на имање извештеја Стефана и Иуре Брадача и то на делове Шашвара, Јене-а (садашње Маргитфалве), Кишфармата (садашње Вармате), Хетвадра, Фанчлава, Петерлака и Ковота (Lendvai, о. с. I. стр. 60).

ског, да пошљу деспота у Беч.⁸⁵⁾ Предлогу, да се деспот пусти на слободу, противио се краљ одлучно, једно стога што деспот по мишљењу његову није био дорастао да штити градове на граници од турских нападаја, а друго с тога, што је држао, да је тренутак, кад Турци долазе с војском, врло незгодан за ослобођење деспота.⁸⁶⁾ Хоберданец се плашио освете деспотове, те је краљ у два маха морао да уверава Хоберданца, да му се неће ништа догодити, ако деспот и буде ослобођен.⁸⁷⁾

Турци су се све већма ближили Будиму те саветници и сами одлуче, да пошљу деспота краљу Фердинанду, али немајући лаких кола и коњаника лако оружаних у довољној мери, пошљу деспота до Острогона, а краљу јаве, да води даље бригу о деспоту.⁸⁸⁾ У Бечу су међутим имали пуне руке посла са утврђивањем града и припремањем за дочек непријатеља. На двору Фердинандову нису дошпеваали да се брину и о заробљеном деспоту те се он уз пут избави из ропства и добегне у турски табор. Султан се налазио 2. септембра у маршу на Будим код града Сазхалома, кад дође деспот и понуди се султану у службу.⁸⁹⁾

⁸⁵⁾ Ову заповест издао је саветник краљев Јован Мајус. У концепту ове заповести стоји: „Dieweil despotus dahin gebracht und des königlichen maiestät mit im vil zu handln, hab in aigner person mit im tractieren, so bevelhen ernstlich, dass sy in ad suam maiestatem on verzug schicken et non ferant impedimentum nec moram“ (Hung. за 1529).

⁸⁶⁾ На почетку овор решења стоји: „Sacra regia maiestas Hungarie et Bohemie ad petita sibi nomine locumtenentis et consiliariorum regni sui Hungarie oblata respondet in hunc modum“, затим наставља: „Emissionem despoti hoc presertim tempore factam et ob id maxime, quod castra habeat, de quibus cura non parva habenda est, maiestas regia probare non potest . . . Despotus ille potius maiori diligentia nunc custodiendus erat, minime relaxandus, plures et rationabiles causas, quas ipsimet domini mature penes se perpendere debent et possunt“ (Ibid).

⁸⁷⁾ Ивић, о. с. стр. 22 и 28. О проласку Турака кроз Србију сачуван је документ с натписом „Infrascripta sunt, quid frater Bernardinus enarravit de Turca. Secundo julii 1529. peruenit Nissam oppidulum paruum ideo nuncupatum, quia fluvius Nissa illac transit, qui locus ultra Belgradum situs est XXX. milliaria uel circo et eodem die appulit Turca cum millibus equitibus et pedestribus, ubi usque in quartum diem castra posuit et deinde Morauam traiecit in loco dicto et traiecto de Mramor distante a Nissa per quartam partem milliaris Germani, in qua traiectione frater Bernardinus obuiauit consuli regis Hispanie, cuius habuerat consuetudinem in Constantinopoli, quod una cum eo profectus est usque Krusebaz in duobus diebus et distat a Moraua per quatuor miliaria, ubi quidam sansachus uenit ex parte Wallachie cum decem millibus equitum et peditum, nouumque ex Belgrado superuenit, quod certa natio dicta Scerbli tractauerat cum sanzacho de Smedereuo interceptiendi LX naues in Danubio maiestatis vestre, appellatos sayche“ (Hung. за 1529).

⁸⁸⁾ У писму заповедника будимских од 22. августа 1529., управљеном краљу Фердинанду, пише „Ceterum quum videremus, hostem iam appropinquare, consultum nobis fuit visum, ut dominum despotum ab hinc allo mittendum curaremus. Eum itaque mittimus Strigonium ad dominum locumtenentem. Vnde viderit vestra maiestas, quo traducendus sit, nam nos propter penuriam leulim curruum et equitum leuls armature, longius mittere non potuimus, Alioqui habebamus in animo eum Viennam vique mittere“ (Ibid).

⁸⁹⁾ Hammer-Purgstall, Geschichte des osmanischen Reiches, Pest 1828. стр. 648; Thürl József, Török történetirók, I. kötet, Budapest 1893., стр. 333; о. с. II. kötet, Budapest 1896. стр. 181.

Султан прими драговољно деспота и преда му на управу и у посед све градове и земљишта, која је до тада уживао у Славонији.

Заповедник будимске тврђаве Тома Надажди бранио је у први мах јуначки град од Турака, који 3. септембра стигоше под Будим и одмах почеше јуришати на градске зидове. Посада градска се састојала из 2000 немачких војника и држала се неко време храбро уз свог заповедника али пети дан се споразуму два немачка капетана с Турцима, свежу Надаждија и предаду град у непријатељске руке. По налогу султанову уведе сад један паша са Алојзом Гритијем краља Запољу у будимски краљевски двор. У Будиму остави султан са Запољом Хасан-бега и 3000 турских коњаника, а осталу војску, која је бројала на 120.000 људи, 20.000 камила и 3000 топова, крене на Беч. Уз пут су падали у султанове руке градови дуж Дунава Вишеград, Коморан и Ђур, док се Пожун не хтеде предати. При прелазу турске војске преко једне речице код Ђура хтеде 19. септембра Павле Бакић да са својим четама поквари турски мост, али ово за времена примети заповедник турски Мухамед-бег и спречи намеру Бакићеву,⁴⁹⁾ на што се Павле повуче са српским војницима својим у Беч.

Са војском од 16.000 људи чекали су фалачки гроф Филип и Никола Салм долазак непријатеља под Беч. Краљ Фердинанд се уклонио из своје престонице, али грађани и посада бечка бранили су одлучно град и одбијали непријатељске јурише. Од 21. септембра, кад су стигла под Беч прва оделења султанове војске па до средине октобра јуришали су Турци без престанка на град. Многе хиљаде турских ратника нађоше смрт под бечким зидинама, али је све било узаман, јер се посада јуначки држала, решена да брани град до последње капи крви. Јесење доба нагони султана, да 16. октобра дигне посаду и да наложи одступање. 29. октобра налазио се султан са својом војском већ у Будиму, а 16. децембра се врати у Цариград.

⁴⁹⁾ О. с. стр. 336.

VII

ОД ПРВЕ ОПСАДЕ БЕЧА ДО ОПСАДЕ ГРАДА КИСЕКА. (1529—1532).

За стопама Турака, који су одступали од Беча, кретала се у Угарску војска аустријска. Војводе Фердинандове пожњеше неколико успеха: Хардек поседне Овар, Каџијанер Нађсомбат и Тренчин, Среди Јегар, а Бебек и Херберштајн Кошице. Ови успеси осоколише странку Фердинандову на отворен устанак те се земља набрзо нађе у истом положају, у ком је била пред походом Сулејмановим на Беч. Разбојства сваке врсте, покољ и пустошење читавих крајева било је опет на дневном реду, а при томе су једино Турци вукли користи.

При одбијању турских јуриша и иначе при обрани Беча истакао се Павле Бакић са српским војницима својим у више маха. Њему је краљ Фердинанд наложио, да са четом од 200 људи чува мостове на Дунаву и Павле је одлично вршио овај задатак. Касније, на завршетку опсаде, удари он са дозволом главних заповедника грофа фалачког Филипа и Николе Салма на табор Ибрахим-паше, који је био на Дунаву под Каленбергом. Покрај српских четника својих имао је Бакић при овом нападају и једно одељење Каџијанерових војника, али се ипак не хтеде упуштати у отворен бој него пошље напред нешто коњаника на челу са Имром Нађем, који измами Турке из утврђених шанчева и наведе их на заседу, у којој је сакривен са осталом војском Бакић чекао. Војници Бакићеви нападну уз велику вику изненађене Турке и збуне их тако, да се одмах обрнули у бегство. Срби их погоне чак до утврђеног табора њихова и многе од њих поубијају и заробе. И приликом турског одступања похита Павле у друштву Јована Каџијанера и Жигмунда Вајкселберга са четом пешака и коњаника за непријатељем. Од позаднице турске војске многе поубијају, заплене велик плен и ослободе знатан број хришћана, које су Турци водили собом као робове.¹⁾

Позивајући се на заслуге, стечене при опсади Беча, затражи Бакић после одласка турског од краља Фердинанда, да имање Запо-

¹⁾ Istvánffy Nicolai, Regni Hungariae historia post obitu glor. Mathiae Corvini regis, Coloniae Agripinae 1685. стр. 159, 163 и 165; Melchioris Soltéri a Vinda de bello pannonicó lib. I (Schwandtner, Scriptores rerum hungaricarum, Tomus primus, Vindobonae 1746), стр. 573.

љиних присталица Јована Домбаји-а и то градове Домбо и Њек и сав посед што је ишао уз те градове и што се налазио у жупанијама толнанској и барањској поклони њему, његовој жени Теодори и браћи Петру, Димитрију и Михајилу.³⁾ Ову молбу Павлову није краљ могао да испуни, јер градови браће Домбаји-а не дођоше под управу Фердинандову него остадоше на територијуму Запољином односно турском. На то Павле замоли из Пожуна 10. децембра 1529. краља, да му изда привилегију на целокупно имање Стефана Хедерварија. Фердинанд се одазове овој молби те су Бакићи имали наскоро у поседу градове Лак, Ђур, Сомбатхел, Папу, Рар, Чокако, Сашин, Јаношхазу, Хедервар и многа места и спахилуке, који су овим градовима припадали.⁴⁾ Нешто раније, 27. октобра, наградио је краљ и војводу Радосава Челника, поклонивши њему и његовом сину Стефану град Митровицу и један део Крушедола.⁵⁾ Но овај поклон није имао велику вредност, јер су

³⁾ Споменици Срба у Угарској, Хрватској и Славонији током XVI. и XVII. столећа од др. Алексе Ивића, први део од 1527. до 1600. године, Нови Сад 1910. стр. 30.

⁴⁾ О. с. стр. 31. У једном запису из дец. 1529. пише о Павловој молби: *Paulus Bakyth de festo beati Andree ex Posonio, petit resolutionem super capitaneatu hwzaronum et solutionem ad noua seruitia, quia nullam informationem adhuc habuit, petit bona Francisci Hederwary in Zygethkewcz, inter combusta ipsius Pauli bona existentia, simulcum, castello in Hederwara. Preterea fideliter scribit, quod si gentes maiestatis vestre lancigeri et equites husari simulcum viribus agnaticis festinanter descendissent et descendere non desinerent, Budam maiestas vestra procul dubio haberet, quia nunc non est timendum ab equilibus Turcis nisi in aqua possint subuenire* (Hung. аа 1529). Непријатељи Бакићеви настојали су, да суве и укину многобројне повластице, које је Павле добио од краља заједно са овим добрима. Изгледа, да је Бакић давао са своје стране повода, да се дижу на њега католички свештеници ђурске бискупије, који ни јавно не смели да прежалу, што је поверљиво Бакић добио на уживање добра ђурског бискупа. Тако су 9. новембра 1530. ђурски препојит Блаж Вардеји и каноник Јован Нађ Барати у име целог каптала ђурског оптужили Бакића, да непрестано чини разна насиља и узима од народа већу дажбину него што му припада (*Egyház történelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából, szerkesztették Bunyitay V., Rapaics R., Karácsonyi J., Második kötet, Budapest 1904. стр. 71*). На основу ове и других оваквих тужби забрани краљ Фердинанд 22. августа 1531. Бакићу, да у будуће узима десетину и друге приходе ђурског каптала (о. с. стр. 157). По свој прилици је ради овога био Бакић принуђен, да један део ђурског поседа свог, називе опатију Св. Мартина, преда натраг опату Мати Павонхалмском (о. с. стр. 248).

⁵⁾ О овом поклону краљеву сачувана је цела повеља у препису, који се налази у државном бечком архиву у одељењу „*Privilegia Ferdinandi I. regis de anno 1525. usque 1529.*“ Повеља ова гласи: „*Nos Ferdinandus etc. Memorie etc. quod nos attentis et consideratis fidelitate et seruitutis fidelis nostri egregii Radazaw Chelnyck Rasciani, que idem sacre imprimis regni nostri Hungarie corone et deinde maiestati nostre pro locorum et temporum varietate iuxta sue possibilitatis exigentiam exhibuit et impendit, Zawazenthdemeter et possessionem portionariam Krussedol vocatam et in quibuscunque regni nostri predicti comitatibus habitam, quod nunc immanissimam Christiani nominis hostes Turce possident et detinent. Simulcum cunctis suis utilitatibus et pertinentibus quibuscunque, terris scilicet, cultis etc. memorato Radazaw Chelnyck ac Stefano filio suo ipsiusque heredibus vniuersis dedimus, donauimus et contulimus, immo damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irreuocabiliter tenendi,*

и Митровица и Крушедол били у турским рукама те их је требало најпре освојити од непријатеља.

Док је Бакић обасипан знацима наклоности краља Фердинанда, други знаменит поглавица српски из тог доба, деспот Стеван, ступао је у све тешње односе са противницима Фердинандовим. После одступа турског налазио се деспот у Славонији као поседник свих оних добара, која је држао пре него што га је Фердинанд бацио у тамницу. Турци су од сад у слози живели са деспотом а и Запоља је стојао с њиме у пријатељском одношају, но каква је разлика била између односа деспотових спрам султана и односа спрам Запоље, не може се према сачуваним изворима установити. Поуздано је толико, да се деспот више наслањао на Турке, којима је слао помоћну чету при ратовању. Одмах после ослобођења дала се деспоту прилика, да се освети Јовану Хоберданцу. У руке Фердинандових непријатеља падоше родитељи и родбина Хоберданчева и деспот Стеван, по свој прилици уз дозволу Запољину, даде их све редом уморити. Хоберданца до срца заболи смрт његових па држећи Запољу за главног кривца, одлучи, да га убије. Почетком јануара 1530. дође у Будим као посланик надбискупа Вардаји-а, пријави се краљу и преда му писмо надбискупово. Док је Запоља читао писмо, потегне Хоберданец нож да га прободне, али овај за времена примети намеру атентаторову и зовне своје слуге, које свежу Хоберданца и касније га удаве у Дунаву.^{*)}

Као подложник султанов пусти се деспот почетком 1540. године у преговоре с Турцима, да им под извесним условима уступи свој град Костајницу. Овај град је имао велики значај за одбрану Хрватске од Турака, јер је штитио цело Поуње и кад се разнео по земљи глас о овој погодби, подигне се сабор сталежа хрватских, да спречи извршење њено. У представци својој од 24. фебруара 1530. прикажу сталежи краљу Фердинанду голему опасност, која прети целом оном крају, ако Костајница падне у руке непријатељу.^{*)} До предаје ове ипак није

possidendi, pariter et habendi salvo iure alieno. Harum nostrarum ob absentiam maioris secreti sigilli nostri hungarici annulari sigillo nostro obsignatarum vigore et testimonio litterarum, quas in formam nostri privilegii redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportate. Datum in oppido nostro Crembs XXVII. octobris MDXXIX, regnorum nostrorum Bohemio quarto, Hungariae uero tertio*.

*) Fessler-Klein, Geschichte von Ungarn, Dritter Band, Leipzig 1874. стр. 442; F. B. von Bucholtz, Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten, Vierter Band, Wien 1888, стр. 58; Ant. v. Gévay, Urkunden und Actenstücke zu Verhältnisse zwischen Österreich-Ungarn und der Pforte, I. стр. 30.

*) Сталежи хрватски веле у својој представци: „Tertio ex parte fluuii Wn apel-
lati, quiquidem fluuius totam ipsorum nobilium prouinciam priscis temporibus tutabatur,
nunc ex quo despotus in ipso fluuiio Wn capitale et fortissimum castrum Koztanyecz vocatum
habet, manifestissimum periculum eisdem nobilibus imminet. Nam prout wigari et certissima
fama dicitur, ipse despotus castrum ipsum Thurcis ad manus assignabit et illud pro quodam
concambio cesari Turcorum dabit, quod si flet, procul dubio ipsa provincia simulcum ipsis

дошло, али не заслугом краљевом, јер он није са своје стране ни покушао, да осујети ту погодбу. Деспот се наскоро затим, почетком марта, налазио у друштву Запољиних присталица, палатина, Ивана Тахија, Фрање Шомођија и Петра Имрефија, с којима је заједнички нападао градове и поседе Фердинандових људи.⁷⁾

Жалосно стање у Угарској додијало је било и Запољиној и Фердинандовој странци, те се међу великашима роди мисао, да пораде на изравнању несугласица између оба протукраља и да начине трајан мир међу њима. Прве кораке на остварењу ове идеје учинио је надбискуп острогонски Вардаји почетком 1530. године, а наскоро прихвати ову акцију пољачки краљ Жигмунд и саксонски херцег Ђорђе, који уговоре, да оба супарника пошљу изасланике у Вратиславу, где ће се 24. јула одржати састанак ради коначног споразума о миру. Али састанак изасланика се ипак не одржа тако брзо. Фердинанд је желео, да пре састанка постигне још који успех, да разбије савез Запољин с Турцима и да у исто време освоји Будим. Крајем маја 1530. пошље у Цариград као посланике Јована Ламберга и Николу Салма и понуди султану плаћање годишњег данка, а сам се крене у Аугзбург, да на државном сабору, који се имао тамо одржати, изрази код немачких staleжа помоћ против Запоље.

Догађаји ови изазваше и међу Србима живље кретање. Неуспех султанове опсаде Беча и излазак Турака из Угарске осоколи изнова Србе у Срему и околини, да наставе преговоре, прекинуте услед турског војног похода. Тежња за слободом, којој је нову снагу улио негдањи заповедник њихов цар Јован Ненад, покрене их, да с пролећа 1530. пошљу једног изасланика у Пожун Павлу Бакићу. Изасланик изјави, да Срби у Турској немају никог другог, коме би се могли обратити и коме би могли веровати осим Бакића, заштитнику православне вере српске па с тога моли Бакића у име свију оних Срба, што се после смрти цара Јована настанили у Срему, да их извести, могу ли се Срби поуздати у краља Фердинанда; ако се могу надати његовој заштити, нека им пошље макар само 2000 одважних војника, коњаника и пешака па ће се Срби у Срему, а исто тако и они у Србији

nobilibus in perpetuum deueniet periculum" (Hung. aa 1530.); о преговорима деспотовим јавља краљу Фердинанду и Никола де Рупач почетком 1530. и вели између осталог „Item vidi cum dispotus venit ad basam boznenzem ob causam, quod Turci petunt ab eo Kozthannycza, Ignoro quid perficietur inter eos" (Turcica aa 1530.)

⁷⁾ Павле Бакић, у писму, писаном 6. марта 1530. и управљеном краљу Фердинанду, јавља вест, које је довео ухода из Будима „Johannes Tahy effectus est supremus regni capitaneus, missus iam Besprimium, vt illud destruat et decem presbiteros, similiter ad Albam seruiendos, statuat, sunt vna cum eo palatinus, dezpotus, Petrus Bodo, Franciscus Somogy et Petrus Imrehffy. Comissum tandem est Johanni Tahy, vt omnia castra ex ista parte Danubii existentia vestre regie maiestatis obedientia destructo Wesprimio elicere et destruere deberet..." (Hung. aa 1530.)

и Босни, дићи против својих угњетача и ослободиће онај крај од Турака. Бакић саопшти овај предлог српски краљу Фердинанду и јави уједно, да многи Срби из Турске желе као коњаници ступити у његову службу и да му се осим тога понудили и они шајкаши српски, који се прошле године били одметнули од Фердинанда и прешли Турцима, да их опет узме у своју службу.⁹⁾

Понуде српске наишле су у Бечу на промењену ситуацију. Покушаји, да се покрене велика војна против Турака, нису давали никаква изгледа на успех, те Фердинанд није могао да заузме одлучно држање у српском питању. Питање ово било је тим неугодније, што су баш тада планови о склапању мира са Запољом и са султаном били на дневном реду па се морао краљ брижљиво чувати, да обновом веза са Србима не помути започете преговоре. С друге стране није смео ни Србе да одбије, јер ће му они добро доћи, ако се мир не склопи. Стога јави 29. маја из Инзбрука Бакићу, да је он наклоњен још увек оним Србима, што су били негда под царем Јованом, а којима је сад на челу био Радосав Челник и оним шајкашима, који се прошле године одметнули Турцима и да у овај мах преговара с братом царем Карлом те ће ускоро послати у Турску много већу војску но што Срби захтевају и ослободиће ропства турског читав њихов крај. Моли их само, да се још за неко време стрпе.⁹⁾ Истог дана наложи краљ бискупу јегарском Салахазију, да у друштву с Павлом Бакићем испита потанко, какве користи може имати држава од српских досељеника, али нека преговоре са Србима воде у тишини и тајности, да не би дознали за те преговоре Турци или Запоља; даље им наложи, да непрестано Србе утврђују у верности и да их уверавају, како ће се краљ скорим кренути против непријатеља са огромном војском својом и са свим шајкашима својим па ће их тада позвати, да се и они дигну на Турке.¹⁰⁾ Одговор Салахазијев на ову заповест краљеву није сачуван но из тог одговора би се најбоље могло видети, на које су услуге српске највећу вредност полагали тадашњи политичари. Из краљевих писама се види, да је Салахази набрзо известио краља о првим корацима, које је учинио у српском питању. Краљ наложи 12. јула Салахазију, да преговоре настави и да му јави даљи резултат,¹¹⁾ а идућег дана саопшти Бакићу, да се налази на путу у Аугзбург, где ће се на државном сабору већати о рату против Турака

⁹⁾ Ивић, о. с. стр. 42—44. Ова тежња српских шајкаша, да оставе Турке, појачана је услед тога, што је Бакић првих дана маја 1590. разбио при једном сукобу турске шајке (о. с. стр. 47.)

⁹⁾ О. с. стр. 48.

¹⁰⁾ О. с. стр. 50.

¹¹⁾ О. с. стр. 54.

те му стави на срце, да дотле чува границу земаљску од турских упадаја и да непрестано одржава везу са Србима.¹³⁾

И млађи часници војнички имали су у Бакићу, као старешини своје, исто поверење, које му је краљ, као своје војсковођи и властелину, указивао. Кад је Стефан Реваји напустио врховно заповедништво над шајкашима, замолише у јуну ове године главније војводе шајкашке Бакића, да се прими поново врховног заповедништва шајкашког, на коме се пре годину дана захвалио.¹⁴⁾ Бакић одговори војводама, да је оптерећен многим дужностима па не може примити на себе и ту службу.¹⁵⁾

Над Србима у Срему заповедао је непрестано негдањи генерални капетан цара Јована Радосав Челник. Одмах после цареве смрти, кад је превео своје чете у Срем, узео је Челник титулу сремског војводе¹⁶⁾ и обмањујући Турке о верности својој одржавао је и даље везе са Фердинандом. Испред турске војске пред пролазак њезин кроз Срем повукао се Челник у заклонитије крајеве угарске, но тек што се Турци вратили, заузео је и он пређашњи положај у Срему. Разуме се, да је само један део Срема био у његовим рукама. Становао је у граду Небојцу, на речици Вуки код Вуковара. Заносећи се идејом, да ће Фердинанд у истину кренути огромну војску на Турке, извештавао је краља о кретању турском и позивао га непрестано, да поведе војску. Средином 1530. јавно се одметнуо од Турака и приступио уз Фердинанда. Почетком августа јавио је краљу, како се кренуло 7 санџака у помоћ Запољи и то видински, вучитрнски, крушевачки, зворнички, босански, херцеговачки и смедеревско-београдски са 20.000 коњаника, затим прелази у писму на себе и тужи се, да је уз велику опасност по живот свој и својих прешао на краљеву страну па моли с тога, да му краљ награди верност; позива даље краља, да се крене већ једном с војском и да нападне Београд, јер су Турци сада збуњени другим пословима те Београду неће доћи у помоћ нико осим споменутих санџака; на завршетку изјављује у свом писму, да су Срби и с ове и с оне стране Саве одлучили, да чим виде краљеву војску, одмах подигну устанак против својих угњетача Турака.¹⁷⁾

Почетком августа се разиђе аугзбуршки сабор не одлучивши

¹³⁾ О. с. стр. 56.

¹⁴⁾ О. с. стр. 52.

¹⁵⁾ Hof- Kammer-Archiv у Бечу, Hungarica за 1530.

¹⁶⁾ Народна традиција је сачувала успомену на Челника у песми „Маргита девојка и Рајко од Срема“. Ван сваке је сумње, да је Челник идентичан са војводом Рајком. Челник је називао себе сремским војводом, живео је у добу, кад су историјске војводе српске из XIV. и XV. столећа у велико биле изумрле и кад су Турци притиснули били сав Срем. Осим тога се звао Радосавом што одговара имену Рајко.

¹⁷⁾ Ивањ, о. с. стр. 57.

ништа у погледу рата на Турке. Једино је успео Фердинанд, да изрази обећање помоћи од стране цара Карла, те на темељу овог обећања изда заповест својим круновинама, да се спремају за рат. Без сумње у вези са овим спремањем је и покушај Фердинандов, да привуче к себи неке Запољине великаше, међу њима и деспота Стевана. С деспотом и са Иваном Тахијем је водио приватно преговоре о прелазу на аустријску страну Валтазар Банфи, коме краљ наложи 9. августа, да настави преговоре и да врати споменуте великаше у верност.¹⁷⁾ Но преговори ови не донесоше успеха, јер се ни деспот ни Тахи не могаше одлучити да поново ступе под окриље Фердинандово.

Док се Фердинанд припремао на војну, пошље Запоља посланика санџак бегу смедеревско-београдском Мухамеду Јахијапашићу и замоли од њега помоћи против Фердинанда. То је она војска, о којој је известио Фердинанда Радосав Челник. По претходном плану требала је војска турска у пратњи Запољиног рођака Петра Петровића упасти у Моравску и опустошити ту покрајину, у којој дотле Турци нису били, али Фердинандов војвода Турзо спали мостове на реци Вагу и тиме спречи прелаз Турака у Моравску, који сада опустоше страховито горње крајеве Угарске и са 50.000 заробљеника врате се од куд су дошли. Међутим се и Фердинандова војска прикупила и под генералом Регендорфом крене се у другој половини октобра на Будим. У војсци Регендорфа је било око 10.000 Немаца, Чеха и Шпањолаца и толики број које Мађара које Срба. Српске чете су предводили Бакић и Челник. Бакићу је Фердинанд издао 3. октобра налог, да са свима својим четама српским похита што пре у табор Регендорфов,¹⁸⁾ који је идући од Беча нападао и освајао подунавске градове Острогон, Вишеград и Вац, а 31. октобра започео опсаду Будима. У Будиму се затворио Алојз Грити са 3000 Турака и са четом Срба од 800 људи, којима је на челу стајао Петар Овчаревић.¹⁹⁾ Опсада је трајала месец и по дана. Српски војници су се при опсади нарочито одликовали. Сам Бакић је прерушен улазио у турски табор да уходи непријатеља и по причању једног писца, будимски војници су га у један мах познали, али га не могаше ухватити.²⁰⁾ У борби је пало много српских коњаника и међу

¹⁷⁾ Фердинанд у свом писму на Валтазара Банфија, писаном 9. августа 1530, вели: „Redite sunt nobis bine littere tue per nuntium tuum de feria tertia proxima ante festum beate Margerite Virginis, quibus gratiose intelleximus, que de tractatione cum despoto et Johanne Tahl inneunda scripsisti, nobis vero propter plura eadem, que vrgentissima nostra negotia nunc minime licuit, tibi dare commissionem et mandata iuxta petitionem tuam, ferre tamen possumus, vt priuato nomine ac per temetipsum cum elsdem despoto et Johanne agas et operam adhibeas possibilem, vt ad fidem nostram reducantur. Interea nos latius super iis deliberaturi, que ad hoc deservire et conducere videbuntur....“ (Hung. за 1530).

¹⁸⁾ Ивњи, о. с. стр. 59.

¹⁹⁾ Hung. за 1581.; Szerémi György, о. с. стр. 282.

²⁰⁾ О. с. стр. 301.

осталима рањен је и један брат Бакићев.²¹⁾ Дубока зима и вест, да Будиму долази из Турске помоћ, примораше најзад Рогендорфа, да средином децембра дигне опсаду и да се повуче у Острогон.

Србе у Срему је разочарао неуспех Рогендорфова подузећа. Војвода сремски Радосав Челник бојао се непрестано, да га Турци не прогоне због неверства. Више пута обраћао се краљу Фердинанду с молбом, да му даде један град у Угарској, где ће се склонити са својом породицом, ако га Турци протерају са његових славонских и сремских добара. Краљ се најзад одазове молби његовој и поклони му град Ричо, кога је аустријска војска средином 1530. године освојила од Запоље. У граду је после освојења остао као кастелан Гашпар Доминић, који не хтеде на налог краљев да преда град Радосаву Челнику него је тражио, да му угарски дворски саветници плате најпре своту новаца, коју су му дуговали. Поход Рогендорфа против Будима прекине спор. Саветници наложе Радосаву, да похита у табор под Будим те овај прикупи своје чете славонске, остави своју породицу и све драгоцености своје код суседног великаша Владислава Море-а и дође у будимски табор. Иза неуспешне опсаде Будима затражи Челник још живље, да му се изда град и краљ је у више маха понављао заповест Доминићу, да изађе из града који му не припада, али Доминић никако не хтеде. Спор овај је коштао Радосава око 10.000 форината те он, завањен љуто с Доминићем, науми, да силом прибави себи посед града. Кад се после склопљеног примирја с Турцима враћао из Беча, пресретне на путу Гашпара, који је ишао у град Ричо, нападне га и зароби па га поведе у Славонију и баци у тамницу свог града Небојца. Извештавајући о овом чину дворске саветнике 23. маја 1531. потужи се Челник горко, што се њему праве са свих страна неприлике. Он се из Турске преселио на аустријску страну на честе позиве и на многа обећања краљева и оставио је у Турској сав свој посед и имања, па место награде за његову љубав спрам хришћанства, њега сретају тешкоће и неприлике у новој домовини.²²⁾ Саветници послаше извештај Челников краљу, који му наложи 3. јуна 1531, да пусти Доминића из затвора, а он ће се постарати, да Доминић уступи град.²³⁾ У то се и Владислав Море дигне против Челника. Дознавши Море за ропство Доминићево не хтете вратити Челнику жену, децу и драгоцености, док год овај не пусти на слободу Доминића. Челник се обрати у тој ствари на краља Фердинанда, који понови 10. августа 1531. свој налог саветницима, да израде код Челника слободу за Доминића и код Море-а слободу за Челникову жену и децу. Заповести краљевој се покори Челник и пошље Доминића саветницима у Будим. Саветници пусте Доминића у

²¹⁾ Ивић, о. с. стр. 60.

²²⁾ О. с. стр. 65.

²³⁾ О. с. стр. 69.

слободу, али Челнику не испословаше обећано уступање града Ричо нити нагонише Море-а, да врати Челникову породицу и драгоцености.³⁴⁾

Неправда, коју су некажњено наносили Челнику, јасно показује, да се услед развоја догађаја на Србе није више обраћала велика пажња и да помоћ њихова није више имала дотадању вредност. У новембру 1530. састали се у Позњу изасланици Фердинандови са Запољиним, али се у погледу мира не моглоше сложити него закључе на основу фактичног поседа примирје, које је имало трајати од 13. дец. 1530. до 13. дец. 1531. године, а док за примирје не стигне потврда од султана, споразумео се 21. јануара 1531. г. у Вишеграду изасланик

³⁴⁾ О. с. стр. 72. Каццјанер је био наложио капетану тренчинском Гаарглу Кајцеру, да позове Доминића у Тренчин и да се споразуме с њиме о уступању града Ричо. Доминић одговори на овај позив „*Illud vobis sincera fide opto scriptis vestris sane intellexi, vbi scribitis, vt ad vos Trinchinium venire deberem et ibi de negotio et ordinationem, quod inter me et Czelnik vtitur, tractatur, vellitis, ex parte resignationis arcis istius. Scitis bene, quod ad priores literas domini Kocziani sue dominationi rescripsi, quod ego nullo modo illac descendere nec venire volo donec michi litere libertatis et cum assecuratione pacis per aliquem a regia maiestate portate non fuerint, satis enim quod antea mihi maxima leuitas facta est pro meis fidelissimis seruicis, quibus me regie maiestati semper prompte et fideliter inseruebam et nunc eandem leuitatem timeo, vti prius mihi euenerat, propterea sciat, quod ego illac nullo modo equitare nec venire volo*“. На ово писмо одговори Кајцер Доминићу из Тренчина 24. октобра 1531. „*Intellexi ex literis vestris, qualiter Trinchinium proficisci non velletis nisi antea assecuratio salutis conductus a Romanorum regie maiestate, domino nostro gratiosissimo, vobis porrigeretur et vt nemini castrum resignare velletis nisi antequam omnium stipendiorum debitorumque vestrorum essetis plenarie contentatus. Magnificus dominus noster Joannes etc. commisit mihi, vt vobiscum tractarem, ob illam resignationem castri vtique post illam vobis porrigere debeam florenos quingentos hungaricales quam pecunie summam magnifica dominatio sua Trinchinii manibus meis assignauit Propterea notum facio vobis, illum Rascyanum Chelnik personaliter iam esse Trinchinii expectans resignationem castri Rychoy. Memor igitur sitis, quid vobis magis conducat facere, ne honor vester in hoc facto violetur, memor propterea sitis, quid voueritis et ipsis dominis commissariis bellicis et ipsi domino nostro magnifico Joanni Caczianer, ego enim paratus sum post factam resignationem vobis quingentos florenos administrare omniaque illa facere ac exequi, que in commissis mihi a domino nostro predicto data sunt. Omnis autem superellectilis tam victualium quam allarum rerum in vestra potestate est, vt eam diuertatis iuxta placitum vestrum exceptis tormentis ac pulueribus aliisque municionibus bellicis . . .*“ О томе, да ће Челник у Тренчин доћи, јавио је у напред Бакаћ Кајцеру писмом од 19. октобра из Буре. У писму стоји : „*Intelleximus ex literis magnifici domini Joannis Caczianer, quomodo sua dominatio scripsit egregio domino Chelnik ex parte exhibicionis arcis Rycho, vt dominus Chelnik quam citius posset circa suam domluacionem Trinchinium festinaret, illique arcem prefatam exhiberet, si vero ipse dominus Caczianer tunc absens fuerit, omnem commissionem informationemque exhibende arcis Rycho, dominatio vestra loco domini Caczianer habeat. Nos igitur dubitantes an illic domini iam fatum, Chelnik comperiri valeat duximus, vestra egregia dominatio scribendi rogamusque egregiam dominationem vestram, vt dominum fratrem et amicum nostrum, quatinus faciat, ita dominatio vestra, ob nostri amicitiam et fraternitatem, cum dominus Chelnik ad vos peruenerit, illi arcem Rycho bonomodo et absque aliqua mora dilacionis ac procrastinationis dare ac manibus illius assignare velit, quoniam si per eadem nostrae amicitiae causa fecerit, nos maiori fraternitate et amicitia eidem impendimus*“. (Крањски земаљски музеј Rudolfinum у Љубљани).

Фердинандов Рогендорф са изаслаником Запољиним Ласкијем на тромесечно примирје.⁸⁶⁾ Ласки се после овога упути на порту и код султана изради не само потврду уговореног примирја него и продужење његово до 9. маја 1532.

Док су се краљеви погађали међу собом, покушају неки великаши угарски, на челу с Петром Перињијем, да обилазећи Запољу и Фердинанда начине реда у Угарској. Они се састаше 4. марта у Бабочи и затим 19. марта у Белавару где уговоре, да на 18. маја сазову државни сабор у Весприму.⁸⁷⁾ Задатак сабора би био, да нађе пута за јединство и одбрану државе и то да нађе без учешћа Запоље и Фердинанда па евентуално и против њих. И Фердинанд и Запоља забранише својим присталицама, да иду на тај сабор те се исти разиђе услед слабе посете. Павле Бакић начини споразум са Валентином Тереком и Људевитом Пекријем, да ће заједнички остати уз Фердинанда, а ако наступе прилике да га оставе, учиниће и то заједнички. На скупштину веспримску не дође ни један од њих него су само послали своје изасланике, који ће их извести о току њеном.⁸⁸⁾

На јужној граници Фердинандовог дела Угарске постигао је у ово доба један не безначајан успех војвода Стефан Балентић. Почетком маја 1531. напао је са својим четама град Бечеј, својину Запољиног присталице Стефана Вербеција, те је топовима порушио зидове и ноћу јуришем заузео градску тврђаву.⁸⁹⁾ Овај успех Балентићев дојави Бакић

⁸⁶⁾ У пратњи Хијеронима Ласкија приликом преговора његова са Рогендорфом јануара 1531. налазило се и више Срба. У једном запису о том стоји „Isti fuerunt Hungari cum Lazky Ex Rascianis potiores Petrus Olczarowyth, Stepko Rathkowsy, alii potiores weyuoode nazadiste, qui fuerunt in seruilis regie malestatis . . .“ (Hung. за 1531).

⁸⁷⁾ О скупштини овој дознајемо и из писма барона Леонарда Vels-а, датираног 28. маја 1531. у Бечу и управљеног краљу Фердинанду. У писму вели Фела: „Hat eur mayestät vormals aus einem neben geschlossnem schreiben vom Wakhilt Paull die zertreuung der versammlung zu Wesprin verstannden vnd fueg eur mayestät nun aber zu uernemen, das die versammlung zu Stuel-Weyssenburg, so des weyda parthey aussgeschriben, nun auch zerstossen vnd daselbst nit vber vierhundert phärt gewest, die nachmals, da nyemants komen, auch verritten sein“ (Hung. за 1531). О овој акцији Запољиних присталица сачуван је и извештај Андрије Корона, послан Павлу Бакићу (Egyház történelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából, szerkesztették Bunyital V., Rapaics R. és Karácsonyi J., Budapest, 1904. стр. 136).

⁸⁸⁾ Monumenta comitialia regni Hungariae, Első kötet, Budapest 1874. стр. 320 и 327.

⁸⁹⁾ Рогендорф и Пецен пишу краљу 15. маја 1531. из Plindtenpurg-а „Wir werden auch durch des weyda commissarii erindert, das ain ratzischer haubtman in Siebenburgen ain vesst sloss eingenomen vnd sagen, er hats eur mayestät zu guet Innen, wie wir auch vorhin vergebentlich dauon gehort.“ У писму ипје стојало, како се зове тај Србин те Фердинанд запита за име његово, на што му 28. маја одговори барон Фела „Eur mayestät schreiben, welhes am datum den 22. may steet, darinnen eur mayestät des ratzischen haubtmans, so in Subenburgen ain vesst sloss eingenomen solt haben, sein auch des sloss namen zu wissen begert, auch eur mayestät das guetbedunckhen des khrleigs folkhs halber anzuzalgen, hab ich in abwesen des herrn von Rogendorff vnd von Herberstein, die paydt von hie ver-

краљу Фердинанду, који се обрадује тој вести и науми, да упркос примирју обнови преко Бакића преговоре са Балентићем, јер је одношај с њиме био 1529. поремећен доласком султановим у Угарску. Осим Бакића повери угарска влада и темишварском грофу Тереку преговоре са Балентићем, а да не би изазвали Запољу, реше дворски саветници, да краљ не изда Балентићу никаквих писмених обећања.⁸⁹⁾ Даљи извештаји, који у овом предмету стигоше од Бакића и Терека, били су повољни те краљ преко Бакића поручи Балентићу 27. августа, да му поклања на уживање Шољмош и Липово и да ће му скорим послати о том донацијонално писмо.⁹⁰⁾ Бакић је и даље остао у вези са Балентићем, који му је јављао вести о кретању Турака.⁹¹⁾

Међу Србима у Турској разнео се био у ово време глас, да је краљ Фердинанд место неверног деспота Стевана именовао новог деспота српског. У писму, које говори о овој вести, не спомиње се име тог деспота, али по свему изгледа, да су Срби мислили ту Павла Бакића, чије би именовање за деспота у истини одговарало тадањим српским жељама.⁹²⁾ Ова је вест била нетачна, јер се Фердинанд у то доба није много освртао на српске жеље. Међутим како Турци никако не хтедоше да склопе трајан мир, није смео Фердинанд ни да прекида са Србима, него је наставио потајно договарање. Бакић извести почетком септембра краља, да Срби из Срема хоће да се преселе у Угарску, на што краљ одговори 17. септембра из Штутгарта, да увиђа и сам, како може од велике користи да буде по њега и по цело хришћанство, ако Срби буду уз њега, али се он још није у свему споразумео са својим братом те с тога моли Бакића, да Србе одржи у доброј вољи, док се тај споразум не оствари.⁹³⁾ Међутим и Бакићу и његовим сународницима је било већ доста неодређених одговора Фердинан-

ruckht, wie daran eur mayestät aus iren schreiben nun wol erinndert, hab ich mit geburender reuerenncz emphanen vnd nach lengs vernomen vnd fueg eur mayestät darauf als vil von nöthen zu uernemen, das der ratzisch haubtman, der gemellt sloss eur mayestät zu guet eingenommen solit haben, Stepko Weyllynnt haysst vnd auch Solomoss vnd Lippa innhat, das sloss hayst Betsche, welhes ettwan der Waywodytz vnd Werwetzi Istwan in possession gewesst, das hat er beschossen vnd zu nachts, wie vns Wagkhyt Paul bericht, durch die schueslöcher hineinkomen vnd das sloss also erobert vnd eingenomen“ (Hung. за 1581).

⁸⁹⁾ У решењу своје 17. јуна 1531. угарски великаши иштају „Cum Rasciano qui Solmos, Lippam et Beche arces obtinet, tractandum videtur per comitem themeslensem, vt eum modis et promissis omnibus maiestati vestre deuinciat, vt dum licuerit, paratus sit ad seruendum maiestati vestre. Nullas tamen litteras maiestatis vestre vel ad comitem themeslensem vel ad Rascianum per has inducias dandas existimamus, poterit comes et ipse etiam Rascianus per nos commodius admoneri“ (Ibidem.)

⁹⁰⁾ Инак, о. ц. стр. 73.

⁹¹⁾ О. ц. стр. 79.

⁹²⁾ Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból, Pest 1885. стр. 114.

⁹³⁾ Dr. Szentkláray Jenő, о. ц. стр. 385.

дових те Бакић јави из Ђура 7. октобра, да се у питању српског преселења мора донети што пре дефинитивна одлука. Зима је на прагу, скорим ће поћи лед Дунавом, а кад се то догоди, онда се Срби не могу селити. Сеоба се несме одгодити, вели Бакић у писму, до идуће године, јер се Турци спремају на нову војну, а кад народ дозна, да султан долази с војском, неће се смести селити; што Фердинанд на српске поруке одговара само обећањима, нека не мисли, да се народ може као мала деца заваравати празним речима.⁸⁴⁾

Султан Сулејман се у истини спремао на Фердинанда, да новим нападајем на Беч спере срамоту због неуспеха у 1529. години. Бакић је преко својих ухода добио јасну слику о султановим припремама те 22. октобра извести о овом краља⁸⁵⁾ и замоли га том приликом, да повери њему, Тереку и Пекрију 3000 војника па ће они превести из Срема велик број Срба, које ће настанити на граници и тиме ојачати границу према Турцима. Фердинанд у писму од 31. октобра одложи опет решавање овог питања, али изјави, да у начелу пристаје на Бакићев предлог. На ново пожуривање Бакићево одговори Фердинанд и опет неодређено. Бакић је међутим хтео под сваку цену да преведе Србе на угарску страну пре доласка турског. Он замоли 11. новембра краљевог саветника Марка Бека да му при томе буде на руци,⁸⁶⁾ а 28. децембра заиште од краља помоћи у сувоземној и шајкашкој војсци па ће са својим људима и са том помоћи превести сам Србе. У писмима својим описује Бакић велику корист, коју ће имати држава од српских досељеника; они ће служити на корист свима хришћанима и после њихова преласка у Угарску изгубиће султан Сулејман много од свог самопоуздања, јер он добро зна, шта вреде Срби. Скоро у свима писмима заузима се Бакић за Челника, који никако није могао да дође у посед свог града нити да испослује ослобођење своје жене и деце из ропства Мореова.⁸⁷⁾ Фердинанд је међутим имао пуне руке посла око припреме за одбрану своје престонице од Турака те није доспевао да води бригу о Челнику и о Србима у Турској.

Вести о спремању султанову на нову војну против Фердинанда, нагонише аустријску и угарску владу на живљи рад. Бискуп Салахази позове 3. маја 1532. све угарске великаше, међу њима и Бакића, да према заповести краљевој дођу с војском у Пожун, где ће начинити план за сузбијање непријатеља. Баш пред долазак у Пожун одвукоше

⁸⁴⁾ О. с. стр. 385 и 386; Ивић, о. с. стр. 78.

⁸⁵⁾ Dr. Szentkláray Jenő, о. с. стр. 886; Ивић, о. с. стр. 82—85.

⁸⁶⁾ О. с. стр. 90. У ово доба је Бакић имао сузоб са Томом Салахазијем, који се 26. септембра 1531. потужи у писму, управљеном Николи Олаху, на то му је Бакић отео нека добра и неће никако да му их врати патраг (Oláh Miklós levelezése, Magyar történelmi emlékek, I. osztály XXV, Budapest 1885. стр. 152—158).

⁸⁷⁾ Ивић, о. с. стр. 84 и 88.

догађаји Бакића на другу страну. Првих дана маја нападне један део Запољине војске на град Плинтенберг, чуван од Фердинандових војника из Шпањолске, који се испред непријатеља повуку у градску кулу. Бакић дочекује за невољу, у којој се овај град налазио, те дође са својим четама у помоћ и нагна непријатеља, да дигне опсаду и да побегне. Услед овога није могао Бакић да стигне на време у Пожун него се писмено извини дворским саветницима.³⁹⁾

О спремању султанову стизале су све одређеније вести. Агент аустријски Михајило Буцињола, по роду Дубровчанин, стајао је у вези са Петром Овчаревићем, који је у то доба био опет у служби турској као доглавник и саветник београдског санџака и од њега је у новембру 1531. дознао многе појединости о припремама турским против Аустрије.⁴⁰⁾ Што се више говорило о тим припремама, постајао је положај Срба у Срему и Славонији све опаснији, јер су они својим преговорима с Бакићем навукли на себе зловољу и подозрење од стране Турака. Почетком 1532. пређе једна група Срба из Срема и Славоније у Угарску заједно са својим војводом Челником. Појединости о њиховом прелазу нису познате.

Краљ Фердинанд и његова влада нису у ово доба обраћали пажњу на покрет међу Србима, јер је изглед на офензивну акцију против Турака, у ком би случају Срби од неоцењиве користи били, постајао све мањи. Због тога се није много заузимао ни за Челникову ствар. Напротив Бакић се осећао обвезаним према Србима, јер је он највише допринео да се код њих разбудила нада у ослобођење и у заштиту од стране краља Фердинанда, те је живо настојао, да се Челнику даде његово и да се према Србима испуни задано обећање. На његову интервенцију изда 31. октобра 1531. Фердинанд оштар налог Владиславу Море-у, да пусти Челникову фамилију и да му врати драгоцености, што овај после неког времена и учини, али уступање града Ричо није могао ни Бакић да изради. У писму свом од 11. новембра управо преклиње краља, да поправи неправду која је учињена Челнику,⁴¹⁾ но Фердинанд ипак не учини ништа. Кад се међутим Челник преселио коначно у Угарску, настанио се са четом својих војника у Бакићевом граду Ђуру и одатле се 27. априла 1532. године лично обрати краљу с молбом, да га уведе у посед поклоњеног града Ричо; то ће тим

³⁹⁾ Magyar történelmi okmánytár a brüsszell országos levéltárból és a burgundi könyvtárból, Pest 1857, стр. 156. Заступници краљевн у Пожууу извисте Фердинанда о Бакићевом одсуству. (Hung. за 1532).

⁴⁰⁾ У изватку из писма Буцињолина, писаног 26. новембра 1531. године, стоји „Preterea est quidem Petrus Owzazius, natione Seruianus, qui omnium consiliorum sansachi belgradensis est particeps et presertim, que ad bellum pertinent, hic quibusdam ipsius Bucignola (quibus valde familiariter utitur) altera die Belgradi dixit, futuram omnino expeditionem contra maiestatem vestram et totam Germaniam . . .“ (Hung. за 1531).

⁴¹⁾ Ивнх, о. с. стр. 85 и 88.

лакше ићи, јер се баш у тај мах налазио у околини Тренчина Кацијанер с војском, па може и силом приморати Доминића на уступање града, а Кацијанеру би то била дужност већ и с тога, што је он избавио из ропства Доминића, кога су саветници били послали у Беч и што је том приликом обећао, да ће платити дуг Доминићу.⁴¹⁾ Из сачуваних споменика није познато, да ли је Фердинанд чинио још што у овој ствари и шта је даље било са Челником, јер је ово последња сачувана вест о њему.

Видећи Фердинанд, да не може рачунати на какву знатнију помоћ од стране немачких кнезова, покуша, да преко посланика измоли мир од султана. По споразуму с братом царем Карлом пошље 5. новембра 1531. Јосифа Ламберга и Леонхарда Ногаролу у Цариград да преговарају о миру. Према краљевој инструкцији молили су посланици од султана мир уз обавезу, да Фердинанд плаћа данак на свој део Угарске, а не пристане ли султан на то, онда су имали да траже од Запоље отштету, па ће се Фердинанд одрећи за овај мах Угарске и вратити Запољи онај део њезин, који је држао у својој власти. Ако ни ово не усвоји султан, добили су посланици упутство, да се одрекну и одштете и да захтевају једино то, да се Запоља не жени и да после смрти његове припадне Угарска Фердинанду. Но Турци не хтедоше о измирењу с Фердинандом ни да чују него одбацише све понуде посланика и наставише ратне припреме.

Док се Фердинандови посланици бавили у Цариграду, скупише се угарски великаши да се међу собом посаветују, на који начин да се учини крај несрећном стању у држави. Вођа ових великаша је био Тома Надажди, уз њега пристаде бискуп Шуљок, Валентин Терек Павле Бакић и други те на договору у Закању 1. новембра 1531. одлуче, да сазову за 31. јануар идуће године сабор у Кенезе. Запоља међутим забрани своје присталици Надаждију, да присуствује том сабору, а кад Фердинанд примети, да сталежи ни спрам њега не дишу пријатељски, забрани и он својим присталицама сваку даљу акцију, те тиме покрет у зачетку свом угуши.⁴²⁾

Голему војску, коју је пуну годину спремао за војну против Фердинанда, крене султан 25. априла 1532. из Цариграда према Београду. Из Ниша отпусти Ламберга и Ногаролу, да и лично саопште Фердинанду неуспех поверене им мисије. Намера султанова је била, да удари

⁴¹⁾ О. с. стр. 98.

⁴²⁾ Fraknói Vilmos, Magyar országgyűlési emlékek, Első kötet стр. 327. Печујски бискуп павести краља 10. јануара 1582. о овом покрету међу угарским магнатима те му намећу осталог саопштити „dies conuentui allo dictus est in Berenhyda, festum dñi Gregorii pape, quo interfuturos audui ab ore eorum Valentinum Therek et Paulum Bagyth plusquam mille equitibus. Hos duos curet maiestas vestra sibi ita coniungere, ne possit in eorum fide quidquid dubitare, video enim vtrumque male contentum de maiestate vestra, presertim quod nulla esset domus hactenus eis data, que perpetua esse posset“ (Hung. aa

изнова на Беч. У табору његову је било на 170.000 војника са 400 топова. Али и код Беча се прикупљала велика сила. Фалачки гроф Фридрих доведе 29.000 војника, сталежи Чешке, Моравске и Шлеске наоружаше 35.000 људи, од цара стигоше 8000 шпањолских, талијанских и холандских најмљеника, а папа Климент VII. пошље једног рођака свог са свотом новаца, за коју ће моћи узети 5000 угарских војника у најам и даде две освећене заставе, које ће носити у бој трупе Павла Бакића и Валентина Терека.⁴³⁾

Са војском својом приближавао се крајем јула султан угарској граници. Код Осека приступи његовој војсци деспот Стеван те се поздрави и поклони великом везиру.⁴⁴⁾ Прешавши Драву упуте се Турци правце у Беч и уз пут су му се предавали, већином без икаквог отпора мањи и већи градови, док 5. августа не стиже цела сила турска под град Кисек. У овом граду се затворио са неколико стотина људи капетан Никола Јуришић, који одлучи, да брани град до капи крви. Велики везир заповеди, да се топовима бомбардира град и након три дана бомбардовања падоше спољашња утврђења градска у турске руке. Сад наложи везир Ибрахим јуриш на тврђаву, али храбра посада одби овај као и неколико поновљених јуриша. Турцима пође за руком, да пробију на неколико места градске зидине; у неколико маха су већ и турске заставе заболи на зидове, али су ипак сваком приликом уз големе жртве били сузбијени. Дванаест јуриша турских одбили су опсађеници те Ибрахим буде принуђен, да преко изасланика својих затражи од Јуришића годишњи данак или једном за увек 2000 угарских форинта, па ће му поклонити град и дићи опсаду. Храбри Јуришић одби понуду Ибрахимову, на што овај наложи нов јуриш. С надчовечанским напрезањем сузби Јуришић и овај нападај. Сулејман, не знајући, да је опсада толико изнурена, да нов нападај не би могла издржати ни пола часа, закључи, да дигне опсаду. Да би бар у неколико загладио своју срамоту, направи се великодушан те обдари

1532). О истом предмету пошљу навештај краљу и барони Жигмунд Херберштајн и М. Леополддорф 11. јануара, те описујући, како би се незадовољство могло стишати веле „So wurde auch der Backhit mit Papa vast wolzufriden sein, er sey auch zufriden, eur königlichen mayestat Papa abzutretenn gegen Togkhay“ (Ibidem). Алекса Турео пише истог дана у истој ствари краљу: „Si est voluntas maiestatis vestre, vt Valentinum Therek et Paulum Bakyth reddat cum petitionibus eorum contentos concludat istic maiestas vestra cum fratre Seredi, qui dicitur esse in curia maiestatis vestre, ex parte castri Tokay et non paciatur tantam pecuniam suam“ (Ibidem).

⁴³⁾ Buchholtz, o. c. IV. стр. 104.

⁴⁴⁾ Hammer-Purgstall, o. c. стр. 666; Thüri József, Török történetirók, I. kötet, Budapest 1893. стр. 351. У то је доба и Запоља са својим четама повео на Ердеља акцију, о којој пише Турео 20. маја 1532.: „Joannes rex Transsiluaniam exiuit secundum flumen Keres versus Lyppam, habuit secum Siculos ad duo millia et aliquot bombardas maiores, nunc in Lyppa tractat cum Rascianis, vt inde aliquem numerum militum habere possit.“ (Hung. sa 1532).

Јуришића ради показаног јунаштва. Према заједничком споразуму извеси Јуришић на градским зидовима турску заставу, на што се султан крене с војском, освоји најпре Шопрон и упути се према Штајерској.

Код Беча се скупило око 90.000 пешака и 30.000 коњаника хришћанских те се султан не усуди опседати Беч, у толико више, што је јесење доба долазило, а опсада би морала дуго трајати. По Угарској се није имало више шта робити те се Турци врате преко Штајерске робећи и палећи где су год стигли. За турском војском дадоше се у потеру Кацијанер и Бакић са 2200 војника и нанесу задњим одељењима турским осетних губитака. Кацијанер, уморен од марша, задржи се у Грацу, а Бакић пође и даље узастопце за непријатељем и гонио га је све до Љубљане начинивши му велике штете, нарочито при прелазу преко реке Муре.

Још док је трајала опсада Кисека, изашље Сулејман једно одељење своје војске под заповедништвом Казим-бега на Аустрију. Ово одељење је бројало на 150.000 људи, с којим Казим опустоши целу Доњу Аустрију, али на глас, да се султан вратио кући, потражи и Казим-бег излаз из Аустрије. На Казим-бега нападне сад војска, која је под Бечом била. Турци видећи, да ће се с тешком муком моћи пробити кроз Аустрију са целим пртљагом, пленом и заробљеницима, поубијају 4000 хришћана, које су по Аустрији похватили, затим се поделе у два дела те један део под управом Фериз-паше умакне срећно, а други део на челу са Казим бегом наиђе на фалачког грофа Фридриха и претрпи пораз. У боју међу првима паде Казим-бег те остатке његове војске окупи после боја Осман-бег и преузе заповедништво место погинулог Казима. Између Бадена и Трајскирхена наиђе Осман на војску Петра и Павла Бакића, који се били већ вратили из потере за султаном. Павле позна по сјајном оделу и блиставом оружју Осман бега међу Турцима, појури према њему, обори га копљем с коња и одруби му главу. Смрт Османова збуни Турке сасвим те хришћани сатру потпуно и ове задње остатке Казим-бегове војске. Богато одело и драгоцену ратну опрему Осман-бегова припадне по ратном праву Павлу Бакићу, као награда за јуначко дело његово.⁴⁶⁾

⁴⁶⁾ Istvánffy, о. с. стр. 181—188; Jovius, Warhafftige Beschreibunge aller chronik würdiger namhafftiger Historien und Geschichten, Frankfurt an Mayn 1570. стр. XXX; Hammer, о. с. II, стр. 91—95; Schwandtner, о. с. I, стр. 595. О победи Бакићевој над Осман-агом изашла је одмах једна брошура, која је величала јунаштво Бакићево у том сукобу. Брошура носи наслов: Neue zeytung und warhafftige anzeigung etc. Waffenthat Paul Bakics' bei Baden und Niederlage Kazum Beg's bei Polthenstein (Apponyi, Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften стр. 255).

VIII.

ОД ОПСАДЕ КИСЕКА ДО ПАДА СЛАВОНСКИХ ГРАДОВА ПОД ТУРКЕ.

(1532—1536).

После одласка султанова из Угарске желео је Фердинанд да са целом војном силом, прибраном код Беча, пређе у офензиву, али се војска немачка не хтеде упуштати у даље ратовање него се набрзо разиђе те краљ буде принуђен, да почне са султаном изнова преговоре о миру. Свршетком 1532. пошље потајно Јеронима Задранина у Цариград, да султана придобије за мир, а у исто време пошље Кацијанера, Бакића, Салаји-а, Маћедонца и Марка Бека у Међер, да се састану са Запољиним изасланицима и да уговоре са Запољом примирје. Пуномоћници оба краља се споразуму о примирју и реше, да се 7. фебруара 1533. састану у Пожуну, где ће се појединости о миру утврдити. И за преговоре о миру одреди краљ Бакића као изасланика свог. У први мах су преговори имали велика изгледа на успех, али у сред договарања пуче глас, да је Задранин у Цариграду склопио мир с Турцима. Ова вест озлоједи Запољине изасланике у толикој мери, да су прекинули даље преговоре са Фердинандом.¹⁾

Султан је хтео да почне рат у Азији па се бојао, да ће га Фердинанд с леђа напасти, с тога пристане на мир тражећи од Фердинанда као услов миру, да му пошље кључе од Острогона. Фердинанд пошаље одмах Корнела Шепера у Цариград, даде му острогонске кључеве и наложи му, да у заједници са Задранином утврди мир. Турци су имали у Азији пуне руке посла те су током 1533. године изјавили пристанак свој на измирење, али кад Шепер 1534. затражи од султана санкцију мира, нађе у Цариграду сасвим промењену ситуацију. С једне стране посланици Запољини Вербечи и Ласки, а с друге стране вест, да ће доћи опет до рата између цара Карла и француског краља Фрање, променише сасвим држање султаново према Фердинанду. Осим тога је бојазан, да ће Фердинанд напасти Турке, док се они баве у

¹⁾ Насљоро после овога дође до оружаног сукоба између обе стране. Присталице Запољине опколе у Цалоти Владислава Море-а, на што се Салахазин, Валентин Терек и Павле Бакић кренуше са 2000 људи и ослободе Цалоту од опсаде (Dr. Kretschmayr Henrik, Adalékok Szapolyai János király történetéhez, Történelmi Társaság 1903. стр. 56).

Азији, престала, јер се војска турска вратила из Азије, те султан одговори Шеперу, да је Угарску поклонио Запољи и да не може о њој преговарати са Фердинандом. Но да би се ипак решила распра између Фердинанда и Запоље, пошље султан пуномоћника свог Алојза Гритија, да изглади диференције и одреди границу између оба краља.

Грити се крене јула 1534. у Угарску да изврши поверену му мисију. Собом је повео угледан број војника као пратњу и упуту се пре свега у Ердељ, да се састане са краљем Запољом, који се тамо налазио. У Ердељу се понашао као крволок, те је свугде, где се год појавио, изазивао највећи страх. С почетка је народ приступао најпонижније моћном тиранину, али кад овај даде војводу ердељског Имру Цибака мучким начином убити, прекипело је Ердељцима те на челу са Стефаном Мајлатом дигну устанак против Гритија и после дуже борбе заузму 29. септембра град Међеш, ухвате у њему Гритија и убију га. На двору Фердинандову је наступила велика радост, кад се рашчуо глас о смрти султановог пуномоћника и љубимца. Фердинанд се надао, да ће сада султан за казну одузети од Запоље земљу па је дати њему на управу. Осим тога припомогне, да се и међу Запољиним присталицама рашири уверење, како је Запоља пао у немилост код султана те више њих пређоше услед тога Фердинанду. Запоља се одиста налазио у теснацу и трудио се, да по сваку цену склопи мир са Фердинандом, но овај је све покушаје измирења одбио. Султан пошље Јунисбега, да испита тачно, ко је крив Гритијевој смрти, али се међутим у папирима везира Ибрахим паше, пријатеља Гритијева, којег је султан дао погубити, нашло писама, која су теретила Гритија те султан одустане од намере да свети смрт његову.

Није нам тачно познато, како се за време нападаја султанова на Кисек држао Стеван Балентић и његови банатски Срби. Не зна се, да ли је и он узео активна учешћа у ратним догађајима, али се поуздано може утврдити, да се при крају 1532. године и он био покорио Запољн. Више података сведоче о томе. После одласка турске силе из Угарске наложио је 6. новембра 1532. краљ Фердинанд Ивану Кацијанеру, да врати у верност градове Петра Перињија и Балентића, а 28. јануара идуће године писао је Владислав Море, како је Балентић једног човека његова предао присталици Запољиним Петру Овчаревићу.⁹⁾

⁹⁾ Hung. за годину 1532. и 1533. У наводу краљевог писма, послатог Кацијанеру стоји: „Item quod castra Petri Pereni et Rasciani Illius, qui se obtulit ad fidelitatem maiestatis regiae cum castris Solmos et Lyppa prius ad deuotionem maiestatis suae redigantur“, а Владислав Море пише на Палоте Томи Салахазу: „Nouitates vero has dominationi vestre reuerendissime scribere possumus, Casparem Donath, familiarem nostrum, ad nos de Buda venit, quem Stephanus Balentygh captiuum apud Petrum Ocharowyth relinquerat et dicit, se propriis oculis uidisse, ut filium domini Petri de Peren Budam adduxerunt, quem Joannes pro obside, ut prefatus dominus Petrus de Peren perpetuam fidelitatem ipsi Joanni obseruabit, tenere uult“.

Па и доцније, септембра 1533, при набрајању Запољиних војвода, ставља Севастијан Пемфлингер међу њих и Балентићево име.³⁾ Али приврженост Балентићева Запољи није дуго потрајала. При крају 1534. споразумео се изнова краљ Фердинанд са Балентићем, написао му донационално писмо и предао га Бакићу, али се Бакић морао најпре обвезати, да неће дати то писмо Балентићу дотле, док не испуни обећања, која је Фердинанду задао.⁴⁾ Поновно приближење Балентића Фердинандовој странци покрене краља Запољу, да раскрсти са несталним властелином овим те почетком 1535. нападне с војском на Липово, ухвати Балентића и баци га у великоварадску тамницу, где га је држао дуже време па га онда даде уморити.⁵⁾ Краљ Фердинанд је мирно гледао шта се догађа са Балентићем и није ни покушао да га спасе од пропасти.

Павла Бакића је болела зла судбина српских досељеника у Угарској, чије је стање скоро једнако тешко било под Фердинандом и Запољом као и под Турцима. Где год је могао заклањао је Павле своје сународнике. Човечност и родољубље његово познати су били по свима крајевима угарским па су се поједини српски ратници отимали да служе под његовим заповедништвом. У време султанова похода

³⁾ Пемфлингер пише из Дјаловџера 4. септ. 1533. краљу о опасности, која прети Мухачу и Хусту „Gentes partis aduerse sunt prope duo milla tam peditum, quam equitum, quorum capitanei sunt Joannes Doczy, Steffanus de Bathor Szomlay, capitaneus de Lyppa Vallinthei Stepan, Paulus ac Gothardus Kun, gentes Emerici Cybak et quidem budensis capitaneus paxidariorum . . .“ (Ibidem).

⁴⁾ Иваш, о. с. стр. 132.

⁵⁾ Verancsics Antal, Összes munkái, II, стр. 89. У Бечу су 6. марта 1535. испитивале војне власти једног ухода, који се од 14. до 22. фебруара бавио у Великом Вараду. Између осталог рекао је ухода: „Der Walindt Dissdipan, so Lipa innen gehabt, ist zu Wardeln im schloss gefangen, in cynem gewelb vnd es hutten drabantten sein. Es hatt ein altter Rayz, sol reych sein, fur in gepetten den weyda, auch fur in wollen burg sein, aber noch nix statlichs aussrichtten mogen . . . Themesswar hatt innen Petrowyt Petter, sol des weydas freunndt sein, auch Lipa vnd lest die Rayzen, so doch kawm einwenig verschulden, baldt hencken, den man vorhin nit mithon hat dorffen, als Walendtt Dissdipan daselbst purckgraff gewesst“ (Hung. за 1535). Срба су много жалели за Балентићем. У писму Михајила Бидија из Мувача 24. фебруара 1535., упућеном на Ивана Кадијанера, пише „dicit etiam (explorator), Joannem precipuam confidentiam in Rascianis habere, nam sex praecipuis famulis Stephani Ballinthei, quem captivum tenet, singulis pro centum equis ad tres menses solutionem fecit, cum quibus nititur necessitate expostulante colonos Rascianorum vniuersos leuare, qui tamen, vt intelligimus, non admodum bono animo sunt erga Joannem, dicebant enim inter sese clauculum, quod si eos insurgere cogeret, in eius perniciem insurgerent, nam illi nimium tristantur de captiuitate ipsius Stephani Ballinthei“ (Ibidem). Врачич пише Балентићево име „Szteppan Balintthy“, а Ђорђе Сремац „Stephanus Ballintitt“ па тако се зову (Bálintitt) и данашњи барони Балентићи у Nagy Etyud, који су даровити потомци Стеванови. Порекло Балентића у делу Ивана Нађа Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblakkal (Pest 1857. стр. 131) прихваћено је нетачно. Стевана Балентића спомиње и десковски поменик (Гласник српског ученог друштва књига 42, стр. 44. Београд 1875).

на град Кисек био је у турској војсци велик број Срба, од којих су многи на глас, да се у близини налази Бакић са српским четама, остављали турски табор па прелазили Бакићу. Више пута су ови ускоци услед недовољног обавештаја залутали у табор другог ког заповедника Фердинандова, који су у таким приликама поробили српске прибеглице а неке шта више и поубијали. Прибеглице српске су носиле собом своје драгоцености, што су капетани аустријски знали, па су их претресали и отимали њихову имовину. Бакић је с тешким срцем гледао свеколике патње својих сународника те се 17. децембра 1532. обрати краљу писмом, прикаже му, шта се све чини са Србима и замоли његову заштиту. Особито се тужио у писму на шопронског капетана Хараха, и ујварског заповедника Ламбергера, који су најревносније гонили српске досељенике.⁹⁾

Међу магнатима угарским заузимао је Павле по богатству своје једно од најодличнијих места. Силне драгоцености донео је собом у Угарску још при прелазу из Србије, а у току ових десет година умножио је у знатној мери своје имање. Краљ Фердинанд му је, ценећи његов рад, ишао сваком приликом на руку да прошири што више имање своје. У току 1532. поклатио му је град Сомбатхел, али му није издао конфирмацијално писмо те Бакић 31. децембра 1532. замоли из Међера краља, да му потврди поседовање овог града.¹⁰⁾ Краљ се одазове овој молби. Донацијалним писмом од 11. фебруара 1533. изда званичну потврду, да је Сомбатхел уступио у посед Бакићу, резолуцијом од 19. октобра 1533. даде му краљ један део прихода од града Ујвара,¹¹⁾ а повељом од 11. новембра 1534. потврди сва добра, која је Бакић дотле уживао и у потврди похвали држање Павлово и браће његове у боју против непријатеља. Између осталог истакне краљ, како су Бакићи оставили велику удобност и презрели угледан положај у Турској за љубав хришћанске вере, како су се храбро борили и како су два брата Павлова (Манојло и Комнен), погинули на разбојишту; због ових жртава, које Бакићи поднесоше у служби хришћанској, потврђује краљ сва добра, градове, замке, тврђаве, вароши и села, која је Бакић добио у разво доба од краља Људевита и Фердинанда, сва та имања потврђује на уживање и са свима наследничким правима, потврђује и даје Павлу, супрузи му Теодори, кћеркама Марији и Ангелини и браћи његовој Михајилу и Петру.¹²⁾

Да би наплатио огромне услуге Бакићеве, није се Фердинанд ограничио само на поклањање пространих посела и награда у новцу него

⁹⁾ Ивић, о. с. стр. 103.

¹⁰⁾ О. с. стр. 104. и 118.

¹¹⁾ *Benigne resolutiones* (Országos levéltár у Будимпешти); Ивић, о. с. стр. 108—110.

¹²⁾ Др. Јован Радоњић, Прилог за историју Срба у Угарској у XVI., XVII. и XVIII. веку, Нови Сад 1909. стр. 3.

му је и иначе давао разне олакшице. Богаство Павлово се састојало осим у поседима и драгоценостима још и у марви, те кад је маја 1535. хтео Павле да један део своје марве, 2000 комада говеда, претера у Аустрију, изда Фердинанд 29. априла те године налог царинару Хансу Мознеру у Алтенбургу, да од Павлових волова не захтева царину него да му изда сведочанство, као да је платио да га неби други царинари задржавали.¹⁰⁾

Због питања о поседу долазио је Бакић често пута у сукоб са својим суседима. Овда-онда је дизала краљица Марија тужбу код брата Фердинанда против Бакића, што је узимао десетину и од оних људи, који су живили на њеном поседу. Оваке тужбе против Павла стизале су нарочито 1531. и то не само од краљице него и од Алексе Турзо-а, по чијем су имању Бакићеве неплаћене чете пустошиле. Према тужби краљице Марије одузео је Бакић 1534. године једно село њезино, које је припадало оварском спахилуку њеном и на земљишту тога села почео је да зида себи дворе.¹¹⁾

За време дуготрајних преговора Фердинандових са султаном и са Запољом одржавао је Бакић везе са српским познаницима својим у Турској, и ако ове везе нису биле тако честе и нису имале више ни приближан значај оним везама у време рата. На двору своме имао је Бакић секретара за преводње писама, добивених од Срба из Турске, са српског на латински па је слао те преводе краљу Фердинанду. Једно, српским језиком писано писмо, послао је краљу 10. новембра 1534. и то у оригиналу, али се у пропратном писму извинио, да с тога није превео писмо, што му секретар није код куће, а осим тога на двору краљеву је Никола Јуришић, који зна читати српски те ће он и ово писмо

¹⁰⁾ Ungarische Gedenkbücher у бечком коморском архиву за годину 1534—1540. Цела белешка гласи: „Beuelch, das Bakith Paul zway tavsent oxsen frey weiden lassen solle. Getrewer lieber. Wir haben aus beweglichen wrsachen vnnserm getrewen lieben Pauln Bakith bewilligt, dass er yetzo disen gegenwirtigen sumer zway tawsent oxsen, die ime zuegehorig sein, aus unsern cron Unngern und durch unnsern dressigisten zu Altenburg dreissigist vnd aller annder beschwarung frey herauff in Osterreich oder wo ine gelust, treiben lassen mög unnd emphelhen dir darauff mit ernst unnd wellen, wan gedachter Paul Bakith die berurt antzall oxsen herauff aus Unngern durch unnsern dreisigisten zu Altenburg treiben lassen wrdet, dass du des dreissigistn von soliche antzall unangeforder und frey durchpassieren lasset unnd ime oder den seinigen geburlich dreissigist-zettl, als ob derselb bezallt ware, gebest und zuestellst, damit er an anndern dreissigist stetten nit aufgehalten werde unnd nicht weniger von solicher antzall oxsen, wass dauon dreissigist geburt, in den raittung empfang und ausgab stellest, das solle dir in kunfftiger deiner raittung auf geburlich des Paul Bakith oder der sondern urkhundt fur guet angenommen.“

¹¹⁾ Ивњ, о. с. стр. 92. и 113; Hof-Kammer-Archiv у Бечу, Hungarica Miscellanea аа 1534. и 1535. Бакић је више пута, кад му у време не пададу плаћу за најамнијачке чете његове, умео пљачком суседних имања да прехрани своје војнике. Тако је октобра 1531. отео од сељака из острогонске околине 200 комада говеда (Regesták a külföldi levéltárákból стр. 47.)

протумачити. Везе је подржавао Бакић и са осечким Србима, који су му преко једног уходе јављали новости.¹³⁾ Турцима је познато било, како им је опасан противник Бакић те су настојали, да му ма како дођу главе. О овоме дозна и Фердинанд те писмом од 24. јуна 1533. упозори Бакића, да се добро чува јер му Турци стављају замке.¹⁴⁾

Осим ових веза са Србима у Турској стојао је Бакић у додиру и са српским поглавицама у држави краља Запоље. Са својим старим пријатељем Петром Овчаревићем и лично се састајао за време примирја. Овчаревић му је приликом састанка доносио разне новости, које је Бакић достављао краљу Фердинанду. Према писмима Павловим од 11. и 31. јануара 1533. очекивао је он тих дана посету Овчаревићеву.¹⁵⁾ И са Јакшићима је био у вези. Током 1533. године испросио је Павле једну кћерку Марка Јакшића за свог најмлађег брата Михајила, али се сватови морадоше одгодити, јер краљ Запоља није хтео дати дозволу, да се кћерка његовог властелина удаје за присталицу краља Фердинанда.¹⁶⁾ Стојао је даље у вези и са српским калуђерима, који су за време примирја долазили к њему из Турске чешће пута, било да купе милостињу за манастир, било да штогод тргују. Априла 1534. посетило га је неколико калуђера, међу њима дође и један епископ из Турске, да замоли од Павла заостатак парохијала, који му је Павле плаћао, док је био у Турској, а почетком 1535. посетило је Бакића, према његовом писму од 20. фебруара, у току од једне недеље три групе калуђера, од којих је једна група дошла из Свете Горе, друга из једног манастира са границе Србије и Бугарске, а трећа из неког манастира у београдском санџаку.¹⁷⁾

У ово време нестало је деспота Стевана са света. О његовој матери деспотици Јелени нема вести после оног заробљења. Исто тако није ништа познато ни за брата његова Ђорђа од Брода. Стеван је

¹³⁾ Ивѣћ, о. с. стр. 124. и 138.

¹⁴⁾ Hung. за 1533.

¹⁵⁾ Ивѣћ, о. с. стр. 105. и 107. О састанку Бакића са Овчаревићем говори и Јован Кадијанер у писму свом на Трпачина 14. јануара 1533. године, управљеном краљу Фердинанду: „Vnnd nachdem der Otscharabikh eur khuniglichen mayestat turkischer khundschaftter, den eur mayestat obersten hofmaister her Wilhalbm freyherr von Rogendorf verschiner zeit bestellt hat, yetzo gewisslich zu Ofen mit dem turkhischen khrigsvolkh annkhumen ist, so hab ich mit herrn Bakhitz Paullen souil practicirt vnd dahin beslossen, das ich gannzlich verhofft, er bemelter khundschaftter werde in wenig tagen aigner person herauf zum Bakhikh khumen und sich nichts verhindern lassen vnd ime alssdann alle gelegenheit des Turckhen thun furnemen, vngezweifelt nach aller lenngs berichten, darnach sich eur mayestat in khunfftiger fridens handlung auch desterstatlicher zu halten wissen. Dergleichen hab ich ime in abslag seines khundschaftt gelts vnd schulden zway hundert gulden in goldt entlichen zu geben verordnet.“

¹⁶⁾ Ивѣћ, о. с. стр. 155.

¹⁷⁾ О. с. стр. 120–123. и 135.

био ожењен са Катарином Баћањијевом,¹⁷⁾ али се не зна, да ли је имао деце. У један мах је изгледало као да ће се и деспот покрај Балентића приближити Фердинанду. Стојећи у пријатељству са присталицом Запољиним бискупом Симеоном Ердедијем, договарао се с њиме године 1530. да заједнички пређу на страну Фердинандову,¹⁸⁾ а у мају 1531. слао је свог посланика Павлу Бакићу и покушао, да се преко Бакића измири са Фердинандом, али је и тај покушај остао без последица.¹⁹⁾ Идуће године је настојао да се преко Терека приближи Фердинандовој странци,²⁰⁾ но преговори се и сада разбише. После овога се деспот

¹⁷⁾ О супруан деспота Стевана дознајемо свега из два три споменута историјска. У писму Јована Кацјајнера од 27. фебруара 1535., управљеном из Кошица краљу Фердинанду, стоји покрај осталог: „Eur kuniglichen mayestät tragen genedigsts wissen, das Niclas Gussitz, so yetzo auf Pressburg ligt, nun lennger dann ein gantz jar eur kuniglichen mayestät gefanngner ist, der bitt eur kunigliche mayestät seiner gefennckhnuss gnedigist begnaden vnnd ledig lassen, mit disem erbietten, das er sein lebenslanckh nit wider eur kunigliche mayestät sondern derselben trewlich dienen, auch seiner hausfraw schwester, so der despot zu einem gemahl gehabt, zu eur kuniglichen mayestät gehorsamb vnd getrewhait zu bewegen, sein muglichen vnnd treuen vleyss ankheren, sich auch des gneugsamblich gegen eur kunigliche mayestät verschreyben vnnd verborgen will“. Деспотица српска се спомиње и августа 1536. (код Геваја, о. с. стр. 129 „che la dispotessa de Seruia poi che cum le terre et fortezze sue era ricomandata al gran signor, che la regia maiesta non se ne habia de imprazar . . .“). Осим тога је сачувано једно писмо деспотицино, писано 1. марта 1542. у Отоном Београду и управљено брату њезином Фрањи Баћањију. Овде се она потписала Catharina de Bathyan, condam despotissa (Hung. за 1542). Напоследку и Иштванфи спомиње у цитираћом делу на стр. 168, да је Улама паша освојио од Кеглевпћа год. 1543. Балу Стоку, коју је онај мало пре тога отео од Катарине Баћањ, удовице српског деспота Јована. Иштванфи је заменио име деспота Стевана са именом оца његова.

¹⁸⁾ F. B. von Bucholtz, Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten, Vierter Band. Wien 1833. стр. 70.

¹⁹⁾ Hung. за 1531. Генерали Рогендорф, Фелз и Херберштајн јавише из Беча 25. маја 1531. краљу Фердинанду, који се залагао у Црагу „Vnd so wir am herauf ziehen zu Raab vber nacht gelegen, hat vns Bakhit Paul aber von alner bechaussung ermont vnd gebetten vnd Papa oder das schloss, so der Steffan Pemflinger stief vatter innen hat, begert, auch an vns gesint, das lme eur maiestät die einkhomen des bisthumbs Raab. so die khunigln Maria innen hat, volgen het lassen, gegen bezallung vnd vnderhaltung (als weyt dasselb raichet) seiner hussarn vnd in anderweg. Er hat vns auch zu uersten geben, das sich Horwat Janusch, welher waan zum Grytz (sic) gewest vnd der dessepott eur maiestät ergeben wollen vnd deshalben ire potten bei lme gehebt. Was eur maiestät nun darauf zu handlen gelegen sein will, das stellen wir derselben in ir gnadigs bedenken“.

²⁰⁾ Краљ Фердинанд пише 14. децембра 1532. Јаву Кацјајнеру, земаљском капетану у Крањској и врховном капетану довоаустријском „Vnnd nachdem sich Wakyth Pawl vnnd Zalai Janusch darinnen so trewlich vnnd geflissen bemuen, wie du schreibst, so haben wir inen desselben hiebey nach deinem gutbeduncken yeglichen sonnderlich gnedigsten danckh zuegeschriben, welhe schreiben du inen anntwurten wirst wissen . . . Verrer haben wir Terek Valennts hanndlung mit dem despoten zu gnedigen gefallen verstannden; wir weren auch genaigt, zu furdrung fridennts vnnd ruee, bemellten despoten mit ainem geschloss, wie er begert, zu uersehen, so wir aber derzeyt khains wissen, so wellest dich mit vnnsern reien in Hungern dauon beraten, was sy maynen, das im zu geben wer.

још на неколико места узгред спомиње. У писму Петра Кеглевића, управљеном 24. октобра 1533. Фердинанду, описује се пут једног посланика, који је из Цариграда преко Босне дошао у Славонију и свратио деспоту, а у јулу 1534. кретала се једна чета од 1000 војника, које Срба које Турака, из Срема према Будиму и у пратњи њиховој налазио се и деспот Стеван са 200 коњаника.⁹¹⁾

За време нападаја турског на Кисек, кад је концентрисана била сва војска Фердинандових присталица под Бечом, са успехом је напао деспот некоја суседна места у Славонији.⁹²⁾ Од босанског санџак-бега добијао је у више маха војничку помоћ те се са својим четатама и са том помоћи турском дизао на околне славонске великаше, присталице Фердинандове, па је отимао градове и замке њихове, неке силом, а друге преваром. Санџак бег Хузрев хтеде да дође у посед тих многобројних градова и пространог имања деспотова па да онда покори и остала славонска места. Стога се у току 1535. завади са деспотом, крене војску на њега и убије га.⁹³⁾

dasselb auch daneben dein selbst gutbedunckhen, vnns von stund zue schreiben, vnns darnach dest pass haben zu entschlessen. Dann was wir ime hlerinnen thuen vnnd geben khönnten, weren wir gnediglich genaigt . . ." (Hung. aa 1532).

⁹¹⁾ Hung. 1538; Ивић, о. с. стр. 126.

⁹²⁾ Сачувано је о томе писмо Јована Тахија, управљено на Пакрада 4. августа 1532. Стефану Мајлату. Писмо ово гласи: „Magnifice domine, filii nobis obseruantissime. post salutem ac nostri commendacionem. Conatus omnis erat, dominacio vestra magnifica venire ad Welyke, nunc tempus est et nimium placet, si dominacio vestra magnifica venire festinauerit, quia dezpokus maxime apparatur et terram istam more Thurcarum depredare et occupare conatur, dicit, quod a cesare sibi commissum ac datum est. Credimus deo auxiliante cum ceteris dominis el resistere possumus. Chorgo et Berzwnczi cinerata sunt, sed si Pekercz et Welyke cinerabuntur, nescitur, quid est agendum nobis. Superinde cum domino Thoma Nadasdi curam adhibeatis, famam hanc ceteris dominis publicetis, domino Ludouico Pekry et aliis dominis similiter, superinde nobis relacionem faciat et eandem felicissime valere optamus. Datum in castro nostro Pekercz, dominico in profesto beatissime Marie Virginis de Niue, anno domini 1532. Joannes de Thah, gubernator prioratus Auranae etc. manu propria." (Országos levéltár, Béltgy, I. Fasc.) Осим тога је из 1532. године сачувано још једно писмо, које је у друштву са Петром Маркошем писао Тома Надашдију. Писмо ово гласи: „Magnifice domine, frater et amice nobis confidentissime, salutem et nostri commendationem. Adhibet magnificentiam vestram Clemens Literatus, homo noster, nostro nomine magnificentie vestre de negocio nostro certa relaturus. Rogamus igitur magnificentiam vestram, illi fidem omnimodam adhibere nostri ob intuitu velit, non alie nisi que a nobis in dicendo accepit est relaturus. Eandem felicissime valere longa per tempora cupimus. Ex Naghsfalw in festo Sancti Marci Ewangelliste 1532. Stephanus Berizlo etc. Petrus Markws de Kereksalas etc." (Országos levéltár, Nádasdy gyűjtemény).

⁹³⁾ О сукобу са санџак-бегом и смрти деспотовој има података у делу De Turcarum moribus, epitome Bartholomeo Georgiultz Peregrino Autore, Lugduni MDLIII. стр. 146. За смрт деспотову саопштава из два писма барона Николе Јуришића. Јављајући августа 1536. краљу за провалу Турака у Славонију, вели Јуришић између осталог: „Ich hab ewr genaden zu yeder zeit des Turggkhen handlung in Windischlanden geschriben, als vil es mir muglich ist gewesen, zu erkunden bisheer, in diser stund khumbt meines

Смрт деспотова послужила је Турцима као изговор за провалу у Славонију. У пркос примирју, које је владало између краља Фердинанда и султана Сулејмана, удари средином 1536. године босански паша Хузрев-бег с великом снагом на посед убијеног деспота Стевана. Неки су се градови деспотови предавали без борбе, али су се многи јуначки одупрли непријатељу. Силу своју уперише Турци најпре на град Добор, а кад њега освојише, начине мост па пређу преко Саве. Брод, Новиград, Кобаш и Арки падали су пред турском војском један за другим.²⁴⁾ У Славонији се сјединила Хузрев-бегова војска са четама Мехмед-бега, београдско-смедеревског паше, који доведе босанским Турцима у помоћ 30-40.000 људи. Сада су Турци намеравали, да пре свега заузму сва добра деспотова па да се онда крену у Будим.²⁵⁾ Али освојењем деспотових градова није се задовољила турска војска него је нападала у Славонији сва имања, на која је наишла. У току августа и септембра заузеше Турци ова места: деспотове градове Добор, Новиград, Арки, Брод, Дубовац, Дубочац, Кобаш, Стару Градишку, Краљеву Велику, Винуцу, Петиње град, Палину и Плетерницу (неки градови деспотови

schwagers herrn Franzen von Wathian diener mitsambt meinem diener alnem, die zeigen glaubwürdig an, wie die Turgghen herr dieser der Saw die schlosser, so sy eingenomen, besetzt vnd namblichen in den ainen schloss trefflich geschutz, so des despoten saligen ist gewesen, gefunden, mit demseligen geschutz sein sy dem leger zuegezogen, darinn die windischen herrn mit irer macht gewesen sein. Wie die windischen herrn des wargenomen haben, seien sy von stundan aus iren leger gewichen vnd ain yeder seiner vesstigung zuegezogen, die Turgkhen haben sich auf daselbig ort gelegert“, а 12. августа пише: „Ich hab khain zweiff, wann die khunigliche maiestat den Turckhen auf den fridt ermanet, so wurt er der khuniglichen maiestat dise antwurt geben: der desspot war sein diener gewesen mitsambt andern edlleuten daselbstumb vnd dieweyl sy mit tot abgangen sein, darumb het er ire heuser eingenommen . . .“ (Hung. а. 1536).

²⁴⁾ О спремању турском, да нападне у Славонију, имамо вести у писму Хујеровића Ласког од 23. априла 1536, послатом из Краљева краљу Фердинанду. У писму стоји: „Turca post suum nunc reditum sandzacos mutauit, rediit iterum Nandoralbam Mehmedbeeg Aiasbassycz, qui ibi ante biennium prefuit, Vsterbeeg iuit Bossnam, eo ordine, ut Sclauoniam depredaretur . . .“ Осим тога је 9. јуна јавио Турзо, да се многи Турци скупљају у Срему и Хрватској, а Јван Попхлер пише 30. јуна 1536. из Мехова Кацпалеву „ . . . dass sich der wascha aus Wossn mit anndern zwaien wascha mit dem von Mustar vnd Swonitschki vor starkh zu ross vnd zu der fuess versambt vnd sein gen Kleobno ankomen, man hab auch allen volckh in Wossn, oxsen, paripen vnd zu der fuer des geschutz zu fuern teiglichen mit gwalt genomen worden . . .“ Краљу је јавио и Павле Бакић на Рапа 21. јула „Nouus rumor ad nos allatus est, quidem precipuus seruitor noster hinc ad oppidum Rachkewy se contulerat, medio cuius quidem amicus noster probus virque admodum christianus, nobis intimauit, apud eum quendam Thureum fuisse, qui non longe ab urbe Constantinopolitana per Thurciam exisset, referens dicto amico nostro, XXX vel XL millia Thureorum nunc exire velle claudistine tamen, exitus autem eorum famam vnam hanc dixit, quod scilicet Budam obsidere imperatoremque eorum conseruare vellent . . .“ Исто-добно је Бакић јавио дворским саветницима: Venit ad nos quidem homo de Rachkewy, Georgius Sowago nomine, qui retulit, verum esse, Thureas in Hungariam cum XXX vel XL mille numero exituri, dixit eam primitus Sclauoniam ad occupandum nonnulla bona despoti, velle exire et illinc tandem versus Budam pergere velle . . .“ (Hung. за 1536).

остадоше ипак незаузети, као Костајница и Дубица, даље освојише Иванково-град Фрање Заја, Ведемље, град Владислава Море-а, Запољу, посед Јована Боркафија, Геренду Дијонизија Гињана, Вратну Николе Хорвата, Берчин Петра Поприлвића, Горјан и Подгорач Петра Маркоша, Седлак Јована Хорвата, Корођ Марка Јакшића, Суботски град Бернарда Хењеји-а и Саговину Фрање Тахија.²⁶⁾

У Броду оставише Турци 1500 људи, од којих су трећина били бешлије, друга трећина азапи, а остали мартолози. Броду су давали они велики значај и хтели су од њега да створе онакав исти центрум, какав је био Београд за своју околину.²⁷⁾ Неке градове као Винуцу, Вратну и Геренду (Бабину Греду) спалише, а друге као Добор, Брод, Арки, Плетерницу, Новиград и Гарчин утврде и поседну војском. Осим тога утврде и јаку посаду ставе у граду Св. Ђурађ.²⁸⁾

²⁶⁾ У писму Бакчеву из Ђура 10. августа 1536. стоји „In partibus nandoral-bensibus Thurce cum XL vel XXX millibus hominum congregarentur, quorum preses Mehmedbeg esset eius animi, utprimum ad occupanda bona despotis, Sclauonie habitae, pergerent et ex illinc tandem Budam. Ex hac igitur re cognoscimus, verba ipsius Sowago vera fuisse, nam iam Thurce usque ad septem castella cum castro despoti Brod dicto, uti eius residentia erat. potite sunt. Similiter et aliud quoddam fortalicium trans fluvium Zava, Kobaz dictum, erexerunt . . .“, а у додатку тог писма пише: . . . venit ad nos quidam ex Sclauonia referendo castra infrascripta, que despotis erant, per Thurcas esse expugnata: Dobor, Brod, Arky, Plethernycze, Wywar, Garcyn, in hiis Thurce homines proprias rellquere; item Vynych, Wrathna, Gerenda, hec combussere. In decimo fortalicio Kobaz dicto trans fluvium Zava existenti, quod nunc reformarunt, homines eorum deseruerunt . . .“ (Hung. za 1536).

²⁷⁾ Ивѣћ, о. с. стр. 163.

²⁸⁾ О. с. стр. 162.

²⁹⁾ Ibidem.

IX.

ОД ПАДА СЛАВОНИЈЕ ПОД ТУРКЕ ДО СМРТИ ПАВЛА БАКИЋА.

(1536—1537).

Велики успех, који Турци постигоше у Славонији, покрене несталнога властелина угарског Валентина Терека, да остави краља Фердинанда и да пређе на страну турског савезника и штићеника, краља Запоље. Већ у септембру 1536. године докучио је Павле Бакић преко својих ухода, да Терек ради на споразуму са Људевитом Пекријем и загребачким бискупом Ердедијем у ствари заједничког преласка Запољи, који ће у том случају преузети на себе обвезу, да штити Славонију од Турака.¹⁾ Овој вести Павловој није на двору краљеву нико хтео да поверује. Међутим почне Терек отвореније да иступа са својим плановима. У суседству његову имао је неколико градова властелин Фрања Каполнаји, који је недавно био навукао на себе србу Фердинандову, али су несугласице брзо биле изглађене. На посед Каполнајев удари почетком октобра Терек са својим четама, а замоли помоћи и од Запоље. Краљ Запоља је љуто мрзио већ од ранијих времена тога Каполнаја, те радо прихвати молбу Терекову и пошље му потајно војничку помоћ за борбу, у коју је овај загазио.

Од сада се гомилало све више знакова, да је Терек изневерио Фердинанда. Заман се он изговарао у први мах, да напада Каполнаја по жељи Фердинандовој, у његов табор се стицало све више присталица Запољиних. Жупаније барањска, толнанска и стонобеоградска, које су држале уз Запољу, послаше Тереку помоћи против Каполнаја, а њима се придружише чете Стефана Вербечија, Стефана Доктора и Јована Домбаја, изразитих присталица краља Запоље.²⁾ Код Терека је сваки час долазио Запољин посланик Гргур Пештињи, који је у име краља Запоље и фратра Ђорђа подстицао новог присталицу на што живљу акцију.³⁾ Према оволикој сили није се Каполнаји могао дуго држати. Он не доби ни од куд помоћи; једино је Бакић на почетку сукоба интервенирао и код Терека и код Фердинанда у корист

¹⁾ Hung. за 1536. годину.

²⁾ Ibidem.

³⁾ Ibid.

Каполнајеву, али ова интервенција остаде без последица. Сад се и Бакић забрине. Бојао се, да ће после Каполнаја доћи ред на њега, као на другог најближег суседа Терекова, а то се набрзо и догодило.

Нападаји Терекови на суседне Фердинандове присталице добише тек онда маха, кад се потпуно разбише преговори Фердинандови са Запољом и кад су обе странке прекинуле са примирјем и ступиле отворено у борбу. Средином 1536. године напрезао се Фердинанд из све снаге, да уговори ма и под неповољним условима трајан мир са Запољом. На ово га је гонио цар Карло, који се налазио у сред најжешћег рата са француским краљем. Цар Карло преузме и улогу посредника те пошље надбискупа Везе Запољи у Велики Варад, али се преговори услед великих захтева краља Запоље, чији се положај и у одношају спрам Турака и у самој земљи знатно побољшао, отегнуше без изгледа на успех. За време тих преговора догоди се упадај Турака у Славонију, а како је баш тада Мајлат опколио био Фердинандов град Сибињ, наруши и Фердинанд са своје стране привидно примирје и пошље Балтазара Банфија у помоћ опседнутом граду. Банфија међутим сузбију Запољине војводе и постигну више других успеха, између којих је највећи освојење Кошица 4. децембра 1536.

Грађански рат се, дакле, после четир године поново разбуктао и успех је био одлучно на страни Запољиној. Ово осоколи Терека на живљи рад. Од средине 1536. године живео је он у смртном непријатељству са Павлом Бакићем. Између њих је долазило и у раније доба више пута до диференција. Према једном писму генерала Пемфлингера из Пожуна 6. марта 1534. дошло је и тих дана, као и пре тога у више маха, до непријатељства међу Бакићем и Тереком,⁴⁾ али њихов одношај никада није био ни приближно толико помућен као при крају 1536. године. Повод непријатељству њихову у вези је са неким атентатом, који је извршен на Терека. Приказивање овог атентата потиче од Терека и његових људи, док од Бакићеве стране није сачувано података о узроку, због кога је дошло до крвног непријатељства између оба магната. По причању Терека и његових људи бавио се Терек свршетком јуна 1536. у Шимегу, а Бакић је баш тада у оближњем граду свом Лаку славио имендан св. Петра и Павла те позове и Терека на славу. Терек дође колима на славу, али кад се после богате гозбе враћао дома са својом пратњом Имром Дејаком Мартонфалваји-ем и Жигмундом Нађом, искрсне из једног шинпрага са два три друга Бакићев најпоузданији слуга Павле Делија те са секиром у руци нападне Терека. Секира промаши и удари у кола таком жестином, да је Делија не могао ишчупати, што овога збуни и он са својима умакне у шуму.⁵⁾ Бакић је порицао, да је шта знао о овом атентату, а ни од

⁴⁾ Hung. aa 1534.

⁵⁾ Istvánffy o. c. стр. 286.

савременика нико није хтео да верује, да би Павле, човек чиста и узвишена карактера, био у стању оскрнавити на онакав ружан начин светињу гостопримства. По свој прилици је Терек, за кога је познато, да није бирао у раду свом средства, подметнуо невином Бакићу саучешће у атентату, да би и на тај начин оправдао свој прелаз на Запољину страну и нападаје на посед Бакићев.⁶⁾ Доцније је чак тврдио, да је Бакић са знањем и одобрењем краља Фердинанда удесио ону замку против њега.⁷⁾

Узимајући овај атентат као изговор удари Терек, чим је завршио борбу с Каполнајем, на посед Павла Бакића. Војску, коју му је Запоља ставио на располагање, пошље под управом Јована Палотића крајем децембра 1536. или почетком јануара 1537. на Бакићев град Папу,⁸⁾ у исти мах пошље Имру Мартонфалваји-а на други град Јаношхазу, а сам нападне на град Раро. Палотић освоји Папу а и Мартонфалваји заузме Јаношхазу, где ухвати Бакићеве људе Фрању Берислава и Михајила Куновића и држао их неко време оковане у Сиглигету, док их Терек није пустио на слободу и примио их у своју службу. У то је Терек заузео Раро и не наставши тамо Бакића, удари на град Лак, камо позове и Мартонфалваји-а са његовом четом. Наједном пуче глас,

⁶⁾ Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI—XVIII századokból, közli Szabó Károly, Budapest 1881. (Martonfalvai Imre Deák emlékirata) стр. 137—139. Жигмунд Нађ, који је са Тереком био на гозби код Павла Бакића, био је некад Бакићев слуга и прешао је на страну Терекову. Доцније, при крају 1537. године, зароби овог Нађа бискуп веспримски, на што Мяхајло Бакић замоли краља „illos duos proditores Stephanum Thardassy et Sigismundum Nagy, qui olim seruitores domini condam fratris nostri erant et quibus domus etiam per eum data erat, nunc tamen in captiuitate domini wesprimiensis existentes, ad manus nostras dari iuberet“. Краљ је био вољан, да се ти робови предаду Бакићу, но бискуп веспримски не хтеде на ово престап (Hung. за 1537 и 1538).

⁷⁾ У децембру 1537. покуша Турзо да прати Терека на Фердинандову страну и у извештају о овом вели Турзо, да је све учинио код Терека „sed nullis rationibus quantumvis efficacibus adduci potuit, ut hunc inclinaret, causam precipuam affirmabat fore, quam pro certo ipse rescuisset, Paulum Bakyth scitu et iussu maiestatis vestre illius vite insidiatum fuisse . . . (Hung. за 1537).

⁸⁾ Бакић извештана крајем јануара краља Фердинанда: „Spero cadem non latere Valentinus Therck quanta dampna michi et seruitoribus meis igne et preda intulit, quandam enim curiam vna cum oppido, in quo certos militares viros condescendi feceram, que bona (fellicis memorie) rex Ludouicus michi contulerat vna cum allodiatura mea et seruitorum meorum igni dedit. vniuersorum etiam colonorum tum meorum tum aliorum fidelium maiestatis vestre bona et res, que offendit, in predam et spoliū dedit, sic tandem in Papam se contulit, vbi in dies exercitum suum augmentat, vbi et nunc vsque ad tria milia viros militares haberet expectans etiam dictum maius subsidium a Joanne rege. Proclamare etiam facit vbique, ut quicumque me seruaret, domos huiusmodi incendio, vxores et filios occidi facere vellet, unde iam nonnulli ex seruitoribus meis errant. Quum enim maiestas vestra nuper de subsidio cassawyensi aliquas gentes vsque Jaurium dederit, quos propter discessum ipsius Valentini mouere nolui, nam si eas vsque Jaurinum mouissem et abhinc iterum se alio contulissent, non commodum sed dampnum maximum eidem vestre maiestati, michi quoque et dedecus intulissem, eo ut omnes fideles huius terre a vestra maiestate magis alienarentur“ (Ibid).

да Бакић долази Лаку у помоћ те Терек остави Мартонфалваји-а под Лаком, а сам се крене са великом војском својом Бакићу на сусрет. Глас о доласку Бакићеву није био истинит те се Терек врати под Лак, чија се посада преда надмоћном непријатељу.⁹⁾

Штета, коју начинише чете Терекове на имању Бакићеву, износила је већ у току јануара око 20.000 форинти. Бакић се није могао мерити са куд и камо надмоћнијим непријатељем него се обрати на суседне великаше угарске, присталице Фердинандове као и на самог Фердинанда и замоли га за помоћ. Знајући међутим, да мађарски великаши нису склони њему и да су и иначе запослени одбраном границе од Запољиних чета и од турских војсковођа Хузрев-паше и Мехмед-бега, није се много уздао у скорашњу помоћ, него, да би спречио даље пустошење свога имања, предложи од себе много млађем Тереку, да у року од петнаест дана поделе њих двојица мегдан и да тако реше читав спор. Терек с почетка пристане на двобој те Бакић потражи већ и сведоке. Један му је сведок био Валтазар Банфи.¹⁰⁾ У исти мах замоли од краља Фердинанда дозволу за двобој. Милија му је смрт, вели Бакић у писму на краља, него живети оваким животом. Фердинанд му дозволи двобој и изрази жељу, да ће бог дати победу праведној ствари. Двобој се имао одржати на ђурском пољу и на

⁹⁾ Szabó Károly, I. c.

¹⁰⁾ Банфију паше Бакић из Ђура 8. фебруара 1587. „In presenti negotio nostro, quod cum Valentino Thewrek habemus, nullus preter dominationem vestram ex dominis fuisse, qui se huc ad nos ad diem duelli venire promississet. Ubi tamen ipsa se aduenturum promissit, multum dominationi vestre salutantes grato animo accipimus et si deus optimus vitam nostram prolongavit, dominationi vestre et reseruire studebimus. Si igitur dominatio vestra aduenire velit, rogamus plurimum, ut veniat festinanter, dies enim duelli sabbato iam ventura erit. Si autem aliter venire non possit, veniat ita, ut sabbato ad diluculum hic compareat. Vollemus enim, ut ipsa testimonium nostrum sit. Nos huiusmodi duellum in propria nostra persona cum Valentino Thewrek assumere promptos fuisse, ut enim intelligimus ipse recusat, sed multitudine sua nos defraudare studeret. Veniat igitur dominatio vestra citissime, vellemus enim medio dominationis vestre componi, ut exercitus eius seorsum in vnum locum electum, similiter et noster seorsum, ordinaretur, in medio quorum solum nos ambo, ego scilicet et Valentinus Thewrek duellum iniremus . . .“ Из писма Бакићева краљу Фердинанду, датираног 7. априла, види се, да још и тада није било скључено с дневног реда питање о двобоју. У писму вели Павле „Ubi Valentinus ille exarat se probus esse, ita ne sit an non, vestra maiestas bene nouit. Ubi etiam scribit, me omnium miserorum miserrimum esse, quia fidem et honorem sepiissime iam amisit, ipse et non ego, miserius omnium est. Gracia enim deo, ut vniuersis constat, probus ego sum honorque meus bene stat, nouit etiam vestra maiestas, me primum coram vestra maiestate omni iustitia aduersus Valentinum commendasse, cui et vestra maiestas commiserat, assumere tamen noluit, ita iustitia dei me ipsum sibi commendaueram causa commodi reipublicae, ne causa mei, siue felix siue infelix diuesque ac pauper, molestiam acciperer, qua eadem iure ipse solum cauillat dilacionesque facit. Licet autem iam non tenerem cum nullo enim probo homine duellum inire posset et modo tamen cum eo singulare certamen inire presto sum . . .“ (Hung. aa 1587); Adalék a nagyváradi béke történetéhez, Károlyi Árpádtól, Századok aa 1878. стр. 708.

догледу Бакићеве и Терекове војске, али Терек стаде да се извучи,¹¹⁾ бранио се, да нема дозволе за двобој од краља Запоље и предлагао је Бакићу часни суд, за који ће свака странка изабрати по четир члана. Тако је Терек под разним изговорима одувлачио коначан пристанак те се двобој није ни одржао. Овим начином није успео Бакић да реши сукоб него су Терекове чете и даље нападале његово имање, а војводе су овда-онда слали један другоме гласнике и писма, у којима су најоштријим изразима ружили један другог.¹²⁾

Чим је Терек почео да напада Бакићев посед, увидио је одмах краљ Фердинанд, како опасног противника добија у њему, те заповеди околним великашима угарским, да пре свију послова помогну Бакићу. Али како је споменуто, заповест краљева није имала никаква одзива. Бакића су Мађари мрзили због српске народности и православне вере, а због јунаштва и славе су му завидели те се нико не одазва краљеву позиву. Чак ни лични пријатељ Бакићев, Валтазар Банфи, не прискочи у помоћ у пркос налогу владареву. Град Бакићев, Папа, освојен је у току јануара, остали градови Раро, Лак и Јаношхаза су пали непријатељу у руке током фебруара, а при крају марта посети Терек лично краља Запољу и закуне му се на верност. Овим чином је осигурао потпуно своје залеђе и добио је још помоћи, те чим се натраг врати, настави нападаје. Бакић замоли Николу Јуришића, да му позајми за ратовање 2000 форинти, но овај га одбије.¹³⁾ Куд год

¹¹⁾ Бакић је позвао Терека на меџдан писмом својим од 27. јануара 1547. из Кисека. У писму ружу Терека свакојаким речима. На његово писмо одговорно је Терек из Озоре 5. фебруара и нагрдио је Бакића сличним изразима и увредама (Országos levéltár, Acta publica, Fasc. 38 No. 30; Hung. az 1547; Századok az 1879, Török Bálint életéhez, стр. 192 и 193).

¹²⁾ Szabó Károly, о. с. стр. 139; Hung. az 1537. У ово време имао је Бакић непријатељства са католичким свештенством. По заповести краља Фердинанда морао се умешати јануара 1587. године у распу између Петра Ердедија и поринавског опата Фрање Бедалиса, а при крају фебруара тужио је Банфи краљу бурски бискуп Фрања Илоти ради насилја, нацесног бискупском имању (Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából, szerkesztették Bunyitai V., Rapaics R., Karácsonyi J. Harmadik kötet 1535—1541, Budapest 1906. стр. 120 и 140).

¹³⁾ Барон Никола Јуришић пише краљу Фердинанду 27. јануара 1537. из Кисека о невољи, у коју је допао Бакић „Nachdem mich eur romische kunigliche mayestat mit credenz-brieffen vnd instruction zw Wakhith abgefertigt hat, derwayl der Wakhith hie nahendt zw Stainamanger gebesen, hab ich im hieherr in mein hauss beruefft vnd die sacht mit im, wie mir eur mayestat beuolchen hat, mit allen vleis gehandelt. Namblich die versicherung, die im eur mayestat bey mir zwgeschykht hat, betreffend der gueter, so er in Hungern hat, hab ich im vberantwort vnd im vber etlich peschwarung, so er darrinnen gehabt, darzue bewegt, das ers angenommen hat. Die versicherung der zwayhundert khnecht halber zu erhaltung Rab vnd auch die obligacion von wegen der zwaythausent vngrisch gulden, so die hungerschen herm verfertigt, des hat er khains annemen wöln, mit anzaigung, er hiet sich ainer grösser genaden bei eur kuniglichen mayestat verschen. Wiewol ich mit grossem vleiss mit im gehandelt, aber ich hab im nit khunen dahinnbringen, das er zufriden war

се Бакић окренуо, налазио је свугде непријатеље. Своју фамилију склони код суседа Томе Надаждија, али и с њиме дође у сукоб, јер је Надажди стојао у добром одношају са Терекком. Стога Бакић доведе жену и децу са поседа Надаждијева натраг и споразуме се с краљем, да своју породицу, ако дође до невоље, може склонити у Овар.

Док је тако стојало са Бакићем, Терек је бивао с дана на дан све јачи. Њему је Запоља послао у помоћ 3000 коњаника и 2000 пешака, даље многе справе за рушење и разбијање зидова, бомбарде и муниције, а добио је покрај овога и помоћи из Стоног Београда и Печуја. Осим тога је Терек распорезао порез по свима жупанијама, њих 6 на броју, над којима је раширио своју власт, те је тако плаћао многобројне најамничке чете. Фердинанд је Бакићу обећао, да ће из Аустрије послати 600 коњаника, али обећање своје није испунио. Остављен самом себи осуђен је био Павле да немоћно гледа, како му непријатељ осваја градове и роби имање.¹⁴⁾

worden mit diesen zwaiien verschreybungen, sonder sein antwort ist, das im eur kunigliche mayestat sol furderlichen helfen, damit er Papa erobern mocht vnd dem Terekh Walind aus disem ort vertrayben etc. Zwm andern zaigt er an, das im derr Terekh Walind nun bysherr ob zwainzig tausent gulden schaden gethan hat. Vmb solchen schaden blt er eur mayestat sol im in ander weg versechen, zusambd der vergnuegung seiner schulden, mit dem vermaint er, ist im zu helfen, sonst mit nichten. Er wollt sich auch nit mit brieffen, wie byssherr, zufriden lassen stellen, der er sieht, das er von menigkhlichen verlassen ist" (Hung. aa 1537).

¹⁴⁾ 26. фебруара тужа се Бакић краљу на Сомбатхељу, да му нико ишје дошао у помоћ и ако је краљ обећао, „ut a prouincis vestre maiestatis sexingentos leuls armatos equites, item ex dominis huius regni Hungarie dominum Balthasarem Banffy cum ducentis equitibus haberem et vt hil vsque ad XV. dies apud me ac in subsidium meum constituerentur . . .“ (Ibidem). Алекса Турко је писмено интервенирао код краља у корист Бакићеву. У писму пише „Postulaciones domini Pauli Bakyth quales sint. maiestas vestra ex eius literis cognoscet. Est mea sententia, dominus Bakyth eius condicionis homo, vt etiam si pacata essent tempora, alienare a maiestate vestra nullo modo deberet. Propterea supplico dignetur maiestas vestra, illius petitionibus annuere et graciosum responsum dare, ne in tali persecutione et turbacionibus suis animum despondeat. Videtur postulare a maiestate vestra ultra promissum equitum subsidium etiam bombardas, nec id sine causa, nam Valentino Therek omnia, quecunque ab aduerso parte postulauit, data sunt, bombarde scilicet et equitates ac pedites, quibus ille adeo animum extulit, vt promississe dicatur, quicquid Danubium ac Drauum omnem terre adiacet se subiungaturum . . . Joanni wayuode. Equites certe, qui in auxilium Pauli Bakyth venire intra quindecim dies debebant per dominos prouinciarum consiliarios expediti, nondum venerunt nec intra alios quindecim dies venturi creduntur, adeo tarde conductio illorum procedit; pauci hactenus ad illud stipendium venerunt et li Croate et in rebus bellicos, vt audio, non multum nominati, quales scilicet in Hungaria pauci stipendium inuenirent. Que res etiam difficultatem et incommodum generat, nam si hostes viderint Tyronem et minime exercitatum militem, contemnendum putabunt neque veteranis cum Tyrone et imperito milite in rebus arduis aggrediendum, magnus animus esse potest. Proinde circumspectiendi illis dominis esset, quos et quales conducatur, deinde quod non solum in conductione, sed etiam in mature expediendis in subsidium domini Bakyth esset festinandum, ne si tarde procedatur et illum opprimant hostes et vicinam omnem regionem occupent“ (Ibid). Али ни ова интервенција није донела успеха, Бакић се међутим

За ратовање с Турцима и са Запољом морао је Фердинанд да напегне сву своју снагу. Осећао је међутим, да не сме ни свог највернијег присталицу Бакића потпуно напустити, те му обећа у току априла 2000 коњаника и наложи угарским великашима, да му ову чету даду у помоћ. Али краљеву налогу одазваше се само три племића, који у јуну доведу Бакићу свега 360 војника и то Гашпар Доминић дође са 100, Павле Раткаји са 60 и Фрања Каполнаји са 200 коњаника, но ни овима није краљ могао да изда најамничку плату. Бакић сада није више ни требао у толикој мери помоћи. Да напада на Терека, за то му је ова помоћ била премалена, а да се брани од Терека, није више било потребе, јер се Терек није усудио да удари на утврђене градове Бакићеве Ђур, Сомбатхељ, Бер и друге, те су му нападаји изгубили пређашњу жестину.¹⁵⁾

И друга околност је принудила Терека, да се бар за време пријаи са нападајима. После пада славонских градова увидео је Фердинанд, да су узалудни сви покушаји измирења са Турцима па се почео живо спремати, да поведе офензивну борбу против Турака и да их силом истера из Славоније. Неизвесност, како ће испасти ова акција краљева, принуди Терека, да се утиша и да не изазива одвише мржњу Фердинандову. Изгледа, да су се и Турци надали офензиви Аустријанаца, јер Мехмед-бег није никако хтео да изведе војску из Срема, него је шта више у току 1537. године непрестанце прикупљао све више војске. Почетком ове године имао је Мехмед 23.000 војника, а његов друг босански Хузрев-паша 13.000. У мају је дошло 14 турских шајка у Будим, да буду турској војсци на помоћи, а у јуну је дошло из Турске 8000 војника у Срем и сјединили се са Мехмед-беговим четама.¹⁶⁾

Док су Турци непрестано прибирали своју снагу на границу Угарске, док је Валентин Терек освојио целу жупанију шимешку и заланску и држао у својим рукама многа места у жупанијама веспримској, ђурској и шопронској, дотле је и Запоља постигао један знатан успех освојио је у фебруару ове године од Фердинандових војника град

надао, да ће Терек нападат и ове градове. У писму од 29. маја јавља он краљу „Ex parte Valentini Therek id vestre maiestati sacratissime scribere possum. Expugnato castro Lak feria quarta transacta venit ad obsidendum castellum meum Janoshaza dictum, quem nunc firmissime expugnat. Si tamen gentes iste, que hic sunt, voluissent. quas nullatenus ad id inducere potuimus, eis ac cum equitibus nostris potissimum autem si armigeros ad id inducere poteramus, fortunam cum hoste experiebamur... Adversarius autem expugnato Janoshaza, quod ut rumor allatus est, totaliter enim iam suffodere aut hodie aut potissime cras obtinebit, aut enim in eo existentes tradere debent aut illuc perire illico, ut iustissime percepit, aut Jaurtaum aut hanc Sabariam attentabit...” (Ibidem).

¹⁵⁾ Ibidem.

¹⁶⁾ Ове лађе турске су брзо по доласку своје пострададе. Многи Срби, који су служили на тим лађама, пребегаше хришћанима и упутише се у логор Павла Бакића (Ibidem).

Токај.¹⁷⁾ Али сви ови догађаји не само да нису одвратили него још утврдише Фердинанда у намери, да подузме енергичну офензивну акцију против својих непријатеља. Средином 1537. прикупљао је марљиво по Тиролској и по осталим круновинама својим чете. На глас о овом поднесе Павле Бакић 25. јула из Беча, где се тада бавио, писмени предлог краљу Фердинанду, да сву војну снагу аустријску упере најпре против Турака, а после успешне борбе с Турцима да нападну на Запољу.¹⁸⁾ Ово је међутим био и краљев план.

О спремању краља Фердинанда, да у истину поведе већ толико пута обећавану офензиву против Турака, рашчуло се по српском народу на Балкану. У исти мах се разнео глас међу Србима, да је краљ именовао Павла Бакића за српског деспота. Под утиском тих вести одржаше Срби у Срему потајну скупштину, те послаше у јулу једног изасланика Бакићу и рекоше му, да ако он дође у Срем, моћи ће много користити хришћанској ствари, јер ће сав народ пристати уз њега.¹⁹⁾ Осим тога дође Бакићу из Турске још и његов ухода Ђорђе

¹⁷⁾ Прп насвијем освајању Токаја од Запољских војника налазео се у војсци заповедника Фердинандовог Леонарда Фелза и Петар Бакић (Pray, Annales regum Hungariae, pars V стр. 276; Maylad István [1502—1560] irta Majláth Béla, Budapest 1889 стр. 59). За време опседања Токаја од стране Запољских, пустошио је имање околних присталица Фердинандових Петар Овчаровић (Hung. за 1537).

¹⁸⁾ Ibidem.

¹⁹⁾ Бакић се налазио у Бечу, одакле је 26. јула упутно у Праг краљу Фердинанду писмо, у коме вели: „Et nunc enim quidem ex Sirimio ad me aduenit, qui tecum est, quem vlti precipui in unum congregati illinc ad me misere, nunciantes, ut si ego in illis partibus inferioribus forem, multum prodesset, que omnia vestra sacra maestatis clarius ex literis domini Rogendorf intelliget, coram enim illa omnia coram Ipso relata sunt.“ Накоро ватим, 27. јула, написа Бакић на Беча друго писмо Фердинанду. Ово писмо гласи: „Quos rumores ex Thurcia habeam, illos tum per easdem literas rascianas, per exploratores missas, tum in latinum transmutantes vestre sacre maestatis aperul. Si tamen vestra sacra maestatis ita vult, vt ad seruicium vestre sacre maestatis hinc me alio recipiam, nullo interim auxilio seu aliqua prouisione michi fieri volendo, cum quo aduersario meo pro dampnis et iniuriis quam pluribus michi illatis resistere possem. Agam ita, vt ipsa iubet, supplico tamen humillime, dignetur ctitissimum dominis dare rursum vtrum versus Cassouiam aut Sclauoniam michi eundem sit, ad quancumque enim horum duorum locorum partem me mouere, in seruicio vestre sacre maestatis eundem michi est citissime et absque omni mora fieri deberet, vt et ego aliquid agere possem illincque cum Rascianis homines meos ad eos mittendo tractarem. Absque enim aliqua mora et tractibus, negocium istud ordinari nequit. Qua de re et michi hic iam si vestra sacra maestatis, vt prouisi ita velit, mora utendi non esset. Dignetur eciam ad quancumque partem itinerandam michi erit, dominis ac capitaneo vbi fuero, quali honore seruer iubere vellem, enim si iam tantum dampnis affectus sum, ne in honore diminucionem aliquam paterer, studerem cognoscere, qualiter et quo honore et ego illic fungar, quid vt vestra sacra maestatis faciat, iterum vt per alias literas et nunc instantissime supplico. Ex parte autem Franciscl Kapolnay, rursus vestre sacre maestatis, enixissime supplico, dignetur dominis, mox et statim dominis, iubere, vt eum pecunia pannoque prouideant. Est enim nimium oppressus et cum ne vnus quidem sessionis colonum, habeat coniugem et liberos in villa domini Pewkrii tenere cogitur. Seruitoribus antiquis vnde soluat non habet, iterum igitur atque iterum supplico, faciat cum eo vestra sacra maestatis certam et tam bonam prouisionem, vnde familie

Шоваго, који му донесе писмо од неког Димитрија Велића. Овај Димитрије позове Бакића да дође чим пре у њихове 'крајеве па ће уз њега пристати и они Срби око Липова и они у Будиму, који само с тога не прелазе отворено у табор Бакићев, што им препречише пут Терек и Матија Барањаји, присталице Запољине, и они у Срему, којима су свима додијала турска насиља. Понуде српске су сада налазиле олзива, јер је Фердинанд знао, како може од велике користи да буде

sue melius providere, antluque servicia suorum persolvere possit. Vellet etiam plus mecum quam cum alio permanere et quam etiam versus Cassouiam pergere siue enim Sabaria permaneam. siue Sclauoniam descendam, mecum esse vult. Et nunc enim ob amicitiam mei ad me exiit. obicit etiam et vestre sacre maiestati aperuisse, plus eum contra Thurcas, vestre sacre maiestati, quam adversus alium aliquem servitium exhibere vellet. Aperio autem et ego vestre sacre maiestati, ut contra Thurcam Ipse Kapolnay commodius vtiliusque servitium quam adversus alium aliquem exhibere posset. Tum igitur de provisione michi fienda tum domino Kapolnay gratiosissimam et citissimam relacionem a vestra sacra maiestate expecto. Quam et bene valere cupio et cui me et servicia semper fideliter vntice commendo." Овом писму је приложен превод извештаја Павлових ухода Велића и Шоваго. Извештај њихов гласи: „Exemplum litterarum rascianarum per exploratorem missarum. Magnifico domino Paulo Bakyth, capitaneo regie maiestatis. Litteras dominationis vestre intelligo, qualiter ipsa scribit ut versus Mehmethbegum rursus descenderem. Dum littere eiusdem allate fuissent, fortuna ita tulit, ut illico waywode Kazzon et Mustapha per vnam navem leuorem postam ad Mehmethbegum demittebant, per quam et ego descenderam. Quid autem intellexi, ex scriptis meis dominatio vestra intelliget. Hec res iustissima est. Imperator Thurcarum ex ciuitate Schopya se movit, vnde ad ciuitatem Zolwn perrexit, cum quocumque numero hominum fuit et quos potuit, illos omnes ad aquam locavit Neapolimque expedit. Ipsemet tamen in aqua non est. Cogitauerat et hanc contucliam. Miserat enim ad Zawa clauculos et alia ferrea instrumenta, ut per ipsum fluuium pontes prepararentur, fingens hoc suo facto regnum Hungarie invadere velle. Nil tamen fuit, ut taliter egi fecisset pontes scilicet preparare faciendas. Fuit enim adhuc tunc ipse Imperator in dicta ciuitate Zwlou. Mehmethbeeg vix et cum viginti millibus hominum est, expectat prefectum Myhal Begowyth cum akanziis, preter hunc enim exercitum nullum alium habebit. Intellexi et id veraciter, Mehmethbeeg nequaquam adversus Caczianer pergere audet, sed vult eum in Sirimio expectare, Thurci precipui perterriti sunt multumque formidant. Franciscus Bachy, orator regis Joannis, ab imperatore Thurcarum rediit petenteque ipsum Mehmethbeeg, ut eum traicere faceret ac ad Joannem mitteret. Cognoui et id, dum munera per regem Joannem missa, imperatori dicto commonstrasset, interrogatus per cesarem esse, vtrum dona aut harachoth, aliter, vero, tributum importasset. Dictum autem Bachy respondisse, ut Joannes rex tanquam potentissimo cesari dona misisset. Que imperator ipse pro dono non accepit, imo commisit, ut estimetur, quid dona illa valeant. Tandem nunciauit, optare se a Joanne tributum (dicam) septem annorum, vti inter eos ordinatio habetur, singulis annis sexaginta milia florenorum. Intellexi et hoc, Joannem ipsi cesari sub suo sigillo litteras donasse, ut singulis dictis annis sexaginta milia florenorum restitueret. Nunc iam ab ipso imperatore Mustapha rotundus dictus Budam missus est. Vult intelligere, vtrum Thurcas Budam intromittere velint an non. Vnde tandem ad Joannem iturus est, volens ab eo cognoscere, vti deliberatio eorum stat tributum velit restituere vel non. Duobus modis hoc facto Joanni causam prebent contucliamque ad eum querunt. Cui nil etiam auxilii tradent. Si autem Budam Thurcas intromiserint, personaliter Mehmethbeeg ascendet, si autem non, neque ipse ascendet. Cognoui tamen, si Thurce Budam intromisissent non fuerint, tributumque non restitueretur ex tunc negotium Joannis male stabit. Ex parte Ladislai More hec dominationi vestre scribere possum. Inueni apud Mehmethbegum servitorem ipsius Ladislai, Stepan Skylanowyth nomine,

помоћ српска.²⁰⁾ Он одговори Бакићу, да настави преговоре са Србима, али нека у том буде споразуман са Иваном Каџијанером, кога је краљ одредио за врховног заповедника у идућем војном походу.²¹⁾

Средином 1537. прикупљала се војска аустријска. Хрвате је предводио Људевит Пекри, са Чесима је дошао гроф Алберт Шлик, са Аустријанцима гроф Хардек, с Моравцима гроф Лодрон, на челу Штајераца је стојао њихов земаљски капетан Јован Унгнад, а са корушким

quem illic relinqui. Miserat autem per eum dono vnum poculum chese dictum de puro auro tres annulos aureos preciosis lapidibus adornatos ac vnam pulcherrimam cristam seu pennam militarem. Res autem ista vera est. Subdidit se Ladislaus eo, pecillitque Mehmethbegum, vt liberos eius a Joanne eliberet, qui respondit, se illos eliberaturum. Valentinus Therek sepe a Thurcis auxilium pecillit, attamen non datur. Joannes tamen concessit, ipsi literas ad comitatus, vt dum vellet, tum nobiles tum ignobiles, asumant. Ex parte waywodarum et aliorum christianorum Rascianorum quid et antea dominationi vestre scripsi, illud iam promptum deliberatumque est. Et illi etiam Rasciani, qui Bude sunt, nisi a Valentino Therek et Mathia Baranyay liberum iter haberent, illorum enim dominorum bona et fortalicia ante eos stant parati omnes ad dominationem vestram venire essent et si aliquantisper dominatio vestra descenderet deusque optimus ipsam deduceret, Rasciani tum qui in Hungaria tum qui Sirmilii sunt, ita et tota Rascianitas fidem enim dedit, illico ad partem dominationis vestre se subiceret. Mehmeth beg ob eam causam mouere se exireque non audet, timet enim, ne vna et semel vniuersa Rascianitas huc adhereat. Si autem Mehmeth beeg inter eos non esset et pesilli et maiores huc sese subicerent, fama enim est, vt per regiam maiestatem dominum despotum dominationi vestre traditum esset. Ego vero sabbato post festum beatorum Petri et Pauli iam transactum, a Mehmeth beeg iter arripui, quem Sirmilii in villa Sancti Gregorii vocata relinqui. Demetrius Welyth. Ego Georgius Sowago hec dominationi vestre scribo. Ea omnia, que Demetrius scribit, iusta sunt et ego enim de illis percunctatus sum, ita tamen, vt ipse exarat, sunt. Sciat autem dominatio vestra, hunc Demetrium et corpore et anima verum seruitorem esse. Pro eo quid tardi estis, quid prestolabimini hyems ne vt adueniat. Nunc iam tempus est, dum gens ista rasciana ad vos stare vult et donec Thure hulus talem animum non cognouerint. Meum igitur consilium est, ne iam tardi sitis. Imo festinetis hancque gentem rascianam ad manus vestras cito accipiat, cum ista enim magnum dominum seu imperium accipere potestis. In sceda continetur. Petiti Sowago Demetrio exploratori expensas mitti et hiis enim diebus, dum descendisset pro expensis, ipse florenorum XII sibi contulisset."

²⁰⁾ 1. августа 1537. пише Фердинанд Бакићу из Прага: „Legimus literas tuas, quas ex Vienna feria sexta post festum diue Anne ad nos una cum exemplo literarum Rascianarum per exploratorem ad te missarum et latine versatarum dedisti et grata admodum nobis illa tua incepta tractatio fuit, agnoscimus tuum in eo studium et diligentiam tuam, qui nihil agere pretermittis, quod rerumstrarum commodo quoquomodo conducibile esse cernis. Id quod uti sepe diximus erga te omni gratia recognoscimus. Quo autem illam cum Rascianis ceptam et institutam practicam et tractationem prosequi et ad effectum perducere possis, expedimus in tui et Joannis Catzianer personam mandatum ad tractandum et concludendum nomine nostro cum ipsis Rascianis... Postquam vero tu ad ipsum Joannem Catzianer applicueris, curabis negotium cum Rascianis debito modo prosequi et nihil in eo pretermittere, quod tibi pro rei exilgentia rerumque presentium qualitate utile et necessarium esse videtur...“ (ibidem).

²¹⁾ Повеља Фердинандова у овом предмету гласи: „Ferdinandus etc. Recognoscimus et notum facimus tenore presentium vniuersis. quod cum nos non paruum fiduciam gerentes de singulari erga nos regnaque et dominia nostra deuotione et animi affectione, spectabilium et strenuorum waywodarum aliorumque vniuersorum Rascianorum, eosdem ad partes nostras

четама је ишао земаљски капетан Мајер. Војску из Угарске не хтеде Фердинанд кретати, јер је она имала и у својој домовини посла са Запољом и његовим присталицама. Према томе је требао и Павле Бакић да остане код куће и да чува поседе своје и својих суседа од нападаја Тереквих. Кад је за ово дознао Бакић, управи почетком августа краљу молбу, да и њега пошље на бојно поље и да му у војсци даде чин, који њему припада. И не сачекавши одговора замоли у другом писму Бакић краља, да његовом пријатељу Фрањи Зају поклони, кад Турке прогнају из Славоније, градове Горјан и Церну.²²⁾

traducere et pro nostris fidelibus habere et tenere magnopere cupiamus, idcirco attendentes ad fidem industriam ac rerum gerendarum exactam prudentiam et dexteritatem generosi Joannis Cazaner, baronis in Cazenstein et Hadnegg, consilarii et generalis capitanei nostri ac magnifici Pauli Backyth, hussaronum nostrorum capitanei, fidelium nobis dilectorum, eosdem ex certa scientia nostra animoque deliberato ac omnibus melioribus modo, via, lure, causa et forma, quibus melius et officatius, potuimus et debuimus et constituimus deputauimus que sicuti per presentes facimus, creamus, constituimus et deputamus nostros veros legitimos et indubitatos mandatarios, nuncios, actores et procuratores, cum plena generali et speciali potestate ita tamen, ut una alteri non deroget, vice et nomine nostro cum prefatis wayuodis et aliis, quibus opus fuerit, Rascianis, quo ipsi partes nostras tenere et sequi statuunt agendi, tractandi et concludendi eosque nomine nostro pro fidelibus nostris recipiendi et ad loca et dominia nostra traducendi et admittendi eisque quicquid ipsis prenomnatis mandatariis et procuratoribus nostris videbitur dicto nomine nostro promittendi atque omnia et singula pro huius rei effecta quomodolibet necessaria et opportuna faciendi, dicendi et exequendi, etiam si talia forent, quod mandatum exigerent magis speciale quam presentibus litteris nostris expressum est, ponentes prefatos mandatarios nostros, quo ad premissa per agenda in totalem locum nostrum promittendo sub verbo nostro regio, quod quicquid per dictos mandatarios nostros actum, gestum, conclusum et nomine nostro promissum fuerit, ratum, firmum et gratum habebimus et ad effectum deducti et inuolabiliter obseruari faciemus. Harum testimonio litterarum sigilli nostri impressione munitarum. Datum Prage, die XXX. mensis July anno, domini MDXXXVII.* (Haus-, Hof- und Staats-Archiv u. Bez. Privilegia Ferdinandi I. regis de anno 1530—1537).

²²⁾ Писмо ово гласи: „Post fidelium ac perpetuorum seruiciorum meique humillimam commendacionem. Jam ut vestra sacratissima maiestas voluit, Sclauoniam michi descendendum est, ut igitur antea ita et nunc vestre sacratissime maiestati humillime supplico, velit digneturque per postam citissime domino Joanni Cazaner demandare, ut et honor meus illic tribuatur. Michi etiam intimare qualiter et quo pacto illic me seruare debeam et qui sub ductu meo sint, ut et illis mandatum vestre sacratissime maiestatis exprimere ostendereque possem, optarem enim et honorem meum reddi. De negotio etiam Rascianorum, qualiter ipsa ex dominis consiliariis cognoscet verius, det domino Cazaner documentum ac mandatum, qualiter tractanda sint, miserant autem ad me et Rasciani illi, qui apud Joannem (in partibus Lyppa agentes) sunt, quorum etiam negocia lucidius ab eisdem dominis clarus intelliget. Dignetur igitur vestra sacratissima maiestas ipsos dominos consiliarios ad dominium etiam Leonardum Vels edocere per citissimum preceptum, quid et qualiter et cum illis Rascianis tractare agereque debeant. Negotium enim istud et si non proderit, non tamen nocebit. Ceterum si auxilio diuino, qua in re nullum dubium fieri debet, Thurci profligabuntur et si pars illa inferior e manu eorum liberabitur, sunt illic castra Gara et Czerna vocata, que Franciscum Zay post filiam domini condam Laurencii Banffy nunc ipsi Zay desponsatam, concernunt. Supplico igitur vestre sacratissime maiestati humillime, ut consideratis meis et ipsius etiam Zay seruiciis, que ab antiquo vestre sacratissime maiestati tum ego tum ipse fideliter exhi-

Краљ пристане на то, да и Павле пође с војском и даде му заповедништво над 2000 коњаника. Ови коњаници су били српске народности и међу њима 200 Мађара, које је водио Валтазар Банфи.²³⁾ Остатком коњице аустријске заповедали су Фрања Баћањи, Иван Тахи, Иван Зрињски и Владислав Море.

Сав сретан што му је пошло за руком да и он пође са Аустријанцима против Турака, крене Павле 18. августа своје чете из Сомбатхеља и упути се у горњу Славонију, одакле је заказан полазак војске у бој. Идући дан се налазио у Алмашу, где му се придружио Валтазар Банфи са својим коњаницима, који су такође били Бакићу потчињени, те се заједнички крену даље и стигну 21. августа у Ходош. Одавде замоли Павле краља, да се побрине за одбрану његова посела од нападаја Тереквих. Од два брата његова млађи, Михајило, налазио се у служби аустријској од летос и пошао је сада с осталом војском на бојно поље. Други брат Петар живио је заједно с Павлом на имању и остао је сада код куће да брани посед њихов од непријатеља.²⁴⁾ Ово све изложи Павле у писму на краља и замоли га, да не заборави на браћу његову, ако он изгуби живот у боју. Затим препоручи краљу своју жену и децу, које нема коме поверити осим богу и краљевој милости. У толико више моли краља за заштиту његове породице, што се налази у средини Мађара, који га мрзе и који су недавно држали скупштину против њега.²⁵⁾ Краљ Фердинанд у одговору свом из

bulmus, vt illa dicta castra ad manus dicti Zay assignentur, domino Caczianer per literas suas firmiter committere ex Innata sua clementia dignetur, de quibus omnibus a vestra sacratissima maiestate graciosum responsum exspecto. Quam ad multa tempora felicissimam valere cupio. Et cui me et seruicia semper fidelia vnice commendo. Ex Sabaria 16. augusti, anno 1537. (Hung. aa 1537.).

²³⁾ Ibidem; Istvanffy, о. с. стр. 138. Овај писац нарочито хвали Бакићеву војску, која је имала велико искуство ратничко, стечено у многим бојевима. За Бакића вели, да га је, мада није био дужан ратовати, понукала у рат заједничка ствар, о којој се радило и тесно пријатељство са Кацзианером, које је датирало још од опсаде Беча. Бакића су војници свих народности због ванредне храбрости и искуства необично ценили.

²⁴⁾ Петар Бакић се у ово доба повео јуначки у једној шајкашкој битци те га краљ Фердинанд 21. маја 1537. похвали ради показивања храбрости. Краљева похвала, датирана у Прагу, гласи: „Ex literis consillariorum nostrorum bellicorum Vienne existentium grato animo cognouimus strenuum et laudabile factum illud tuum, quod in dissecandis destruendisque Joannis Felleritsch navibus capiendisque duabus nazadis cum magna animi tui fortitudine committere non dubitasti, quod non solum in te probamus commendamusque verum etiam abs te petimus, vt virtutem illam tuam relique militaris peritiam in dies magis magisque exercere pergas. Quemadmodum et te diligenter animoseque pro tue in nos fidelitatis debito facturum confidimus et nos erga te peculiari gratia recognoscere volumus. Quod tibi de nobis certo polliceri poteris. Nostram in eo omnimodam executurus voluntatem“ (Hung. aa 1537.).

²⁵⁾ У писму свом вели Бакић: „Binis iam aut ternis etiam literis vestre sacratissime maiestati aperui, vt iam in itinere ad Sclauoniam essemus, vti et sumus. Credo autem,

Прага 30. августа покуша да умири Бакића обећаваши му, да ће се брижљиво старати о његовима.

Што се већма ближила војска граници турској, тим је од све јачег значаја постајало питање, како ће се држати Срби у Турској. Бакићу је стављао краљ на срце, да учини све што може и уме, да загреје Србе за борбу против Турчина.²⁰⁾ Међутим је краљ и сам знао,

vt vsque quadriduum apud dominum Joannem Caczlaner fauente deo constituemur. Supplicanti tamen et antea vestre sacratissime maiestati gerere curam, ne Wesprlmum periret. Est enim Austrie tanta gens parata, que ab obsidione liberare posset. Gerat igitur curam ne pereat. Ego autem iuxta voluntatem vestre sacratissime maiestatis omnia mea deserte in manu aduersarii vestre sacratissime maiestatis, qui me persequitur, reliqui, cui liberum iam, vt vlt, equitare et cuncta peragere est. Ceterum domini Hungari infidelitate vestre sacratissime maiestatis existentes fecerant congregacionem erantque vno loco, qui vt intelligo, retulerunt inter sese. vt eos vniuersos proditores ego appellassem, volebant nuncium ad me mittere, qui nunquam aduenit, qui si adueniet, iuxta merita eorum relacionem ipsis faciam, non multos enim video, qui domino eorum vestre scilicet sacratissime maiestati veram fidelitatem prestarent. Ex parte autem mei edicere possum, qualiter primitus amicitia sese mihi commendabant (fui enim ego ipsis multa amicitia). Jam nunc amicitiam eorum cognoui, ob quos multum deceptus sum. Instruo igitur nunc me qualiter ipsis respondeam. Licet nondum certo aduentum nunciorum cognoscam, ex auditu enim et ipse rem hanc percepi Recordor autem, me vestre sacratissime maiestati scripsisse, vt non multi ex ipsis dominis forent, qui ex amore fideles eiusque essent. Non dixi tamen ita, si vim et potenciam eiusdem sentirent, vt fideles non forent. Secus tamen pauci essent, qui ex amore fideles sese erga vestram sacratissimam maiestatem gererent, nisi ex timore. Quia tamen vestra sacratissima maiestas ininxerat ipsis, vt aduersus Valentinum Thercz auxilio michi fierent, quod non fecere. Nullo enim auxilio fuerunt, puto eos ita agere, vt cum hoc negotio eorum ordinent. Estimo etiam huiusmodi scripta mea, ex curia vestre sacratissime maiestatis eos cognouisse, quia autem in ea Wylaky versetur, potuit huiusmodi intimacio mea ad manus suas aliquo pacto deuenire et per eum ipsis dominis manifestatas esse, ipse enim dominus Wylaky non multum me diligit, Imo summe odit, quia Jaurinum ipsi non remisit, expensasque meas ipsi non condonauit. Supplico igitur vestre sacratissime maiestati humillime, dignetur curare ad defensionem meam, ne tales littere mee ad manus alienas deueniant. Vltimo, habeo adhuc ego duos fratres. Vnum eorum hac estate ad stipendium austriacum ordinaueram estque iam cum aliis Sclauonie, alter mecum est, quem libenter hic mittebam, nunquam tamen efficere potui. Ero iam vnacum illis in serulcio vestre sacratissime maiestati, consortem et liberos habeo et quia de negotio meo incertus sim, qualiter illic michi contingat, consortem et liberos meos antea omnia summo deo ac tandem vestre sacratissime maiestati lego atque committo, quos vt ex innata sua clemencia ne deserat, supplex oro. Optoque vestram sacratissimam maiestatem ad multa tempora felicissimam valere. Cui me et seruicia semper fidelia ac familiam meam vnice commendo. Ex villa Hodos 21. augusti 1517 Eiusdem vestre sacratissime maiestatis scrultor fidelis Paulus Bakyth de Laak. Jam et ad Sirinium homines meos misi dum apud dominum Caczlaner fuero, vberius et ego meliusque in ea re procedam. Breui autem fauente deo intelliget vestra sacratissima maiestas, presenciam illic meam noctuam non fuisse" (Hung).

²⁰⁾ Одроворз Фердинандови на писма Бакићева гласе: „Magnifice, fidelis, dilecte. Reddite sunt nobis bine littere tue ex Sabaria 16. et XVII. huius ad nos date. Ad quarum priores, In quibus ut tibi meritis honor tribuatur in Sclauonia a nobis ordinari petis, respon. demus tibi, nos etiam priusquam tu ea de re scripsisses, ad hoc propensos fuisse, vt tu videlicet pro tua singulari erga nos fide multiplicibusque nobis prestitis scrutulis honorifice habereris tractarerisque neque dubitamus, quin Joannes Catzlaner, generalis capitaneus noster, sese erga te ita geret, ut bene contentus esse, neque te in aliquo grauatum seotire possis.

да су везе Бакићеве са Србима за време дуготрајног примирја ослабиле, а и иначе велика даљина и многе године, које су делиле Бакића од српских сународника у Турској, умањавале су утецај његов. Све ово покрене краља, да једним чином уздигне и ојача углед Бакићев међу Србима, а уједно да га награди, што је добровољно пошао у рат. 20. септембра изда краљ повељу, којом Бакићу даје титулу српског деспота и позива сав народ српски, да се окупи око свог новог по-

Quantum ad Rasclanos attinet, de quibus in eisdem quoque literis mentionem facis, tu per te scies et poteris ea cum illis tractare, que pro tua prudentia et huiusmodi rerum experientia nobis proficua fore credas. Nam cum iam antea transmisimus dicto Johanni Catzianer mandatum in eius et tuam personam expeditum, scripserimusque tum, que nobis in eam rem uldebantur facere prout tu Ipse cum ad se veneris, intelliges, non putamus opus esse replicatione. Quo uero ad petitionem tuam ratione illorum duorum castrorum Gara et Czerna, gratiose memores erimus et si ea castra ad manus et potestatem nostram devenire contigerit, nos erga Franciscum Zay gratiosos demonstrare non pretermittemus, ut utriusque servitorum a nobis rationem habitam fuisse sentire possitis. Ea uero, que nobis in posterioribus literis significasti, cur videlicet in Sclauoniam potius quam ad Vespriam iter arripendum duxeris, nobis grata admodum fuere, etiam id grato animo suscipientes, quod defensionem Vespriam tibi adeo cure esse intelligamus, quam et etiam in posterum geras absce gracie requiramus et etiam confidimus, te ita facturum. Que omnia quoque gratia nostra erga te recognoscemus. Circa grauaciones Nadasdy et etiam antea ad nos delati sunt. Te autem latere nolumus, nos eos tantum conduxisse, qui nos requisierunt, quique pro rerum tenuitate sine stipendio nostro sese uix sustentare potuissent. Propterea cum tam ingens periculum illi regno patrie videlicet ipsius Nadasdy impendeant nosque gentes nostras eo miserimus seseque subditi nostri omnes quantum quisque tum bonis tum persona propria potius instruxerint et in auxilium patrie promptos sese demonstraerant, sperabamus equidem, quod et ipse Nadasdy, cum vnus sit non ex minimis prouincialibus Sclauonie, debuisset se ipsum et vltro ad prefatum Joannem Catzianer quanto maiori apparatu potuisset proficisci ibique vna cum ceteris strenuis patrie defensoribus pro patria sua pugnare, sicuti quemque virum fortem decet, confidimus tamen eum adhuc et quo certius nunc periculum instare uidet, eo alacrius arma pro ipsa patria suscepturum esse. Hec sunt, que ad scripta sua respondenda esse duximus. Datum Prage 26. augusti 1537.*

Затим: „Ferdinandus etc. Magnifice, fidelis, dilecte. Quas ad nos XXI. huius mensis ex villa Hodos dedisti literas et accepimus et gratiose intelleximus idque nobis ipprime gratum fuit audire, quod protectionem illam tuam in Sclauoniam ad Joannem Catzianer ita accelerare studes, ut apud eum breui constituaris. Nam minime dubitamus, quin tuo illuc aduentu nobis prouintibusque illis et subditis nostris totique demum christianitati maxime vtilis et proficiuus futurus sis. Quo ad Vespriam commisimus commissariis nostris bellicis, quod eius defendendi curam gerant et quidem nihil pretermittetur, quod quoquomodo pro eius defensione fieri poterit. Sed non possumus nisi valde sperare, si expeditio illa sclauonica prospere successerit, quod etiam Vesprium et pleraque alia loca iam tum defensa erunt et ad punitionem aliquorum inobedientie et infidelitatis procedi poterit. Quantum vero ad defensionem bonorum tuorum attinet, dabimus eum ordinem, ne damnum aliquod patiaris in illis, sed quod tibi quamdiu abfueris, illesa preseruentur. Quod autem nonnulli Hungari contra personam tuam congregationem fecerint idque quod tibi inputant ex curia nostra eos intellexisse opinaris, tibi pro certo significamus, quod litere tue postquam a nobis perlecte sunt, non dantur Wilacky et quidem haud scire possumus, qua via id ad ipsum delatum esse potuerit, debes tamen hoc tibi persuadere, quod si tibi quidquid coram nobis imputare conabuntur, nos te omnino excusaturi sumus tuque certus esse potes, literas tuas non peruenturas esse ad manus ipsius Wilacky. Porro commendationem vxoris liberorumque tuorum nobis factam clementi

главице.²⁷⁾ Овај чин краљев, који би био од огромног утецаја, да је пре неколико година извршен био, остао је у ово доба без и најмањих последица. Њега у опште нико није тако рећи ни запазио. Глас о именовању Павлову могао је стићи у ратни табор аустријске војске у Славонији једва неки дан пре трагичне смрти новог деспота.

Војска аустријска, која се прикупила у Копривници, да одатле пође дубље у Славонију, бројала је 10.000 пешака и 8.000 коњаника. Док су се ови војници, који су били цвет војне снаге краља Фердинанда, прикупљали у логор копривнички, позове Мехмед-бег Јахија пашић босанског Хузрев-бега, зворничког Џафер-бега, свог брата алаџа-хисарског Ахмед-бега и клишког Мурад-бега, да одмах с војском дођу и да се сједине с њиме у околини Вуковара. Фердинандови ратници стигоше у маршу од десетак дана у Вировитицу и већ ту осетише јаку оскудицу у храни, јер бискуп загребачки Симон Ердеди, који је преузео на себе да води бригу о храни, није снабдео војску у довољној мери. У Вировитици заустави Кацијанер војску своју и пошље напред Павла Бакића са 1000 коњаника и са две чете италијанских стрељаца према граду Сопљу са задатком, да тамо удари на Турке и да од заробљених распита, где се налази главна турска војска. Турци у Сопљу чим приметише, да им се Бакић приближује, покупе сав провијант те један део понесу собом а други отрују, затим запале град и побегну лађом према Осеку. Бакић ухвати ипак неколицину, који исказаше, да се Мехмед-бег Јахијапашић са војском налази под Осеком и да намерава Осек са целом снагом својом бранити од хришћана.²⁸⁾

Оскудица у храни примора хришћане, да што енергичније наставе марширање против непријатеља и да одмах предузму нападај на Осек и тако пре свега да разрачунају са главном силом непријатељском. У Осеку се шанчевима оградил Мехмед-бег са 15.000 војника и са 60 топова. Хришћани чим стигоше под Осек отворе ватру из топова. Турци су знали, како је велика невоља код хришћана због оскудице у храни те се не хтедоше упустити у одлучну акцију, него осташе

animo suscepimus et ita quidem, vt tibi nullum dubium esse debeat, nos in omnem euentum te tuosque omnes in gratiosa comendatione et protectione nostra habituros esse idque quia nobis semper constanti fide summaque diligentia seruiulsti. Optamus preterea, vt negotium cum Rascianis solita tua prudentia prosequaris eaque efficias et concludas cum illis, que nobis utilia fore existimabis, quod quidem nobis apprime gratum erit vtque erga te id quoque grate recognoscemus, haud immemores erimus. Datum Prage 30. augusti 1531."

²⁷⁾ *Privilegia Ferdinandi I. regis de anno 1530.—1537.*, стр. 296; Јован Радоњић, *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку*, Нови Сад 1909. стр. XXVIII.

²⁸⁾ *Pauli Jouli, Warhafftige Beschreibung aller chronikwirdiger namhafftiger Historien und Geschichten, der ander und dritte Theil, Frankfurt am Mayn 1570.*, стр. 315; *Schwandtuerll*, o. s. II. стр. 723.

мирно у табору и ограничише се на то, да са своје стране једино топовима одговарају на непријатељске топове. Тако пролазише дани без одлучних бојева. Утврђеном граду не моглоше хришћани ништа да нахује, хране су све мање имали, невоља је бивала све већа, а у то стигне глас, да из Босне долази Хузрев-паша са великом војском у помоћ Мехмед-бегу. У задњем моменту изби још и неслога међу хришћанима те све то нагна Кацијанера, да напусти опсаду и да поведе војску кроз средину Славоније натраг према Загребу. Велике јесенске кише отежале су пут, а непријатељ је узастопце гонио хришћанску војску, испред које су још раније уништили Турци на целом путу све изворе, одакле се могло хране набавити. У највећој невољи оставише неке војводе војску њезиној судбини па побегоше. Први умакоше Кацијанер, Пекри и Шлик. Сада су биле све очи упрте у Павла Бакића. Он не хтеде бегати него се стави на чело своје војске и покуша, да устави продирање непријатељско. Код Горјана, недалеко од Бакова, нападне 9. октобра на надмоћну војску непријатељску те да би осколио личним јунаштвом остале хришћане, јурне са својима у средину непријатеља. Јаничари навалише на српског витеза са свију страна и после жестоке борбе и храбре одбране његове оборе га смртно рањеног с коња. Сад настаде очајна борба између српских коњаника и Турака о мртво тело Бакићево. Турци ипак потисну хришћане и одсеку Бакићеву главу. Одличан вођа српски Павле Фодор притекне у помоћ Бакићу али и сам, као и друг му Теодор Пејић са многобројним српским коњаницима, плати главом. Неке међутим, као Павла Делију, Димитрија Скендеровића, Вука Милолу и друге, заробе Турци.⁹⁹⁾ Одсечену главу Бакићеву даде Мехмед-бег своме сину, да је заједно са заробљеним Павлом Делијом и са хиљаду других заробљеника однесе у Цариград султану Сулејману на поклон.¹⁰⁰⁾

⁹⁹⁾ Краљ Фердинанд је већ 19. октобра именовao Пекрију за наследника погинулог Бакићу у војничком заповедништву. У дипломи о именовињу вели краљ: „Cum Paulus Backyth in fidelibus senittis nostris iam occubuerit et in eius locum alium constituere necessum sit, de fidei tue erga nos constantia atque rerum agendarum et rei militaris experientia et cognitione plene confisi . . . huiusmodi duobus millibus preesse volumus . . .“ Hung. за 1537.). О погинулих Бакићевој пачу: Schwandtner, о. с. II. стр. 411; Brutus János Mihály, Magyar történelme (1440—1552), közli Toldy Ferenc, Pest 1867 стр. 477; Istvánfi Nicolai о. с. стр. 214; Pray, Annales regum Hungariae, pars V. стр. 289; Vencsics Antal, Összes munkái, II. стр. 302; Bonfinii Rerum Hungaricarum decades quattuor cum dimidia, Hanoviae 1606 стр. 932; Thiri József, Török történetiőrök, II kötet (1621—1666), Budapest 1896 стр. 97. Заробљеног Павла Делију хтеде Терек откупити за хиљаду златника од турског заповедника Амурата. Хтео је Делију да стави на муке због атентата, који је овај покушао против њега. Међутим Амурат одбије понуду Терезову (о. с. стр. 141).

¹⁰⁰⁾ Извештај убоде Ђорђа Шоваго, 19. новембра 1537. (Hung. за 1537).

Смрћу Бакићевом расуо се и остатак војске хришћанске. Једини још гроф Лодрон остаде, да се бори с непријатељем, док и он смртно рањен у боју не допаде ропства турског. Војници се разбегоше куд који, али не познавајући предела и лутајући по њему већина их је опет пала Турцима у руке. Само мален део стиже кући па и ти су били изгладнели, без оружја, без коња, а неки и без хаљина.

X. ОД ПОГИБИЈЕ ПАВЛА БАКИЋА ДО СМРТИ ПОСЛЕДЊИХ ЈАКШИЋА.

(1537—1543).

Пораз аустријске војске у осечкој војни дао је нов правац политици Фердинандовој. Прва последица тога пораза је настављање преговора о миру са Запољом. Преговоре ове разбио је Фердинанд крајем јула 1537. дакле пред почетак осечке војне, а у новембру ове године отпочео их је поново. С почетка је било мало изгледа на успех, јер је Фердинанд тражио од Запоље Кошице и друге градове, које су Запољине чете за време примрја од њега отеле, а Запоља не само да на то није хтео пристати, него је још захтевао онај део породичног имања свога, који се налазио на територијуму Фердинандову. После дужег преговарања пође надбискупу Везе за руком, да изглади све противности и да склопи у Великом Вараду 24. фебруара 1538. године у име Фердинандово мир са Запољом. По овом миру припао је Запољи Ердељ и онај део Угарске, који је у тај мах држао у свом поседу и призната му је краљевска титула; Фердинанд је преузео заједно са својим братом царем Карлом обвезу, да ће штитити Запољу од свију непријатеља, али после смрти Запољине има цела Угарска да припадне Фердинанду; ако се Запоља ожени и добије женско дете, Фердинанд га мора васпитати и као краљевску принцезу достојно удати, остане ли после Запоље син, Фердинанд му мора дати сепешко херцештво и оженити га једном кћерком својом. Пред Турцима се мора овај мир прикрити и у први мах објавити једногодишње примирје, док се цар Карло не припреми па да заједнички нападну на Турке и прогнају их потпуно из Угарске.

За време ових преговора настала су мирнија времена и срећеније прилике, те ратничке особине Срба у Угарској изгубише у доба овог затишја дотадању вредност своју. Срби у Запољиној држави претрпеше велик губитак смрћу Марка Јакшића (средином јуна 1537). Син Марков Стефан,¹⁾ умро је још за живота очева те после Марка остаде удовица

¹⁾ За Стефана довађено из једне листине краља Запоље од 1530. године „super fassione pignoratitia Marci Jaxith de Nagylak, qua is onera Stephani filii sui ac Demetrii, Nicolai et Joannis, Petri condam Jaxith, fratris ipsius Marci patruelis, illorum congerationallum in se assumendo“ (N. R. A. Fasc. 1838.).

Полниксена са седам кћери, које се разуудале за мађарске великаше и велик део Јакшићевих добара паде већ тада у туђе руке.³⁾ Од Маркова стричевића Петра остало је три сина: Дмитар, Никола и Јован, сада као једини мушки изданци властеле Јакшића.³⁾

Смрт Марка Јакшића значила је за његову породицу и за Српство под Запољом осетак губитак, али смрт Павла Бакића значила је за преостале Бакиће и за народ српски под Фердинандом много више, значило је праву катастрофу. Велики планови несудбеног деспота српског Павла, енергичан рад његов, интересовање, које је он изазвао код двора аустријског за Србе у Турској, све је то сахрањено с њиме заједно. У српском народу није било више човека, који би бар приближно могао да замени Павла; није било човека слична њему ни по угледу ни по јунаштву, ни по мудрости, ни карактеру, а ни по фанатичној љубави спрам рода свог. За живота Павлова питање Срба у Угарској и Срба у Турској било је сталан предмет расправе на највишем форуму у држави; многа повеља, коју је издао краљ Фердинанд и многа седница, коју је одржао дворски савет његов, односила се на српски народ. После смрти Павлове редак је спомен о народу српском у држави Фердинандовој, а о Србима у Турској није у опште нико водио рачуна. Сам Павле није имао мушке деце, а два брата његова, Петар и Михајло, нису били људи широких погледа ни великих планова, него су цело делање и сву снагу усредсредили у заштитивање породичног имања свога.

Њихову имању је међутим одиста загрозила велика опасност. Краљу Фердинанду је после пораза војске аустријске у Славонији било јасно, да ће сад Валентин Терек добити одрешене руке, те да би бар у неколико заклонио пограничне градове, пошље 20. октобра по тридесет коњаника Петру Бакићу у Ђур и Сомбатхел и поучи га, како да се држи у случају напада непријатељског.⁴⁾ Да је ова потпора заиста била нужна, доказују два писма Михајила Бакића, управљена из Филештска 20. и из Сомбатхела 22. новембра краљу Фердинанду.

³⁾ A nagylaki uradalom története, írta Borovszky Samu, Budapest 1900. стр. 22—24.

⁴⁾ Најзначајни од ова три брата, Јован, учио је универзитет у Лајпцигу (Ст. Станојевић, Нешто о Јакшићима, Београд 1902. стр. 6.). Сачувано је спомен и о допису Јованову у Беч у сирху студија. 24. октобра 1537. издан је од краља Фердинанда *salvus conductus* за Јована, његове садругове и пратљоце. У истој писме „Ferdinandus etc. Recognoscimus tenore presencium, quod nos Nicolaum, Cosmam, Gabrielem de Brodericis, scholasticos et eorum praeceptorem, simul et Joannem Jaxith eiusque pedagogum de nostro pleno et amplissimo salvo conductu veniendi huc Viennam... assecutivimus... sub verbo nostro regio fideque publica, quam eius per has nostras damus et promittimus, quandocunque post harum emanationem illis placuerit, cum suppellectili et rebus sibi necessariis huc ad gymnasium nostrum vienensem discendi causa se libere et absque omni impedimento conferre possint et valeant...“ (HUNG. aa 1537.).

⁴⁾ Ibidem.

Михајило се спасао из покоља у Славонији, али се није више враћао у аустријску службу него је одмах похитао кући, да са братом својим Петром преузме управу породичног имања. У споменутом писму тужи се Михајило на Терека, да без престанка наноси штете њему и брату његовом и моли с тога Фердинанда, да наложи мађарским присталицама својим, нека нападу Терека и спрече даљу отимачину његову.⁴⁾ Ову молбу своју понови 1. децембра,⁵⁾ те најзад покрене краља Фердинанда, да изда заповест Јовану Хофману и Алекси Турзо-у, нека се споразуму у ствари издржавања и плаћања најамничких чета браће Бакића. Међутим је и по другим крајевима државним било тако несређено стање да су заповести краљеве слабо користиле.⁶⁾ Нивоља нагони присталице Фердинандове, које су биле у непосредном суседству Терекову и које је такође Терек нападао, да склопе савез међу собом и да заједнички ударе на Терека. У овај савез уђу бискуп веспримски Мартин, властелин Фрања Каполнаји и браћа Бакићи.

Док је савезничка војска нападала посед Тереков, упути се око 20. децембра Михајило Бакић у Беч да посвршава разне послове своје па између осталог и да интервенира за Србе из Турске, који се обратише на њега ради преласка на страну аустријску. То су без сумње они Срби, који су се пред осечку војну јако ангажовали за акцију Павла Бакића те им је живот у Турској био угрожен.⁸⁾ Боравак Михајилов

⁴⁾ Ibid.

⁵⁾ У писму описује Михајило акцију Валентинову, која је окупирао већ неколико година, а те „*rursus et de nouo taxam ad eos imposuisse, quam si restituere nollent, minatur ipsis morte et incendio, per villas autem, que ad fortalicia sua propinque sunt, iam exegissent . . .*“ (Ibidem).

⁶⁾ Алекса Турзо одговори 8. децембра краљу овим писмом: „*Dixerit ad me Michael Bakyth literas et mandatum maiestatis vestre, que admonet me eorum, que de solucione horum duorum Bakyth magnificus dominus Joannes Hoffman mecum tractasset, simul etiam iniungit, vt ultra omnem ampliorem moram de interencione solucioneque horum curam haberem, quemadmodum essem pollicitus. Serenissime princeps, ea, que in hoc negocio mecum tractata sunt, memoria teneo. Dixi enim et domino Joanni Hoffman et per reuerendissimum dominum transilvaniensem maiestati vestre nunciaui, ita me solucionis horum Bakyth curam habere posse, si exactionem dice comitatus castriferrei Ludouicus Pekry et ad eum pertinentes nos molestarent nec impedirent. Hortatus interim fueram, Michaellem Bakyth, vt vnacum fratre suo paratus esse seque recensendos cum omni apparatu exhiberent atque ad prestanda seruicia accingerentur. Hoc etenim pacto antequam ex comitatu illo castriferrei aliquid exigeretur, poluisset haberi sustentacio eorum ex illis locis, vbi Valentini Therek equites grassantur et fideles maiestatis vestre exactionibus exhauriunt*“ (ibidem).

⁸⁾ На Беча ишло Михајло 29. децембра 1537. писмо Фердинанду, који се налазио у Прагу и у писму замоли „*vt vestra sacratissima maiestas Innata sua clemencia ne nos deserat, imo dignetur iam nostri memor esse omnemque clemenciam suam erga nos ostendere, humillime supplico, nos enim vt et coram reuelli, excepto summo opifice nullum alium nobis propicium preter ipsam tenemus prout et obligamur et tenemur. Ipsa autem vtcumque nos tractet, in ipsius benignissima dignitate stat siue huc vel illuc nos locet, si tamen nos non deseruerit (qua in re nil dubitamus) ac in honore non diminuerit, perpetui eiusdem seruitores sumus, parati ad omnia, quauitercunque autem nobiscum agat in propria*

у Бечу у вези је и са новом опасношћу, која је запретила. Браћу Бакиће су мрзили и нападали не само великаши, који су били под Запољом као Валентин Терек и други, него су они били изложени мржњи и прогону и од стране оних великаша мађарских, који су били у служби краља Фердинанда. Мрзили су Павла, што је, и ако Србин и досељеник, био не само у Угарској него и изван ње чувен са свога јунаштва и богатства, те су настојали, да му сваком приликом нашкоде. Нарочито се у мржњи спрам Бакића истицао ђурски бискуп Илочки, који није могао да подноси, што они управљају градом Ђуром и збирају приходе са градског имања.

Мађарски великаши покренуше још за живота Павлова отворену хајку против породице Бакићеве; сазвахе и једну скупштину, у којој закључе, да путем државног сабора одузму од Бакића град Ђур и још нека имања. Међутим за живота Павлова не могоше великаши да придобију краља ни на какав корак против њега, али кад Павле погину, наговорише великаши краља, да узме град Ђур од Петра и Михајила Бакића. Краљ покуша, да пријатељским речима наговори Михајила на уступање Ђура, но овај не хтеде о том ни да чује. С тога бискуп Илочки, који је био у интимном пријатељству с краљем, предложи, да Бакиће силом принуде на уступање Ђура⁹⁾. Заман је Михајило у писму од 11. јануара 1538. молио Рогендорфа, да се заузме за њега и брата његова Петра, заман је истог дана у другом писму

persona semper vestre sacratissime maiestati instar domini condam fratris nostri ac aliorum ciam fratrum nostrorum, qui in fide vestre sacratissime maiestati spiritum emisere, seruien.us. Si autem prouisionem vestre sacratissime maiestati non habuerimus, ipsamet nouit. Vnde autem solucionem nobis fieri commonstrat, a domino scilicet locumtenente suo huius regni Hungarie, responsum eius iam vestra maiestas nouit. Eramus autem apud eum et dominus Petrus, frater meus ac post eum in hoc itinere, ordo enim ille, quem vestra sacratissima maiestas ad eum negocium obtulerat, nequaquam adfuisse. Supplico igitur vestre sacratissime maiestati rursus humillime, ne rem nostram ad chamberam hungaricam differat, nil enim boni nos ex ea sentimus nec speramus. Ceterum qualiter et tempore domini condam fratris nostri erant nonnulli obtemperantes vestre sacratissime maiestati rumoribus iustis ipsam seruantes, presertim autem Rasciani et nunc simili modo studentes vestre sacratissime maiestati gratum obsequium prestare. inuenerant me, volentes cognoscere, vtrum in persona vestre sacratissime maiestatis assecurarem eos aut non. Supplico igitur vestre sacratissime maiestati et in hoc humillime, nos enim omnibus modis et viis vestre sacratissime maiestatis gratum seruium exhibere vellemus iuxta posse nostrum, edocentes nos, ad que eos assecurare debeamus. Si enim confidentes habuerint, ut michi exponunt, vsque ad trecentos sessionatos homines sub alam vestre sacratissime maiestatis venient instructi, tempore vi naualis vestre sacratissime maiestati seruire, cum quibus, vti et antea, ita et nunc seruire vestre sacratissime maiestati totis nervis conabimur" (Ibidem).

⁹⁾ У једном писму, управљеном на краља, вели бискуп Илочки: „Michael Bakytli bonis verbis induci nunquam poterit ad restitutionem ecclesie nisi illi maiestas vestra serio mandauerint. Supplico maiestati vestre, dignetur iam tandem ecclesiam cum eiusdem subditis oppressis ab manibus prophanis liberare cogereque illum ad restitutionem, quod si alias condiciones acceptare non vult, tota ea summa, quam dicit impendisse ad Jaurinum, inscribatur ad Sabariam" (Hung. aa 1537).

преклињао краља, да не чини неправду браћи Павла Бакића, који је, као веран присталица краљев, изгубио живот свој. Краљ је хтео своје пријатељу Фрањи Илочком да учини услугу по сваку цену те 25. јануара изда из Прага налог надбископу острогонском, да мирним путем одузме од Петра и Михајила Бакића град Ђур и имање ђурске бискупије и да их преда бискупу Илочком.¹⁰⁾ Кад је Михајило дознао за овај налог, обрати се краљу још једном и изјави, да већма воли пропасти и умрети него да му код њега живог смањује посед. Подсећа краља у писму на верну службу своју, подсећа га на проливену крв и смрт браће своје и моли га, да одустане од своје намере. Но краља није било могуће умекшати. Као одговор на то писмо наложи он 1. марта из Прага Бакићима, да одмах предаду Ђур Фрањи Илочком и забрани им, да у будуће узимају десетину са имања ђурске бискупије.¹¹⁾

Међутим су и на трећој страни имали браћа Бакићи неприлике. Моћни властелин угарски Тома Надажди био је додуше присталица Фердинандов, али је у исти мах стојао у тесној вези и пријатељству са Валентином Тереком. У дуготрајној борби између Бакића и Терека успели су и Бакићи, да освоје поједина имања, села и градиће од Терека и његових присталица, али је неке од ових имања преотео Бакићима Тома Надажди. Бакићи се потуже краљу на поступак Томин, на што Тома одговори 4. марта краљу и оцрни пред њиме оба Бакића подмећући и погинуломе Павлу нечасна дела.¹²⁾ Краљ је и сам видео, да су обеде против Бакића измишљене те се није ни обазирао на њих, но Бакићи дознаше приватним путем за Надаждијево писмо и 26. маја упуте краљу оштар протест против поступка Надаждијева, који се усуђује, да износи ниске клевете о мртвом брату њихову.

Кад је углављен мир између Фердинанда и Запоље дахнуше душом горњи крајеви Угарске, али одношај Тереков спрам његових суседа остао је и даље непромењен. Савезници браћа Бакићи, Фрања Каполнаји и веспримски бискуп Мартин прикупе у марту војску и ударе

¹⁰⁾ Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából, szerkesztették Bunyitay V., Rapaics R. és Karácsonyi J. Harmadik kötet, 1531—1541 Budapest 1903, стр. 225; Hung. за 1538.

¹¹⁾ Egyháztörténelmi emlékek etc. стр. 231.

¹²⁾ Између других ствари писме Надажда, да код Бакића „... nonnulli affines mei etiam nunc capti tenentur et inter alios etiam pauper Stephanus Raykay, consiliarius camere vestre maiestatis, sed accidit mihi cum istis Bakyth, sicut illis, qui verberantur et non permittuntur plorare, sed illi, qui alios verberant, se plorare simulant“. Између осталих штета и неправди, које му починише Бакићи, истиче Надажда нарочито, да у овај мах држе његов град Чокаво. Али најружније су се, вели даље, понаш према њему за време првих сукоба са Тереком. Тада Павле Бакић није имао где да склопи своју фамилију и драгоцености, те му он уступи један свој град. Међутим као на граду за то добротворство хтедоше Бакићи да тај град присвоје себи, али их је Никола Јуришић одговорно од тог ружног дела (Hung. за 1538).

изненада на Терека. Уз пут освоје Шимег, допру до Озоре и Ењинга те притисну и ове градове, али у главном задатку, да нађу и да се побију са самим Терекком, нису успели, јер се Терек у тај мах није налазио на свом поседу него на двору краља Запоље.¹³⁾ Фратар Ђорђе се потужи због ове акције Бакића и другова острогонском надбискупу Павлу Кишвардаји-у и Алекси Турзо-у,¹⁴⁾ али се савезници изговарали, да за време упадаја у Терекков посед нису још дознали били, да је мир склопљен.

И покрај најстрожије наредбе краљеве, издате прошле године Бакићима, у ствари уступања Ђура и покрај поновљене наредбе од 24. априла и 12. маја 1538., не хтедоше ови ипак испустити града из руку својих. Ђурски бискуп као и каптол ђурски нису међутим ни за тренутак мировали него су непрестано поднашали тужбе против Бакића и молбе, да их ослободи већ једном од власти њихове. Краљ их је тешио и саветовао им, да буду сјрпљиви.¹⁵⁾ Да би ово питање

¹³⁾ Фрања Каполнаји извести 11. марта 1538. из Шимега Михајла Бакића (који се у тај мах налазио на двору краљеву), да са Петром Бакићем и бискупом веспримским Мартином непрестано тражи Валентина. Из Шимега извести савезници 17. марта и краља о акцији: „De nostra in Valentinianos atque adeo ipsum Valentinum Therek protectione arbitramur, sacratissimam maiestatem vestram per dominum Michaellem Bakyth, fratrem nostrum, quem ad eandem misimus, sacratissimam maiestatem vestram certorem factam esse. Que autem post discessum predicti Michaelis Bakyth, fratris nostri, accidere hec fere sunt, quod nos et in comitatu symigiensi zaladlensique, quantum per nos fieri potuit, ipsum Andream Bathory ceterosque Valentinianos, Ipse enim in persona profectus est ad suum principem, satis superque attemptavimus, verum cum aliquoties non exiguos copias coegissent, volentes nobiscum dimicare, hilari admodum animo eos semper invasimus, sed ubi vidimus, eos nusquam consistere velle et in suum fortalicium quemquam proripere“, окупив су се даљег нападаја. Из Шимега дође Петар Бакић у Кисек и одатле јави 20. марта брату Михајлу „hesterna die reuersi sumus ex itinere, non lateat autem dominationem vestram bis in Symigium feceramus iter, tercio tandem ad ultra etiam castrum Ozora ad querendum Valentini gentes, nusquam tamen eas in exercitu reperiendum, diuertimus ad seruitores Balthazaris Mwtlnoky, cuius aliquot et prouisoris ac castellani dicti Ozora seruitores et equos adduximus, tandem redieramus ad Enyng castellum, culus portas igne exussimus. Multi autem in eo existentes homines, testudinem quam munitum expugnare nequimus, castellum autem decimummet interfectum relinquimus . . .“ (Ibidem); Fráter György levclézése, Századok az 1878 стр. 217.

¹⁴⁾ У писму свом вели фратер Ђорђе, да су Каполнаји, Бакићи и бискуп Мартин ушли у земљу краља Запоље и одатле су са 21 поседом „omnia pecora abacta omnes denique res in predam conuerse et abducte. non ignobiles etiam homines et mercatores capti et abducti sunt, adeo ut estimacio rerum ablatarum quadraginta millia florenum summam excedat . . .“ (Ibidem).

¹⁵⁾ Фердинауд пише 24. априла каптолу ђурском „Intelleximus non sine animi nostri dolore grauissimas querelas uestras super iniuriis Bakythorum nobis et ecclesie istius indebite et preter modum factis. Vos autem latere nolumus, nos iamdudum in tractatu fuisse. vos e manibus illorum liberandi, proinde a vobis clementer petimus, ut pauillum temporis patientiam habeatis, donec solum negotium pro vestra redemptione concludamus, id quod breui fiet et ita quidem. quod re ipsa sentietis, nos vestras miseras et incommoda ple respexisse“ (Hung. az 1538).

извео на чисто, дозове Фердинанд Михајила Бакића к себи те му понуди новчану одштету за град Ђур, а кад се Михајило врати кући, наложи краљ 14. маја надбискупу острогонском Павлу Кишвардаји-у и Алекси Турзо-у, да воде са Бакићима даље преговоре. Вардаји и Турзо почеше да преговарају са Петром Бакићем но овај прекине преговоре уз изјаву, да ће ових дана ићи заједно с братом поново у Беч, где ће се споразумети у погледу Ђура са самим краљем¹⁶⁾. Ово се доиста и догодило. Бакићи се састадоше са Фердинандом и утаничише одштету, коју ће им краљ дати за уступање Ђура бискупу Ујлакију. Али уступање није ипак ишло тако брзо. Још у неколико маха морао је краљ да понавља свој налог и тек у току октобра ове године извршено је уступање. Тако су Бакићи лишени били најглавнијег града свога.

И ако је насилним одузимањем Ђура нанесена породици Бакића очигледна неправда, ипак је краљ Фердинанд и за време преговора о том одузимању поверавао Бакићима разне задатке, које су они савесно испуњавали. 26. априла наложио им је, да један од њих ступи као капетан у шајкашку службу, над којом је имао врховну управу Јероним Ласки, а 30. јуна наложио је обојици, да помогну Франђи Баћањију при освајању града Солнока од Лонгина Пихајма¹⁷⁾. Међутим и код своје куће имали су Бакићи и осим заплета око Ђура, пуне руке посла. Валентин Терек је упркос склопљеном миру настојао, да се освети Бакићима због недавног пустошења по његовом поседу, те је сваки час наносио штете имању и људима њиховим, услед чега се Фердинанд преко својих посланика тужио код Запоље и позивао га, да казни Терек ради кршења мира¹⁸⁾.

¹⁶⁾ У овој ствари јавља 14. маја Фердинанд надбискупу Кишвардаји-у и Алекси Турзо-у: „Cum alter Bakythonum superioribus aliquot diebus in curia nostra fulset, serio et diligenter per secum tractari fecimus et quia mens et voluntas nostra omnino esset, ut arx et ecclesia jauriensis cum omnibus suis pertinentiis et manibus laicorum excepta, iam tandem reuerendo deuoto fideli nobis dilecto Francisco Wylaky ecclesie illius prelato restitueretur. Dictam arcem et ecclesiam ipsi Bakythones cederent propositis nimie conditionibus, quod eis statim post cessionem bis mille florenos in defalcationem seruitiorum suorum in prompta et parata pecunia daturi essemus et mox deinde de eorum deseruitis debitisque hactenus stipendiis rationem computumque poni faceremus ac elapso vno ano rursus duo millia florenorum eiusdem persoluturi et de residua postea, quod ipsis adhuc deberemus, eos similiter contentos redderemus“, те им наложи, да они даље преговарају. На ово писмо одговори 28. јуна Вардаји „Cum domino Petro Bakyth, vti maiestas vestra commiserat, tractauimus hic dominus locumtenens et ego de remittendo episcopatu jauriensi ad manus domini Francisci Wylaky easque proposuimus conditiones, quas maiestas vestra pro re conficienda illi iusserat, offerri. Respondit ille, aliud nihil quam quod vtiprimum maiestas vestra Viennam venerit, iuxta relationem superioribus diebus per maiestatem vestram Michaeli Bakyth factam, mox ambo fratres ad eandem proficiscuntur et cum ipsa de remissione episcopatus concludent“ (Ibidem).

¹⁷⁾ Ibidem.

¹⁸⁾ Ibid.

У ово доба, средином 1538. године, подигне се султан Сулејман са великом војском на молдавског војводу Петра. Испред ове силе побегне војвода Петар и султан подигне сада на престо молдавски брата Петрова Стефана. На глас о спремању султанову уплаши се јако краљ Запоља, јер се бојао, да ће Турци на њега напасти. С тога се обрати и на краља Фердинанда, молећи од њега, према великоварадском миру, помоћи. Мада је тражио свега 5000 војника, Фердинанд му ни толико није могао да пошаље. Наложено је додуше неким угарским великашима својим, између осталих и Бакићима, који су и у мирно доба морали издржавати 150 коњаника, да притекну Запољи у помоћ¹⁹⁾, али је цела помоћна чета износила тек око 2000 војника. У толико више је Запоља напрегао своју снагу, да достојно дочека султанов нападај. Фратер Ђорђе скупил до 30.000 коњаника и преузе сам врховну управу над њима, а уједно покуша да ублажи султана богатим поклонима, које му је преко нарочитих изасланика послао. Међутим све је ово било непотребно, јер султан није ни намеравао нападати Запољу него се са војском својом вратио из Молдавске кући.

Овај поход турски против војводе Петра показао је, да у озбиљним тренутцима не вреди много великоварадски уговор. Краљ Фердинанд није био у стању да пружи знатнију помоћ Запољи; његов брат цар Карло V. намеравао је, да према обвези својој покрене велику војну против Турака, у којој би узеле учешћа све западне државе европске, али на скоро настадоше баш на самом западу заплети, који потпуно изменуше дотадањи положај, те Карло није могао више ни помишљати на рат за ослобођење Угарске од Турака. Све је то доприносило, да је охладнео одношај између Запоље и Фердинанда и да је великоварадски уговор губио вредност своју. Јаз између краљева постао је још већи, кад се Запоља 2. марта 1539. године оженио са принцезом Изабелом, кћерком пољачкога краља Жигмунда. Фердинанду није ишла у рачун та женидба, јер се бојао Запољина подмлатка.

Мир између Фердинанда и Запоље стишао је полагано размирице Валентина Терека и његових суседа у држави Фердинандовој, те су о акцији браће Бакића и њихових савезника у борби против Терека све ређе вести. Средином 1538. године молили су Бакићи од краља потпору и повластице за становнике свога града Рара и дозволу, да могу пустити у слободу негдашњег кастелана палотанског Владислава Џињешфалваји-а, кога су држали у тамници.²⁰⁾ Везе фамилије Бакића са Србима из Турске нису у овој години потпуно престале, али ове везе нису имале ни из далека онај значај из пређашњих времена.²¹⁾

¹⁹⁾ Ibid.

²⁰⁾ Ibid.

²¹⁾ У извештају, који је послао из Будима г. 1539. један ухода, стоја између другог: „Euer gnaden sol auch wysen, das etliche raczysch minch oder kaluger haben vellen

Миром великоварадским сталожене су само по имену и само моментано прилике у Угарској. У земљи, где је годинама беснио грађански рат и где су сваки дан изнова долазила у сукоб непрободиве противности и супротни интереси, није могло бити трајног мира. За поља међутим није још дуго учествовао у догађајима. Последње дане његова живота загорчао је устанак ердељског магната Стефана Мајлата, који се у друштву са Кендијем и Балашом подигне крајем 1538. против краља свога. Овај појури у Ердељ²¹⁾ и тамо енергичним мерама угуши устанак, али Мајлата, који се затворио у тврди град Фогараш, није могао покорити. Напори, којима се изложио при угушивању устанка, скрхали су сасвим и иначе болешљивог краља Запољу. Стање његово још је погоршавала брига, шта ће бити са државом и фамилијом његовом — краљица Изабела је била у то доба у благословеном стању — кад њега једном нестане са света. Средином 1540. упутио се поново у Ердељ, да разрачуна са Мајлатом и на путу у Сасшебешу, стигне му вест, да је краљица родила сина. Међутим је болест краљева отела већ потпуно маха, те он премину 18. јула, неколико дана

hynauff czum Bakyth Peter czilien, dy hat man hie gefangen vnd inss sloss gefangen gefuert" (Ibid). У идућој години спомињу се у писму Мухајла п Петра Бакића неки коњаници српски, који су дошли к њима „De numero equitum credimus vestram sacram maiestatem a domino Jurissyth iam certiore factam esse, de illis etiam, qui nuper rime ad nos venerunt, equites precipui homines Rasciani, qui si necessarij essent, possent scirentque una nobiscum seruire..." (Hung. an 1539.) 4. маја исте године јавно је Мухајло Бакић краљу Фердинанду „Non dubito quin maiestas vestra cerciora fama ex parte Thwrcarum non habuerit, nuper quidam amicus ex Turcia, quas nouitates michi scripserit, eidem quibus Intellectis, si maiestati vestre visum, quicquam ad ipsas literas respondere videtur homini illi, maiestati vestre suplico velit me certiore in suis literis facere". На ово је одговорио 9. маја Бакићу „die königliche maiestät hette sein schreiben verstannden vnd wisst ime auf des Rätzen anlaungen ditzmals khalnen algenntlichen beschaid zu geben, allain das er ime bessten fueg vnd vertosstung aufhalt vnd mit ime hanndt, guet khundschaft des Turgkhen furnemben vnd thuns halber zu geben, derhalben ime dem Rätzen dann von irer khöniglichen maiestät ain gutte vorkherung erfolgen vnd vberschigkht werden soll". У писму тога Србина из Турске стоји између другог: „Cesar nunc talem annuenciam fecit Rascianis et ego exportant illam a cesare, quod contra consuetudinem priorem ab vna porta duntaxat florenum vnum persoluant". Из тога изводи, да су Турци застрашени и у невољи те мисли, да би сада ваљало на њих ударити. 6. јуна идуће године управља је краљица Ана, супруга краља Фердинанда, Петру Бакићу писмо са овим садржајем: „Intelleximus fidedigne, accessisse ad te ex Nandoralba Rascianum quendam cum litesis quibusdam, ad serenissimum principem dominum et conthoralem nostrum dilectissimum transmittendis, quod si ita se habet, hortamur te gratiose, vti eas confestim huc mittas dirigasque. Nostrorum in eo omnimodam exequuturus voluntatem. Datum Viennae, die 6. iunii 1540." (Ibidem).

²¹⁾ Запоља је у ово време много полагао на Србе. Клемент Рега пише из Токаја 11. септембра 1539. Гашпару Средију између других ствари: „... quod vbi Vrbanus Batthyany a Wienna redisset, Joannes rex suis Rascianis ac alijs suis serultoribus pannum ac pecunias misit atque distribuit, rescripsitque illis, si quando secundarias suas literas acceperint, cum omni apparatu parati sunt atque iter capere valeant..." (Ibidem).

после радосне вести о рођењу сина. Тело му је пренесено у Стони Београд и тамо сахрањено.²³⁾

Пред смрт своју именовао је Запоља за тудоре нејаком сину своме, који доби на крштењу име Јован Жигмунд, фратра Ђорђа и рођака свог Петра Петровића. Њима повери, да у друштву са краљицом, а под покровитељством султановим, сачувају државу и предаду је новорођеном краљевићу, кад исти постане пунољетан. Овим чином Запољиним пољуљан је из темеља великоварадски мир. Фердинад се, не слутећи ништа о овим одредбама Запољиним, пожurio из Немачке кући, чим је чуо за болест његову, да у случају смрти краљеве за поседне према великоварадском уговору државу његову. Добивши вест, да је Запоља преминуо, упуту краљ Фердинанд 14. августа 1540. позив на Петра Петровића, Николу Паточија, Телегдија, Баторија, Кендија, Петра Овчаревића,²⁴⁾ властелина шољмошког и на остале великаше у Запољиној држави, да му се покоре, уверавајући их о својој наклоности.²⁵⁾ Али набрзо увиди Фердинанд, да извршење великоварадског уговора није тако једноставна ствар и да ће услед њега неминовно доћи до сукоба и са Турцима. Стога повери 12. септембра Петру Бакићу управу над уходама и наложи му да прати пажљиво кретање Турака.²⁶⁾ Идућег месеца сазове у Винернајштат све главније присталице своје из Угарске, међу њима и Петра Бакића, да се договоре, на који начин да прибаве вредност великоварадском миру.²⁷⁾ Било је и крајње време, да се подзму озбиљније мере, јер су противници тога мира, а на челу им фратер Ђорђе, развили живу акцију, да осујете извршење његово. Фратер испослује пре свега код султана признање Јована Жигмунда за наследника Запољина у краљевском достојанству, а затим даде на Ракошком Пољу прогласити Жигмунда

²³⁾ Пренос тела су уз велику војничку пратњу сировели Петровић, фратер Ђорђе и Терек и одмах после сахране поседне Петровић будимску тврђаву са 1000 српских војника својих (Verancsics, Összes munkái, III. kötet, стр. 45.).

²⁴⁾ Овчаревића у ово доба убрајају међу најодличније великаше. Брацкић вели за њега „Petrus Ouchiareum Rascianum, unum ex duobus militum, insignem virum in re bellica“ (о. с. I. kötet, стр. 15.).

²⁵⁾ Hung. за 1540: Izabella királyné 1519–1553., irta dr. Veress Endre, Budapest 1901. стр. 89.

²⁶⁾ У дипломи, коју је овом приликом издао краљ Петру Бакићу, стоји: „Quum presentis temporis status rerumque conditio ita exponere videtur et quid moliantur, nunc potissimum mortuo Joanne, Turcarum prefecti, quove conatus suos destinatos habeant, ex omni parte indagandi curemus, quare cum ignoremus, te pro ceteris nobis posse in explorandis Turcharum machinationibus istis in locis fidelem operam prestare, presertim cum Rascianorum et magnam notitiam et consuetudinem etiam non vulgarem habeas, fidelitati tue harum serie committimus ac volumus, ut pro industria solertiaque tua per tuos vel quoscunque ad hoc idoneos aptosque esse posse censeas, explorandi onus in te suscipias...“ (Hung. за 1540.).

²⁷⁾ Izabella királyné etc., стр. 98.

за краља угарског. Видећи, да путем преговора неће моћи довести под своју власт Запољин део Угарске, одлучи Фердинанд, да учини то силом. У мају 1541. пошље велику војску под заповедништвом Вилхелма Рогендорфа, да заузме Будим. Рогендорф с почетка постигне извесне успехе, те је већ изгледало, да ће преваром заузети и саму будимску тврђаву, у којој је био фратер Ђорђе са краљицом Изабелом и сином њеним, али долазак турске војске и пораз Рогендорфа при прелазу преко Дунава осујети читав план.

Покушај Фердинандов, да силом заузме Будим, донео је сасвим противан резултат. Кратко време после пораза аустријске војске стиже под Будим сам султан Сулејман са главном војском својом и узме 29. августа преваром тврђаву будимску, изговарајући се, да ће чувати и штитити град док краљ Јован Жигмунд не буде пунолетан, а онда ће му га уступити.⁸⁹⁾ До тог времена одреди као пребивалиште краљици Изабели Ердељ и градове и жупаније у околини ердељској. Под утиском ових неуспеха и удара, који задесише хришћанску ствар у Угарској, поведе Фердинанд при крају 1541. године нове преговоре са краљицом Изабелом и фратром Ђорђем, који су сада постали помирљивији и склонили споразуму. На састанку у Ђалу водили се ови преговори и 29. децембра дође до споразума на темељу одредаба великоварадског мира. Фердинанд је наиме обећао, да ће краљици Изабели у накнаду за њену државу дати сепешко херцештво и плаћати јој годишње 12.000 форината, а Јована Жигмунда да ће оженити са једном кћерком својом.

Нови покушај Фердинандов, да оружјем отме Будим од Турака, заврши се поразом његове војске. Према закључку угарског државног сабора подигао је био Фердинанд преко 60.000 војника, али им је за заповедника поставио неспособног пограничног грофа бранденбуршког Јоакима, који октобра 1542. упропасти поверене чете своје.

После овог пораза преостао је Фердинанду једини пут, да настави преговоре са краљицом Изабелом и њеним људима. Списи о тим преговорима бацају светлости и на стање Срба у држави Запољиној. У то доба пада и један важан догађај за тамошње Српство, изумирање мушке лозе Јакшића. После Марка Јакшића остала су, као што је раније споменуто, још три мушка члана ове породице, синови Петра Јакшића, по имену Дмитар, Никола и Јован. Њих нестаје са света набрзо једног за другим и већ почетком 1543. године отимају се разни великаши о имање Јакшића, јер је, као што стоји изречито у повељама, изумрло мушко колено њихово.⁹⁰⁾ На животу су још

⁸⁹⁾ Султан затражи од краљице, да пошље сина њеног и њему у табор и док су се Јован Подманицки, Петар Маркош и Никола Цреповић бавили са дететом у султанову табору, поседну Турци тврђаву будимску (Verancsics, о. с. II. стр. 62).

⁹⁰⁾ Први спомен о изумирању Јакшића налазимо у писму Ане Иштванфи, удовице Николе Маћедонца, управљеном краљу из Пожува 27. фебруара 1543. У

остали као главнији великаши српског порекла Петар Петровић⁹⁰⁾ и Петар Овчаревић, а покрај њих се све јаче истиче војвода Никола Цреповић. Приликом преговора Фердинандових са краљицом Изабелом заузима се Петровић најживље за Србе, чија је важност по државу Запољину, особито у бурним временима, била неоспорна⁹¹⁾. Али се

после велик „per defectum seminis dominorum quondam Jaxyth non exigua bona sunt in maiestatem vestram deuoluta“ на молбу краља, да Србима даде Јакшићева добра, а њој да уступи породична имања Н. Маџешица Перјамом и Крашо-Северни. Идућег дана са питањем Јакшићевих добара бавио се угарски дворски савет. У једном списку „Supplicatio de diversis negotiis domini locumtenentis ceterorumque consiliariorum ex Posonio data“ стоји између другог: „De bonis quondam Jaksyth scripsimus his diebus ad regiam maiestatem, nostro iudicio posse maiestatem suam recompensam facere domino Petro Bakyth pro castris Lak et Sabarya, quibus iure decidit, dignus est enim pro suis et fratris meritis, cuius a maiestate sua imprimis ratio habentur . . .“ Међутим краљ већ 3. марта одговори на горње писмо дворских саветника „Super prouisione ad Themeswar facienda nec non de bonis quondam Jaksyth primo quoque tempore deliberabimus, id quod nobis consultius esse videbitur“ (Hung. аа 1543).

⁹⁰⁾ За Петра Петровића најје поуздано, да ли је Србин или Хрват. Многи мађарски историчари га називају Србином; његове чете су већином састављене од српских војника, његов је утепај на Србе јошви, те сам га с тога и убројао међу српске великаше, мада имаде и писца, који га Хрватом називају. Тако на пр. у делу Joannis Michaelis Bruti Hungaricarum rerum liber III на стр. 371. пише „prefectus Petrus Petrovitijs, genere Croata.“

⁹¹⁾ У једном рукопису о преговорима Петра Петровића са изаслаником Фердинандовим Гашпаром Срединем на годишње 1543. стоји: Postquam valedixissem regine in eodem oppido Gyaly venimus ad colloquium cum Petro Pethrouyt, qui mihi ita locutus est, ego sum daturus arcem Themesvar ad manus regine mee quandocunque mihi mandauerit, faciat quoduelit, nolo aliquid pro meis seruicils exigere, nolem causa esse perditionis illius arcis. Maiestas regia curet sufficientem hominem ad temesense officium eligere, qui sciat cum Industria seruire sue maiestati et regno, qui poterit multum, et in magnis seruire, si idoneus et diligens illi arci preficietur. Habeat imprimis regia maiestas curam de Rascianis, quia sine seruicio illorum in defensione regni Hungarie esse non poterit, parua mercede poterunt eos conducere, qui multa seruire poterunt, possunt in districtu themesiensis et locis propinqualibus equites Rasciani supra duo milia inueniri, pedites vero circiter ad mille quingenti. Imprimis necessarium est, ut vel regia maiestas vel sacra catolica cesarea maiestas scribat ipsis Rascianis literas statim assecurandi illo de his quatuor infrascriptis negotiis, primum, quod unusquisque secundum suam condicionem solutionem habiturus erit a suis maiestatibus; secundum, quod assecurentur omnes per maiestates suas de dominationibus regis Joannis ipsi factis; tertium, quod unicuique in terra hungarica dature sunt maiestates sue loca adhibenda, si eos ex propriis sedibus quoquo modo migrare oportuerit, propter seruicia maiestatum suarum; quartum, quod recuperato regno Raschle unicuique secundum suam conditionem suas antiquas hereditates seu loca illarum, si que instaurare noluerint, nouis colonis graciose reddite sunt. Item ultra hec quatuor quintum sue maiestates addere non negligant propter publicum bonum, videlicet, quod maiestates sue dature sunt ipsis suo tempore despotum, quem ipsi voluerint, his scriptis mirum Immodum illi ad seruicia maiestatum suarum allicientur, sunt enim magnanimi, quod honores appetunt. Hec cum Pethrouyth mecum contulisset, sua seruicia maiestati vestre sacre commendauit . . .“ (Hung. аа 1543). У истом рукопису у даљем току пише „Ex bonis condam dominorum Jaksyth poterint Rascianis facere bonam prouisionem. liberando ex illorum manibus bona nobilium nonnullorum, quorum uiolenter ipsi possident . . .“ И краљица Изабела је водила и приликом ових преговора

Срби и директно обраћали краљу Фердинанду и водили с њиме преговоре⁸⁹). Једна група Срба, поименице Петар Божић, Радојица Радић, Никола Цреповић, Петар Врачић, Стефан Сабо, војвода Милола, Петар Херлић, Иван Дејак, Ђорђе Плинић и други састадоше се у Ходошу 1. септембра 1542. и ту закључише, да пошљу Петра Божића краљу Фердинанду, који ће у име њихово изнети жеље и потребе оног дела народа српског, што се налази у држави Запољиној⁹⁰).

брату о Србима. Јављајући Фердинанду, да ће му Петровић на њену жељу предати Темешвар вели „sed molestas sua ad officium illum themesiense eligat idoncum hominem, qui sciat loco et tempore, Hungaros cum Rascianis concordare et in obediencia tenere, quod talem hominem sua molestas expediat ad me cum omni informacione in secreto cito pecunils, quibus ille possit pro presenti statu rerum conducere Rascianos ad seruicia molestatis sue, plus enim nunc ille homo, qui habebit officium themesiense, expedire poterit cum decem millibus florenis, quam postea cum quadraginta millibus et in hoc themensi sua molestas habeat magnam prouisionem, comes enim themesiensis poterit multa regno et molestati sue seruire, si eum dignitate et autoritate se gesserit in officio illo . . .“ (Hung. aa 1543). На истом времену налазимо и овај списак: „Si littere et mandata regie molestatis domini nostri clementissimi prius perueniant ad dominos et comitatus ultra Tibiscum seu Ticiam existentes, quod littere reginalis molestatis vidue uel si interim non erunt coacti per fratrem Georgium seruitores molestatis vestre, qui nunc sunt inauthorati, auxilio domini Bathori, subsidia de illis comitatibus (preter themesiensem et orodiensem, qui in confinilis et in medio Rascianorum sunt constricti) prouenientia absque dubio si non omnino, magna ex parte certe exigere poterunt“. На тога доба имамо једну вест о расположењу Срба у другим крајевима. Иван Пастор је год. 1543. поднео краљу списак: „Informatio Joannis Pastor de Zagabria pro parte regni Sclauonie etc.“ и говорећи о Србима пише „ . . . sunt multi ex Rascianis vel Seruians, qui desiderant molestati vestre seruire“ (Ibid).

⁸⁹) Непосредни повод овим директним преговорима дала је акција Алексе Турео-и, који се обратио на Србе и позвао их, да ступе у службу краља Фердинанда. Долазак српског изасланика пропраћа Турео писмом на Острогону, датираним 13. септембра 1542., којим јавља краљу: „Circa incipium exacti veris miseram ad Rascianos, qui in partibus ad Themeswar vicinis agunt, ut eos pellicerem ad obedienciam et seruicia molestatis vestri. Distulerant tum responsum, forte propterea, quod non arbitrentur vias vires futuras, quibus molestas vestra dicionem suam recuperaret. Nunc mittunt hunc hominem, nuncium suum, ad molestatem vestram, per quem cognoscet illorum postulata, ea vero sunt eiusmodi, ut cum preiudicio et detrimento multorum dominorum et nobillium sint coniuncta, eorum inquam in quorum bona Rasciani isti condescenderunt aut quorum bona condam Joannes rex istis habenda permisit. Quavis rebus integris nihil horum esset istis concedendum, tamen videtur mihi, ut molestas vestra placido responso hunc remittat, annuatque ad tempus istorum voto, ne se durius responsum fuerit, reallant et ad Turcam conuertantur, qui facili illis prima fronte omnia offerre non grauabitur et alloqui non puto adempcionem illorum istis intentandam, que nondum ita recuperauimus, ut adimere liceat. Suo tempore molestas vestra sacra poterit rectificare ita, ubi res suas in illis partibus solidius firmauerit“ (Hung. aa 1542).

⁹⁰) Пропратно писмо, дато Божићу, гласи: „Serenissime princeps et domine clementissime ac benignissime. Post fidelissimam seruitorum nostrorum perpetuam commendacionem. Nunc misimus e medio nostri unanimiter hunc fratrem nostrum egregium Petrum Bossyг erga vestram serenissimam molestatem pro negociis arduissimis suplicantes, quare unanimiter supplicamus videlicet serenissime molestati, supplicationem ipsius nomine nostro exaudire dignetur cuique fidem adhibere dignetur relacionemque omnem graciosissimam expectamus et seruicium fideli perpetue commendamus tanquam domino nostro clementissimo.

И у фамилији Бакићевој догодило се више промена. Михајила нестаје са света између јануара и маја 1540. и у списима се од сада спомиње само Петар Бакић и снаха његова Теодора, удовица Павла Бакића. Још пре смрти Михајилове морали су Бакићи да поднесу неколико нових неправди од стране угарских великаша. Тако из писма Михајилова од 4. маја 1539. видимо, да је Фердинанд по наговору својих мађарских саветника одузео Бакићима приход од града Сомбатхеља и дао га Фрањи Баћањију те Михајило у тону пуном огорчења поручује краљу, да му узме и град, кад је одузео приходе градске⁴⁴). Жеља мађарских великаша, да оцепе поједина места од још увек големог имања Бакићевог не престаје ни доцније. Осим других оваких случајева сачувало је из године 1543. много листина, у којима се расправља о захтеву Ђорђа Хедерварија, да му се врате добра, која су негда припадала његовој фамилији, па их је краљ Фердинанд 1529. уступио Павлу Бакићу⁴⁵). Но крај свију ових непријатеља, који оцепише знатан део иметка, дошао је Петар у посед и једног новог града, који је од сада узео за стално седиште своје фамилије. Ово је град Холић на граници моравској, кога је Петар добио, кад се по други

Datum de Hodosd per festum egldi anno domini 1542. Et vestre serenissime maiestati fideles capitanei Raclanorum Radyt Radoza, Nicolaus Chrepwyt, Petrus Wrachylyth, Stephanus Szabo, Milola wayda, Petrus Herlyg, Iwan Deyak, Georgius Plynchyth ac vniuersi Rasciani ad partes inferiores seruitores perpetuales fideles" (Ibidem).

⁴⁴) Hung. za 1539. Исте године тражио је други властелин Emericus Zambo „... uti possessiones suas iustas et legitimas, videlicet Ryssfalwa, Hegsfalw, Mysefalwa, Erdewhath, Zenthandras, quas condam Paulus Bakyth ad castellum Beer vocatum et per eum occupatum, occupauerat et modo ipsius fratres manibus Francisci Kopolnay, possidendas, consignerunt, sibi restitui facere dignetur". Из једне молбе Гргура Борнемисе, управљеног на краља 1543., види се, да се Петар Бакић светио суседним мађарским великешима, где му се год дала годна прилика. У тој молби пише Борнемиса: „Ceterum Petrus Bakyth similiter quodam motu suam se in domum meam allodialem irruens, uniuersa pecora mea manu violenti fecerat abigere..." (Ibidem). На сабору државном, одржаном 1542, настојали су сталени угарски, да ублаже неправду, која је Бакићима нанесена те донесу у § 48. закључак, да се Петру Бакићу, удовици Павла Бакића и њиховој деци има дати накнада за одузети град Сомбатхељ. (Dr. Kolosvári Sándor és Dr. Óvári Kelemen, Magyar törvénytár. 1526.—1608. évi törvénygyűjtemény, Budapest 1899. стр. 103.).

⁴⁵) Hung. за 1543. Међу овим списима налази се и опис штете, коју су на поседу Asswan починили „Rasciani, seruitores ipsius Petri Bakygh, in predicto oppido Raro commorantes, videlicet Matheus Radycz, Amhot, Jacobus Cygan, Stephanus Chepely, Petrus Balogh, Michael Nagh, Stephanus Istholya, Joannes Szylyk, Gregorius Kaloger, Jowan Pop, Demetrius Radowych, Georgius Kysdy, Joannes Mezaros, Stephanus Zabo. Joannes Kerthez, Georgius Borbel, Joannes Kalmar, Stephanus Literatus, Nicolaus Zabo". Исти су починили на споменутом поседу штету у износу од преко 500 форинти. Непрестани покушаји, да од Бакића одузму и отму иметак, изазвали су напоследку и код неких мађарских великаша реакцију. Алекса Турчо се у више маха за Бакиће заувао. Тако у писму свом Фердинанду вели 21. јула 1538. „Dignetur horum Bakitorum gratiosam habere curam maxime ob mortem quondam domini Pauli". Касније, 11. фебруара 1543. пише Michael de Merc Фердинанду и саветује му, да не дара и не одузима имање

пут женио са удовицом Гашпара Цобора. Прва жена Петрова била је Ана Пилишбергер, а ова друга Урсула Шаркањ.

На војни поход Фердинандове војске под Јоакимом Бранденбушким одговорио је султан Сулејман тек идуће године. Дошао је са великом војском лично у Угарску и за кратко време освоји градове Шиклош, Валпово, Чазму, Печуј, Острогон, Тату, Стони Београд и цео предео, у коме леже та места. Освојивши Стони Београд почну Турци да пљачкају по околини, на што бан хрватски Никола Шубић Зрински скупиле војску, здружи се са Петром Бакићем, Андријом Баторијем и Павлом Раткајем те заједнички нападну Турке пљачкаше и до ноге их порази⁸⁶).

од Петра Бакића „quia frater suus in servitibus maiestatis vestre sacratissime vitam suam et ceteros suos amisit et quia transfuga a Thureis fuit, ut et alii exemplo gratie maiestati vestre moti, a iugo thureico ad fidelitatem sacre maiestatis vestre se conferre studeant“. Чак се и Надажди 24. фебруара 1543. заузео за Петра код краља наводећи ове разлоге „vestra maiestas illi aliunde prouidebit, quamvis ob multos respectus meretur iste Bakyt gratiam vestre sacratissime maiestatis, mors suorum fratrum, effusio sanguinis sui in servitibus vestre sacre maiestatis, sed ut nunc omittam, si unquam vestra sacra maiestas indiguit natione rasciana, nunc maxime indiget, nunc deberet vestra sacra maiestas et aliis ad transfugiendum exemplum dare, quam et veteranos transfugos, ut est Bakyt, opprimere permittere“. Под утједајем ових саветника изда краљ 3. марта исте године налог угарској влади, у коме наводи другог стоја „Volumus autem omnino, ut Petrum Bakyth ratione inscriptionis nostre super castris Lak et Sabarya nullo modo opprimi permittatis“ (Hung. aa 1543.).

⁸⁶) Pray Georgius, Annales regum Hungariae, pars V, стр. 386.

XI.

ОД СМРТИ ПОСЛЕДЊИХ ЈАКШИЋА ДО СМРТИ ПЕТРА БАКИЋА.

(1543—1552).

Што су Турци дубље продирали у Угарску те тиме северозападну границу своје државе јаче одмицали од средишта српског живља, то су постајали све слабији знаци живота и кретања у српском народу. У Фердинандовом делу Угарске, који су чете султанове непрестано крњиле и сужавале, бивало је сваким даном све мање Срба. Потискивање Бакића са њихова поседа на левој обали Дунава и преселење њихово у град Холић,¹⁾ одузело је Србима дотадањи центрум, око кога су се негда груписали. Још једино су градови Фердинандови на обали дунавској задржали привлачну снагу за Србе. У њих су се настањивали трговци и шајкаши српски. Дунав је био главни трговачки пут, њиме се брже ишло и лакше се одржавао додир са српским крајевима. Осим тога жива традиција о пређашњим српским шајкашима много је доприносила, да су Срби непрестано попуњавали шајкашке редове у Коморану и осталим подунавским местима.²⁾

¹⁾ О преносу породичног седишта из Бура односно Сомбатхеља у Холић и о значају, на који су Бакићи дошли до Холића има једна вест у повељи Фердинандовој од 17. маја 1554., издаваној турочној жупанији. Тамо стоји, да је после смрти Павлове „memoratus Petrus similiter Bakyth, frater eiusdem, adhuc superueniens, arcem ipsam et oppidum Sabaria cum pertinentibus et decimis eorum prenotatis magnifico olim Francisco de Rewa, comiti comitatus de Thurocz ac locumtenenti palatinali, nec non Michaeli, Joanni, Laurentio et Francisco filiis eiusdem, ratione castri Holych et castelli Sassyn in comitatu nitriensi existentibus et constructorum nec non universarum pertinentiarum eorundem per ipsum Petrum Bakyth a prefato olim Francisco de Rewa sibi et suis ac dicti quondam Pauli Bakyth libris ac heredibus perpetuo iure emptorum in sortem solutionis reimplignasset“ (Orsz. levéltár, Történelmi Emlékek, I. fasc.).

²⁾ И у оним угарским градовима, који се налазили у турским рукама, служили су многи Срби као ратници и то највише као мартолози. Према дефтеру, сачињеном за време од 29. јануара 1549. до 29. јануара 1550. налазимо се у Пешти Јанко Ачотко са 34 Срба мартолоза, Срдаш Лигоршев са 40 Срба, Бура Димитрије са 46 Срба и Тодор Ачотко са 47 српских ратника; у Сонду је било 67 Срба мартолоза, на челу им Павле Вирасић, Вук Димитрије и Вукашин Вујић; у Жамбениу је био Јован Радић са 70 Срба; у Нограду Вук Стојан са 112 мартолоза Срба; у Вацу 39 Срба; у Острогону 451 мартолоз, све Срби, на челу им Павле Гргур. Петар Почко, Вукашин Радошев, Никола Радић, Бура Андрић, Никола Петров, Вукашин Бакша и у

Друкчије је стајало са државом Запољном. После смрти краљеве заузели су Турци додуше Будим, али је доња државна граница, у Банату и Ердељу, остала и после смрти Запољине, као и за живота његова, нетакнута. Та је граница била у непосредној близини српској, она је била тако рећи наслоњена на српски народ и сасвим је разумљиво, да су Срби сваки час прелазили из султанове у Запољину државу и снажили тиме број Запољиних поданика српских. Ово је пресељавање било олакшано добрим односима Запољиним са Турцима, те је, нарочито у Банату, било концентрисано многобројно српско становништво и о расположењу његову морало се при одсудним догађајима водити рачуна.

Ове одсудне догађаје су међутим избегавали и одгађали мисловни фактори у Угарској. Краљ Фердинанд није био у стању ни да спречи освајања султанова године 1543, а камо ли да сам напада и осваја. Крај свега тога, што је уверавао толико пута Мађаре, да ће ослободити целу домовину њихову и што је и сам цар Карло обећао, да ће током 1545. године лично повести војску против Турака, ратови и заплети на другој страни принудили су браћу Хабзбурговце, да напусте план о ослобођењу Угарске и да потраже од султана мир на основу фактичног стања, односно на основу поделе Угарске на три дела. С великим напором и са понижавањем успе Фердинанд тек толико, да по цену од 5000 дуката склопи са Сулејманом примирје на годину и по дана и то од 10. новембра 1545. до 10. маја 1547. Овим примирјем је уједно уређен и одношај Фердинандов спрам Запољине државе, јер је она стојала под заштитом султановом те ни на њу није смео нападати, а да не прекрши уговорено примирје.

Крајње је време било, да Фердинанд добије од Турака одрешене руке, јер је на другој страни претила велика опасност. Цар Карло се заплео у рат против протестаната, те су године 1546. и он и брат му Фердинанд извели сву војску своју на бојна поља по Немачкој. Чак су и угарске чете ратовале. Над једним одељењем аустроугарским управљао је Фрања Њари, а кад се овај разболе и оде кући, преузе заповедништво Петар Бакић. Ово одељење са Бакићем на челу нападне код Милберга на немачког изборног кнеза Јована Фридриха, разбије му војску па зароби и самог кнеза.^{*)} И у другим сукобима са непријатељем учинила је угарска војска цару Карлу драгоцених услуга.

Примирје, које је склопљено са Пруском, донело је Угарској давно жељеног одмора. У мирном и тихом животу, који је сада наступио, пролазили су дани без важних догађаја. Неколико вести нам је са-

Хатавану 44 Србина мартолоза са Огњаном Вукманом на челу (Lászlófalvai dr. Velics Antal, Magyarország török kincstári deŕterek, Második kötet (1540—1639), Budapest 1890. стр. 79—84, 86 и 87).

*) Ghömöri báró Zay Ferencz, Irta Thallóczy Lajos, стр. 44; Istvánffy, о. с. стр. 181.

чувано и из тог доба о Србима. У априлу 1546. скупљала се војска, на челу јој Стефан Добо, Петар Бакић и Фрањо Зај, да по налогу грофа Николе Салма нападне на Јегар, али до нападаја ипак није дошло. У години 1548. имао је Бакић сукоб са градом Кисеком, јер су његови људи из Сомбатхеља изнуђавали порез од становника кисечких,⁴⁾ а кроз целу годину 1549. задаје Петру посла парница, што је поведе против њега Бертолд од Липе, врховни маршал Чешке и то због неке шуме, коју је Бакић по тврдњи маршалевој неправедно присвојио.⁵⁾ Других вести из овог мирног времена није сачувано, осим што чешће пута налазимо име Бакића и других Срба у записима о исплати најамничке и друге плаће и о новачењу војника.⁶⁾ Ови дани тихог живота продужише се и после истека примирја. Краљу Фердинанду пође на име за руком, да уз нова понижења и нове материјалне жртве склопи 10. јуна 1547. са султаном мир на пет година.

⁴⁾ Фердинанд се заузео за грађане кисечке и 16. августа забранио је Бакићу, да их у будуће узнемирује (дворски коморски архив у Бечу, Ungarische Acten).

⁵⁾ Дворски државни архив у Бечу, Hungarica за 1549.

⁶⁾ Из год. 1546. сачуван је један Musterregister, у коме се спомињу међу другима Ratz Diemetter, Ratz Damian, Ratz Janusch, Otscharabit Dicmuter, Ratz Petter, Marckho, Gregorius Ratz, Pribegg Iban, Marckhowitsch Jorg (Ung. Acten). Од особа, којима је дворска комора чинила разну исплате, споменућу: Из год. 1545. „domino Petro Bakyth, ratione decimarum episcopatus jauriensis florenorum 200, Ocharowyth et Demetrio Myhaly in bello vulneratis florenorum 100, Ladislao Zabothe similiter in bello penes regiam maiestatem altera manu amputato flor. 50“ (Hung. за 1545); из год. 1546 „Petro Bakyth in recompensam decimarum bonorum domini Francisci Bathany ab eo iuridice adeptorum singulis annis dandi flor. 200“, затим из 1519. год. „Prouisionem habentibus nazadistis in Sellye et Comaron residentibus, item Rasclanis Ocharowith et Demetrio Erdehegi etc. flor. 2122“ (Ung. Acten). Год. 1549. платила је угарска дворска комора „magnifico domino Petro Bakyth pro decimis bonorum domini Bathany, que sibi cum arce sabariensi inscriptae erant domino episcopo jauriensi remisit, malestas regia singulis annis durante beneplacito suo solui iussit 200 florenorum“ (Коморски архив, Ungarische Gedenkbücher). На истом месту налази се запис од 18. јула 1550, у коме краљ Фердинанд јавља довођустрпској комори, да Петар Бакић ижурује плаћање 15.000 форинта, чи којих се краљ обвезао и 300 форинта, позајмљених покојном надбискупу острогонском. Краљ налаже, да се први дуг исплати у року од пет или шест година, а за други захтева поближу информацију. У погледу оног првог дуга од 15.000 форинта издаје краљ 2. августа 1550. повељу Петру Бакићу (ibidem). За Михајела Овчаренића и Димитрија Михаљича имамо у препису целу резолуцију у ствари исплате годишње пензије. Реаолуција ова гласи: „Ferdinandus etc. Venerabilis et egregii fideles nobis dilecti. Conqueruntur nobis hii fideles nostri egregii Demetrius Mihaly ac Michael Ocharowyth, quod pensionem illam annualem centum florenorum, quam annis superioribus pro fidelibus ipsorum serviciis ex gracia nostra per vos soluendam deputauimus, vos eidem non restituissetis. Pro qua expetenda maximas iam expensas fecissent, cum itaque nobis seruerint et deinceps quoque seruire possint, cuius rei causa nos hanc illis gratiam fecimus, volumus et fidelitati vestre harum serie firmissime committimus et mandamus, aliud habere nolentes, quatenus acceptis presentibus ipsos de illa summa, que nondum est restituta, contentos reddere et deinceps quolibet anno deputationem nouam ipsis factam eis persolvere debeatis et teneamini. Aliud facere nullo modo presumatis. Datum in ciuitate nostra Lythamerycz, vigesima die iunii anno domini millesimo quingentesimo quadragesimo septimo“ (Országos levéltár, Benigne Resolutiones, 1531 usque 1547).

Удовица Запољина краљица Изабела одабра после губитка Будима град Ђулафејервар за престоницу своје државе па је одавде одржавала живу везу са својим оцем, пољачким краљем Жигмундом. Овај ју је непрестано саветовао, да се измири са Фердинандом. Измирењу је био склон и фратер Ђорђе, али је тражио, да Фердинанд најпре испуни обвезе великоварадског уговора, које је на себе примио, јер се фратер бојао преваре од стране Фердинандове. Краљица Изабела није опет веровала ни свемоћном намеснику своме фратру Ђорђу и вечито је ровала у друштву са Петром Петровићем против њега. Тужила се на њега и своме оцу и Фердинанду и султану, али се окретни дипломата умео одржати на свом месту и покрај свих интрига, што се против њега ковале. У жељи, да обезбеди сина Запољина, који му је поверен на старање, отпоче он 1550. изнова преговоре са Фердинандом у смислу великоварадског мира. Чим је Изабела дочекала ове преговоре, одмах их је саопштила Турцима. Султан Сулејман се разгневи на фратра, ферманом једним прогласи га издајником домовине и позове ердељске сталеже, да му фратра жива или мртва изруче. Уједно наложи будимском Казим-паши, да поведе војску у помоћ краљици Изабели. Фратер се извуче и из ове неприлике. На међешком сабору придобије ласкавим речима сталеже, а султана ублажи, пославши му 10.000 форинта пореза. Султан ипак не хтеде више веровати фратру, него пренесе намесничко достојанство са њега на Петра Петровића.⁷⁾

Нови намесник је сматрао за први задатак свој да саломе потпуно моћ фратрову. С војском, којој је на челу стајао, поседне Ђулафејервар, затим нападне и заузме 7. септембра 1550. Мартинуцијев град Алвинц и још неколико градова. После овога подели војску, те један део српских чета даде Николи Цреповићу са задатком, да нападне Чанад, а сам се врати у Ђулафејервар са три хиљаде српских војника. У исто време обећа Турцима градове Бечеј и Бечкерек, ако му брзу помоћ пошаљу.⁸⁾ Никола Цреповић нападне са 8000 српских војника Чанад и притесни га јако. Друге српске чете освојише град Бранчику, али сви ови успеси не збунише Мартинуцију. Жељезном руком држао је управу земље. Да би спасао од опсаде Чанад, чијом је одбраном управљао Гашпар Перушић, пошље Тому Варкоча, који са одабраном војском нападне Цреповића и потуче га. Око 2500 војника Цреповићевих пало је на бојном пољу и око 4000 допаде ропства. Цреповић

⁷⁾ Петровић је настојао, да у овим данима осигура за себе српске чете, те је њима уграђао и чинио поклоне (Verancsics Antal. Összes munkái, közli Szalay László, hetedik kötet, Pest, 1865. стр. 74.).

⁸⁾ Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság története, Irta Böhm Lénárt, Első kötet, Pest, 1867. стр. 206. и 207.: Ghymesl Forgách Ferencz, nagyvárad püspök, Magyar Historiája 1540.—1572., Forgách Simon és István Miklós jegyzéselkül együtt, közli Majer Fidéi стр. 7; Történelmi Társaság 1905. годишну, стр. 94.

умаче из покоља, а Варкоч заузео сада Петровићеве градове Нађлак, Чаљу, Егреш и Оросламош.⁹⁾ За то време фратер прикупи још војске, те са 12 хиљада људи крене се и на Ђулафејервар, где се налазила краљица са сином својим и Петровић са 3000 Срба.¹⁰⁾ Видећи, да је свака даља акција узалудна, напусти краљица даљу борбу те фратер Ђорђе остаде господар ситуације.

Султан је склопио био мир са Фердинандом поглавито с тога, што је имао да ратује на другој страни, против Перзије, па му је тај мир добро долазио. Међутим од како је 1549. године победио Перзију, стављао је непрестано нове захтеве и на Ердељ и на Фердинанда. Оваким поступањем само је упућивао фратра Ђорђа и Фердинанда једно на друго и поспешивао је преговоре њихове. Краљ Фердинанд пошље у Ердељ свога војводу Касталда с војском и именова Андрију Баторија и Тому Надаждија за своје поверенике при склапању коначног уговора са краљицом Изабелом. После дужег колебања потписа краљица 19. јула 1551. уговор, по коме уступа Фердинанду Ердељ и круну светог Стефана, а овај њој плаћа 100.000 форинта у име мираза и 140.000 дуката у име уступљених ердељских градова, сину њеном Јовану Жигмунду поклања за вечна времена херцештва у Шлеској Опелн, Ратибор и Саган и обећава удају своје најмлађе кћерке Јованке за њега. На основу тога уговора уступи Петар Петровић Фердинандовим људима градове Темишвар, Бечеј, Бечкерек, Липово, Шољмош, Лугош и Карансебеш, као и цео големи посед, који је имао у околини темишварској, а као накнаду за све то добије од Фердинанда град Мункач и околна добра.¹¹⁾

Краљица преда на пољани Фелвиначкој 21. јула круну државну и крунидбене знакове Касталду па се са Петровићем упути према Шлеској. Фердинанд именује сада Стефана Лошонција за заповедника темишварског, Андрију Баторија за липовског, Шпањолцу Бернаруду Алдани повери Лугош, а Ђорђу Шередију Карансебеш. Сабор ердељских сталежа, који се у тај мах одржавао у Колошвару, одобрио је промену државне управе и поздравио је Фердинанда као новог владара свога.

Но радост свију оних, који су држали, да ће сада наступити срећнији дани за Угарску, била је прерана. Петровић при поласку из Ердеља обавести султана о промени, која се догодила. Султан одмах баца у тамницу Фердинандовог посланика и наложи румелијском беглербегу Мехмеду Соколовићу, да се са 80.000 ратника и 50 топова крене у Ердељ. Међутим је Фердинанд поставио за намесника свога у Ердељу фратра Ђорђа, јединог човека, који је дорастао овим тешким

⁹⁾ Istvánffy Nicolai, о. с. стр. 195.; Verancsics, о. с. VII. kötet, стр. 116.; Történelmi Tárgy за 1881. стр. 379. и за 1905. стр. 95.

¹⁰⁾ Verancsics, о. с. VII, стр. 121, 131. и 136.

¹¹⁾ Љуб. Стојановић, Стари српски записи и потписи, I. део, стр. 181.

временима, али му није дао одрешене руке. Фратер се хтео у први мах повући од јавног рада, јер је са опскрбом свог штићеника Јована Жигмунда и са присаједињењем Ердеља Фердинандовој држави сматрао завршеним задатак свога живота. Примивши ипак намесничко достојанство прегао је живо, да отклони опасност, која је услед промењених прилика претила од Турака. Осећајући, да се приближују поново бурна времена и знајући, како су знаменита чињеница Срби у таким временима, трудио се, да их што јаче придобије за себе. Још док је водио са Фердинандом преговоре, јавио је истоме 4. марта 1551. да се је споразумео са два врло угледна Србина из Турске, са људима, чији утешај и углед није мањи од угледа, који је негда уживао међу Србима у Турској Павле Бакић. Ова два Србина обећаше фратру, да ће подићи око 60.000 Срба на устанак против Турака, чим буду хришћани дошли са јаком војском у њихов крај.¹³⁾ Па и на оне Србе, који су по налогу Петра Петровића са Цреповићем на челу напали прошле године Чанад и љуто страдали под њим, није фратер заборавио. С њима је у току марта преговарао и они му обећаше, да више нигда неће хришћане изневерити.¹⁴⁾

У то се крене Мехмед паша Соколовић, да силом отме Ердељ

¹³⁾ Károlyi Árpád, Fráter György levelezése, Századok aa 1879. стр. 520. Краљ Фердинанд је врло озбиљно схватио ову вест фратрову. Знајући, како је од велике важности помоћ српских војника и појединих угледних људи у српском народу, ставио је 30. марта 1551. изасланицима својим Томи Надаждију, Андрију Баторију и Жигмунду Херберштајну, који су водили преговоре са фратром, да се распитају потанко о тој двојци угледних Срба и да га обавесте, шта даље да се у тој ствари ради. Ова инструкција Фердинандова, дата посланицима, штампана је у делу: „Historia critica regum Hungariae, stirpis Austriacae, a Stephano Katona, tomulus III, ordine XXIII, Bude, 1798. стр. 21.

¹⁴⁾ О овом навестава 31. марта фратер Ђорђе краља писмом из Ењеда, у коме вели „Rasciani, quibuscum preterita hac estate propterea, quod Thurcis se conlunxissent, veriti, ne quid nunc simile eis a Bubulch et aliis militibus nostris, quos ad omnem occasionem paratos esse vident, accideret, supplicatum ad me miserant, ut eis ignoscerem, promittentes, se a christianis deinceps nuncquam defectores, que propterea maiestati vestre significare volui, ut istorum quoque consensum maiestas vestra intelligeret“. У инструкцији, коју је Фердинанд дао 1. јуна 1551. својим изасланицима у овим преговорима са фратром, наложио је између другог „Insuper sciscitentur commissarii nostri ab eodem episcopo waradiense, qui sit status arcis nostri themesiensis, quae bona ac pertinencia proventusque eiusdem, Idem quis modus gubernationis et prouisionis et quatenus se extendant autoritas comitis themesiensis, quae loca ei sint subiecta, qui teneantur, audire imperium eius, quod salarium ei debetur, quanto numero gentium ad custodiam arcis et defensionem illarum confinium a fidele nobis dilecto magnifico Petro Petrowyth obseruatus sit et quis deinceps obseruandus esse videatur, tam circa dictum castrum, quam circa alia loca vicina videlicet Lugas, Karansebes, Rekas, Zahla, in quibus mixtim Hungari, Rasciani et Valachi habitant. Non dissimilia inquirant de arcibus nostros Lyppa, Solmos, Bechye et Bechkerekew, pro eiusque arcis statu et conditione ac singulariter de Rascianorum libertatibus, seruitutibus, censibus et hoc genus aliis, quae maiestati nostrae debentur...“ (Orsz. levéltár, Történelmi Emlékek, Belügy, III).

од Фердинанда, а фратра Ђорђа да казни, што се изневерио султану. На догледу турске војске дадоше покрај фратра и остале Фердинандове војсковође труда, да осигурају и привежу за себе српске ратнике. Краљевски ратни благајник Матија Фукс примио је 761 нових српских коњаника у војску и исплатио им 1. септембра у Темишвару најамничку плату за месец дана у напред. Међу војводама српским спомињу се поименце Петар Божић, Никола Цреповић, војвода Оливер, војвода Милола и други, а међу српским племићима Цветко Суботић, Ђорђе Вратковић, Новак Новаковић и Ђорђе Клинцић.¹⁴⁾ Лугошки заповедник Алдана извести такође 2. септембра Фердинанда, да је Србима исплаћена најамничка плаћа и то како обичним војницима, тако и племићима и војводама.¹⁵⁾ О Србима води бригу и Стефан Лошонци те јави

¹⁴⁾ Цео податок српских војника гласи: „Hernach folgen die neu aufgenommen geringen ratzischen phardt, wellich den ersten tag septembris anno 1551. zu Demeschbar gemusstert vnnd betzallt worden, wie gemeldt wlerdet: Boschitz Petter weida vnnder seinem sattl 20 phardt, vnnder seiner haubtmanschafft 30 phardt; Rasstawilth Petter weida vnnder seinem sattl 5 phardt, vnnder seiner haubtmanschafft 40; Damitschollitt Istwan weida vnnder seinem sattl 3, vnnder seiner haubtmanschafft 30; Pettkho Ywanntschy weyda vnnder seinem sattl 4, vnnder seinem haubtmanschafft 40; Watschkhomege Thomasch weida vnnder seinem sattl 3, vnnder seiner haubtmanschafft 8; Scherepeödt Miclosch weida vnnder seiner haubtmanschafft 110; Olliber weida vnnder seinem sattl 6, vnnder seiner haubtmanschafft 44; Sabossty Paun weida vnnder seiner haubtmanschafft 10; Thomasch weida vnnder seinem sattl 4, vnnder seiner haubtmanschafft 20; Woytth Ywan weida vnnder seinem sattl 4 phardt, vnnder seiner haubtmanschafft 20; Rakhoy Petter weida vnnder seinem sattl 3, vnnder seiner haubtmanschafft 40 phardt; Sokhodey Dematter weida vnnder seinem sattl 3, vnnder seiner haubtmanschafft 20; Stephan vnnder seinem sattl 2; Myllola weida vnnder seiner haubtmanschafft 34; Shu-vanawilth weida vnnder seinem sattl 3, vnnder seiner haubtmanschafft 9 phardt; Farkasch Devissihän weida vnnder seinem sattl 3, vnnder seiner haubtmanschafft 25; Ywanntschuwilth weida vnnder seinem sattl 2; Berthoytth Petter weida vnnder seinem sattl 4, vnnder seiner haubtmanschafft 40; Thomasch weida vnnder seinem sattl 2; Orgrady Petter weida vnnder seinem sattl 3, vnnder seiner haubtmanschafft 30; Gurbathin weida vnnder seinem sattl 8, vnnder seiner haubtmanschafft 32. Summa der ratzischen weida, ausserhalb der edlleut, phardt 664. Edlleut: Jochna Divakh 10 phardt, Herelly Dematter 6, Cappo Istwan 6, Subattlth Zwettkho 6, Mylkho Petter 5, Iwanckhowilth Rado 6, Raschkho Janusch 4, Wrakhowilth Georg 3, Harbath Pauli 5, Rattisch Myllakhowilth 4, Ratz Ywann 3, Werrlilth Petter 3, Protto 3, Feckhy Miclosch 8, Ograduwlth Petter 3, Radanay 2, Copplatschitt 2, Thartkho Pauli 2, Noakhowilth Noakh 3, Yglaysch Markho 5, Rattschowilth 1, Khlintzschitt Georg 12. Summa thuen der edlleut phardt 97. Sumarum aller hievorgeschribner neu aufgenommen ratzischen phardt sein sibenhundertainundsechstzig, auf jedes monats zwenn guldenn hungriß, thuet ainen ganntzen monnat zusammen ainthausent fünffhundert zwennundzwaintzig gulden hungriß, so Inen an heut dato den ersten tag septembris anno etc. im XV. hundert ainundfünfftzigsten durch romischer kuniglicher maiestat etc. kriegszallmalster Mathiasen Fuchsen par enntricht und betzallt worden. Jeden gulden hungriß per funffundsibentzig khreutzer gerald, machen reinisch ainthausent neunhundert zwenn gulden dreissig khreutzer, idest 1902 flor. rheinisch, 30 khreutzer“ (Hungarica aa 1551).

¹⁵⁾ У илустријацији Алдауе стоји: „Quod in lustratione Rascianorum deposuerint nonnullos, qui non videbantur apti serulcio, esse eos omnes gentem communem, mittit rationem resolutionis eis forte. Nobillibus datos esse duos scutatos, quamuis de more eis nihil deberetur. nisi quando seruiunt. Wayuodis Rascianis datos esse similiter duos coronatos hac conditione, quod

6. септембра из Темишвара краљу, да су многи Срби плаћени, а и осталима да ће се платити.¹⁶⁾

Али толико пута поновљено средство, да Србе непосредно пред судбоносне догађаје задовоље и одушеве за борбу, овога пута није донело очекиваног резултата. Навршило се већ једно столеће од како српске чете, цвет народа српског, стоји у првим редовима угарске војске. У очи опасности поклањали су меродавни фактори велику пажњу српским војницима, чинили су им поклоне и обећања, а чим је минула опасност, заборављали су на своја обећања и на услуге српске. Место награде, наношена је Србима свака неправда. Одушевљења међу Србима није могло бити ни иначе. Борба хришћана против муслимана, та узвишена идеја, која је покретала српске ратнике при сељењу на угарско земљиште, давно је изгубила негдањи значај свој. У ово доба била је та борба празна реч. Место у борбу против душмана својих, отимача домовине њихове, учествовали су Срби деценијама у грађанском рату, налазили се често пута у једном табору са Турцима, као са савезницима и покровитељима и борили се заједно с њима против хришћана. Ово се најчешће догађало са Србима из Баната, који су у непосредном додиру и као Запољини поданици у пријатељству са Турцима живели пуну четврт столећа, те је услед тога код њих прилично отупела негдања српско-турска оштрица.

Још је један разлог зашто Срби нису у овај мах одговорили оним надама, које су у њих полагане. На челу турске војске стојао је беглербег Мехмед-паша Соколовић, који као турски заповедник није заборавио на своје српско порекло. Осећаје своје спрема српског народа открио је касније, кад је као велики везир обновио пећску патријаршију и учинио свога брата Макарија српским патријархом. У дописивању са околним великашима угарским служио се Мехмед искључиво српским језиком и ћирилицом. Оваком заповеднику турском није било тешко задобити симпатију Срба у Банату. Он је то знао па је преко својих људи обећавао Србима на царску реч, да им неће никакво зло учинити, да ће их оставити у уживању њиховог земљишта и да ће их штитити од сваке неправде.¹⁷⁾ Таким поступањем је Мехмед још пре почетка ратне акције створио за себе добро расположење међу Србима.

И ако је фратер Ђорђе сву снагу напрегао да достојно дочека непријатеља, ипак познавајући огромну силу турску, покуша, да лукав-

si eorum servitium per totum mensem non erit necessarium, reliquum eis defalcetur ex salario domi dando, fuisse necessarium cum eis ita convenire, ut in fide retinerentur, alioquin enim cum universo Rascianorum populo fuissent contrarii" (Ibidem).

¹⁶⁾ Ломовица наше краљу намећу дургор „Rasciani soluti erunt, insimul hodierna die ex mandato nostro hic comparebunt, reliquos eadem insolutos Rascianos citius assumemus et illos omnes in castris sistemus..." (Ibidem).

¹⁷⁾ Ibidem.

ством отклони буру, која се спремала. Он пошље султану трибут и као да се није ништа догодило, уверавао је Турке о верности својој. Мехмед-паша се међутим није дао обманути, него му 3. августа наложи из свог табора код Петроварадина, да изагна Фердинандову војску из Ердеља, јер он долази у Ердељ с великом војском, да успостави владу Јована Жигмунда.¹⁸⁾ Начинивши мост код Петроварадина и Титела, пређе Мехмед 7. септембра са војском својом преко Дунава и Тисе и улогори се 10. септембра између Чуруга и Борјоша. Први циљ Мехмедов је био освојење града Бечеја и онда редом осталих градова банатских. Бечејска тврђава се налазила у запуштеном стању, варош је била још пре доласка Турака остављена од свију, чак се и стража повукла у тврђаву. У последњем моменту пошље Андрија Батори свога подзаповедника Стефана Лошонција у Бечеј, да град спреми за одбрану и да појача тамошњу посаду. Лошонци појача бечејску посаду са 100 пешака и 100 коњаника па се врати у Темишвар.¹⁹⁾ И остала банатска места стану се спремати на борбу. Арачки кастелан Михајило Харашти замоли Баторија за појачање и муницију, а 11. септембра обрати се Лошонцију у истој ствари кастелан бечкеречки Ловра Балог.²⁰⁾

Али сва ова грозничава журба била је узалудна. У пределу, на који су Турци ударили, становали су већином Срби, а њих је било немогуће одушевити овога пута за борбу. Андрија Батори и фратер Ђорђе све су учинили да то постигну. Батори је 11. септембра јавио свима Србима у Банату, да одмах узму оружје и да дођу к њему у Темишвар, а фратер Ђорђе је преко двојице нарочитих изасланика настојао, да обећањима придобије српске становнике.²¹⁾ Ово настојање око Срба тим је било нужније, јер су већ стизале вести, да се на многим местима Срби буне против аустријске управе и да шурују са Мехмед-пашиним људима. У то је и Мехмед 15. септембра стигао пред Бечеј и одмах идућег дана нападне жестоко бомбардама и справама за ломљење зидова тврђаву бечејску. Посада, којој је на челу стојао Тома Сентанаји са колегом Гаврилом Фигедијем, храбро се држала. У један мах учинише опсађеници изненадан јуриш на Турке, многе од њих поубијају, главе им посеку и понесу у град, а једног живог ухватише, па га разапну пред капијом градском. Међутим несравњеној сили турској није се могло одолети. Пуна четири дана

¹⁸⁾ У писму беглербегову, послатом 3. августа фратру Ђорђу, стоји у латинском преводу „Nunc vero mandatum potentissimi cesaris ad te missum est, translatum in linguam rascianam vna cum meis litteris... litteras autem rascianis litteris scriptas ad nos mitte...” (Ibidem).

¹⁹⁾ У писму Алдапову од 5. септембра пише „Arcem Beche esse sitam in loco natura munitissimo et valde idoneo et commodo ad prohibendum transitum Tibisci, sed inuandum esse arcem illam aliquibus fortificationibus, quia est parua et augusta et si Turce illam expugnare conarentur, futuram esse in periculo, nisi habeat succursum...” (Ibidem).

²⁰⁾ Ibid.

²¹⁾ Ibid.

одбијала је јуначка посада јурише Турака, који су са три стране нападали. 20. септембра, између петка и суботе, водила се борба целу ноћ и пред зору продре Мехмед у тврђаву и опсађенике све до једнога поубија.²¹⁾

Још док је трајала опсада Бечеја одржаше Срби у Араду скупштину и на њој закључише, да својевољно предаду град свој беглер-бегу Мехмед-паши и овај закључак доставе паши преко свога изасланика Ђорђа Радована. За намеру арачких Срба дозна и кастелан Балог, те извести о томе 18. септембра Андрију Баторија.²²⁾ Међутим су војводе биле немоћне спрам овог покрета међу Србима. За Арачем се повела и друга места те помоћу Срба припадну Мехмед паши без борбе градови Фенлак, Нађлак, Иладија, Шољмош, Галад, Чаља, Бодорлак, Егреш, Задорлак, Доњи Еперјеш, Хорогсег, Чанад па чак и Липово. И темишварски Срби послаше потајно изасланике беглер-бегу и понудише му услуге своје. Беглер-бег је радосно дочекивао Србе и главне људе њихове обасипао је поклонима, те је помоћу њиховом заузимао место за местом.²³⁾

Борбе је било око освојења Бечкерека, али је и овде држање Срба набрзо одлучило у корист Турака. Беглер-бег опколи око подне

²¹⁾ О држању Срба јавља Батори Касталду 13. новембра из Темешвара. „Ex castro Bechkereky quasdam literas nobis attulere. quibus intimatur, quod Rasciani in districtu Zygethsegh morantes, Turcis sese subilcere volunt, quemadmodum incole oppidi Aracha vna cum vxoribus, liberis et tota substantia se dedidere, est ibidem et fortalicium quoddam, sed in eo nostrates qui fuerant, antea ibidem relict, existunt... mandauimus aliquocles per omnes comitatus Hungaris et Rascianis nobilibus et ignobilibus, item lugalsiensibus et karansebesiensibus, vt quilibet viritum insurgere et armis instructi huc confluere debeant, sed neutquam mandatis nostris licet, pluribus mouentur“. Немто касније, 19. септембра, пише Батори „Interim vero istorum proditorum loco nisi alios centum pedites ad arcem Bechkereke, nescio tamen, vtrum isti ingredi possint, cum Rasciani in insula et ciuitate bechkerekense existentes communem a principio habuerunt et nunc quoque habent cum Thurca intelligenclam hominesque vel nuncios speciales dictum erga beglerbegum mittunt et propter hanc causam timemus ingressum istorum peditum ad castrum difficile esse, nam si pedites isti ingredi possunt, tandem si possibile esset vel sexcentos equites ad Bechkereke mitterem, ad Bechkereke mitterem, vt Rascianos ex ciuitate et ea insula tanquam proditores expellerent“ (Ibid); Katona, o. c. свеска XXII, стр. 48.

²²⁾ Писмо Балогово гласи: „Ezt nagysagodnak twdassara adom, hogy az bechey byro ezt bezelly, az Thooth Thamass, hogy mykoron ew Arachan volth, az arachyai raczok gywlesth tetek volth közöttök es az gywlesben ezth elvegeztek ew közöttök, hogy oda beeaggyak magokat az török ala es Radowan Georgyóth külték oda bee, es ew wele külték lewelet es az thöröknek, kyth ew neky oth valo jambor zemelyek, jelentetek megh azert nagysagod, vyssellyön gondot rea, merth arwitatast teznek az arwlok. Isten meg thartha nagysagodat. In arce Bechkhereky feria secunda in festo exaltacionis crucis anno 1551“ (Hung. aa 1551).

²³⁾ Katona, o. c. XXII, стр. 50 и 55; Istvánffy o. c. стр. 195; Dr. Komáromy András, Gersel Petheő János levelei Nádasdy Tamáshoz (Történelmi Társas 1904), стр. 271. У писму својом од 24. септембра 1551. године Пете, да Срби са женама и децом, са целим табором својим беже Турцима.

у четвртак 24. септембра бечкеречку тврђаву и почне са четири ратне справе да руши зидове градске. У зору јавише опсађеници, којих је још свега било на 80 људи, да се предају. Од посаде бечкеречке Турци неке поубијају, а друге одведу у ропство. Извештавајући о овом 27. септембра краља, јави Лошонци, да се и у Темишвару опажа међу Србима извесно кретање. Мехмед паша настоји, да и темишварске Србе задобије за себе, те постоји опасност, да ће Срби предати непријатељу и сам Темишвар.²⁴⁾ Под Темишвар стигне Соколовић са турском војском 13. октобра 1551, али је град под заповедништвом Лошонцијевим јуначки одбијао непријатељске јурише. Све до 16. новембра нападали су Турци на град без успеха, а тада их зимско време принуди, да ноћу дигну опсаду и да се врате у Београд. Међутим стигну на бојно поље фратер Ђорђе и нови заповедник ердељске војске Шпањолац Касталдо и са 85.000 војника нападну град Липово. Месец дана храбро се бранио липовски турски заповедник Улама, а 15. новембра понуди предају града. Касталдо је захтевао безусловну предају, али фратер против воље Касталдове прихвати Улаmine услове. Од 5000 липовских Турака остало је било још свега 1500, које фратер пусти на слободу. 5. децембра наложи вођама српским Николи Цреповићу, Стефану Сабо, Петру Божићу, Тодору Балентићу, Сави Рацу и Димитрију Мужевићу, да са 300 српских војника испрате Уламу и његове Турке. Срби испрате Турке до турске границе па се опросте од њих и врате натраг, али Мађари под вођама Фрањом Хорватом и Мелхијором Балашом нападну на обали Тамиша, недалеко од Темишвара, Улаmine војнике. Крвав се бој заматне, на страни Мађара падну многи па и сам Балаша допадне рана, а од Турака ранише и Уламу, који свега са 300 другова избегне у Београд.²⁵⁾

Осећајући, да друкчије не може одбранити земљу од непријатеља, хтео је фратер Ђорђе великодушним поступањем спреам Уламе да ублажи Турке и да их одврати од даљих нападаја. Али мудру политику фратрову нису на двору бечком могли да разуму. Место да су захвални великоме дипломати, из Беча су ометали његов рад и с подзревањем су пратили сваки корак његов. Јавно нису то показивали. Шта више, сам краљ је изradio код папе, да фратру подари кардиналско достојанство, али је у исти мах јавио своме војсковођи Касталду, да бодро пази на рад фратров па ако затреба, да га склони с пута. Касталдо је и сувише добро схватио ово упутство. На бојном пољу није показао никакву способност, али да из потаје убије једног старца, том задатку је био дорастао. Пуштање липовске турске посаде у слободу убрзало је крваву катастрофу. Касталдо је у поступку спреам

²⁴⁾ Hung. за 1551.

²⁵⁾ Istvánffy, о. с. стр. 200; Katona, о. с. XXII, стр. 90 и 94.

Уламе гледао тајни споразум фратров с Турцима, с тога даде 17. децембра 1551. фратра Ђорђа мучки убити. Истрага, која се повела у ствари тога убијства, провлачила се кроз неколико година и завршила се без резултата.²⁷⁾

Зимско доба принуди Турке, да обуставе и одгоде за пролеће даљу офензиву. Стефан Лошонци употреби ову зимску паузу, да се што боље припреми за борбу и да поправи одношаје према Србима.²⁸⁾ Али дотадања борба је јасно доказала, да се Ердељ не сме даље оставити без потпоре. Још одмах на почетку, при нападају турском на Бечеј, обратили се били ердељски заповедници на угарске магнате ван Ердеља с молбом за помоћ. Међу првима се обратише на Петра Бакића, који је заповедао над великим бројем војника.²⁹⁾ Према једном попису угарских магната имао је Бакић под собом у мирно доба 900 коњаника и 1000 хајдука, а толико није имао ни један од осталих великаша угарских.³⁰⁾ Он је у последње време живио повучено у граду Холићу и тек из године 1550. сачувано је нешто више података о њему, јер се тада парбио с Фрањом Реваји-ем због поделе Холића.³¹⁾ И државни сабор угарски је имао посла са њиховом парницом те

²⁷⁾ Краљ Фердинанд описујући пдуће године узрок смрти фратровој паводи да је фратер преко својих гласника саветовао и српским и мађарским четама, да се дажу на оружје само онда, кад их он позове и баца на фратра кривцу, што су Срби прелазили на турску страну (Katonai. o. s., 22 A, стр. 132).

²⁸⁾ У једном писму Стефана Лошонција, управљеном 19. децембра 1551. на Темнишвара Касталду, стоји између другог „Nobilibus Hungaris pariter et Rascianis pro feria tertia proxime preterita conuentum indixeram cum illis, igitur de omnibus negociis bonomodo conuentum est, obtulerunt sese, tam ad victuallium suppeditationem quam ad frugum vecturam currus dare. Ego vniuersas fruges in hanc arcem conduci iussi, pro necessitate maiestatis regie, possunt hinc etiam facile eo, quo necessarium fuit, eas distribuere. Nicoiaum Cherepowyth, earum administratorem, centum equitibus sibi adiunctis, ut celerius, quo fieri potest, administraret, expediui, vnam possessionem desertam pro mea propria necessitate et ad castelli Fellak conseruacionem restaurationemque occupaui, quod dominationi vestre illustrissime significare volui. Bona Rascianorum, que apud me habebantur et aulica, vniuersa restitui, licet satis animo graui meas hereditates illis tradere debui, prout tamen me dominatio vestra illustrissima monuerat, ita facere volui. Ad illos etiam, qua plura eorum bona occupauerant, scripsi, ut eis remittere teneantur, verum ad reuerendissimi domini thesaurarii rationem per officiales arcis Naghlak ac etiam per magnificum dominum Melchlorem Balassa, aliqua eorum bona sunt occupata“ (Hung. aa 1551).

²⁹⁾ Бакића су крај свега тога, што су му насилним путем одузели многа добра, рачунали још увек међу врло богате људе. У ђурској жупанији је имао 32 порте, у коморанској 2 $\frac{1}{2}$, у мошанској 2 $\frac{1}{2}$, у њатранској 277 $\frac{1}{2}$, у пожуњској 57, у вашкој 79 $\frac{1}{2}$, у залањској 9, свега 460 порте. У целој Угарској једва је било десетак фамилија, које су биле богатије од Петра Бакића (A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után, Acsády Ignác, Budapest 1890).

³⁰⁾ Ратни архив у Бечу, Feld-Acten aa 1550.

³¹⁾ Бакић се ужасно љутио приликом ове парнице на своју жему Ураулу Шарнак и на Тому Недаждија, који није досудно цео Холић њему (Dr. Komáromy András, Magyar levelek a XVI. századból, Történelmi Társ 1910, стр. 384 и 393).

сталежи замоле краља Фердинанда да изглади размирицу између завађених великаша.⁸⁸⁾

Последњих дана децембра управе поново ердељски заповедници молбу Петру Бакићу, да им што пре прискочи са својим четама у помоћ. Бакић се обрати 1. јануара 1552. из Холића краљу и замоли га, да пошље заосталу најамничку плату за његове чете па ће се одмах кренути у Ердељ.⁸⁹⁾ Но ипак је још протекло месец дана док није приспео у Липово. О његову доласку извести Алдана карансебешке поглавице,⁹⁰⁾ у намери да их осоколи на истрајност. Фердинанд је у први мах наложио био Бакићу, да пошље један део својих чета, 300 коњаника, у Ђулу, но пошто су други пре Бакића прискочили већ у помоћ овом граду, то Фердинанд 14. фебруара повуче ову наредбу и наложи Бакићу, да се у ствари своје акције споразуме са Касталдом.⁹¹⁾ Бакић ступи у споразум с њиме као и са Алданом и према заједничком плану преведе своје чете преко Тисе и нападне изненада град Сегедин, у коме је тада био санџак-бегот Хаџер-бег. Бакић стиже 21. фебруара пред капије сегединске, разруши их одмах и већ идућег дана освоји град, а тврђаву градску, која је била на месту тешко приступачном, опколи и почне бомбардовати.⁹²⁾

Видећи, да тврђаву градску, у којој је посада бројала преко 300 турских ратника, неће тако лако освојити, обрати се Бакић 22. фебруара на Алдану и на Хорватиновића у Солнок и позове их, да му похитају без одлагања у помоћ. Опсада потраја дуже времена, те је један део помоћи био стигао а други део је био на путу, кад се догодила катастрофа сегединских опсађивача. Опсађени Турци преко голуба писмоноше јавише паши будимском Кадим-Али-паши, у каквом се очајном стању налази тврђава сегединска. Паша крене сву своју војску те у брзим маршевима стигне 1. марта исте године под Сегедин и одмах заметне битку са изненађеном војском угарском.⁹³⁾ Битка се

⁸⁸⁾ О томе закључку говори § 60 у декрету краља Фердинанда I. за годину 1550. (Dr. Kolosvári Sándor és Dr. Óvári Kelemen, Magyar törvénytár 1526—1568 évi törvény-czikkek, Budapest, 1899. стр. 289).

⁸⁹⁾ Hung. aa 1552).

⁹⁰⁾ У писму свом пише Алдана 6. фебруара на следећи начин: „Jam seruitores sue maiestatis sub capitaneatu magnifici domini Petri Bakytth existentes vna cum domino Bakytth venerunt et etiam plures seruitores sua maiestas nobis in auxilium mittet“ (Hungarica за 1552).

⁹¹⁾ Ibidem: Történelmi Társulat 1891. годину (Erdély vonatkozó regesták 1551—1553) стр. 446 и 643.

⁹²⁾ Hatvani Mihály, Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból, Második kötet 1538—1553. Pest 1858; Óváry Lipót, Oklevél Másolatai, Második füzet, Budapest, 1894. стр. 140.

⁹³⁾ Јован Касталдо Баптиста пише 2. марта из Торде краљу Фердинанду „Hodie a magistro de Campo Aldana et a Petro Bachlth ex Zeghedino literas accepi, in quibus dicitur, quod in arce circiter trecentum quinquaginta Turci sint inclusi, qui numerus multum

заврши с потпуним поразом Бакића и Алдане те и саме војводе с муком изнесоше главе из покоља.

После пораза код Сегедина задржао се Петар Бакић још неко време на операцијоном земљишту. Овде је прикупљао своје расуте чете и заштићавао остатке своје војске. При овоме дође у сукоб са војводом Бартоломејом Хорватом, који је присвојио имање неких младића српских. Ови су дошли из Турске са знатним иметком, али им старија браћа изгинуше у сегединском покољу. Бакић опише Фердинанду у писму од 7. априла из Нађлака неправду, коју учини тим младићима Хорват и препоручи исте краљевој заштити.³⁹⁾ Краљ је намеравао, да повери Бакићу вођење оних чета, које је одлучио да пошље у Темишвар, као потпору тамошњем заповеднику Лошонцију,⁴⁰⁾ али се Петар није осећао више способним за акцију него се врати у Холић, где после кратке болести премину у кругу своје породице. О његовој смрти извести већ 16. маја 1552. бискуп јегарски краља Фердинанда.⁴¹⁾

illum excellit, quem antea scripserant et hic ab aliquibus intellexi, quod non minus sint quam quadrigenti...." Већ 6. марта јавља Касталдо на Вулафејервара јегарском капетану Ераму Тајфелу о порази середњском „Credo dominationem vestram magnificam iam intellexisse, quod magister de Campo Aldana, Petrus Bachith et Joannes Opperstorfer ex suburbis Zeghedini exierant, ut manus cum Turcis consererent et profligati sunt, propterea dominatio vestra magnifica de illis confinibus bonam curam habebit et nos ad partes inferiores omnia proposse proudebimus..." (Ibidem); Katona, o. c. XXII. стр. 227.; Љуб. Отојановић, Стари српски хрисовули, акти и т. д. (Споменик срп. краљ. академије III) стр. 143.

³⁹⁾ Hung. за 1552.

⁴⁰⁾ Erdély történetére vonatkozó regesták, közli Barabás Samu, Történelmi Társ 1892 стр. 114.

⁴¹⁾ Под тим датумом пише бискуп јегарски на Беча краљу једино писмо, у коме намећу другог јавља: „Petrus Bakyth reuersus nuper a seruitutis sacre malestatis vestre ad arcem suam Holyth, diem suum extremum obiit. In eo concurrerant omnes infirmitates, senectus, hydrops, pilis et ruptura, culus anime deus sit misericors“. (Ibid.) Фердинанд је знао добро, како оданог и врсног човека губи у Петру Бакићу. И ако је и Павлу и Петру за живота њихова учинио многу неправду, после смрти њихове одавао је свако признање њиховој успоми и споминућа у повељу од 17. маја 1554. како им је дао град Сомбатхељ, вели, да је то учинио „ob preclara illa seruitutis merita, que magnifici quondam Paulus et Petrus Bakyth de Lack, olim equitum nostrorum leuis armature capitanei, nobis et sacrae regni nostri Hungariae coronae atque adeo toti reipublicae christianae in diversis expeditionibus nostris contra immanissimos Turcos pro liberatione regni nostri Hungariae partiumque sibi subiectarum susceptis, summa fide et constantia exhibuerunt..." (Országos levéltár у Будимпешти, Történelmi Emlékek, N. R. fasc. I.)

XII

ОД СМРТИ ПЕТРА БАКИЋА ДО СМРТИ КРАЉА ФЕРДИНАНДА.

(1552—1564).

У току рата, изазваног предајом Ердеља у руке Фердинандове, изашли су Срби у Угарској поново на површину. Рат је овај довео до извесног значаја акцију ердељских бораца српских, али последица тога рата, пад Баната под Турке, коме су много допринели својим држањем баш сами Срби, откинуо је од Угарске и предао Турцима онај крај, којим су Срби, као најбројнији део становништва, тако рећи доминирали. Мален остатак Срба у Ердељу и у хабзбуршком делу Угарске био је расут и без икаква јединства и везе, те није за дуго времена успео, да којим год чином својим обрати пажњу на себе. Живот српског народа у Угарској био је после овог рата тако при-тајен, да све вести, које су нам сачуване о Србима тога доба, потвр-ђују потпуну безначајност и мртвило, у коме се они налазили.

У првом страху, који је настао услед наглог напредовања турског, повукли су се некоји становници банатски према Ердељу, те су отуд настале узурпације туђег имања. Нарочито су при томе страдали они Срби, који су уз Фердинанда пристајали. Кад је Мехмед-паша после безуспешних нападаја дигао опсаду Темишвара при крају 1551. и оти-шао у Турску, вратише се Срби из околине темишварске својим до-мовима, али нађоше посвуда у свом поседу Мађаре, који су преухи-трили праве господаре па запосели имања српска. Тако је Бенедикт Кошар заузео домену Рекаш, а жену српског племића Вукчевића, која је тамо становала, одагнао. На то племићи српски Никола Цреповић, Петар Божић, Јован Литерат, Теодор Балентић, Стефан Сабо, Вукчевић и други упуте из Јенопоља 24. априла 1552. писмо Бернаруду Алдани, потуже му се, како је Кошар запосео њихово имање Рекаш и замоле га, да исправи ову неправду и да наложи Кошару, нека напусти оно што му не припада.¹⁾ Цреповић се и посебним писмом од 25. априла

¹⁾ Hung. ва 1552. Писмо њихово Алдани гласи: „Spectabilis ac magnifice domine, domine nobis semper naturalis gratiosissime. Post salutem et fidellum servitiorum nostrorum commendationem. Cum a vestra spectabili magnifica dominatione reversi fulsemus, in via nos familiares fratris nostri Nicolai Radit coniugisque Ladislai Radit et Vukchycwlt inventi

обрати Алдани, опише неправду, коју су му нанели Бенедикт Кошар и жупанија темишварска, на челу са Стефаном Лошонцијем и замоли за заштиту.^{*)} Алдана пошље ова писма српских поглавица краљу Фердинанду. У Бечу су осећали, да је ово незгодан моменат за потискивање Срба те надвојвода Максимилијан забрани 22. маја Лошонцију, да у будуће Србе узнемирује, а краљ му наложи, да врати Србима,

dixeruntque bona illorum Rekas vocata a Benedicto Kossar occupatum esse, noultque tamen vestra spectabilis magnifica dominatio, coniugem domini Wkchyowlt illic habitantem e domo sua propria compellendam. Nos tamen omnem confidentiam in vestra spectabili magnifica dominatione habemus de offensione bonorum nostrorum, quidquid tamen spectabilis magnificus dominus Joannes Baptista Casteldus scribat de occupatione bonorum nostrorum, vestra spectabilis magnificentia ex suis intelliget litteris, supplicamusque vestre spectabili magnifice dominationi tamquam domino nostro gratiosissimo, scriberet litteras ad Benedictum Kossar, ut sit pacificus de occupatione bonis nostri, quousque deus maximus magnificum dominum Lossonczy in medio nostri attulerit et quomodo a maiestate regia domino nostro clementissimo fuerit mandatum, ita faciat. Nos in omnibus maiestati sue tamquam domino nostro clementissimo seruire et obedire curabimus: dominationi quoque vestre spectabili magnifice in perpetuum reseruire studebimus valereque vestram spectabilem magnificam dominationem felicissime desideramus. Datum ex oppido Jenew in die Sancti Georgii Martyris anno 1652. Elusdem vestre spectabilis magnifice dominationis fideles et perpetui seruitores Nicolaus Chrepowlt, Petrus Bossit, Joannes Literatus, Theodorus Balynthit, Stephanus Zabo, Wkchyowlt et alii nobiles Rasciani“.

^{*)} Ibidem. У писму свом јавља Цреповић: „Spectabilis ac magnifice domine, domine mihi gratiosissime. Post salutem et seruitorum commendationem. Cum a vestra spectabili magnifica dominatione reuersus fuisset, inveni bona vel villas duas per Benedictum Kossar occupaturos, quodquid tamen vestre spectabili magnifice dominationi spectabilis magnificus Joannes Baptista scribat, ex suis litteris de occupatione bonorum nostrorum apercius intelligere potest, quas in illis inclusas vestre spectabili magnificentie missuras, suplicoque vestre spectabili magnifice dominationi tamquam domino meo gratiosissimo, scriberet litteras ad Benedictum Kossar et ad comitatum thesesiensem, ut sint pacifici de talibus occupationibus hoc usque, quo dominus magnificus Lossonczy adveniat. Quoniam dominatio vestra spectabilis magnifica etiam litteras maiestatis sue intelliget, ex parte negotii mei ad dominum Lossonzy sonantes, quidquid maiestas sua eidem mandauerit, dominatio vestra spectabilis sit auxilio in occupatione bonorum nostrorum, quoniam preter deum non habemus cui supplicemus nisi vestre spectabili magnifice dominationi. Cum ipse redierit et quum fuerit mandatum a maiestate sua, nos in omnibus obedire curabimus, quoniam si vestra spectabilis magnificentia litteras ad Benedictum Kossar et ad comitatum thesesiensem non scribet, scio feria tertia post sanctum Georgii omnia occupatura. Dominationem vestram spectabilem valere felicissime desideramus. Ex oppido nostro Jenew feria secunda post festum Sancti Georgii Martyris anno 1652. Elusdem vestre spectabilis magnifice dominationis fidelis et perpetuus seruitor Nicolaus Chrepowlt“. Алдана својим краљу већ неог дана о неправдама српских становника у околини Темишвара „Isti nobiles Hungari cum magna furia veniunt ad occupandum suas possessiones, quas Rasciani tenent a rege quondam Joanne sibi concessas. Rasciani vero sese defendere conantur, quare consultum foret, maiestatem suam ordinare personas, quae dirigerent atque ad effectum deducerent ea, quae maiestas sua regia disposuisse, nam si ipsimet sibi iustitiam administraturi sunt, magnum quoddam scandalum inde sequitur“. Идућег дана, 26. априла спомиње Алдана поново у писму, управљеном краљу, насљав мађарске госпде у околини Темишвара на вели „Huc accedit, quod plerosque etiam Rascianorum deprædari ceperunt, excludentes illos bonis suis priusquam ordo et dispositio maiestatis suae afferetur,

што им је на неправди одузео. Лошонци одговори краљу 3. јуна из свог града Панкоте, да је посед, о коме Срби пишу, његово породично имање, које је Запоља одузео од њега и предао Србима за то, што није хтео да изневери Фердинанда и да прими Запољу за свог господара.^{*)}

sicuti dominatio vestra ex literis, quas mihi desuper scripserunt, videre poterit. Ego quidem illis rescipsi sed nihil effecti Non solummodo occupant istis Rascianis villas, verum grassati sunt etiam in frumenta, pecora et bona ipsorum, ita, quod aliter credere nequeam, quin huiusmodi rebus ita sine ordine succedentibus, aliquid tandem sinistri emersurum sit". На основу ових навештаја краљ Максимилијан, у заступању свога оца Фердинанда, наложи 9. маја 1552. преко Касталда Лошонцију „ne Rascianis bona sua occupare priusquam maiestas sua regia ea de re per ipsum Losontium plenius informata certum ordinem praescripsisset". 22. маја јуни Максимилијан Касталду поново „Caeterum quod Rasciani sub praetextu decreti in conventu posoniensi declarati de restitutione bonorum, omnibus suis facultatibus et bonis exuantur, nobis magnopere displicere iam antea tibi ostendimus, cum maiestas sua Losontzi tam serio praeceperit, ne Rascianos e bonis suis deturbari seu quovis modo illa occupari permitteret, priusquam per ipsum informata certum de ea re ordinem praescripsisset". Истог дана написао писмо Лошонцију и јави намењу другог „Praeterea graues etiam subinde ad nos querelae ex parte Rascianorum deferuntur, nempe quod a quibusdam sub praetextu decreti in nouissimo conventu posoniensi de restitutione bonorum declarati, omnibus suis bonis iuridica cognitione per commissarios deligendos non expectata spoliuntur. Cum itaque maiestas sua tibi antehac firmiter mandauerit, ut Rascianos bonis suis exui vel expelli nullo modo permitteres, priusquam ipsa maiestas sua per te plenius informata certum ea de re ordinem praescripsisset. Idcirco etiam nunc tibi committimus, ne dictos Rascianos non tantum per te ipsi siue milites tuos (quos ad iniurias et illicitas exactiones contra nostros quoque subditos colonos imo et milites nostros valde promptos esse intelligimus) molestes, sed neque per alios quicumque sibi iustitiam suo arbitrio administrare intendunt, molestari aut spoliari permittas priusquam nos de qualitate bonorum possessorum iurumque eorundem plene informes". Лошонци одговори на Панкоте 29. маја „Ceterum domine mihi clementissime in isdem literis iterum scribit vestra maiestas, vt mei Rascianorum fidelium maiestatum vestrarum bona occuparent, pecora, frumenta et alias res ab ipsis depredarent colonosque ad Temeswar pertinentes variis exactionibus agrauarent. Dum iste lettere maiestatis vestre ad me venissent, duo precipui Rasciani, vnus Nikolaus Screpwwyt, qui est supremus inter ipsos, alter Stepan Zabo, coram quibus literas vestre maiestatis perlegi ac etiam proposui . . . et est verum domine clementissime, quod vnus scruior meus non secundum conclusiones regni non solum bona sua reoccupauit, sed etiam eorum duorum Rascianorum abduxit res, de quo promisi ipsis, vt quamprimum intrauero ad Temeswar, secundum legem ita cum puniam, quod videbunt et alii, quod non est liberum ex fidelibus maiestatum vestrarum vnus alterum opprimere" (Hung. aa 1552).

*) Erdely vonatkozó regesták, Történelmi Társaság 1892. стр. 150. У одговору своје велич. Лошонци: „De querelis Rascianorum iam antea maiestatem vestram sacratissimam informaueram et nunc preter illam priorem informationem maiestati vestre sacratissime aliud scribere nescio sed serenissime rex, nil melius mihi videretur, quam maiestas vestra sacratissima unum certum hominem huc expediret, qui omnia negotia quomodo se habent, perscrutaret et resciret tam Rascianorum quam aliorum, cui vestra sacratissima maiestas fidem adhibere posset. Quamuis enim hys proxime preteritis quinque diebus Nicolaus Cherepowyth sacre regie maiestatis mandatum ad me portauerat, vt de bonis suis secundum decreta regni, ne interim satisfactionem impenderem, donec super eis maiestatem suam sacratissimam informarem, hactenus autem maiestatem vestram sacratissimam ea ratione non informauit, quod partis etiam alterius causam cognoscere volebam. Licet per ipsum Cherepowyth informatus

Турска војска, која је презимила у Банату, спремала се с пролећа 1552. за нов нападај и средином ове године кренула се према Темишвару. Главни заповедник војске Касталдо није имао смелости, да се лично сукоби с Турцима него одбрану горњег Баната препусти липовском капетану Алдани,⁴⁾ а град Темишвар Стефану Лошонцију. Темишвар се налазио у лошем стању те је Лошонци мољакао непрестано од краља новаца и војника, да се бар сада, на догледу опасности, припреми на одбрану. Кад није добио помоћи, заложно је породични иметак свој само да наоружа град, мада му је било јасно, да се пред надмоћном војском турском неће моћи дуго држати.

Срби су са своје стране прискочили Лошонцију у помоћ. Још на темишварској скупштини 15. децембра 1551. примили су на себе задатак да опскрбе храном град, а бригу над извршењем овог задатка преузе Никола Цреповић. У градској посади се налазиле и српске чете, којима су на челу стојали Никола Цреповић и војвода Гргур. Када се Турци приближавали Темишвару, испадну из града 400 хусара под заповедништвом Цреповићевим и 100 шапањолских пешака на челу са Алфонзом Перецом те потисну прве турске чете и заробе 20 Турака. Међутим је стигла и остала војска турска, на броју 100.000 ратника и 24. јуна започела са нападајима на Темишвар. Дуже од месец дана опседали су Турци град без успеха, а 27. јула буде Лошонци принуђен, да им преда град. Заповедник турски Ахмед паша у пркос заданој речи наложи Турцима, да нападну хришћане при њиховом одступању из града. У покољу, који се сад изроди, падне Лошонци, српски војвода Гргур и многи војници. Мален део војника, међу њима и Николу

eram, quam maiestati vestre sacratissime hungarice scriptam in specie misi, hodie accepi, Joannem Kende erga dominum Bakyth luisse, qui solus personaliter responderi potest, similiter Joannes Leway et Joannes Forgach sunt ibi contra propositiones Cherepowyth, qui et illi personaliter respondere possunt. Quod ad bona mea et fratrum meorum attinet, sunt bona nostra maternalia equaliter hereditaria, quemadmodum est oppidum Lossoncz vnde cognomine vocor, pariter et fratrum meorum, que ideo erant a me occupata ac abalienata, quod fuerim maiestatum vestrarum sacratissimarum fidelis et serenissimum quondam regem Joannem servare noluerim. Dum beglerbegh Themeswar obsederat, Rasciani diffugerant et ita bona mea fratrumque meorum reoccupaveram, tandem vbi Rasciani rediere ex domini Castaldi voluntate, que Nicolaus Cherepowyth possidebat, eidem iterum relaxavi. Postea sacre regie supplicavi, ut pro meis fidelibus ac magnis servitiis, si aliis bonis me providere non dignabitur, tantummodo mea ac fratrum meorum bona ex sua gratia eliberare dignetur. Ad quod mihi sua maiestas per hominem meum clementer respondere dignata est, quo libere possideam, que iam fere a quattuor mensibus possideo. Itaque si maiestas vestra sacratissima a me rursum auferre vel ipsique restituere, in benigna maiestatis vestre sacratissime voluntate consistit. Reliquorum Rascianorum omnium bona ita se habent, quia nullus eorum in eis de jure heredes esse videntur* (Hung. aa 1552.).

⁴⁾ Са Алданиом се у први мах налазио и Цреповић на челу својих српских чета, но он је наскоро прешао у Темишвар (Erdély történetére vonatkozó regesták, közli Barabás Samu, Történelmi Társaság 1892. стр. 275.).

Цреповића, заробе Турци. Цреповића Турци касније изменише за једног бега турског, који се налазио у ропству аустријском.

На вест о паду Темишвара побеже Алдана из Липова у Ердељ, те тако Турци без борбе поседну целу околину темишварску. Од знатнијих градова падоше Турцима у руке Мезешомљо, Ђармат, Чаквар, Вршац, Михалд, Пожежена, Ковин, Храм и сва места између Тисе и Мориша.

На другој страни је напредовала будимска војска под заповедништвом Али-паше. Већ почетком априла освојила је Весприм, а затим је посела више хонтноградских градића, од којих је једна тврђавица, Дрегељ, пала 7. јула у турске руке тек после јуначког отпора и после витешке смрти заповедника Ђорђа Сондија и целе посаде градске. Заповедник Фердинандов Тајфел стојао је са више хиљада најамничких чета недалеко од Дрегеља, али није имао одважности, да притекне посади у помоћ. Касније, 9. августа, сукоби се ипак његова војска на палаштанском пољу са Турцима и претрпи ужасан пораз. Али-паша крене сада своју војску на град Јегар, који је бранио храбри војвода Стефан Добо са 2000 ратника. Међутим код овог града су Турци били лоше среће. Са нападајима су започели 9. септембра, подузимали су јурише један за другим, у више маха су се поједини војници турски и на зидове градске попели, али је јуначка посада сваки нападај сузбила. И жене су помагале при одбрани града. Турци изгубише сваку наду, да ће град моћи освојити. У то наступише хладни јесењи дани, који најзад примораше Али-пашу, да дигне 18. октобра опсаду и да се врати у Будим.

За време ове борбе покуша један део банатских Срба да се одметне од Турака и да се повуче дубље према Ердељу. На тринаест хиљада кола кренуло се око сто хиљада српских становника у Ердељ, али им се и овде не допадне те се врате поново под турску власт. Ђаписта Касталдо је са своје стране све учинио, да Србе привуче к себи, послао је почетком августа 1552. неке људе, да их одврате од Турака и писма, у којима их је звао, али се Срби не могоше одушевити за нову управу у Ердељу.⁵⁾ Шта више, набрзо после овога

⁵⁾ Ђаписта пише 6. августа 1552. на проли „Zessebes“ к краљу Фердинанду: „Videbit quoque maiestas vestra, quid mihi castellanus Deuac scribat de Rascianis, qui se a Turcis in Transilvaniam receperant cum uxoribus et liberis, qui ad numerum centum mille animarum ascendebant et dum vidissent, postea illos tam vituperose aufugere Turcis se quoque dederunt et nobis hostes effecti sunt. Et, ut maiestas vestra intelligat, an essent centum millia Rascianorum, computatis paruulis et mulieribus, sciat quod habebant tredecim millia currum propriorum, unde, nescio. Quid amplius dicam nisi quod sicut tanti mali exemplum quoscunque ad malefaciendum inuitat, sic pena deberet esse talis, ut omnes intelligerent, quod puniuntur hi, qui tantos excessus committere audent. In reliquis nescio, quid amplius remedium reperire possim nisi suadere, ut ad conflictum deveniamus, quia sic nos necessitas cogit, quocunque eum erumpant, nullum penitus obstaculum reperient. Glulam, que est

спремају Срби заједничку акцију са Турцима. Из Буле, где је главни капетан био Димитрије Овчаревић, пишу октобра 1552. неки племићи о нападају на турски градић Сент-Ђурађ, који су бранили Турци и Срби.⁶⁾ О припреми Турака, да у друштву са српским ратницима нападну Фердинандову војску, јавља и подвојвода у Деви, Павле Банк, у писму, упућеном новембра 1552, врховном заповеднику Касталду.⁷⁾ Они Срби, који нису хтели да живе под Турцима, него су оставили банатска места, кад њима Турци овладаше и повукли се са женама и децом у Ердељ, имали су овде у први мах тежак живот. Неко време су морали да живе без сталног боравишта, но касније сабор ердељски, држан у Торли 1553. реши питање ових досељеника, одредивши им пмања Керестур и Ер код Св. Маргите за насељење. Ови спахилуци су припадали граду Чико у солночкој жупанији.⁸⁾

Рат турски са краљем Фердинандом провлачио се и кроз идуће године, ма да је краљ непрестано молио султана за мир. Султан је као услов мира захтевао, да Фердинанд пре свега врати Ердељ краљици Изабели и њеном сину. Фердинанд није могао да пристане на овај услов, али није био у стању ни да достојан отпор даде турској навали. Међутим ни Турци нису били више енергични као у први мах. Сукоби су бивали све ређи, те је све мањи број вести о кретању српских чета. Током 1553. истиче се војвода Степан, који је о свом трошку

omnium, que remanserint arcum melior, dubito hactenus derelictam esse, ad quam ex via Varadini, quascunque prouisiones facere potui, feci, sed sicut castellanus Deuae scribit, iam de ipsis et de Rascianis quoque actum est, quibus tamen expediri homines proprios cum litteris, sed dubito, quod nihil proderit, quia omnia in extremum precepit ruant. Касније се поново враћа у том писму на Србе и на њих „Rasciani autem illi cum uiderent, se destitui tantam proditorem, conquerentes et deplorantes cum vsque ad Deuam persequuti sunt multosque tam ex Germanis quam Hispanis occiderunt, clamitantes ipsum esse proditorem et canem“, а капетан Ђорђе пише на Деви 5. августа 1552. „Lugasyenses iam Turcis adhererunt, hoc auditu multitudo Rascianorum abheserunt illis“ (Hung. aa 1552).

⁶⁾ У писму свому вели „Sunt iam quinque dies, quando Mihael Thot cum sua coorte iuerat ad castellum Zenth-Gyeorg expugnare, prope Tybiscum, vbi fuerunt aliqui Turci et Rasciani, qui et reuersus non potuit espugnare, attamen primam partem eiusdem castelli obtinuerat, unde aliquos etiam Rascianos adduxit, insuper multos equos et boues per illos depre-datos reportauit . . .“ (Ibidem).

⁷⁾ Иако је поручник Павле Банк: „Postea rediit alter noster certus explorator, quem illinc ambulare fecimus, qui hactenus nobis semper res certissimas retulit, certo nobis nunc refert, quod Cazzun bassa totam Rascianitatem. Valachos citra vltraque partes Marossy pertinentias, Temesuar et populos desertorum atque totam suam ditionem connumerauit, quibus commisit, vt quacunque hora coniserit, statim prompti esse et consurgere debeant cum armis et aparatibus necessariis. Ipse etiam Cazzun bassa cum omnibus Turcis et Tartaris, qui nunc venerunt, in promptu est, solum tempus non dicunt, sed letabantur omnes, quia dicebant, nolle intus Transiluaniam ire et equites Rasciani possunt facere plusquam sex millia hominum“ (Hung. aa 1552).

⁸⁾ Hurmuzaki, Documente privitoare, Volumen II, partea 5. Bucuresci, 1897. стр. 80; Monumenta comitialia regni Transylvanie, tom I, стр. 492—496.

наоружао и издржавао 200 српских ратника и с њима нападао турске војнике.¹⁰⁾ Даље се истиче главни капетан у Ђули, Димитрије Овчаревић,¹¹⁾ али од свију Срба, који узимају учешћа ђа бојном пољу, најугледнији је Никола Цреповић.¹²⁾

У граду Холићу, у Бакићевој породици, догодило се у ово доба више промена. Трагични деспот Павле Бакић није имао синова него само две кћерке, Маргиту (Марију) и Ангелину. Маргита се удала за барона Мелхијора Балашу, а Ангелина за барона Цобора. Петар Бакић је имао од прве жене Ане, кћерке Вука Пилишбергера, сина Павла млађег, а кћи Ана, која се јула 1554. удала за барона Михајила Реваји-а. била је по свој прилици од друге жене. Сачувано је писмо Реваји-ево краљу Фердинанду, којим га 5. јула моли, да пошље свог заступника на венчање његово са Аном Бакићевом, које се одржало 29. јула те године.¹³⁾ Петров син Павле Бакић млађи био је неко време у служби

¹⁰⁾ Hung. за 1553.

¹¹⁾ Овчаревић управља 12. марта 1553. писмо Кастанду у име целе поселе у Ђули и одбија од себе и својих злонамерну нест, да су они чинили неправде мађарским становницима (Ibid.) У писму вели: „Ex litteris dominationis vestre illustrissime nobis allatis intelligimus, quod aliquis delator hoc dominationi vestre illustrissime significasset, ut nos colonis pertinenciarum arcis Nagylak infinitis oppressionibus essemus et multo duriora a nobis paterentur quam a Turcis. Quiscunque sit is, qui hoc dominationi vestre illustrissime significavit, male et non bene significavit, quia nos non quod oppressione illis fulsemus, sed magis hactenus et illius arcis colonis et totius huius terre defensione fecimus. Colonos illius arcis Nagylak Stephanus Literatus, servitor domini Thome Warkocz, nuper cum aliquo suis complicitibus depredavit et quum ex hac ciuitate depredandum exiret, fecit proclamare quod quicunque secum iret, liberum exinde haberet lucrum, res depredatas hic tribus diebus venditioni exposuerunt. Nos volebamus inde illum expellere, sed habita ratione domini Thome Warkocz, hactenus non fecimus. Itaque supplicamus dominationi vestre illustrissime tanquam domino nostro graciosissimo, ne dignetur huiusmodi hominis delationi iniuste locum dare, qui a talibus in hoc nituntur, ut molestus regia nullum hic servitorem habeat, animum quoque dominationis vestre illustrissime a nobis alienum. Ceterum sunt hic multi haydunes, qui sub potestate Stephani Henicy sunt, illi quoque sepius extra ambulant sine scitu omnium nostri et precipui quoque nostri capitanei, credimus huiusmodi oppressiones et ab istis haydunibus fieri. Dignetur igitur dominatio vestra Illustrissima ipsi Stephano Henicy et aliis omnibus hic existentibus per literas mandare, ut sine scitu precipui capitanei nullus ex hac ciuitate extra ambulare, ut nunc soliti sunt, debeant. Demum pro maiori veritate supplicamus dominationi vestre illustrissime tanquam domino nostro graciosissimo, dignetur nunc specialem hominem suum huc mittere, qui hic intelligat, si huiusmodi oppressiones a militibus regie maiestatis fiunt vel ab aliis. Dominationem vestram illustrissimam sanam et foelicissimam quam diutissime valere desideramus. Datum in ciuitate Gywla, die dominica Ictarum, anno domini 1553. Eiusdem dominationis vestre illustrissime fideles servitores Demetrius Olchya-rowyt ceterique capitanei ac universi milites regie maiestatis Gywle existentes“.

¹²⁾ Ibidem.

¹³⁾ У писму свом вели: „generosam puellam Annam, quondam magnifici domini Petri Bakyth de Læk filiam, secundum consuetudinem atque legem sancte catholice romane ecclesie in legitimam coniugem desponsavi, cuius nuptias diuino fauore ita disponente vicesima nona huius mensis in castro Holych celebrare constitui“ (Hung. за 1554.). У пожуи-ском кинтоиском архиву (elenchus caps 3—6) сачуван је овај запис: „Köpcsü anno 1547

Петра Петровића, који га фебруара 1553 шаље као свог посланика Казум бегу и турском султану.¹³⁾ У споменицима историјским остало је много бележака и о другој жени Петровој, Урзули Шаркањ, која је надживила свога супруга и као удовица становала у Холићу.¹⁴⁾

Док су се Бакићи, окружени туђинштином, почели брзо однарођивати,¹⁵⁾ Цреповић и Овчаревићи остали су и даље у средини српској и били су на челу Срба у њихову крају. Никола Цреповић је био јако имућан, о чему нам је сачувано више доказа. У јуну 1553. позајмио је он краљу Фердинанду 1000 форината, а као залог за овај новац уступио му је краљ град Бранчику са целим земљиштем, што уз тај град иде,¹⁶⁾ а идуће године је узео од чанадског епископа домене Холдвилаг, Шораштељ, Мунару и Чанад у закуп на две године,¹⁷⁾ на ~~чети~~ је пристао 29. априла 1554. и краљ Фердинанд.¹⁸⁾ Нешто касније,

statutoriae pro magnifico Petro Bakych de Lak, tutore magnifici pueri Pauli filii sui ex generosa condam domina Anna, filia egregii olim Wolfgangi Pylsperger de Bal progeniti, nec non egregio Joanni Czobor, filio ejusdem condam Wolfgangi Pylsperger, super castro Kowpchy vocato, comitatui mosoniensi ingremiato ac universis eiusdem pertinentiis".

¹³⁾ Erdély történetére vonatkozó regesták, Történelmi Társaság, 1892, стр. 69 и 673.

¹⁴⁾ Тако на пр. молила је Урзула 25. августа 1553. дворску комору, да може претерати своја говеда на аустријско земљиште без царине, али јој молба није уважена (Ungarische Acten у дворском коморском архиву у Бечу).

¹⁵⁾ Ипак имамо података, да Бакићи нису остали равнодушни ни у будућности, а да нису прекинули сваку везу с њима. Павле Бакић млађи стојао је у додиру и писао је 8. октобра 1555. једно писмо капетану Петру Рапу (Négyszáz magyar levél a XVI. századból (1504–1560) közli Szalay Ágoston, Pesten 1861. стр. 170). Па и касније, 1563. године заузима се Ана Бакић за некоег Јована Раца, а 1. новембра 1538. препоручује у писму на Холића једног човека, који је дошао и њој поглавато због српске вере (Magyar hölgyek levelei, стр. 32 и 53).

¹⁶⁾ Коморски архив, Ungarische Gedenkbücher.

¹⁷⁾ Ibidem.

¹⁸⁾ Országos levéltár у Будиму, Történelmi emlékek P. N. У овој ствари пише краљ Фердинанд Владиславу Бапу: „Egregie, fidelis nobis delictis Nolumus te latere, quod nos fideli nostro egregio Nicolao Czerepowith possessiones infrascriptas episcopatus chanadiensis in partibus istis regni nostri transilvanici sitas, videlicet Holdwytag, Sorozthel, Monyora et Chanad, quarum due prius quoque illi inscripte fuisse pro florenis mille dicuntur, infra spacium duorum annorum certis et rationabilibus de causis concessimus et pro summa trium millium florenorum nunc nobis numeranda inscripsimus. Quare fidelitati tue mandamus serio, cures atque efficias, ut fideles nostri reverendus et magnificus episcopus et wojwode nostri transilvani, a predicto Nicolao Czerepowith accipiant, fidelitatis et obediencie nobis et corone nostre perpetuo observande iuramentum, quo prestito predictam summam trium millium florenorum in moneta ab eodem Czerepowith repetas et accipias in manus tuas, inde nostras istarum parclum necessitates curaturus et pecunia tibi numerata concedas illi prescriptas possessiones episcopatus chanadiensis libere utendas, ita tamen, ut ordinariis et legitimis pronuntiis contentus sit neque colonos indebitis exactionibus aut aliis oneribus insolitus grauet aut opprimat. Secus in his ne facias. Datum Viennae, die vigesima nona mensis aprilis, anno domini millesimo quingentesimo quinquagesimo quarto". Осам тора у делу Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története, harmadik kötet, Budapest 1876, стр. 231.

10. августа 1554. дао је Цреповић за две домене чанадског бискупа 2000 форинта,¹⁹⁾ али није јасно, да ли се та вест односи на горњи посед.

И породицу Овчаревића спомињу у ово доба извори у више маха. Један Овчаревић, Михајило, био је војвода шајкашки. Њега окривиле неки денунцијант те га краљ Фердинанд баци у тамницу, где је месецима лежао, док му није пошло за руком да докаже невиност. Као накнаду за нанешену неправду давао му је Фердинанд годишње 50 форинта.²⁰⁾ Други, много познатији и већ споменути Овчаревић, Димитрије, био је заповедник над четама српским у Банату. Он се стане спремати почетком 1556. да отпутује у Беч, где је на двору краљеву имао посла. Од краља је добио дозволу, да може путовати, али га изненадно турско кретање на граници принуди, да одгоди пут. Димитрије извести о томе из Буле 15. априла палатина Тому Надаждија и замоли, да га пред владаром исприча због овога.²¹⁾ Током ове године даровао је краљ Фердинанд Димитрију Овчаревићу и Стевану Фелдварију Мартфе и Фелдвар, имања чанадског каптола, који је тада био упражњен. Донација је гласила, да уживају те домене дотле, док се каптол не успостави.²²⁾ Осим овога у поседу Димитријеву су била ова места: Керекеђ-хаз (делио га је са Доцијем) Нађфалу (делио га са великоварадским каптолом),²³⁾ затим Туређхаз, Бочар, Бикач и Санад.²⁴⁾

¹⁹⁾ Коморски архив, Ungarische Gedenkbücher.

²⁰⁾ У коморском архиву, оделењу Ungarische Acten, налазе се под год. 1554. ови записи о Овчаревићу и о једном српском свештенику, Јовану Рацу: „Michaeli Ocharlowyth alias nazadistae regiae maiestatis, propter quorundam accusationem aliquot mensibus detendo et a servitio ablegato, ad rationem prouisionis suae dati sunt floreni 50. Joanni Presbytero Rasciano, cuius filius in infelixa pugna apud Zegedinum captus est, ad rationem prouisionis pro sustentatione senilis vitae suae dati sunt floreni 25“. Идуче године су записи о њима цешто оукупирани: „Michaeli Ocharlowyth, alias waywode nazadistae, cui propter aliquam suspicionem coram maiestate regia delator in durissimis carceribus lesio detinebatur, dum se a crimine expurgasset et maiestas regia prouisionem fecit, dati sunt floreni 50. Joanni Presbytero Rasciano, cuius filius in infelixa pugna apud Zegedinum interfectus est et ob eam rem seni huic maiestas regia fecit prouisionem, dati sunt floreni 33“.

²¹⁾ Országos levéltár y Будапешта, Nádasdy gyűjtemény. Цешто ово гласи: „Spectabilis ac magnifice domine, domine, mihi semper graciousissime. Post fideliorum seruiciorum meorum debitam comendacionem Maiestas regia dominus meus clementissimus ad suam maiestatem proficiscendi pro meis negotiis arduissimis hiis transactis diebus gratiam annuendo mihi graciosе per suas literas iniunxerat, me tamen itinere iam attrictum factiosorum disturbia, ut in Transsilvania agitur et quia Kazon passa quoque in castris est, detinere. Ideo supplico vestre spectabili ac magnifice dominationi, uti domino graciousissimo, dignetur apud maiestatem regiam, dominum meum clementissimum, excusatum habere, donec comodum tempus eundi eueniat. In reliquo vestram spectabilem et magnificam dominationem diu felicem ad vota valere cupio. Cui me et mea perpetua seruicia iterum commendo. Gywle 15. die aprilis 1556. Elusdem vestri spectabilis et magnifice dominacionis fidelis seruitor Demetrius Ocharwyth etc.“

²²⁾ Rupp Jakab, o. c. стр. 49.

²³⁾ Borovszky Samu dr., Temesvármegye és Temesvár, Budapest 1912., стр. 87. и 100.

²⁴⁾ Torontál vármegye. стр. 395.

У ово доба је било Срба више у турским бојним редовима него у аустријским. Навикнути на ратовање заменили су многи ратници српски хришћанску војну службу са турском.²⁵⁾ јер аустријска насилничка управа у Ердељу није могла да привуче к себи знатнији број Срба. Али није само српско становништво било незадовољно са новом управом ердељском него и остали народи у Ердељу почеше тражити начина, како да врате натраг краљицу Изабелу и њеног сина Жигмунда; постало је јасно свима, да су признањем Фердинанда за краља свог изазвали Турке против себе, а у Фердинанду нису добили никаква заклона од турске освете. Незадовољнике су Турци подстицали на устанак и обећавали им помоћи. Устанак букне и усташи позову за вођу Петра Петровића, који се бавио тада у Пољачкој. Петровић радо прихвати позив незадовољника и са једном пољачком четом упадне у Ердељ. На брзу руку и одмах после првих успеха сазвахе године 1556. устаници сабор у Торду, где искупљени сталежи закључе, да поново доведу у Ердељ краљицу Изабелу и сина њеног. Срби пристану већим делом уз свог старог војводу Петровића, коме Турци поклоне жупаније Лугош и Карансебеш. У горњим крајевима прихвати Бебек оружје у краљичину корист, а у Ердељу је напредовао Петровић са својим српским четама и уз помоћ пограничних Турака.²⁶⁾ Петровићу се придружише ердељски сталежи те за кратко време падне њима у руке цео Ердељ осим неколико градова. Краљица Изабела се врати сада у своју негдању краљевину, 20. октобра уђе у Колошвар и преузе поново управу земље. Петра Петровића именује за губернатора, Михајила Чакија за канцелара, а у државни сабор одабере 16 великаша, међу њима и Николу Цреповића, кога је ускоро начинила и северинским баном.²⁷⁾

²⁵⁾ О учешћу Срба у турској војној служби има спомена у једном писму Палавичија, управљеном из Буда 6. октобра 1664. краљу. Палавичијино писмо: „... prefectus arcis Palotha hoc mane homines et nuncios suos ad me miserat et mihi pro certo nuntiavit, non solum passim penes Pesth campum habere, sed et Turcas bosnenses, sirlienses, Rascianos ac alios multos ex partibus Inferioribus leuatis etiam colonis et rusticis citra Danubium non longe Buda, in loco Kelenffewlde vocato in castris esse...“ (Hung. aa 1564).

²⁶⁾ У делу Ghymesl Forgách Ferencz, Monumenta Hungariae historica, második osztály, tizenhatodik kötet, Pest 1866. стр. 89. описана је акција Петра Петровића и српских ратника. Тамо пише: „Inter haec Solimanus ad budensem bassam et ceteros omnes praefectos mandatum dat, ut Petrum redeuntem ex Polonia in Transilvaniam coplis juvent. Duos vero comitatus, Lugos et Caransebes, cum oppidis ejusdem nominis duobus proxime ad Danubium Belgradum versus ac Transilvaniae finitimos dono dat. In hlis comitatibus Rasciani armis, viris, equitatu satis pollentes, amisso Temesvaro singula millia aureorum numum, tributi nomine, beglerbegi, ut pacem redimerent, perpederant. Harum rerum fiducia ex Poloniae in Hungariam se recepit et ad Tibiscum, ad pagum Zeghalom vocatum, castris collocatis ex Rascianis exercitum comparat, finitimos Turcas in auxilium evocat etc.“

²⁷⁾ A szörényi bántág és Szörény vármegye története, írta Pesty Frigyes, Harmadik kötet, Budapest 1878 стр. 278.

Изгубивши Ердељ, ради кога је и дошао у сукоб с Турцима, постало је за Фердинанда излишно даље ратовање те је настојао, да се измири са султаном и то тим више, што је године 1556. изабран био и за немачког цара па је морао и о немачким државним пословима да води бригу. Сулејман се после повратка старе управе у Ердељу није више опирао измирењу те је после дужег преговарања закључен 1. фебруара 1559. мир на осам година. Уговором овим, који је султан потписао тек 1562., одрекао се Фердинанд и формално Ердеља и обвезао се, да ће плаћати султану годишње 30.000 дуката.

Миран живот, који је сада настао у Угарској, почео је све више бацати у заборав Србе. За Михајила Овчаревића имамо вест, да је марта 1557. тражио војводско место у Коморану.²⁸⁾ Њему и српском попу Јовану плаћала је дворска комора сваке године једну своту новца, а исто тако и коморанском српском попу Владиславу, коме је јула 1552. подигла плаћу за два форинта.²⁹⁾ Осим Михајила и Димитрија Овчаревића живио је у то доба и Јован Овчаревић. Према једном попису од 13. децембра 1557, налази се и он међу пратиоцима бискупа Вранчића и Фрање Заја, Фердинандових посланика на турском двору.³⁰⁾ Димитрије Овчаревић је имао у свом поседу осим споменутих добара делове Св. Петра, Фенлака и Варјаша. Он је остао у служби Фердинандовој и после повратка краљице Изабеле у Ердељ, јер је цео онај крај око Ђуле и Вилагоша остао у рукама Фердинандовим. Сачуване су нам квите Димитријеве о плаћи, коју је примио током 1559. за издржавање 85 коњаника, над којима је у мирно доба заповедао.³¹⁾ Исплате ове су се затезале, јер је Димитрије за време

²⁸⁾ У ратиом архиву у Бечу, Prot. Exp. за 1557., има у екстрактима за месец март ова белешка: „Michaeln Ocharyuth supplication von wegen aines weyda platz zw Comorn. Ligt hierbey vnd solle sein in negsten khrlegswesen gedacht sein“.

²⁹⁾ У експедиту ратног архива у Бечу стоји о овом попу Владиславу под датумом маја 1557.: „Ladislauen Rasciana priester zu Comorn besoldungs pesserung mit 2 fl“, а под датумом маја 1557. пише: „Ladislaus presbyteri Rasciani supplicern von wegen einer hilf zu auslösung seines bruedern Nicolai Bodi, so von den feindten gefangen vnd per betzallung seiner austendigen besoldung“.

³⁰⁾ Коморски архив, Ungarische Acten.

³¹⁾ Lendvai Miklós, Temes vármegye nemes családjai, I. Budapest 1896. стр. 76. У поднеску Петра Фејела дворској комори налазе се међу осталим исплатама „ain quittung vom Demetrio Ocarouith, rom. kays. mayt. hauptman über ain anzall geringer phardt zu Gyula, das er von ime freyhern Casparn More vnd Martino Selessy drey monath psöldung auf 64 geringer phardt in traitt vnd parem geldt 546 fl. hung. empfangen. Gyula, den 20. tag marty 1559“. Испод овог пише „Item mer ain quittung vom Demetrio Oczarowith rom. kays. mayt. hauptman vber ain anzall geringer phardt zu Gyula, das er von Peterm Feyel vnd andern zwen commissaren in abschlag seiner selbstpseldung 100 fl. hung. empfangen. 20. marty 1559. Item noch ain quittung vom Demetrio Ocharouith, das er von Peterm Fuel drey ganzer monathsöldung auf 85 seiner undergebenen pherten in geldt vndd traidt emphanngen 692 fl. hung. Gyula, den 20. tag marty 1559.“ (коморски архив, Ungarische Acten).

ратних догађаја заузео неке поседе, на које није имао права те се најпре то питање морало рашчистити.³³⁾

О овим Србима у околини Вилагоша и о њихову животу имамо једну занимљиву вест о попису села, која су припадала вилагошкој домени. Ту се спомињу места Киш Рац и Нађ Рац, а српски карактер нарочито је истакнут код места Жирје, за које се изричито каже, да су му њиве необрађене, јер их српски ратници употребљавају као ливаде, да на њима пасу своје коње.³⁴⁾ Српски војници су сада, у мирно доба, били разређени под разним капетанима. Под управом Димитрија Овчаревића било је, као што смо споменули, 15 коњаника, међу којима су знаменитији били Никола Исоповић, Ђорђе Хорват, Иван Прибег, Петар Ченгерић и Иван Оперовић, било их је даље под капетаном Владиславом Керечењијем (знатнији Марко Совић, Фрањо Свастић, Петар Фелдвари, Марко Хорват, Јован Рац, Тома Рац, од којих је сваки имао под собом неколико коњаника), под капетаном Павлом Беке (Јован Темншварац, Јован Рац, Бартоломеј Рац, Цветко, Стефан Душић, Јован Шафарић), затим под Фрањом Хорватом (Лазар Рац, Ђорђе Димић) и под другима.³⁵⁾

Затишје, које је сада овладало по целој Угарској и које је бацило у позадину српске ратнике, није ипак умањило утицај поглавица српских у Ердељу. Краљица Изабела је одликована сваком приликом српске прваке Петра Петровића и Николу Цреповића. Међутим Петровић умре октобра 1557, а наскоро затим, 15. септембра 1559, премине и краљица Изабела те је од сада утицај Срба бивао све мањи. Цреповића су убрајали на сабору у Торди марта 1558. међу најглав-

³³⁾ Коморски саветници извештавају 30. јула 1559. краља Фердинанда, да Димитрију Овчаревићу с тога још нису исплатили 347 форинта најамничке плате, што он „multas possessiones, villas et oppida per occupationem possideat“ (Коморски архив, Ung. Acten).

³⁴⁾ Овај попис потиче из 1561. године, налази се у коморском архиву, Ungarische Acten за ту годину и носи наслов „Conscriptio dominii Villagosvar“. Опшеступно место Schyria (гдекад Syria) налази „ligel gegen anfang der sonnen, gränzt oberhalb an obbemelten alten schloss, rechterhand an Cassa vnd Bannat (In Arrader comitat ligende dörffer), linkerhand St. Köress, vnterhalb Casimir, hat in die tieffe ein halbe stund vnd bratte eine stund, acker vnd wissmath auf 20 pflug oder sessionen, noch vngcpauth, weil die alldorth befündliche vnbesoldete rätzische millitz andere grund occupiert, diese vngcpauthe ligen lassen vnd andern zu bauen auch nichts gestattet, vmb ihre viech-waldt vnd heumath alldort zu behaubten“. На записку целог пописа пише „Vorbey gehorsambst anzufuegen habe, dass die vorgeschribene observanz nicht wohl stattzufinden hat, zumahlen der verschleiss schlecht, die rätzische millitz zu dato wegen noch nicht beschehener einrichtung dominieret, sich hin und wider in denen proedien die besten grundstuckh zue nuzen machet, mithin alles auf einer bessern einrichtung vnd einen solchen grundhern beruehet, welcher mit seinem fleiss vnd vorschuss guete contribuenten beyzuziehen vnd die wüthschafften zu meliorieren sich anlegen sein lesse“.

³⁵⁾ Коморски архив, Ungarische Acten за 1564.

није великаше државне,³⁵⁾ али он умре априла 1562. године. Петровић се није никад ни женио, а Цреповић остави за собом две кћерке, Катy, удату за Валентина Терека, жупана хуњадске жупаније и Јелену, коју је изабрани краљ угарски и ердељски кнез Јован Жигмунд удао за влашког војводу Петра, од лозе Басараба. Сватови влашког војводе одржани су у Сибињу 22. августа 1563. уз необичну помпу. У сватовима је учествовао краљ Јован Жигмунд, који је адоптирао Јелену за своју сестру, осим тога је позвао краљ и све ердељске великаше, да дођу лично на венчање и све градове, да пошљу своје изасланике у сватове.³⁶⁾

Споменули смо, да су многи Срби, који су навикли на четовање а чији је крај пао под турску власт, ратовали од сада у турским редовима. Али и из других крајева узимали су Турци од свију хришћана једино Србе за своје војнике, не захтевајући као од других народа да се потурче при ступању у турску војску. Срби су служили већином као мартолози у турским посадама. У једном дефтеру побележени су војници, који су између 2. октобра 1559. и 20. септембра 1560. били размештени као посада по турским пограничним градовима. Према том дефтеру било је у Пешти 163 мартолоза, којима су на челу били Стојан Беренић и Стојан Радић. У Жамбеку је заповедао Димитрије Радол над четом од 36 Срба Сремаца, у Тати је било 20 српских мартолоза, међу острогонским мартолозима је било много Срба из Барадина, Београда, Ковина, Смедерева и околине Видина, у Стоном Београду је било 152 мартолоза, већим делом Срба, у Вацу је било 27 Срба мартолоза, на челу им Вук Радошев.³⁷⁾

³⁵⁾ Erdélyi országgyűlési emlékek, második kötet, Budapest 1876., стр. 88.

³⁶⁾ Erdélyi főispánjai, gróf Lázár Miklóstól, Századok за 1889. стр. 31. Фрања Јулије краљу из Кошица 9. фебруара 1564. између осталог: „Caeterum scripseram antea sacratissimae vestrae maiestati, filium Joannis regis Transalpinae waywodae filiam cuiusdam Rasciani Nicolai Czrepowitli nomine in matrimonium elocasse, cuius nuptiis ipsemet Transilvanus cum valde sollenni pompa interfuit ipsamque sponsam usque ad locum residentiae ipsius Transalpini cum honorifica comitiva transmisit“ (Hung. за 1564.); Török-Magyarkori állam okmánytár, szerkeszték Szilagyi Áron és Szilagyi Sándor, első kötet, Pest 1868., стр. 15.; Documente privitoare la Istoria Romanilor culese de Ludoxiu de Hurmuzaki, Volumul XI (1517-1612), Bucuresti 1900., стр. 681. Влашки војвода Петар је стојао у вези и са Николом Цреповићем, коме је слао свога посланика у Мунару, где је Никола живио са својом породицом. После смрти Николине слао је током 1562. војвода Петар у Мунару често пута свог пуцања Маргарету, удовицу Николиној, а сестри Димитрија Овчаревића (о. с. стр. 87б.). Да је војвода Петар узео Сришњу за жену допривела је осим православне вере и ранијих веза са Цреповићима свакојако и та околност, што је Петар био с материјне стране праунук српског деспота Јована. Јованова кћерка Јелена удала је са молдавским војводом Петром Рарешом кћер по имену Chlajna (Стана?), која се удала за Мирчу III. Чобана Басарабу, оца војводе Петра Басарабе (Јбуб. Стојановић, о. с. стр. 167.).

³⁷⁾ Magyarországi török kincstári defterek, fordította lászlófalvai dr. Velics Antal, Második kötet (1540-1639), Budapest 1890, стр. 226-228, 231, 283, 242 и 251. У дефтеру од

О акцији ових војника српских остало је више података. Тако је једна чета српска од 125 људи, чији је поглавица био хатвански санџак-бег, напала новембра 1562. на село јегарског бискупа Арок-салаш. Чета ова спалила је цело село, поубијала је и мушко и женско и поробила све, што се могло однети па чак и црквене утвари. Јегарски бискуп извести о овом хатванског бега и позивајући се на мир, који је владао између Фердинанда и султана, затражи од бега, да казни Србе и да плати одштету. Санџак-бег се није ни освртао на бискупов захтев, јер је нападај српски извршен, како изгледа, са његовим знањем.³⁹⁾ Оваки нападаји нису били никаква реткост; погранична четовања и чаркања нису ни после проглашеног мира скидана с дневног реда.⁴⁰⁾

Срби у Фердинандовом делу Угарске губе све више значај као ратници⁴¹⁾ и истичу се са другом једном особином, наиме као одлични трговци. Са миром између Фердинанда и Турске спала је вредност и потреба ратника те се Срби бацише на трговину.⁴²⁾ И о властели срп-

28. октобра 1557. до 12. октобра 1558. набројана су српска села у некојим пограничним нахијама турским. У чанадској нахији се спомињу српска села Хердег, Сетен, Сент-Миклош, Мегфалу, Саравола, Теремја, Падеј, Хонокрви, Велки Сент-Петер, Нађлак, Кањича, Моноштор, Баајаш, Мезекеђеш, Салатка; у зашархељској нахији Теке и Игаш; у фејлачкој нахији Калиак, Цанкота, Торникша, Асалнак, Герефењ, Монар, Бадорлак, Селеш, Новак, Обанч, Задорлак, Удварн, Чомрок, Токош Телек, Бодорок, Сент-Деметер, Шаг, Тетин, Сент-Петер, Телек, Родоци, Шебексег; у арадској нахији Чолта, Феређхаз, Ђикат, Чермедхељ, Ситиван, Кпшчалта, Кекев, Дорна, Шехонд, Мали Шеберјен, Отаг, Котна, Мали Селеш, Сент-Миклош, Маријан, Кечке, Фелдвар, Рарош; у бекешкој нахији Багат (о. с. стр. 194—203). У години 1558. спомињу се ова српска села Ходеђхаз, Холош, Јаношфалва или Сент-Јанош, Кингерт, Куп-Селеш, Куташ-Терем, Лорант, Церјамош, Рабе, Сајан, Свирг, Визеш-ђан. У Егрешу и Чоки живили су годване 1558. и Срби и Мађари, али у попису 1581. била су та места чисто српска. У попису порезника, који је сачињено 1564. Стефан Телогди, спомињу се као српска места Нађфалу, Саравола, Сент-Петер, Церјамош и Сент-Миклош (Torontál vármegye стр. 396). Из нахије бачке (санџак сегедински) спомињу се 1561. године нарочито као српска места Селеш, Корекеи, Крстур, Сент-Михаљ и Учак (Velics Antal, о. с. стр. 276).

³⁹⁾ Hung. са 1562; Verancsics Antal, Összes munkái VIII, Pest 1858 стр. 384, 389 и 393.

⁴⁰⁾ Србе у турској војној служби спомиње и Стефан Дерфи у једном писму јула 1564., као што сведочи овај запис „Steffan Derffy, recepisce an crais hauptman ehenhab der Thonaw ainen sig betreffend, item dass er etliche Rätzen, so in solcher sig gefangen worden, von dem kriegsvolkh erhandeln vnd ir maiestat zuschickhen soll“ (Ратна архива, Prot. Reg.).

⁴¹⁾ У ивице доба пала је вредност српских становника у Угарској те су на двору заборавили на обећања и на повластице, дате Србима. Декретима својим од 1557. и 1559. урватио је краљ Фердинанд Србе заједно са Власима и Рутенима међу јобање и наложио је, да их попишу и порез на њих распорежу (Dr. Kolosvári Sándor és Dr. Óvári Kelemen, о. с. стр. 427 и 463).

⁴²⁾ О трговцима српским имамо у експедитивним протоколима ратног архива неколико бележака из овог доба. Ратна архива наложио је домоаустријској комори јула 1564. да пошаље павештај „per turckhisch vnnnd rätzisch landtsleuth“, а нешто касије августа 1568., захтева ратна савет од секретара Хорвата „beruef der Rätzen vnnnd an-

ској у хабзбуршкој Угарској, о Бакићима, имаде све мање и све безначајнијих вести, јер су се и они одали мирном домаћем животу.⁴²⁾ Али Фердинанд није дуго делио са поданицима својим уживање мира. Остарео и изнемогао преда априла 1564. управу државе своје сину Максимилијану, који је годину дана пре тога био већ крунисан за краља угарског.⁴³⁾ Наскоро затим, 25. јула 1564, премине Фердинанд и буде сахрањен је у Прагу покрај супруге краљице Ане.

derer vnder dem Türggen gesessner hanndlsleutt halber sampt dem guetbeduncklien, so ieziger zeit eingesellt*.

⁴²⁾ У експедитивни протоколима сачуван је из марта 1562. овај запис: „Peter Bakhitsch blithet ime eine vnderhaltung auf die etliche pferdt zu bewilligen. Beschluss: bewilligt auf 10 pferdt besöldung, а под септембром 1562. стоји: „Paul Bakyth per pösserung seiner besoldung vnd bittet vmb ain tafalgeldt“.

⁴³⁾ При крунисању његову био је и Павле Бакић (Kovachich, Scriptor. Minor. 1, стр. 149.

XIII.

ОД СМРТИ ФЕРДИНАНДА I. ДО БУНЕ СРБА У БАНАТУ.

(1564—1594).

Проучавање живота српског у Угарској после смрти краља Фердинанда па све до почетка петнаестогодишњег рата износи пред нас доба, у коме с малим прекидом мирује оружје те и српске насељеничке оазе живе монотоним свакидашњим животом. У мирним временима било је тешко или управо немогуће новим личностима да избију на површину и дођу до већег значаја. Ратничка природа српских досељеника није имала прилике, да покаже праву вредност своју. Само они људи, који су из ранијих времена имали заслуга било личних било фамилијарних, играју у друштвеном и државном погледу извесну улогу, док нас остале сачуване вести уводе у унутрашњи живот и упознају нас са унутрашњим радом и кретањем српског народа.

Син и наследник Фердинандов краљ Максимилијан II. одрастао је далеко од Угарске те није познавао у њој људе и одношаје нити је имао особитог интереса за њих. Где год је само могао, давао је странцима одличније службе у Угарској, изазивајући тиме незадовољство међу домаћим синовима. Не поштујући независност Угарске није се много освртао ни на уговоре са Ердељом па набрзо дође у сукоб са ердељским владаром Јованом Жигмундом, мада је овај све покушао да сукоб избегне. Распра њихова покрене старог султана Сулејмана да почетком 1566. дигне велику војску против Максимилијана.

У рату, који сада настаде, Срби нису учествовали у већем броју, јер се борба није водила у оним крајевима, у којима Срби станују нити су у сукобима узимала учешћа она војна одељења, код којих су српске чете служиле. Један део војске своје послао је султан ипак и у српски крај, у правцу према Ердељу, са задатком, да освоји град Булу, који се налазио у рукама аустријским.¹⁾ Посада се градска са-

¹⁾ Већ почетком ове године авали су у Булу, да се Турци спремају на опсаду града Њихова. Јегарски заповедник Гашпар Магочи пише 2. фебруара 1566. Лазару Шведију у Упгвар и јавља између другог: „Demetrius quoque Olcharowyth ex Gyula qui nunc hic Agriae est, narrat michi, Turcas Transsylvano in subsidium delegatos ante occidentem iter versus Transylvaniam acceperisse Prolinde et antea rogaueram magnificam

стојала већим делом из српских војника, који су бранили храбро град и одбијали дуго времена непријатељске нападаје но кад ни од куд не дође помоћ, а јуначки заповедник посаде Димитрије Овчаревић погину,⁹⁾ преда посада 2. септ. 1566. градску тврђаву Турцима. Градове Ђулу, Сигет и Јегар захтевао је султан као услове за мир и кад лепим начином није успео да их добије, узео је освојење тих градова као циљ свога војног похода, Док је један део војске опседао Ђулу, главна сила, којој је сам султан на челу стојао, прешла је код Осека преко Драве и првих дана августа упутила се на град Сигет.

У сигетску тврђаву затворио се гроф Никола Шубић Зрињски, бивши дугогодишњи бан хрватски а у то доба врховни заповедник прекодунавске крајине. Од младости своје провео је Зрињски тако рећи цео живот на бојном пољу, у вечитој борби са Турцима. У Сигету је сада очекивао турску силу са својих 2500 војника, од којих су већи део били Хрвати, а остатак Мађари. По свој прилици је међу ратницима сигетским било и Срба, али је то морао мален број бити, јер их извори изричито не наводе. 6. августа започео је султан опседати Сигет отворивши опсаду жестоким јуришем, кога опсађеници уз велике губитке турске одбију. Недељама је одолевала посада турским нападајима, па ипак помоћ, која је имала довољно времена да стигне, није се ни од куд појављивала. Краљ Максимилијан је прикупио војску, бројем и опремом јачу од Турске и та је војска на челу са краљем непомично стојала под градом Ђуром, готова да ступи у акцију тек онда, ако Турци пођу на Беч. Зрињски је одбио 15 јуриша турских, али му се број војника при томе смањио за половину, зидови градски попуцаше и он буде принуђен, да се повуче у узану градску тврђаву. Кад топови турски и ту пробише зидове и кад ватра, која се појави, начини даљу одбрану немогућом, обуче Зрињски 7. септембра своје свечано одело, прикупи око себе преостале јунаке, једноме од њих, по имену Николи Јуранићу, преда заставу, затим отвори капију

*dominationem vestram, prouideat Gywlae, nunc quoque aliud scribere non possum, quam quod certo intelligo, multos ex praecipuis viris militaribus discessisse. Stephanus quoque Abrahamffy vna cum vxore et rebus omnibus Gywla discessit et timendum, ne factiosis adhercat. Iste quoque Olcharowyth misit hominem eius ad dominum comitem Eccium a Salmis, veniam et licentiam petendo, interim tamen res et suppellectilia omnia inde abduci facit, videt enim manifestum periculum** (Turcica за год. 1566).

⁹⁾ Lendvai, о. с. I стр. 76; Istvanffy, о. с. стр. 308. Опасујући овај догађај вели Иштванфи, да је Овчаревић био изванредан чонек, кога су војници и нарочито Срби, поштовали као оца свога и слушали га са највећом љубави. Он је многе војнике избавио из ропства, другима је поклањао коње, оружје, новаца или хаљина. Рањен је био приликом једног напада на града и у први мах није рани ни придавао већу важност, али му се од ране крв отрује те цела глава отече и храбры јунак умре у највећим мукама (Ibidem). По једном летопису српском завао се заповедник турске војске, која је Ђулу освојила, Петран паша (Љуб. Стојаковић, о. с. стр. 148).

од тврђаве и преко малог дрвеног моста залети се на непријатеља те јуначки погине скоро са целом посадом градском.

Пад Сигета није султан жив дочекао. Један дан пре тога испустио је душу. Мехмед-паша Соколовић, који је у тоба био велики везир, затајио је смрт Сулејманову све дотле, док син његов Селим није дошао из Азије и преузео управу државну у своје руке. Нови султан није наставио борбу, него је био, као и краљ Максимилијан, склон миру, те бискуп Антон Вранчић успе да почетком 1568. у Једрену склопи у име краљево са портом мир на осам година. Мир се овај протезао и на Ердељ, а као основ му је служио моментани фактични посед појединих сила.

У време ратних догађаја био је однос српских племићских фамилија спрам осталог народа српског у Угарској много тешњи него у мирно доба. Четници српски су најрадије служили под заповедништвом српског племића, с којим се могли на матерњем језику споразумевати, те су војници српски стојали за време рата у непрестаном додиру са племством српске крви. У мирно доба упућени су били племићи у друштвеном животу на мађарско племство, с којим су били ода свуд окружени. У мору мађарскога вишег и нижег племства, удаљени од језгре српског народа није националан осећај код наших угледних људи могао да се одржи у снази него је полагано и постепено наступао процес однарођивања. Па и код оних првака наших, код којих су унутрашњи осећаји, и национални и верски, остали нетакнути, тешко је пратити живот и рад њихов, јер су попримали спољашње знаке помађаривања. Тако на пр. поуздано знамо, да су разграђене племићске фамилије Фејирвари, Темешвари и Фелдвари биле и покрај својих чисто мађарских презимена српске и православне вере. Свакако је морао бити велики број таквих српских фамилија, само је због непотпуних историјских извора немогуће установити њихово српско порекло.

Велика је потешкоћа за истраживање живота српског народа у Угарској, што извори, почевши од друге половине XVI. столећа, место сваког презимена називају поједине Србе једноставно Рацима. Тако се у једној молби племића из Ђуле спомиње године 1560. племић Петар Рац, коме је касније, 22. марта 1568., дао краљ Максимилијан као донацију три дела места Боршод у жупанији боршодској.³⁾ Овај је Рац набрзо после тога допао невоље. Мада је постојао мир између Аустрије и Турске, упао је он са својом четом у турске крајеве где је робио и палио куд год је стигао. Ратни савет, извештен о томе, баци Раца у тамницу.⁴⁾

³⁾ Коморски архив у Бечу, *Ungarische Acten*. У донацији вели Максимилијан, да даје три дела места Боршод Петру Рацу „*hominis fortitudine militari et commendatione multorum virorum motus*“.

⁴⁾ Ратни савет издао је овакав налог: „*An graf Eggn zw Salbm, das er Ratz Pettern*

Током шеснаестог века и особито у другој половини његовој истакли су се поједини Срби и у дипломатској служби. Нарочито су били вешти као изасланици ердељских кнежева код влашких и молдавских војвода, затим код Татара као и на порти. Године 1556. спомиње се изасланик ердељски Павле Радић на двору војводе Александра, око године 1578. и касније спомињу се Петар и Михајило Раци као посланици ердељски, а 1580. Петар Рац и Никола Ивановић.⁵⁾ Године 1558. ишао је Павле Рац као изасланик ердељскога кнеза војводи Радулу, но тај ће бити по свој прилици истоветан са горњим Павлом Радићем.⁶⁾ Од осталих знаменитијих Срба, којима извори из овог доба место презимена стављају реч Рац, споменућу: Вука Раца, јегарског ратника, Валентина Раца, Клемента Раца, Јакова Раца, становнике у Герге-у, Владислава (Жировића) Раца, војводу коморанског⁷⁾ даље Гаврила Раца⁸⁾ и кањишке војнике Јована и Маринка Раца.⁹⁾ Но далеко знаменитији од свију ових је Павле Вратковић Рац, зет Павла Бакића млађег, о коме ћу као и о споменутом Петру Рацу, наћи касније прилику, да коју више проговорим.

Од Овчаревића живила је у ово доба још и сестра Димитријева Маргарета Овчаревић, удовица Николе Цреповића. Димитрије Овчаревић је био незадовољан са својим положајем у Ђули и молио је с јесени 1565. ратни савет, да га премести из Ђуле, а са том жељом ће по свој прилици бити у вези и пут његов у Беч, који је на почетку идуће године предузео.¹⁰⁾ Ове је године Димитрије, као што смо

von wegen aines gethonnen straff soll gefänckhlich einziehen vnnd straffen" (Prot. Reg. за 1570).

⁵⁾ Hurmuzaki, o. c. Vol. XI. Bucuresci, 1900 стр. 791, 817 и 821.

⁶⁾ О. c. стр. 869.

⁷⁾ Ungarische Acten за 1567. Овај војвода Владислав је путовао са Ђорђем Хошутоти као посланици у Цариград па су га током 1567. оптуживали, да је његова надаја узрок, што су Турци у Будиму затворили пет чланова аустријског посланства. Са овим ће бити у вези белешке, које су сачуване у ратном архиву о истом Владиславу и које гласе: „Ladislau Rätz beschwärdt sich wider Anndreen Kielman obrister zw Comorn, das er ime gelt vnnd andere sachen nemen lassen" (Exp. за 1569.), као и налог ратног савета „Andre Kielman soll Ladislau Rätz 60 ducatten, die zw seinen hannden erlegt worden, widerumb herausgeben" (Reg. за 1569).

⁸⁾ Под новембром 1572. пише Ung. Acten за њега: „Gabriell Rasciano, filio quondam Joannis praesbiteri Rasciani, ad rationem annuae eius prouisionis dati sunt floreni 32". Овом Гаврилу давана је провијанда дуго времена. Има о томе један податак и па 1574. (Történelmi Táр за 1900 стр. 92).

⁹⁾ У попису кањишких војника приликом исплате пажњивине у год. 1575. упишају у очи покрај споменутог дна Раца још ова имена: Bartholych Myhal, Tergossyck Gaspar, Tergossyck Filcep, Mwkach Radych, Kryschyck Janos, Marko Wukyttyewyth, Prynychyck Georg, Rackhowith Andrasch, Herlenowitsch Migklosch, Racintschitsch Janusch (Коморански Архив, Ungarische Acten).

¹⁰⁾ У ратном архиву су сачуване ове белешке о Димитрију: „Demetrius Ochierewyth bitt ime von Gyula abziehen zu lassen vnd anderer orthen zu gebrauchen" (Exp. seur.

споменули, погинуо при опсади Ђуле од Турака, а сестра његова, удовица Цреповићева Маргарета, надживила га је са кћеркама својим, Јеленом, која се раставила од влашког владара Петра Басарабе па се преудала касније за Владимира Московљанина и Катарином, супругом Валентина Терека, унука старијег Валентина те се њих три обрате 1572. године војводи ердељском Стефану Баторију с молбом, да потврди њихово право на породична имања Чанад, Холдвилаг, Шоростељ и Мунару.¹¹⁾

1565.); „Ocharowith Demetrius blitt vmb erlaubnus ain raiss geen hof zu thuen“ (Exp. фебр. 1566.) и налог ратног савета: „An Ladislaus Keretschenl, Demetriu Ocharowith ain raiss geen hof zu erlauben“ (Reg., 16. фебр. 1566.).

¹¹⁾ С пролећа 1566. отерао је војвода Петар од себе своју жену Јелену те се она заједно са кћеркицом својом Теодорицом врати у Ердељ. Краљ Јован Жигмунд Запоља, који је Јелену adoptирао за сестру своју, примио је врло усрдно и покљонио јој град Деву за становање и на уживање градских прихода, док се не рашчисти питање, шта ће даље бити с њом (Documente privitoare la Istoria Romanilor, culese de Ludoxiu de Hurmuzaki, Volumul II, partea 5 (1552—1575), Bucuresci, 1897. стр. 591). О фамилији Цреповићеној имамо података у писму Ђорђа Кеменија, управљеном године 1572. из Дете кнезу ердељском Стефану Баторију. У писму стоји: „nos litteras ejusdem inhibitoriales, ammonitorias et rectificatorias pro parte magnifici domini Casparis Bekes de Kornyat contra generosam dominam Margaretham Olchyaryuyt, relictam egregii quondam Nicolai Cherepuyt ratione et praetextu totalium possessionum Chanad, Sorostel, Holdwylagh et Monora vocatarum in comitatu albensi Transilvaniae existentium habitantium confectas et emanatas . . .“ Касније је кнез Батори издао ову повељу: „Magnifico domino Francisco Forgacsi de Gyemes etc. cancellario ac summo consillario nostro nobis honorando, salutem et fauorem. Exponitur nobis in personis generosarum et magnificarum dominarum Elenae egregii Vladomeri Muskovitae et Catharinae magnifici Valentini Theoreok de Enning consortum, fillarum vero egregii quondam Nicolai Cherepult de Sasvar, quomodo ipsae paribus universarum litterarum inscriptionalium factum totalium villarum et possessionum Csanad, Holdvilág, Sorostely et Monora vocatarum, in comitatu albensi existentium, quae scilicet in libris principum proxime defunctorum reglis concriptae et insertae habentur, ad praesens plurimum indigerent essentque necessaria. Pro de harum serie committimus tibi et mandamus firmiter, ut acceptis praesentibus easdem universas litteras inscriptionales super praescriptis possessionibus factas requiri et reinventiri, requisitarumque et reinventarum paria jurlum earundem exponentium uberiores ad cautelam sub sigillo nostro extradari et emanari facere modis omnibus debeas et tenearis, secus non facturus. Datum Albae Juliae feria quinta proxima post dominicam reminiscere, anno domini millesimo quingentesimo septuagesimo secundo“ (Országos levéltár у Будимпешти, Erdélyi osztály, Comitatus Albensis, Cista 4 Fasc. 1). Истодобно са овим подацима о фамилији и поседу Цреповићеву сачували су нам споменици и један попис српских места у турској Угарској. Године 1572. спомињу се ова српска места по горњој Бачкој: Kelebia, Tompa, Ludas, Borsód, Mátyusháza, Mélykút и Ivánka (Bács-Bodrog vármegye, szerkesztette dr. Borovszky Samu, II kötet стр. 103). На истом месту се налази, према једном дефтеру турском од 21. јуна 1579, попис осталих српских места у Бачкој, међу која рачунају Турци: Kollut város, Kiskollut, Kecsene, Vadka, Ordásfalu, Mestorfalu, Arozdarfalu. У тим местима су српске фамилије поименце наведене, затим се набрајају остала места српска: Mirzséfalu, Genázfalu, Gorne Verbász falu, Hrasztina falu, Telekház falu, Nagy Szonta falu, Vepróvácz falu, Bezdán falu, Vaniska falu, Doroszló, Gorne Petrofcze, Barja, Pusztá-Kis-Barja, Gregorofcze, Nagy Hlisz, Pervancze, Odzsak-Tatár, Keszne, Felniár, Martínofcze, Szenmartin, Nagy-Batalom,

Од фамилије Бакића живила је удова кћи Павла Бакића старијег, Маргарета, која је била удата за Јована Кендефија а после смрти његове преудата за Тому Олаха, кога је такође надживила. Њој је двор исплаћивао старе обвезе, које је имао према фамилији Бакићевој.¹³⁾ Осим Маргарете често се спомиње у ово доба и Урсула Бакић, удовица Петра Бакића.¹⁴⁾ Занимљиво је, да женски чланови фамилије Бакића и кад се поуздају, ипак свагда истичу своје девојачко презиме. Ово се исто опажа и код женских чланова Јакшићеве породице. И ако је мушка лоза Јакшића угинула још 1543., разудате кћери Марка Јакшића истичу своје име Јакшићево још пуних тридесет година.¹⁵⁾

Досељеници српски у Угарској нису били само врсни ратници него, како смо споменули, и одлични обртници и трговци, те су набрзо Срби вредили као имућно становништво без обзира, у чијем су делу Угарске становали. Разуме се, да су баш с тога били више од других изложени пљачкању непријатељских чета.¹⁶⁾ Бавећи се

Szent-György, Nagy-Telek-Vat, Doszta, Baris, Pusztá Garna, Tele, Pusztakút, Vereszló, Pusztá Renk. У свима овим местима било је становништво чисто српско, само у Одак-Татару и у Барјашу падајало се по 12 муслимана.

¹³⁾ У коморском архиву се налазе два податка из год. 1566. о тим исплатама. У једном стоји: „Ausgab vnnd betzallung allerlay schulden vnnd von etlichen verfallen interesse . . . frawen Margaretha Bakhyt weylenndt Thomam Olach sonnst Kendy gelassen wittib flor. hung. 200“ (Ung. Acten), а у другом наређује краљ Максимилијан, да се у два obroka исплати 1000 фор. Маргарети Бакић (Margarethae Bakyth Joannis Kendeffy relictæ et magnifici quondam Pauli Bakyth fillæ ob eximta et praestantia utriusque facinora“. Ung. Gedenkbücher). Из год. 1570. је такође сачувава белешка, у којој намећу другог стоји: „dominae Margarethae Bakyth quondam domini Kendeffy relictæ in rationem debiti nouem millium florenorum rennensium soluti sunt 48 flor. 42 cr.“ (Ung. Acten).

¹⁴⁾ У коморском архиву, Repertorium, налази се под датумом фебруара 1568. ова белешка: „Ratschlag auf Emerici et Pauli Czobor, auch Michaelis vnnd Ursulae Bakyth etliche begern“.

¹⁵⁾ О подела добара међу кћерима Марка Јакшића остало нам је више података, међу осталима и овај: „Signatura super diuisione bonorum Marci Jaksit de Nagylak Inter Elisabetham Nicolai Doczy viduam et Scholasticam Ladislai Zeleméry consortem, filias vero eiusdem Jaksit infra, vigore cuius Scholasticae antelatae medietas civitatis Naghlak integrae possessiones Mezöhegyes, Királyhegyes, praedium Rákos, Fellak cum castro Czfesred. nonnulli subditi in oppido Czomorkán, Chanadiensens, ex septem possessionibus ultra fluvium Maros in comitatu themesiensi situati et Paterlaka vocati, tres integrae et medietas septimae possessiones Boldog Aszon-Paterlaka vocatae; antelatae Elisabethae autem medietas civitatis Nagylak integrae possessiones Sámson, Kutas, medietas Zombathel, castrum Sasvar cum oppido, nonnulli coloni in Czomorkán, tres integrae ex memoratis septem Paterlaka et medietas Boldog Assonlak (casto Nagylak et 8° possessionibus circa Lugos situatis pro communi relictis) obli-gerunt“. (Országos levéltár, Fasc. 759 N° 43). Год. 1750. водила је парницу Anna Jaxyt. primum Casparis Bánffy dein vero Antonii olim Kendy relictæ, tutrix pueri Ladislai filii Jobi Paxy против Петровне Chyre Nicolai de Walko consortis (Fasc. 1036 N° 43).

¹⁶⁾ Тако на пр. из априла 1566. имамо у Prot. Exp. ову белешку: „Etlich Hungarn bitten vmb bewilligung die turggischen Rätzen zu plündern“.

најразноврснијом трговином стојали су Срби из турског дела Угарске у добром одношају са капетанима и другим војничким и цивилним поглавицама у хабзбуршкој Угарској, јер су српски трговци богато награђивали пријатељство тих поглавица. Изгледа, да су отуда настале и разне злоупотребе. Угарски сталежи су од увек мрзили српске досељенике и настојали, да им нашкоде, где год могу па су ове злоупотребе узели као повод, да на саборској седници од 27. јула 1567. донесу чланак законски, којим се најстрожије забрањује капетанима по Угарској, да заклањају Србе или друге сумњиве трговце из Босне.¹⁶⁾

И после склопљеног мира гледали су у Бечу с неповерењем на ердељског кнеза и изабраног краља угарског Јована Жигмунда. Држали су, да он и на даље подстиче Турке против Аустрије и да он буни мађарске великаше у хабзбуршком делу Угарске. Напослетку пође за руком коморнику кнежеву Гашпару Бекешу да 16. септембра 1570. склопи у Шпајеру уговор са краљем Максимилијаном, по коме Жигмунд признаје врховну власт краљеву над собом и ступа с краљем у савез против Турака, а краљ обећава, да ће Жигмунду дати за жену рођаку своју, баварску принцезу Марију. Али рана смрт Јована Жигмунда (умро 15. марта 1571.) уништи овај уговор. Са Жигмундом је изумрла лоза Запољина и ердељски сталежи изабраше себи за владара Стефана Баторија, најугледнијег и најбогатијег магната ердељског. Овај је заиста био дорастао владарском положају своме, али га набрзо изабраше Пољаци за свог краља те Батори даде најпре изабрати свога брата од стрица Кристофа за кнеза ердељског и тада пређе у Пољачку где преузе краљевску власт. У то умре 12. октобра 1576. краљ Максимилијан и на престо хабзбуршки седе његов најстарији син Рудолф.

Положај Срба под ердељским кнезом био је повољнији него под влашћу хабзбуршком, где су српски досељеници патили под притиском мађарских сталежа. У Ердељу је власт ишла на руку српској трговини, у хабзбуршком делу Угарске су српски трговци потискивани.¹⁷⁾ Угарски сталежи су нерадо гледали нова српска досељивања и опорезивали су чак и оне Србе, који немају куће ни земље него су са марвом својом живели по шумама и бреговима и сав им се иметак састојао из

¹⁶⁾ Dr. Fraknól Vilmos, Magyar országgyűlési emlékek, ötödik kötet, 1564—1592. Budapest 1877. стр. 153. Као главну злоупотребу наводи исти чланак пожупског сабора, да српски трговци ипак презали ни од тога, да Турцима продају хришћанску доду, заробљене људе и ствари, отеге од јобања (Dr. Kolosvári Sándor és dr. Óvári Kelemen, Magyar törvénytar. 1526—1608 évi törvényczikkek, Budapest 1899. стр. 579, чланак 80. у депрету Максимилијанову за 1567). Мађарски војници су више пута упадали у турско земаљште и борили се са српским четницима, као што нам сведочи белешна ратног архива из септембра 1568. године: „Hanns Kruschitz bericht, wie etliche Raitzen geschlagen“ (Prot. Exp.).

¹⁷⁾ Ратни савез издаје 12. јуна 1574. налог „An grat Eggn zu Salm per abschaffung der rätzischen handelsleut vnnd wendung etlicher mangl in vnnd ausserhalb Raab“ (Prot. Reg.).

покретнина,¹⁸⁾ а ердељска влада је драговољно примала српске досељенике и ослобађала је од пореза чак и оне, који су имали своје куће и земљишта. Оваким поступањем јачали су ердељски кнежеви српски елеменат у Ердељу, те су се Срби често селили са турског на ердељско земљиште. Крајем 1580. преселио се повелик број Срба из околине Темишвара у Ердељ, које кнез Кристоф Батори насели у Геребенешу у торданској жупанији, затим у Пагочи, Св. Петру и Силвашу у колошварској жупанији. Нове досељенике ослободи кнез кроз пуне три године од сваког пореза.¹⁹⁾

У једној повељи, коју је издао краљ Рудолф год. 1579. пригодном парнице Петронеле, супруге Петра Рајковића, а кћерке Димитрија Скендерића од Јарка против Ане Катић, удовице Стефана Шилића од Фаркашдина, сачуван нам је један податак за генеалогiju Бакића. Ангелина, кћи Павла Бакића, удата је била за Имру Цобора, заменика палатинске части (палатинство није у то доба било попуњено) и имала је с њиме сина Мартина.²⁰⁾ Мати овог Имре Цобора је била Урсула Шаркањ, супруга Петра Бакића, која је с првим мужем Гашпаром Цобором имала синове Имру, Павла и Ђорђа.²¹⁾ Истодобно имамо и један податак о Михајилу Овчаревићу, коме је ратни савет 29. маја 1579. дозволио да може отпутовати на три месеца у Ердељ.²²⁾ По свој при-

¹⁸⁾ Пропозиције Максимелијанове за пожунски сабор, 19. августа 1569. (Dr Fraknól Vilmos, o. c. ötödik kötet (1564—1572) стр. 297); пропозиције Рудолфове за државни сабор 10. фебр. 1590. (o. c. hatodik kötet, 1573—1585, Budapest 1879. стр. 358).

¹⁹⁾ Országos levéltár, erdélyi osztály, liber regius Christophori Bathori I folio 33. Цео изпис о томе гласи: „1581. Albas die 4. martii. Illustrissimus princeps universos advenas Rascianos proxime ex pertinentiis Temesvár, ditione scilicet turcica, qui se in Transylvaniam contulerunt ac in territoriis possessionum Gerebenes in tordensi, Pagocha, Zent-Peter et Zylwas in colosiensi comitatibus existentibus consedere ex annuentia nostra. infra spatium trium integrorum annorum a die praescripta computandorum, exemit a solutione quorumlibet census, taxarum, dempto tributo Imperatoris turcici nec non servitiorum quorumlibet exhibitione et decimarum pensione“.

²⁰⁾ Országos levéltár, N. R. A. Fasc. 1631. № 22.

²¹⁾ У будимпештанском државном архиву N. P. O. Fasc. 1682. № 29. налази се овај изпис: „Fassio Pauli, filii quondam Petri Bakyth de Lak, vigore cuius Michaeli de Reva, sororis suae carnalis Annae Bakyth marito, ad id se obligavit: quod ex portionibus suis in arcibus Holich et Eleskeő earumque pertinentiis, prout et castelli Sassyn nitriensi et posoniensi comitatibus adjacentibus habitis, interea donec de 3000 florenis, quos prefatus Michael de Reva pro earundem e manibus Ursulae Sárkány antelati condam Petri Bakyth relictae, novercae scilicet suae ac Emerici, Pauli et Georgii Czobor filiorum eiusdem ex Caspare quondam Czobor, priore marito progenitorum recuperatione de suo expendat, plenarie satisfecerit. nulli quidquam impignorare vel alio quovis modo alienare velit“.

²²⁾ Prot. Reg. доноси под 26. мајом бележику: „Ad Agriensem vmb bericht, ob Michaelen Oucharowith auf drey monat in Siebenbürgen zu erlauben“, а под 29. мајом: „Passbrief für Michaelm Oucharowith in Sibebbürgen zu ziehen“. 1) Михајлу имамо података и из год. 1583., кад му је плаћена промија у износу 32 фор. (Történelmi Társaság 1900. стр. 63.)

лици је Овчаревић путовао тамо у намери. да посети своје српске сроднике у ердељској кнежевини.

Нови владар аустријски, цар и краљ Рудолф, наставио је према Турцима мирољубиву политику свога оца, те је продуживао на даљих осам година једренски мир. Али и за трајања овог мира, на граници је остало ратно стање. Турске чете су упадале сваки час у хабзбуршки део Угарске, робиле су незаштићена села и вароши, а често нута су ударале и на утврђене градове. У одбрани границе од Турака истакло се и неколико знаменитијих српских ратника. Највећу пажњу обратио је на себе споменути Павле Вратковић Рац, зет млађег Павла Бакића. О њему имамо вести још из 1569. године,²³⁾ но прави значај његов настаје са јулом 1574., када је постао заповедником пограничног града Ујвара на месту умрлог Ђорђа Гици-ја.²⁴⁾ Чим је Рац именован заповедником ујварским, одмах је живо прегао, да град свој поправи и припреми за одбрану. И заиста већ октобра ове године удари једна чета турска на Ујвар, али је Рац са својом посадом сузбије. У овом сукобу пало је више Турака мртвих и многи буду заробљени, које Рац заједно са трећином плена, отетог од Турака, а у вредности 400 талира, пошље цару у Беч.²⁵⁾ За цело време свога управљања Ујваром заштити-вао је Павле своје сународнике Србе и настојао, да им прибави намештење у аустријској војсци и да избави из турског ропства поједине ратнике српске. Нарочито је водио бригу о Стефану и Луки Рацу,²⁶⁾ о Павлу Скиљановићу и о свом сину Вуку.²⁷⁾ Градом је

²³⁾ Марта 1569. падаје ратни савет: „Anntwort an Pauln Rätzen, khriegsman zu Vywar“ (Prot. Reg.), а јуна исте године: „Ratz Pauli bschwart sich wider den Giltz Georgen“ (Prot. Exp.). Приликом пописа плаће појединим ујварским официјарима год. 1569. пише: Paulus Raacz, idem a prima januarii vsque vltimam decembris ad equos 9 per flor. duos, ratione autem equorum decimi per flor. 3 habuit fl. 252 (Országos levéltár, Lymbus).

²⁴⁾ У Dispacci di Germania год. 1574. стоји, да је краљ 6. јула заповедио угарској комори, да намести Павла Вратковића названог Рац, место умрлог Ђорђа Гици-ја напетана у Ујвару. Ратни савет пада 23. јула 1574. „Instruction für Paul Wrakhowsch, sonst Ratz genannt, vber die haubtmanschaft zu Vywar“. (Prot. Reg.)

²⁵⁾ О поправци града пише у Prot. Exp. под 30. августом 1574.: „Paul Rätz schreibt turgische khundtschafften vnd begert robat zum gepew“. На то је ратни савет одговорио: „An Pauln Wrakhowsch, auf das er wögen des gepews zu Vywar geschryben“. О нападају Турака на Ујвар пише 20. октобра 1574. ратни савет (Prot. Reg.): „Anntwort an Pauln Wrakhowsch, auf sein anzalgen, wie die zw Vywar Türggen geschlagen“. О нападају пошље Павле наредбај новембра исте године: „Wrakhowsch, wievil sy Türggen gfangen vnnd irer kays. mt. zum dritten taill daraus gepiert“ (Prot. Exp.) На истом месту 22. дец. 1574., пише: „Wrakhowsch Paul, das der dritte taill peut merers nit als 400 thaller vnnd wie sy den feindten nachgesetzt“. У мају идуче године је наложио надвојвода Карло Павлу, да својим војницима забрани узнемиривање и заааивање Турака. Они су хтели, дакле, да се освете Турцима за нападај (Országos levéltár, Acta publica Fasc. 41. N° 45.).

²⁶⁾ У сукобу Бекеша са Баторијем узео је Стефан Рац учешћа на страни Бекешевој (1573), а 1580. заповедао је над једном војничком четом у Јорпу (Katona, о. с. св. 25, стр. 404 и св. 26, стр. 90).

²⁷⁾ Стефан Рац се је нарочито одликовао међу својим сународницима. Један

управљао на потпуно задовољство ратног савета. Израдио је, да је у Ујвару повишен број војника, те кад је 1575. запретила од Турака опасност грофу Форгачу, Павле је добио налог, да му са 200 ратника притекне у помоћ. Године 1579. имао је Павле нов сукоб с Турцима под Ујваром, који се такође свршио са поразом турским. Шта више, да би се осветио Турцима за ове нападаје, нападне с војском и заузме Паркан, при чему многе Турке поубија и богат плен задобије.⁸⁹⁾ Идуће године замоли Павле због старости разрешење од службе, које му ратни савет и дозволи, но то разрешење се отегне, јер се Павле устезао да преда двору трећину плена.⁹⁰⁾ Кашње је молио од краља, да му подари за стечене заслуге нека имања, али није познато, шта је у овој ствари решено.⁹¹⁾

брат његов је погинуо код Сегета (Prot. Exp. за 1572.), а и он сам је почетком 1574. био у турском ропству. Павле Рац се обрати ратном савету у ствари ослобођења Стефанова, о чему Prot. Exp. доноси марта 1574. овај запис: „Paulus Ratz bit vm des Stephan Ratz erledigung gegen den gefangnen Ennigh von Solnockh. Caesarea maiestas et antea hulus Stephani Ratz in suis grauaminibus meminit et adhuc clementer meminisse dignabitur, si sua maiestas captiuos aliquos Thurcas intromittat, ipse etiam restituatur“. Кашње, 24. септ. 1574., пише: „Steffan Ratz, ist zu seiner erledigung der gefangne Türgg, so die zu Wywar geschenkt, bewilligt vnnd dem stalmaister ime denselben erfolgen zu lassen beuolchen worden“. У децембру је био Стефан Рац на слободи. Он замоли краља да му даде службу, на што ратни савет наложи: „An Wrakhowitz Pauln, das er Ratz Steffan mit diennt solle vnndterpringen“ (Prot. Reg.). Павле одговори марта 1575: „das er des Nagh Ferentz verledigten platz dem Ratz Stephan vbergeben hat“, но ратни савет га укори „Pauln Wrakhowitzhen würdet verwisen, warumben er des Ferenzen Nagh stöll one vorwissen dem Steffan Ratz vergeben“ (Prot. Reg.). Од осталих Срба, који су под њим служили, Павле препоручује октобра 1574. Павла Сипљановића краљу, да му пошлеш плаћу (Exp.), затим се нов. 1575. заузима за Тазара Милана (Exp.), а окт. ове године моли место Јована Аиђала за свог сина Вука, који је већ од априла ове године управљао половином чете умрлог Гашиара Черепија (Reg.). Касније, 1577., молио је повишењу плаће за свог сина, али му ратни савет не одобри молбу.

⁸⁹⁾ Katona, о. с. св. 26, стр. 89; Istvanffy, о. с. стр. 353.

⁹⁰⁾ Ратни савет издаје окт. 1574.: „Anntwort an Pauln Wrakhowitzschen auf das er vmb haltung merer khriegsleut zu Vywar gepetten“. О плену Павлову дознајемо из белешке ратног савета под 1579.: „Pauln Vratkowitz vmb bericht, wie es bisher mit dem dritten teil der peuten, so zu Wywar erhalten worden, gehalten, wie vnd was gestallt dieselben angelegt worden“. О напуштању службе његове пише: „Pauln Vratkowitz wirdet ime erlassung seines dienstes bewilligt“ (21. марта 1580). Идуће године даје краљ налог: „An Zelemeri Laszlo, Ratz Pauln an seinem offiziolat nichts volgen lassen biss er dritten teil der peutt erledigt“ (10. јан. 1581., Reg.). О Павлу Рацу пише један податак од 16. дец. 1575., где се наводи да што није притекао у помоћ „warumben er jungstlich, alss der bheeg zu Gran gestraiffen, nit zu den Comornern gestossen“ (Prot. Reg.). Заповедница на граници нису смели ни на кратко према оставити своје место без дозволе владарева. Тако 10. марта 1578. моли „Paulus Wratkowyth vmb erlaubnus gehn Pressburg“. (Exp.)

⁹¹⁾ Ратни савет забележио је о тој молби Павловој у Prot. Exp. за септ. 1583. ове речи: Paul Vratkowitz bitt vmb etliche guetter. Hof camer begerit des kriegsraths bedenkhen. Wider auf die hof cammer. Dem kriegsrath ist gleichwol bewisst, das der supplicant

Осим Павла Вратковића Раца спомињу историјски документи Јована Раца, ратника српског у Кањижи, Дели Дамјана, пешачког војводу у Тополчану, затим Србе, који су допали турског ропства: Јанка Војводића из Коморана, Адама Раца и Кристофа Сиглића, Илију Раца, Дели-Теодора и Николу Раца из Јегра. Честе су вести о већ споменутом Стефану Рацу, кога су Турци 1484. по други пут заробили.⁸¹⁾ Из сачуваних података о сукобима пограничних чета и молбама појединих знаменитијих војника, да им краљ помогне при откупљивању заробљених другова, види се, како је несигуран и тежак био живот на граници. Погранични војници морали су бити непрекидно на опрезу, вазда спремни да дочекају нападаје турске и да једни другима у помоћ притекну.

Важнију улогу од ових многобројних Раца играо је веспримски заповедник војвода Радић, који је у току 1585. допао турског ропства, али се уз новчану припомоћ цареву искупио те се већ почетком 1586. налазио у Весприму. Године 1588. придружи се Радић са 200 својих војника заповеднику ђурском Вићентију Грегоријанцу и Петру Хусару, те заједнички нападну тврђаву Гест, освоје је и опљачкају. Грегоријанац повери Радићу ову тврђаву на чување, али на заповест надвојводе Ернста мораде је Радић предати будимском паши Ферхату.⁸²⁾

Покрај Павла и Стефана Раца видну је улогу играо на граници аустријско-турској Петар Рац, о коме је већ било говора. Њему је владар за показану храброст поклонио марта 1575. хаљину у вредности од 50 фор., што је у оно доба значило велико одликовање, а 1580. му је подарена војводска част у Ујвару над 100 ратника.⁸³⁾

Други Петар Рац, с предикатом од Тевиша, служио је под ердељским кнезовима. Године 1572. био је посланик кнеза Стефана Бато-

ein alter langwleriger diener ist, weil ime aber nit bewisst, ob vnnd was fur gueter er hievor vnnd zu selnem abzug emfangen oder ob er auch noch yetziger zelt mit einer jrllichen penslon versehen, so kan der kriegsrath hlerzue wenig rathen, sunder werden die herrn etwo bey der hungarischen cammer bericht hieruber einzuziehen.

⁸¹⁾ Тешко је одредити, да ли се све вести о Стефану Рацу односе на једну личност или је по среди више особа. У Prot. Reg. налазе се ове белешке: „An Andre Teuff per vnderbringung Ratz Istwans zu Raab“ (15. јула 1580); „An die hof cammer wegen Ratz Istwans zu Erla begern“ (14. јан. 1584); „Beschald fur Ratz Istwan auf das er vmb des Skilanowith Pauln stell vnnd officiolat angehalten. Wirdet auf kunfftige gelegenheit vertroestet“ (6. окт. 1582); у Prot. Exp. пише „Ratz Istwan vmb bestättigung seines officiolats vnnd ain gnad“ (8. јула 1582); „Ratz Istwan gefangnen von Commorn werden sechs gulden reinlich auss gnaden bewilligt“ (6. јула 1584. год.).

⁸²⁾ Prot. Reg. и Prot. Exp. aa 1585. и 1586.; Katona, o. c. са. 26, стр. 363.

⁸³⁾ У Prot. Exp. aa 1576. пише: Commendation schreyben für Ratz Petern. Ist ime ain eher klaidt per 50 fl. werth verschafft worden“. О војводству његову пише јула 1580. Prot. Reg. „An den von Zierotin Ratz Petern ein weldaschaft vber 100 irsbanten zu Vywar erulgen zu lassen“, по већ 5. марта 1584. пише у Prot. Exp. „Ratz Istvan vmb des verstorben Ratz Petern weldaschaft zu Vywar“.

рија код војводе влашког Александра и 1574. посланик кнежев на порти. Ове године се борио Петар уз кнеза,⁸⁴⁾ а кад Стефан постаде краљем пољачким, ишао је Петар Рац са својим војницима у Пољачку, те је уз остале ердељске чете помагао краљу у ратовима, које је водио. Нарочито се истакао у рату Пољака против руског цара Ивана Грозног. Приликом опсаде града Полоцка показао је 30. августа 1579. необично јунаштво. Имао је под управом својом 100 војника, али је сам био у првим редовима и личном храброшћу је највише допринео, да је град освојен од Руса. Многобројне ране је задобио у покољу те га краљ Стефан пошаље 14. септембра у Ердељ брату своме кнезу Кристофу на лечење. Са рањеним Рацом послао је краљ кнезу Кристофу писмо и препоручио је топло овог јунака саветујући кнеза, да му подари какво имање. Да ли се Кристоф одазвао жељи краљевој, није познато. Међутим је Петар чинио и друге услуге династији Баторија. Ишао је у Молдавску, да врати на престо војводу Александра, затим је био посланик ердељски на порти. За заслуге добио је 16. јула 1585. од кнеза Жигмунда Баторија донацију Вадкерт. Године 1591. слао га је кнез поново на порту као посланика, а јануара 1593. ишао је у Молдавску Вели-аги. Супруга му је била Зафира Логофет, а брат му је био Балинт Рац, који је такође учествовао као капетан над 100 војника у рату пољачког краља Стефана против Русије од године 1579. до 1581.⁸⁵⁾

У ово време спомиње се још један Србин, по имену Марко Хорват. Године 1582. је Марко један нижи часник у Токају, но већ те године заузима се за њега Ханс Рубер код ратног савета, који на основу тог заузимања одређује, да се Марку Хорвату осим дотадања три потчине још два коњаника и у исто доба да му се даде 50 талира.⁸⁶⁾ После овог времена све чешће срећамо на име Марково, као на одличног вођу и храброг ратника. У новембру 1588. узапћена је у

⁸⁴⁾ Hurmuzaki, o. c. Volumul II, partea 1 (1451—1575), Bucuresti 1891. стр. 617.

⁸⁵⁾ Siebmacher, Ungarischer Adel; Erdélyi országgyűlési emlékek. III. kötet, стр. 276; Szamosközi István történeti maradványai, Történelmi Társaság 1888. стр. 33; Veress Endre, Lengyelországi Adalékok, hazánk XVI—XVIII század történetéhez, стр. 23, 28 и 38; Dr. Ötvös Ágoston, Báthori István király levelei, Magyar történelmi Társaság, Nyolczadik kötet, Pesten 1861. стр. 225; Katona, o. c. св. 26, стр. 501; Szádeczki, kornyi Békés Gáspár, стр. 233 и 409. Од осталих Срба ердељских спомињу наводи Михајила Раца, који је такође пратио са својом четом краља Стефана Баторија у његовим ратовима. За стечене заслуге добио је племство од краља Стефана повељом од 2. новембра 1581. По свој прилици је онај Михајило, коме је дат предикат „de Nemet Brod“, истоветан са Михајилом Рацом, коме 28. маја 1853. поклања племство кнез Жигмунд Батори, називајући га „servitor Cibiniensis“ (Siebmacher, Siebenbürgischer Adel).

⁸⁶⁾ У Prot. Exp. под 28. дец. 1582. пише: „Hanns Rueber pitt fur den Marcklio Horbath“. У Prot. Reg. са 28. дец. 1582. стоји: „An Carl Rueber dem Ratz oder Horwath Marco zu seinem dreien noch 2 pferd vnnderzugeben, а ајни „Horwath Marco (Ratz) kriegsdienstan zu Toggey werden 50 taller anstatt der begeritten prouision bewilliget“.

Ђуру роба неког Марка Хорвата, али је тешко одредити, да ли се то односи на токајског Марка.³⁷⁾

Док је трајао мир аустријско-турски развијала се све већма трговина међу српским досељеницима. Познавајући боље него икоји други народ прилике на истоку, постали су Срби у трговини веза истока и запада. Трговина је у то доба била скопчана са великим потешкоћама, јер је за сваку лађу са производима аустријским требала нарочита дозвола од ратног савета,³⁸⁾ да се сме превести на турско земљиште.³⁹⁾ Тргујући освајали су Срби у привредном погледу један град за другим, те је трговина скоро у свим већим местима била у рукама српских трговаца, али су тиме изазивали многе против себе те их у неким местима нису радо гледали.⁴⁰⁾

Покрај трговаца и племића обраћали су на себе пажњу аустријских власти и свештеници српски, нешто ради интелигенције своје а нешто и ради утецаја, који су имали у народу. Гроф Егон Салм је у јануару 1570. предлагао двору, да у Цариград пошаље као посланике Јована Борнемису и једног српског свештеника,⁴¹⁾ а за многа свештена лица српска знамо, да су од владе добијала плаћу. Међу овима су били свештеници, који су се борили као и остали ратници, други су били духовници војницима, држали су предике у гарнизонима, где нема српске цркве, а у време рата соколили су своје верне да се храбро држе.⁴²⁾

У ратним временима отимале су се ратне странке за српске досељенике, али у мирно доба надметали су се, ко ће јаче скучити она

³⁷⁾ Новембра 1588. извештавају Ногарови и Фрања Јурковић „wegen Horwath Marco arrestierten wahren zu Raab“ (Prot. Exp.).

³⁸⁾ Тако 28. фебр. 1571. пише ратни савет: „An Pauln Wratkowitschen anntwort den Georgen Thurlit, das ime ain schiff mit thraidt auf des türggisch zu uerfieren erlaubt“ (Prot. Reg.).

³⁹⁾ Год. 1587. наставили су се Срби и у Весприму, о чему пише у Prot. Exp. „Obryster zu Raab Andree Teufel per Rätzen so herüber gehn Wesprin gefallen“ (16. дец. 1587) и „Vicentius Gregorozzi, die freyen vnnnd vnbesoldeten trabandten vnd Rätzen von Wesprin ausszuschaffen“ (8. јули 1588).

⁴⁰⁾ Prot. Reg. за 1570. год.

⁴¹⁾ У Prot. Exp. од 20. септ. 1571. пише: „Der Rätzen predicant zu Comorn bitt, nachdem er nit allemal bey den musterungen (dieweil er an mer orten zu den Rätzen raisen muss) ime ain weg als den andern sein besoldung zu raichen. Beschluss. Die musterungen geschehen nit so oft, das er sich nit dabey möchte finden lassen. Wenn er aber ye nit dabey sein khuendte, soll ime doch in seinem verdienen nichts abgeschlagen vnnnd solches auch den commissarien beuolchen werden“ У Prot. Reg. од окт. 1571. стоји: „An musster- vnnnd khriegszajmalster, den rätzischen pfaffen zu Raab Michaeln Pap mit 6 fl. monatlicher bsoldung guetzumachen“ и 21. окт. 1571. „An Pauln Wratkowitz den rätzischen pfaffen, so neulich gehn Raab khumen. wo derselbe auch gelin Wywar kheme, selnes thuens vnnnd wösens zu berichten“.

⁴²⁾ Dr. Fraknól Vilmos, Magyar országgyűlési emlékek. Hetedik kötet 1582—1587. Budapest стр. 92.

права и повластице, што су Србима дали као награду за услуге на бојном пољу. У ратно време Срби су ослобађани били од плаћања десетка, јер су под тим условима ступали у војску, а кад је настао мир, племићима је било криво, што им Срби не дају десетак кад и они раде земљу као остали земљорадници. На сабору пожунском 1582. поднесоше сталежи владару закључак, да досељеници Руси, Власи и Срби имају такође плаћати десетак племићима и то без разлике, да ли имају кућу или само покретног иметка.⁴³⁾ Дvorsка комора се 30. јануара 1582. сложила с тим закључком сталежа,⁴⁴⁾ а наскоро је и краљ дао свој пристанак.⁴⁵⁾ И поједине службе, које је влада у опасним временима редовито попуњавала Србима, сада у мирно доба укидала је или их је давала странцима. Тако је краљ Рудолф укинуо 30. јануара 1583. српски официјолат у Токају и приходе његове, поклонио токајском властелинству.⁴⁶⁾ Закључци против Руса, Влаха и Срба су на сабору пожунском марта 1593. поновљени и то у још оштријем облику.⁴⁷⁾ Али не само у хабзбуршком делу Угарске него и у Ердељу, где су до пре кратког времена ишли на руку Србима, променише се наскоро прилике на штету њихову. Срби су се непрестано досељивали у Ердељ, те су се чуле све чешће тужбе староседелаца, и то и сељака и племића, против српских досељеника. На сабору ердељском, држаном од 24. до 29. марта 1583. под младим кнезом Жигмундом Баторијем (наследио 1581. оца Криштофа) повела се реч и о овим тужбама, те је решено, да они Срби, који су већ досељени, могу остати, али морају живети по државним законима и стојати под влашћу жупана. У будуће не сме нико нове српске дошљаке насељивати, а ко их ипак прими на своју земљу платиће глобу од 10 гира (форинта). Шебешком бану нарочиту заповест издају у том смислу. Ове мере против Срба су поновљене на сабору, држаном у Торди од 19. до 24. септембра 1585. године.⁴⁸⁾

Четнички дух, којим су задојени многи досељеници српски током дуготрајних ратова, није могао ни у ово мирно доба потпуно да се искорени. Заповедник Будима Али-паша тужи се 18. августа 1582. краљу Рудолфу на српске чете, које су дочекивале трговце из Турске

⁴³⁾ О. с. стр. 67.

⁴⁴⁾ О. с. стр. 206.

⁴⁵⁾ О овом је сачувана у препису наредба владарева издата врховном заповеднику угарске војске. Иста гласи: „Des rascianischen officiols-ahtheilung und applicierung zu dem toggaischen einkhomen betreffend.“ (Коморски архив у Бечу, Ungarische Gedenkbücher).

⁴⁶⁾ Dr. Fraňkó Vilmos, Magyarországgyűlési emlékek, Nyolczadik kötet 1588—1597, Budapest 1883. стр. 203. и 280; Dr. Kolosvári Sándor és Dr. Óvári Kelemen, о. с. стр. 735.

⁴⁷⁾ Erdélyi országgyűlési emlékek, Harmadik kötet, Budapest 1877, стр. 60, 67, 240 и 228.

⁴⁸⁾ У писму свом вези Али-паша „denn wir haben dieselb zeit als er ausszogen, vernunnen, wie ettlich lossgesindl vnd Rätzen die handelsleut beraubt“ Turcica aa 1582).

па их робиле и оправдава прелаз стонобеоградског бега на аустријско земљиште, који је пошао да казни српске хајдучке чете.⁴⁹⁾ Нешто касније, 28. августа 1587., извештава Никола Палфи из Коморана надвојводу Ернста, да се једна чета српских војника, преко хиљаду људи, кренула из околице Бечеја и Бечкерека према Будиму.⁵⁰⁾

Ове чете и са аустријске и са турске стране немају у својој средини знаменитијих људи, од имена и угледа, него су ратовале као туђи најамници. Српске племићке породице из прве половине 16. столећа изумрле су или су сасвим повучено живиле, без икаквог додира са народом, из чије су средине потекле. Од старих породица спомиње се године 1585. Катарина Бакић, удовица Гашпара Куна⁵¹⁾ и јануара 1588. Михајло Бакић, у свези са сабором пожунским.⁵²⁾ Занимљиве су вести и о Ани Бакићевој, кћерки старијег Петра Бакића, а супруги Михајила Реваја. Ана је имала осморо деце: Ловру, Петра, Фрању, Варвару удату за Гашпара Прушкоцког, Кату удату за Валтазара Јакшиа, преудату за Николу Шармашаги-а и касније за Гаврила Кендија, Софију, удату за Ђорђа Фанчија, Јелену удату за Имру Доција и Јелисавету. Мати се много бринула за будућност своје деце, нарочито својих кћери, о чему нам сведоче сачувана писма Анина.⁵³⁾

Међутим се приближавао обрт у питању аустријско - турском. Краљ Рудолф, који се повукао у Праг и тамо занемарио потпуно државне послове, није додуше хтео прелома с Турцима⁵⁴⁾ те је још и 1592. обновио мир на нових 8 година, али већ идуће године наступише догађаји, који су неминовно морали изазвати отворен рат. Заборављени и потиснути досељеници српски избише сада поново на површину. У бојевима их наскоро налазимо у првим редовима и о њима сада почињу да воде бригу и рачуна на све стране.

⁴⁹⁾ Hung. aa 1587.

⁵⁰⁾ M. kir. országos levéltár, Colosm. Convent. E protocollo minori X. Запис гласи: „Protectionales Catharinae Bakits, relictæ Caspari quondam Kun de Kvsai, super cunctis suis bonis et possessionibus facta“.

⁵¹⁾ Dr. Fraknoi Vilmos, Magyarországgyűlési emlékek, VII kötet (1582—1587), Budapest 1881.

⁵²⁾ Századok aa 1883. (Lakodalmak a XVI. és XVII. században) стр. 217, 219 и 230; Deák Ferencz, Hölgyek levelei, стр. 84, 41 и 43—44; Történelmi Tar aa 1893 (Kendy Gáborné végrendelete 1595.-ből) стр. 175.

⁵³⁾ Покушаји преговора са Србима у Турској и обећања, да ће цар кренути војску против Турака, било је и аа ово време, али меродавни кругови нису озбиљно узимали ове акције. Тако је на пр. Рихард Штрајт ступио у преговоре са Србима и Бугарима, који су се прево својих свештеника заклели, да ће, чим виде хришћанску војску, сви ластом подигнути оружје против Турака (Извештај од јануара 1602. Huzmuzaki, o. c. Vol. XI стр. 211).

XIV.

ОД БУНЕ СРБА У БАНАТУ ДО БИТКЕ КОД МЕЗЕКЕРЕСТЕША.

(1594—1596).

Крај свију неправда, нанесених српским поданицима и од угарских и од ердељских сталежа, живот Срба у турском делу Угарске био је тежи него оних у Ердељу и у хабзбуршкој Угарској. Српске ратнике, који су се негда пуни жеље за осветом, доселили из покорене отаџбине у Банат и Бачку, да заједнички са хришћанским суседима војују против душмана својих, задесио је у новој домовини трагичан удес. Крајеви њихови пали су под Турке те тако све жртве, које су досељеници српски поднели, нису користиле ништа, него су шта више потомци тих досељених Срба место у прастарој српској домовини робовали Турцима у туђој земљи.

Података о животу ових Срба у турској Угарској немамо готово никаквих, али на основу оног што знамо у опште о положају раје спрам својих господара, можемо мислити, како је тек тешко било ратничкој нарави српској да подноси јарам турски. Дуготрајни мир аустријско-турски приморао је Србе у Банату и Бачкој да притаје тешко стање своје и да подносе сва насиља турска, али чим се одношаји аустријско-турски помутили и чим је отпочео рат, незадовољство са турском управом букнуло је код банатских Срба у отворен устанак.

Тешко је тачно одредити, кад је почео петнаестогодишњи рат. Прелазак турских пограничних чета на аустријско земљиште и робљење њихово било је и у мирно време свагдања појава, а није ништа необично било, ако оваки нападаји добију мало већи обим те турске чете заузму и где који град у близини границе. Првих година задњег деценија XVI. столећа учестали су оваки нападаји, особито од стране босанског паше Хасана. Године 1592. нападне он на град Бихаћ у Босни и освоји га заједно са целом околином, која је још од краља Матије била у рукама угарских владара. Са овим кораком Хасановим настали су између Аустрије и Турске одношаји, који се ни по чему нису разликовали од отвореног рата, а кад почетком 1593. постаде великим везиром ратоборни Синан-паша, спремали се Турци, да и формално прекину мир. Хасан-паша крене с пролећа ове године велику

војску и нападне с њоме град Сисак, чија се посада храбро бранила, док јој 22. септембра не стиже у помоћ војска, којој су на челу били Тома Ердеди, Рудолф Егенберг и Херберт Ауерсперг. Ови, и ако бројем слабији, бацише се свом снагом на непријатеља и до ноге га потукоше. У боју паде и сам Хасан паша са многим одличним Турцима.

Пораз Турака код Сиска убрза намеру порте, да отворено зарати на краља Рудолфа и велики везир Синан паша крене наскоро војску, с којом се већ 4. септембра налазио у Београду. Истодобно заподенуше бој с Турцима и заповедници горње Угарске па освојише више градова у жупанијама хонтској, ноградској и гемерској. У то стиже и Синан са војском те заузме након кратке опсаде Весприм и Палоту. Пошто је већ било поодмакло јесење доба, не хтеде се после ових успеха упуштати у даље ратовање него се врати са својим четама у Београд на зимовање.

Краља Рудолфа затекао је рат потпуно неспремна. Није имао ни новаца ни војника а ни савезника, те се морао лаћати свију могућих средстава да одоле непријатељу. Обратио се на сталеже аустријских покрајина својих, апелирао је на западне градове европске и под разним изговорима је ударао нов намет на народ и на поједине имућније људе. Од страних градова пружише му новчану помоћ шпањолски краљ, папа, разни талијански кнежеви и вароши као Фиренца, Ферара, Модена и Парма, велику предусретљивост показаше немачке државе као и чешки сталежи, но највише је допринео угарски државни сабор, који није презао ни од каквих жртава. Да би добио потпору и у војној снази, ступи већ током 1593. у преговоре са ердељским кнезом Жигмундом Баторијем, а знајући, како је тешко стање хришћана под Турцима, надао се и од њих користи у току ратовања.

Са хришћанима у Турској рачунало се увек кад је било речи о рату на Турке, а сви, који су правили планове о побуни хришћанских поданика турских, стављали су Србе на прво место, јер су они најтеже могли да се свикну на робовање. Ову идеју, да се споразуму са Србима у Турској у сврху заједничког ратовања на Турке, пригрлила је не само аустријска влада, него и кнез Жигмунд, те с пролећа 1594, док су још текли преговори о савезу цара Рудолфа са кнезом Жигмундом, водила се жива преписка и са српским виђеним људима у Банату. Повода су за то дали сами Срби, који нису имали стрпљења да сачекају развитак догађаја па да се у згодном моменту споразуму и придруже хришћанима него су на своју руку подигли буну против Турака.¹⁾

Подстицања је свакако било већ одмах у почетку устанка. На

¹⁾ Буну банатских Срба детаљно је обрадио проф. Јован Томић у студији „О устанку Срба у Банату 1594. године с нарочитим погледом на савремене прилике у суседним земљама, Београд 1899.“

граници српској према Ердељу било је доста српских хајдучких чета, које су Турке нападале по друмовима, а кад им је до невоље долазило, побегле би на ердељско земљиште. Чим је започео рат аустријско-турски, рашириле се вести по народу о тајним преговорима кнеза Баторија са царем Рудолфом и о скорашњем енергичном продирању хришћана у турске крајеве, те чете хајдучке добише новог полета и у њихове редове почеше Срби са свију страна хитати. Ердељске власти су мирно допуштале, да се чете образују на њиховом земљишту, шта више, ишле су им и на руку у томе. Ердељски погранични заповедник, лугошки бан Ђорђе Палотић, соколио је ратнике српске и обећавао им је потпору. Исто се тако живо заузимао и потпиривао устанак Фрања Гести, један од главних војничких заповедника ердељских. С почетка су се ограничили на нападаје турских каравана, али кад се број четника умножио, лаћали се они и тежих задатака: почну нападати турске замке и тврђавице. На челу једне оваке чете био је Петар Мајзош, који је негда био у служби лугошког бана, а у последње време становао је у турском градићу Охату, недалеко од Темишвара. Мајзош удари са својом четом у марту 1544. на Вршац,²⁾ пороби га и спали, затим нападне на неке паланке, те отме становницима све покретно имање, марву, новац и ствари, а затим пребегне са већином својих ратника на ердељско земљиште. У исто доба је друга чета под заповедништвом Јована Лугошанина пустошила у пределу око Алмаша, не налазећи нигде озбиљног отпора. Велики везир турски Синан-паша, који је баш тада намеравао да крене војску од Београда, где је знамовао, према аустријској граници, јави кнезу Баторију за нападај српских чета и замоли га, да ухвати Петра Мајзоша и другове и да их казни.³⁾ Батори одговори, да се такви разбојници сад у ратним време-

²⁾ Један писец ставља опсаду Вршца у касније време и вели, да су Срби опсели после освојења Бечкерекa Вршац. Заповедник вршачке турске посаде позове вођу српских усташа Јанка Калабура на меџдан. Јанко се одазове позиву и убије у двобоју турског заповедника, али Срби ипак, услед претања новог папе Хасана млађег, дигну опсаду (Wolfgangi de Bethlen Historia de rebus Transsylvanicis, tomus tertius, Cibinii 1783. стр. 231).

³⁾ Прво писмо Синан-паше кнезу Баторију у ствари устанка гласи: „Uraknak ura Erdelyi vaida. Mikor hozzád érkezik az en levelem, úgy ércsed, Thömsvarhoz tartozó névű városbéli Malydos Peter. ki azelőtt Lugasson is egynéhányszor lakot, mostan két száz latornak előjárója lott az hatalmas császár birodalmára Versecre rea mentek volt és az bányákra is az bányákban egynéhányot megölt, már hajóikat, pénzeket mind elvitte, minden latorságot megtudtuk, kít az ide valo népek szinte oda az te országodba kergettek és nyomoztak. Azért az illik te hozzád, hogy azt Malydos Petert minden társaival egyetemben keresztetvén megbüntessed a mint ennek előtte az hatalmas császárnak hívségedet mutassad, ebben is mutasd meg hűségedet, hogy afféle latrókat mindenut föltálatván, erőssen megbüntessed őket, hogy többször az hatalmas császár birodalmára ne gyűljenek és kárt ne tegyenek. Az a latór immár harmadszor tett kárt az hatalmas császár birodalmában, kiért illik és méltó, hogy ki keresztessed és társaival egyetemben megbüntessed. Illyen latorért nem jó

нима свуда појављују но он ће са своје стране настојати, да похвата оне четнике, који су пребегли у Ердељ и да их по заслуги казни и већ је издао у том смислу налог лугошком бану Ђорђу Палотићу.⁴⁾

Срећан почетак охрабри Србе и целој акцији даде много озбиљнији изглед. Вршац постаде легло усташко и број њихов је растао непрекидно, те устаници прошире свој делокруг и ступе у додир и са аустријским војним властима. Ердељ је додуше био у непосредној близини устанку и са Ердељцима су побуњеници имали јаких веза — у њиховим редовима су били и многи ердељски Срби — али преговори кнеза Баторија са царем Рудолфом још нису били завршени и сталежи ердељски нису још хтели, да се кида са Турцима те кнез није смео устаницима да даде издашнију помоћ, јер је морао да таји пред Турцима своје везе са побуном. Између Аустрије и Турака је владао рат те аустријске власти нису морале да крију своје преговоре са побуњеним Србима. Невоља је била само то, што је граница аустријске Угарске била удаљена, но кад у мају генерал Тајфенбах, заповедник војни у горњој Угарској, поведе своје чете из Кошица и опседне турски град Хатван па се тако приближи устаницима, ступе ови у живахну преписку са Тајфенбахом.⁵⁾

te read valami szonak lenni". Набрао после тога пише му ново писмо, које је на кнежев двор стигло 8. априла, а донео га је један Лугошанин. У писму вели између осталог: "... mint ennek elötte most is hívségedet mutasd meg az hatalmas császárnak, arra is gondot legyen, hogy az latrokat által ne bocsásd országodon, megbüntessed őket, mert nem mind így leszen rövid nap immár elválík, egy felé az dolog. Ez napokban valami latrok egy ezüst bánjához való Virsicza nevű palankra rea menvén, az megégettek és minden marhát beillöle kivették, ki Erdell volt benne s ki máshova való. Azért az illik te hozzád, hogy afféle latrokat megkerestessed és megbüntessed, mert ezt az hatalmas császár athnameja ellen cselekedtik, mi legyen az oka? jobb lészen neked, ha az alattad való népedet meg bírod". (Државни архив у Будимпешти, Acta publica Transylvaniae ab anno 1583.—1594.)

⁴⁾ У одговору вели Батори: "... Irja nagyságod, hogy az latrokat országomon által ne bocsátónám, arról nagyságodnak az írhatom, hogy afféle gonosztévő emberek ez mostani hadi időben mindenütt igen megsaporottana. Mindazáltal arra nekem oly gondom vagyon, hogy mindenfelé az hatarakra vigyáztatok és az sok áll utokat, ösvényeket, melyeken afféle gonosztévő emberek szoktanak ki s be jární. meghadtam, hogy elrekeszek, hogy annál jobban lehessen az reájok való vigyázás és gondviselés, sótt az, kik Versedzre ütöttek volt is erőssen megparancsoltam az lugassy bánnak, hogy eő maga azokat is kikeresse és az kiket benne megtalálhat, megfogassa, minden kedvezés nélkül megbüntesse..." (Acta publica Transylvaniae ab anno 1583—1594).

⁵⁾ О преговорима Тајфенбаховима са Србима имамо оне белешке у ратном архиву у Бечу: 15. маја 1594. послат је „An herrn von Teufenbach antwort auf seine schreiben vom 7, 8 u 10 may per ersetzung der hohen ambter im veldt neben andern artikln. Item werden ime abschrift etlicher verlobrnen schreiben vberschickht. Item per correspondenz mit den Rätzen" (Prof. Reg.); 30. маја пише ратни савет „An herrn von Teuffenbach per bassa temesvariensis ankunfft gehn Pescht vnd correspondenz mit herrn von Starhenberg, auch vberschickhung der assecuration für die Rätzen", а 1. јуна пише „Herrn von Teufenbach receptisse per volckhilff staigerung der hungrischen trabanten besoldung und tractation mit den Rätzen"; 15. јуна надат је налог „Teufenbach wegen der Rätzen auffstandt soll darauf

Већ по првом писму Синан-паше види се, да је он сумњао у исправност кнеза Жигмунда, али кад прође неколико дана и нападају усташа се поновише, а кнез ни једног устаника не ухвати, било је Турцима јасно, да за леђима устаничким стоји сам кнез. После Вршца нападно Срби на Бокчију те и тамо попале и поробе што су год нашли. Број ратника се даномице множио и при крају марта удари усташка чета од 500 људи на град Моржину, становнике поубијају и сву марву отерају собом. Међу устаницима познаше Турци многе главније људе кнеза Жигмунда и војнике кнежева војводе Фрање Гестија. Неколико банатских српских усташа похватају Турци те их рашчережише и бацише на точак, но Срби се брзо осветише Турцима, похватају лађе њихове, које су из Липова пошле у Ердељ да доведу соли и поубијаше Турке на њима. Синан-паша изашље једно одељење војске да испита, која су места заражена буном. У Ирхови ухватише Турци усташу Станка са неколико другова, у Белшовици шесторицу, у Девихаби седморицу, у Азовици четворицу и седморо браће неког Лазара, село Нађ Јур пристајало је цело уз устанике, у Ирхову нашли су тридесет побуњеника, у ердељском месту Билени такође су сви становници били побуњени, а многи, који су недавно поробили турске паланке, налазили су се у Зелишћу. Главна сила устаника стојала је са војводом Мухником у околини Алмаша, одакле се спрема да нападне утврђени град турски Фачет.

Синан-паша напише писмо кнезу Баторију, које му донесе Мустафа-чауш 1. априла и пребаца му, што никако не хвата усташе.⁹⁾

gedenckhn, wie inen mit puluer vnd volckh zu hilff komen möcht werden": истог дана је наложево „An herrn Steffano Bathori per hilff für die Rätzen. In simili Simoni Forgach“. У исти мах јави ратни савет „Archiduci Maximiliano werden die zeitung der Rätzen wider die Turckhen erhaltenen victori vberschickht“, а 30. јула наложи „hungrischen standt anbringen Rätzenhilff“ (Ibidem). У иште мах јављао је Тајфеубах ратном савету о кретању и успесима српских чета. У Prot. Exp. под 1. јуном има ова белешка „Teufenbach vmb geldt und volckh und wegen der Rätzen praeparation wider den Turckhen“, а под 22. јуном „Teufenbach per der Rätzen fortruckhen continuirt noch, da man ime geldt, volckh und munitlon schickht, will er Hatwan baldt haben“.

⁹⁾ Писмо Синаново гласи: „Fiam Erdéli vaida Bathory Sigmond. Mikor az én levelem hozzád érkezik, így ércsed, ennek előtte az Erdély tartományában valami latrok egybe gyűlvén az hatalmas császár birodalmára Versedzre, Bokchyára menvén, azokat megdulták. Megirtam vala, hogy afféle latrokat megfogassad és megbüntessed, de miért hogy eddig őket meg nem büntetted, ezután tobben gyűltenek ismét össze, úgy mint őtt százon és Mardzinára üttöttek, az ott valokba, kit meg öltenek s kit megsebesítettek és minden marhájakat elvén, kottya vetére hántak. Mostan ismét az szándékok, hogy az kastélyra Fadzattra is reá mennyenek ezek az latrok. mind Geszthy Ferencz névű szolgádhoz tartozók és ilyen látorságot cselekettenek. Ezelőtt oda hozzátok valami hajok is mentek volt sóért, kiket vissza nem bocsátottátok, mi annak az oka? En fiam az én szom neked mindenkor tanács, mert nem büntetted meg azokat az latrokat, mi annak az oka, csak gondolkodgyál felölle, hogy noha azok az latrok cselekeszik az látorságot, de az hire mind te rajtod vagyon, nem illik ilyen szokat magadra vened. Ha akarnád, azokat az latrokat könyen kikerestethetnéd és megbün-

Батори се у одговору своје извињавао пред Синаном, да не стоји у вези са устанком ни он нити његови људи, но да је тешко њих похватаи, јер се крију по шумама и брдима. Пориче, да су међу усташима били људи Фрање Гести-ја, него су скупљени из свију крајева и земаља, као што се у ратним временима увек купе свакојаки људи да робе и пале. Он ће са своје стране све учинити да похвата оне, који се крију на ердељском земљишту те је већ издао заповест лугошком бану да тражи и да хвата устанике.⁷⁾

tethetnéd, mert az kik czelekettek, azok mind fő emberek, kit én megértettem, sokat láttom én immár és sok forgat az en fejemben. Itt mi közöttünk is az jobbágyok föltámottak volt, de én megfogattam őket s kit négyé vágattam, kit nyársba vonyatom, kit horogba vetettem, benne egynéhányon pedig oda Erdélybe szállatak közülök, az kiket meg nem foghattak. Levelet irtam hozzád ez dologért, én fiam valamit mást ne gondoly, hanem fogad meg az én szómat, minden dolog az ur Isten kezében vagyon, az utolsóru gondolkodgyál fiam, mi az oka, hogy az ilyen latrokat meg nem kerestetted és meg nem büntetted. Az hajókat is, kik Lippáru oda hozzatok sóért mentenek, mi az oka, hogy vissza nem hocsáttod, az hajókat bocssássátok alá, ne háborgassátok az kereskedő embereket, tudod mit végeztünk, miért cselekeztek az athname ellen, ha tudod venni, az én szóm mindenkor barátságához való, ha akarod, hogy bűnös ne légy, híd meg az en szómat. Ezelőtt fő embereket kültem vala Thömösvár tartományába, hogy az mely latrok onnan az többivel edgyütt az bányákra mentek volt, azokat meg cirkálják és Irhova nevű faluba, Ztancz nevű latrot találták egynéhány magával, Belsovicza nevű faluba hatot, Devihaba hetet, Azoviczán négyet és Lázának het öczét, Nagy Jur falubellek mind latrok voltanak, Irhova városba harmincz latrot talaltanak, Erdelyhez tartozo Bilena nevű falubellek mindenestül az latrokkal voltanak, az melly marhát innét elvitlenek, Zelistyén találtak meg benne. Azok az latrok mostan mind Almas tartományban vadnak Muhnik valdával, azokat keresesd meg és büntesd meg. Az a valda Muhnik mindenkor latrokat tartott, az athname szerint lássad, vagy meg ölessed őket vagy máshova külgyed, azon légy, ott ne tarcsad Almas tartományában hanem máshova külgyed, az több latrokat is büntesd meg. Az én tanácsomat vagy fogadod vagy nem, szabad legy vele“. Так дана постао је Синану писмо, у коме јавља „Thömösvar tartományabul valami latrok gyülekeztenek, kik az Erdélyekkel egyetértven, az ide valo szeginyslgre mentenek, marhálokat erővel elvittek, sok kárt töttenek. Az kik itt Tömösvár tartománybellek voltanak, azokat meg fogattyuk és meg is büntettyuk, de az Erdélyhez való oda Erdélyben szalattanak, azokat ü is megbüntessétek. Ez ideig az hatalmas császárnak hívségedet mutaltad, most is azon legy hogy azokat meg büntessed, erre gondod légyen, hogy az latrokat ki kerestelvén, megbüntessed és az mint őket megbüntetlk, lrd meg ennékem“. (Acta publica Transilvaniae ab anno 1583—1594).

⁷⁾ Одговор Баторијев гласи: „Nagyságos bassa etc. Meghózzák az nagyságod levelit, melyben írja nagyságod, hogy az latrok kárt tennének és hogy azokat, ki kerestetnem, megbüntetném; arról azért nagyságodnak mostanis egyebét nem írhatok annál, az mint ezelőtt irtam vala, afféle gonosztévők nem csak ott, hanem it ez országban is igen megsokasottanak és sok károkat cselekesznek, kirul nagyságodnak sokat írhatnánk, ha valami hasznot látnak, de annak egyebb semmi nem oka, hanem ez mostani háboru idő és semmiképpen annak eleit nem vehetni ilyen erdős és hegyes helyben, mellyeken mindenféle nemzetségek egynéhány ország ellen szabadon a hova akarnak, oda mehetnek. Mindazáltal meghadtuk erőssen, ezután is meghadgyuk mint az lugassl banusnak s mint az egyébb vég helyen való tisztartolónknak, hogy azokat az latrokat mindenüt kikerestessék és megbüntessék. Nagyságod is hadgya meg az végbelleknek, hogy ők reájok vigyázanak és büntessék őket. Ahol nagyságod írja, hogy afféle latrok ide voltak, azt nem tagadhattyuk, hogy ide

Устанак се међутим рапидно ширио. Лугошки бан Палотић је храбрио устанике и обећавао им, да ће кнез Жигмунд са молдавским и влашким војводама и са угарском војском напасти Темишвар, а осим Палотића подстицао је усташе и Валтазар Батори. Кнез Жигмунд је имао озбиљну намеру, да што пре зарати с Турцима и да се користи са покретом српским. Ступио је у додир и са влашким војводом Михајилом, а наставио је живо и преговоре о савезу са царем Рудолфом. Но преговори су се ови отезали, а ни сталежи нису никако хтели да прихвате кидање с Турском, те је кнез био принуђен, да непрестано пориче пред Турцима везу са устаницима. Темишварски паша Хасан управи кнезу 1. априла писмо, предочи му рад устаника и јави, да су Турци потпуно утврдили, да побуњеници несметано прелазе у Ердељ и да су многи од њих прави Ердељци, те га замоли, да их хвата и казни ⁹⁾ Батори одговори Хасану као и Синан-паша, порицао

valok is nem voltak közöttük, de csak Isten tudgya, azok honnan gyűltenek egybe, egy ünen is, más honnan is. Nagyságod elhídigye, hogy itt az mi birodalmunkban senki oly fő ember nincsen sem Geszthy Ferencz sem más, az kirul nagyságod ir, az ki afféle latrokat fejeért hátam meget merne tartani, hanem csak azok fő magok akarattján vadnak, senkitül nem fűgnek. Az kiket pedig nagyságod ir, hogy ide szalattanak, közülök érthetű nagyságod, hogy ez országban sok hegyek, havasak vadnak és affélek mint azokra az hegyekre, erdőkre fogtanak, ilyen nyári időn immár mind éjtel nappal ott vadnak, lappognak az falukra nem mernek jönni, fölhalálhatna, valami en tulem lehetséges, mindenben az athnamehoz és az hatalmas császár parancsolattjához tartom magamat. Irja nagyságod, hogy az fő hajokat nem akarom alá bocsítani Lippára. Senki azt inkább nem akarna mint én, ha az sonak kelette volna, de mi is csudáljuk, mi legyen az oka, hogy immár egy néhány időttül fogva semmi főt innen alá nem szállítottak, mert én azt akarnám, hogy az hatalmas császár birodalmának is abból ne tegyen fogyatkozása, nekem is hasznom lenne belőlle. Nagyságod azért hadgya meg mint Lippára s mint Tömösvára azoknak az kik fővel kereskednek, hogy jöjenek reá, mi itt mindennek igaz főleg főt adatunk, mert nekünk is abból volna több hasznunk, ha az főnek keleti volna, hogy nem mind vesztégülana, nem tudom, miért tartoztatnak itt az hajokat, holott nekünk semmi szükségünk nincsen reá, hanem inkább nagyságod ez mostani háború időnek állapotjának tulajdoncsa, kiért az cellerek nem mernek jarni és talán attul is tartanak, hogy az mint egyébkor is történt, ott alatt mint fő vakban s mint egyébb marhajokban sokmánt hányanak, ki, hogy ne törtények, nagyságod viseltessen gondot reá, mert itt minalunk semmiből nincsen bántások sem fogyatkozások" (Ibid).

⁹⁾ У писму Хасан паше темишварског стоју: „Uraknak ura Erdéll vaidának köszönetemet írom mint jó fiamnak. En fiam immár egynehány esztendőttől fogva onnan fölletek ide az földre szoktanak az latrok mint az hatalmas császárnak mint az szegenységnek kárt tesznek. Ez napokban is zázlókkal egynehány palánk alá jöttek, nagy kárt tettek, kirul irtam vala az lugassl bännak, de fő megtagadá, hogy fő hírvél nincsen, az is lzenű, hogy fő neki azokra az latrokra gondja lészen, de az mit mondot, abban semmi nem tört. Az latroknak utánok mentünk vala és mind oda az te határokba mennének, az nyilván vagyon, még az nap is tudgya, hogy azok az latrok az ti országokba valók, fő nemes emberek is voltak: közöttök, semmi nincsen, az mit meg tudtunk. Zinan bassa gyakorta kérdezű tulem, kicsodák legyenek azok, a kik azt a latorságot cselekedték. En az monlam, hogy azok ország látra, abban nincsen híre az Erdély vaidának. Isten tudgya, mindenkor azt írom neki, hogy az hatalmas császárnak híve, igaza kegyelmed soha barátságomat nem nézi, az latroknak engedelemmel vattak és az hatalmas császár országának sok kárt tesznek. Meg mikor Gyula

је, да има додира са устанком и обећавао, да ће казнити сваког учесника у побуни. Но тих дана долазио је један чауш султанов, по имену Амхат, преко Влашке у Ердељ и уз пут дозна за дволичну улогу коју игра кнез, па не хтеде ни ићи на двор кнежев, него се одмах са границе ердељске врати у Цариград. Жигмунда је неугодно дирнуо овај догађај, те се хитно обрати везиру Синан-паши, изрази чуђење своје због таког поступка Амхатовог и нагласи верност своју спрам султана. Ни Синану није годио у ово време расцеп са Жигмундом, јер је аустријска војска опсела у исти мах Острогон и Хатван па су Турци имали на тој страни пуне руке посла. С тога се Синан начини као да верује речима Жигмундовим и замоли га, да поступа најстрожије против усташа, а он ће јавити порти, да не верује речима Амхатовим.⁹⁾

Кнез Батори сазове за 12. мај сабор ердељских сталежа у Торду и преко својих опуномоћеника покуша, да изради пристанак сабора на савез са царем Рудолфом и на објаву рата Турцима. Један део сталежа је био вољан да усвоји кнежеве предлоге, али већина није могла да се одлучи на кидање традиционалног пријатељства с Турцима. Сабор вотира додуше све, што је потребно за припремање на рат, али реши, да се с Турцима не почиње непријатељство док год аустријска војска не освоји Будим. Кнез је журио раскид с Турцима највише с тога, што је желио да употреби у своју корист устанак српски у Банату. Устаници су баш у то доба послали били у ердељски Београд владику Теодора Тиводоровића¹⁰⁾ са другим посланицима, да јави кнезу досадање успехе, да му понуде престо српског краља или деспота и да га замоле за помоћ. Жигмунд пошаље устаницима

magyar kéznél volt, akkor is ez az Fázat tartománya békességben volt, mostan is efféle latrok őt zászlóval Mardzinan az sokadalma megütöttek es ott sokat levágtanak, megsebesítettek és eleven is vittnek el benne. Az vaidámnak es egyéb törökeknek és minden marhájakat elvittek, kótya vetyére hántak, enyl sok latorságot cselekettek még az palánkba is be izentenek, hogy harmad napig ki menyenek belöle, mert azután oda is reájok mennek. Azok az latrok többire mind Gesztl Ferenczhez tartozók, annak vaidai ispanyi vadnak veleek, más Erdéli fő embert is ismertek meg közöllök. Ez az látorság igen sok, tudom, hogy kegyelmednek hírével nincsen, de nem jó következik belöle, semmi jóra nem vélhetni ezt árultatáshoz hasonló dolog, ez illen latroknak nem köllének, ha az oda való ispánok, tisztartok, egyet nem értenek vélek, miképpen cselekedne ezt eő magátul az jobbágy. En fiam, nem jó dolog ez a mit ilyen időben cselekesznek, vagyon e kegyelmeteknek ebben hire, mi legyca ennek az oka, ird meg ennékem igazán az választ, hogy én is ércsem. Ha az hatalmas császárnak hív vagy, az latrokat meg büntesd, mert az utólja ennek nem jó leszén, az tanácsomat fogad meg. Az zerdár én tülem választ var, egy napnál tovább az csauzt ott ne tarcsad¹¹⁾.

⁹⁾ Одговор Синанов је донесен од Јонана Лугошанина у ердељски Београд 22. априла 1594. (ibidem).

¹⁰⁾ Осим владику Теодора спомиње се као вођа српских устаника и Доцијан Рац у делу Wolfgangi de Bethlen о с. стр. 184.

заставу и храбрио их је преко свога изасланика на истрајност.¹¹⁾ Турци су видели дволичну улогу Баторијеву, знали су, да се крај свег правдања кнежева корен устанку налази у Ердељу те да му врате мило за драго, подигне се једна чета Турака из места Мудве и нападне ноћу ердељско село Бучијану, поубија неколико људи, многе поведе у робље а село похара и запали. Батори похита, да писмима од 16. маја оптужи пред султаном и пред великим везиром Синан-пашом ове Турке, а са себе да скине сваку кривицу са устанка српског.¹²⁾ Симулирајући и даље пријатељство и верност према султану извести Батори 23. маја Синан-пашу, да устанак непрестано расте, да су устаници заузели већ више кастела и поубијали многе Турке, па и једног чауша, који је долазио из Београда на кнежев двор.¹³⁾

Турска је била у ово доба у неугодном положају. С једне стране опсада Хатвана, а с друге опсада Острогона приковаше целу снагу турску, која се налазила у Угарској. Темишварски паша Хасан није се усудио да нападне усташе само са својим четатама, а велики везир

¹¹⁾ Erdélyi országgyűlési emlékek, III kötet, стр. 310 и 311; Székely krónika стр. 74; Katona, о. с. св. 27, стр. 37. и 38.

¹²⁾ Писмо Баторијево Синан паши одвео је Јован Рац. У њему вели Батори намећу другог: „Nagyságod erről költetik megtalálom, hogy ez napokban az hatalmas császár Mudvai vitézi itt az én birodalmomban egy Buchlana nevű falumra éjel reá útvén. egynéhány artallan szegény embert megöltek, sokat rabba tettek, az falukat megégettek és minden marhajokat, barmokat elhajtottak és naponként több afféle kárt tetelt, rablást igyekezének tenni az én birodalomban . . .” Ако то Турци чине због бује у Банату, онда не раде право, јер његова пије кривица што су Срби подigli устанак; он је већ наложио лугошком бану и другима, да гоне устанике. Слично је и друго писмо, управљено султану. На завршетку писама моли султана као и Синана, да наложи пашу темишварском и осталим пограничним заповедницима, нека не дпрају у Ердеље (Acta publica Transilvaniae).

¹³⁾ У првом делу свога писма Синан паша, јавио је кнез Батори политичке новост и наставља: „Immár nagyságodnak az levelet megirtam vala, bocsátani nagyságodhoz, azonban ilyen hírelm érkezene, kit talán nagyságodnak eddig máshonnan is értesére adták. Mindazáltal akarom nagyságodnak én is szokásom szerint megírni, hogy az ráczság oda ala az alföldén egynéhány ezren föltámadván, az hatalmas birodalmában egynéhány castélyra reá mentenek, az benne való népet levagtak s minden marhajokba praedát hántak, sótt egy csauzt is, az ki az mi tlhayánk emberivel ide jeő volt Fehérváru, mint az mi emberünkkel egyetemben megöltek, mostan is naponként többen gyülekeznek, ugy anyira, hogy immar sok ezren vadnak és nimeth partra is izentek volt és onnan is sok szolgáló népek, katonak és egyéb szabad legények mentek közökbe, anyira meg erőssenek immár, hogy egynéhány ezer hadakozó ember sem árthatna nekik. En ezeket halván az hatalmas császárnak tartozo [hivségem szerint mindgyárast gondom volt reám, hogy az menyire tülem lehetet oltalmazhasson tölök az hatalmas császár birodalmat, meghattam az lugassi bánomnak, hogy kergesse őket, kiért mostan ismit ujobban ugyan innét udvaromtól is költet valami lovag népet bocsátanom oda Lugosra, hogy azokkal együtt kergessik és szelesicsek őket és az kikkel birhatnak, azokat meg büntessék és kártul oltalmazzák az hatalmas császár birodalmát. Anak felette az kik az csauzt megölték is meghadtam az lugassi bánnak, hogy azokat is büntesse, őket és azon vagyok, hogy mindenben megmuthassam hivségemet az hatalmas

Синан паша стајао је још увек са главном војском турском код Београда, али није могао ни мислити на угушивање устанка него је морао хитати, да ослободи опседнуте градове. На порти су држали, да је Хасан паша крив, што се устанак банатски тако раширио те га скину са тог достојанства и поставе Софи-Синан-пашу за беглербега темишварског.

Усташке чете су се међутим скупљале у градовима Вршцу, Бокчији, Фачету и Моржини па су одавде нападале на околна места. Број оружаних усташа нарастао је на 15.000. При крају маја нападно побуњеници град Охат, заузму га и поубијају посаду, а 1. маја се упуте на град Бечкерек, у коме је било много Срба. Заповедник турски у Бечкереку изашље пред усташе неколико угледних Срба, не би ли преко њих отклонио опасност, што је граду претила. Међутим се ови изасланици споразуму са устаницима, да заједнички нападно на Турке. На то турски заповедник остави град и побегне са неколицином Турака, а устаници потуку заостали део посаде те хтедоше напустити тврђаву, но српски становници бечкеречки, бојећи се турске освете, силом нагоне усташе, да оставе један део чета, које ће штитити Бечкерек.¹⁴⁾

császárnak. Ezek így lévén az csauzt sem merem azon az uton nagyságodhoz visza bocsátani, a kén én hozzám jöt volt, féltvén valami szerencsétlenségtől, hanem Sencőre bocsátam, hogy inkább békével és bánatás nélkül mehessen nagyságodhoz". Ово писмо Баторпашево је управо одговор на писмо „Soffi Zinan bassae, berlerbegi Thömösváriensls", која је наследио Хасан пашу у том достојанству. Berler-бегово писмо гласи: „Uraknak urának Erdély vaidának köszönetemet írom. Szeretettel való levelet írtam nagyságodnak, Thömösvári Musztaffa csauztul arra kérek, hogy a mint ennek előtte barátoktunk egymással, mostan is úgy legyünk. A mint ezelőtt, mint az hatalmas császárnak s mint az bassának írt nagyságod meghítték igazságodat hívségedet arra kérek, hogy mi szégyent ne valjunk, az bassa előtt, onnan felöletek valami latrok gyülekeztenek, ide jötenek Verseczre, Bokcsilára, Facczatra és Mardczinára és minden marhájokat elvittek. Tudom hogy nincsen hirekkel, hogy enyi sok lator gyülekezet. En fiam egynéhányszor levelem jött nekem az bassától, hogy mindenről írjak nekl, meglehetne az ti tületek. hogy az latrok csendességben lennének, de mindenap többen gyülekeznek, kárt tesznek, nehezen büntethetnl most meg őket, de az mely marhat, juhokat, lovakat az mi tartományukból elvisznek, azokat itt el nem adhattyák. Az ellenség országa is peddig messze vagon, oda sem vihetik, hanem ez Hétt Birodalomba egymás között adgyák eli. Kérem nagyságodat mint régi barátomat, en szégyent ne valjak hanem fő emberidet szolgálodat küld reájok, kerestess meg az latrokat, fogass meg és büntess meg . . ." Из истог времена сачувано нам је писмо „Haidar aghae kihajae Sciaus bassae", које почиње са речима „Szolgálatomat írom Erdély királynak. Még mlkor az fák viragoznl kszték, akkor kezdesék az latrok gyülekeznl . . ." (Acta publica etc.).

¹⁴⁾ Томпш, о. с. стр. 45; Katona (о. с. св. 27. стр. 48), а исто тако и Bethlen (о. с. стр. 224) пишу, да Срби „coactis non contemnendis copiis — quaedam castella Turcarum, nempte Ohadum, Dobranum et alia in regione Thömöslensi et valdis praesidiis et munitione obfirmata, trucidatis defensoribus, capiunt, diripiunt, inflammant". И предео око Панчева се побунио, али су овде Турци били надмоћнији те 27. маја нападају и поубијају у близини панчевачкој велики број Срба и вођу њихова спахију Вукадиша из Парте (Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, II, стр. 811).

После Бечкерека нападну устаници утврђену кулу Ердехеђ, а кад је не моглоше заузети, нападну Бечеј, заузму град и опколе градску тврђаву, у којој је било 50 до 60 турских војника. Посада је нудила и тврђаву на предају, али устаници нису хтели да пристану на услове ове предаје. У бечејску тврђаву су наине Турци посакривали велику множину блага, па су као услов предаје тражили да могу понети са собом то благо. Истодобно нападну устаници и освоје град Тител, а како се баш у то доба кретала војска везира Синан-паше према Острогону, падну устаницима у руке 13 турских лађа, које су носиле провијант, топове и муницију за војску Синанову. Устаници поубијају Турке, који су били на лађама, један део муниције и провијанта понесу собом, а што не моглоше понети, потопе у Дунаву.¹⁵⁾

Нови беглербег темишварски Софи Синан-паша сједини своје војнике са четама липовског, чанадског и ђулинског бега те са целом војском, која је бројала 11.000 душа, пође на сусрет усташама. Почетком јуна се сукоби са бечкеречким Србима али претрпи страховит пораз. Срби освојише 18 топова и потукоше Турке тако, да их се свега око 1000 спасло, а међу погинулима се налазио и син Софи паше. Остатак војске сједини Софи са четама свога претходника Хасан-паше, који му је хитао у помоћ те заједнички понове нападај на Србе, али побуњеници однесоше и овога пута победу, па почну убијати Турке на све стране и поубијаше за кратко време, по рачуну једног писца, око 25.000 Турака.¹⁶⁾

Устаници су сада били на врхунцу својих успеха. Радосну вест о победи јавише одмах и кнезу Жигмунду и генералу Тајфенбаху.

¹⁵⁾ Ortellus redivivus et continuatus oder Ungarische und Siebenbürgische Kriegshandel, so vom Jahre 1395. biss auf 1665. mit dem Türcken vorgelauffen, Nürnberg 1665. стр. 148.

¹⁶⁾ Andree Lamberg, Historia von den Empörungen, Köln 1596; Szalay, Das Rechtsverhältniss der Serbischen Niederlassungen zum Staate in den Ländern der Ungarischen Krone, Leipzig-Pest 1862 стр. 12; Baronyai Decsi János Magyar Historiája 1392—1598 közt Toldy Ferencz, Pest 1866 стр. 102. Томић (у цитираном делу на стр. 21 и 22) пише, према писму Тајфенбаховом од 10. јуна, управљеном којводи Матаји, да се борба водила код места Претаја и да је нећ у првом боју пао бивши паша темишварски са сва три бега и само се син пашин спасао. У немачком препису Тајфенбахова писма стоји о томе: „Es wäre ein Mazul bassá mit 11000 Türkhnen auf sy zogen in malnung, solliches schloss (Бечеј) zu entsetzen, sy hetten in aber sambt seinem sohn geschlagen, also vber 1000 darnon nicht entrunen, darunter sich der sohn auch saluert, der vatter ist aber mit dreyen, beegen, Krutscka, Vidin vnd Mudas todt bliben“ (Hungarica за 1564). Овај извештач дакле пише, да је паша хтео Бечеј да ослободи опсаде, док Дечи тврди (о. с. стр. 106) да је паша хтео Србе да протера из Бечкерека. Да је борбу водио Софи паша видимо из извештаја Ђорђа Раца, који је, према писму генерала Волцогена рекао, да је темишварски паша напао усташе, при чему му је син страдао. Ово сведочи и Бетлен, који изреком тврди (о. с. III. kötet, стр. 230), да је Софи паша у том боју погинуо син. Најзад то се види и из Дечи-јевих речи, кад вели, да се темишварски беглербег после пораза вратио у Темишвар и сјединио се са претходником својим тј. са Хасан пашом.

Жигмунду су послали трофеје од победе, титулирали су га ердељским и српским краљем¹⁷⁾ и молили га, да заузме престо на који су га изабрали и да им пошаље помоћи, а Тајфенбаху послаше онога истог човека, који је и раније водио преговоре с њиме. Изасланик овај стиже под Хатван 9. јуна и саопшти генералу вест о победи, али појединости није тачно знао. Идућег дана стигне под Хатван нови изасланик српски Ђорђе Рац, који замоли Тајфенбаха за дозволу, да се може састати са надвојводом Матијом. Тајфенбах пошаље Ђорђа са пропратним писмом Матији под Острогон, одакле дојави генерал Волицген надвојводи Максимилијану 14. јуна вести, које је донео овај српски изасланик.¹⁸⁾

Кнез Жигмунд је осећао, да је дошло крајње време за испуњење задане речи у ствари потпоре банатским Србима. Пошаље пре свега једног изасланика по имену војводу Михајила, да буде устаницима на руци и објави преко истог, да ће скорим доћи помоћ. У исто време постави Мојсија Секеља на чело одабране војске и пошаље га на границу државну. Прелаз преко границе није му дозволио, јер би то значило отворен рат с Турцима, а на рат се Жигмунд није могао одважити без пристанка сабора. Шта више, морао је пред Турцима одашиљање Секеља да оправда и он је тумачио овај корак немирима, које Секељ има да угуши. Да би сталеже приволио на рат с Турцима и на отворено подупирање српског устанка, сазове их за почетак јуна на сабор у ердељски Београд (Ђулафејервар). Пред сталежима држао је кнез патрен говор, преклињао их је и молио у име родољубља, заклињао их је респектом према кнежевској части његовој, да закључе потпору српским устаницима, указивао је на велику опасност, која им прети и говорио, да се то може кадгод љуто осветити, ако ову прилику пропусте. Али све настојање па чак и окрутна средства, која је употребио, остадоше без успеха: сталежи закључише 11. јуна, да се још не кида с Турцима.¹⁹⁾

Чим су дознали, да је на границу стигла војска ердељска, поглавице српске Сава бан, Веља Миронић и владика Теодор управе

¹⁷⁾ Цела му је титула гласила „Az tündöklő és fényességes királynak, Erdélyország és Ráczország királyának Zsigmondnak, molduval és havasalföldi dicsőséges vajdájának“ etc (Samosközy, IV, стр. 35; Katona, o. c. св. 27, стр. 44).

¹⁸⁾ У писму Волицгена стоји: „Verner bringt obbemeldter Rätz, das sich die Rätzen vnnd gehuldigten paurn zwischen Ofen vnnd Weissenburg in die 15000 starkch gerottet vnnd bereit vier türghhische schlösser eingenomben, die Turgkhen, so darinen, nidergehauet vnnd des bassa von Temeschwar lager vberfallen, daselbe aufs haupt geschlagen vnnd sein bassa suhn gefangen, sambt etlich stuckh veldt geschlitz neben anderer ansehnlicher peyt darvon bracht. Bitten demnach gemeldte Rätzen, Inen allein ain haupt neben notwendiger munition zu khomen zu lassen, getrauen sy Inen vill zu verrichten. Inmitels haben sy Inen bis dahin selbst ain haupt erwöldt“ (Hung. aa 1594).

¹⁹⁾ Erdélyi országgyűlési emlékek, III, kötet стр. 812; Katona, o. c. стр. 45 и 46.

Секељу писмо, датирано у Вршцу 13. јуна и писано у име свију спахија, свих кнезова и целог Српства и хришћанства. У писму је стојало, да је војвода Михајило затекао у Вршцу око хиљаду ратника, али су позване чете и из других места, те ће се за два до три дана прикупити на 5 до 6 хиљада устаника. Сви, који долазе у Вршац, полажу пред споменутим поглавицама и пред војводом Михајилом заклетву, да ће верно служити светлом краљу. На завршетку писма моле Секеља, да им пошаље што пре помоћи.⁹⁰⁾ Међутим Секељ није могао слати помоћи нити прелазити границе, шта више, кнез Жигмунд је још крајем јуна уверавао султана и Синана, да не стоји ни у каквој вези са устанком.⁹¹⁾

Ни с друге стране, од генерала Тајфенбаха, нису могли Срби да добију помоћи. Имамо поузданих вести, да се и овде озбиљно радило на шиљању помоћи и већ је за вођу помоћне војске одређен био Фрања Балаша,⁹²⁾ али је сав изглед, да одлука о тој помоћи није

⁹⁰⁾ Történelmi Társaság 1901. évi közlése (Vegyes közlések, Levéltári kutatások, közli dr. Vass Miklós) стр. 444; Katona, I. c; Dr. Szentkláray Jenő, A becskereki vár, Budapest 1886, стр. 39.

⁹¹⁾ Преко влашког војводе Михајила пошаље кнез Батори једно писмо, датирано 21. јуна султану и у писму намећу другог јави „... Azt is adhatom hatalmasságodnak értesítésére, hogy a mit hatalmasságodnak oda föl is megírtam mindenfelől, itt az én országom kirul is mind ilyen hadi és haboru időben nem csak ellenségek, hanem egyebek sok gonosz emberek is tártanak, kik immár is nagy dúlásokat, égetéseket, pusztításokat és egyebek sokféle gonoszságokat, szertelenségeket cselekettenek és most is cselekesznek az hatalmasságod országában, úgy adgyak bizonynal értenem, hogy szinte onnan felől az nimeth partrul az nimetek hadából jötenek alá valami haramiak és az föld népet kiváltképpen az rácszágot, ki Thömsvár táján Dunán innét vagon, azok támasztottak föl, kik anyira megis sokasottak volna, hogy immár udgyan haddal járnának és naponkent többtön többulnének és ide mi felénk is szándékoznának, kik ellen ennékem is igaz ölég vigyázásom volt, hogy enyire ne mehettek volna elő dolgokban, de mind ilyen erdő földön nehez kikeretni is efféle dolgoktól megfogni őket, mindazáltal most is ugyan azon vagyok, hogy a mint jobban lehet ellenek álljak mint lovagot, gyalogot bocsátam oda az végkebe, hogy kergessék, fogdossák és büntessék őket. Az kik innét az én birodalmambul mint hogy az gonosz emberek mindenütt találtnak oda közökbe adtak magokat, azokban eddig is sokat megbüntettem, most is mindenütt kergettem őket, semmit hátra nem hagyok bene ...” Идућег дана, 25. јуна, писао је Синан паши „... ha szerencséjére, kit igen akarnék, ezt az én leveletem megadnyak nagyságodnak, így ércse nagságod, hogy ide ki Thömsvár felé és az Duna mellett való föld is igen megháborodot, az község mindenütt föltámadott és az edig sok helyeken sok gonoszságokat és szerencsélenségeket cselekettenek, kik között minden felől való csavargó gonosz emberck valahonnan ki fölkelhetett, mint az nimeth partrul s mint az mihozzánk tartozó földről is, mint ilyen hadi és haboru időben igaz ölég voltanak, kik ellen mi is valamit tudtunk, ez idelg mindeneket meg próbáltunk mindenütt kergettük, fogdostattuk és büntettük őket ... (Acta publica etc.).

⁹²⁾ Ратни савет надаје 1. јуна напор „Christoff Teufenbach, per bericht wegen 300 hussarn vnd 100 archibuser, so den Rätzen zu hilf geschickht werden sollen“; затим потор дана „Vom Simone Forgach wiert bericht begert, wie dem Francisco Balassi mit dem 100 archibusern vnd 300 hussarn zu ainem zuesprung der Rätzen eilendt aufzukhomben“ ■ 11.

извршена, јер су у то доба настале тешке прилике за аустријску војску. Синан стиже под Будим са својом војском, а с друге стране се приближавале татарске помоћне чете, да заједнички нападну аустријску војску, која је опседала Острогон. Опсаду Острогона, започету још при крају априла, предузео је надвојвода Матија са 35.000 људи и већ после неколико дана отворе му градску капију Срби те уз њихову помоћ потуку хришћани око 60 турских војника, који се у граду налазили и почну опседати тврђаву градску. Тврђаву су Турци храбро бранили, поубијавши најпре све Србе, које су у њој затекли. Сав напор аустријске војске није могао да принуди посаду на предају.²³⁾ На глас о доласку Синан-паше позове надвојвода Тајфенбаха, да дигне опсаду Хатвана и да похита са четама под Острогон. Битку са Синановом војском није Матија ипак смео подузимати него остави Острогон и повуче се испред непријатеља.

Доласком турске војске у Угарску и повлачењем надвојводе Матије решена је судбина буне банатских Срба. Будимски паша и темишварски беглербег Хасан паша млађи, који је наследио Софи-пашу, прикупе са свију страна голему војску и пођу почетком јула на усташе.²⁴⁾ Турака је било око 30000, који се сукобе у близини Бечкерека са једним оделењем побуњених Срба, Мађара и Румуна од 4300 душа. У неједнаком боју претрпе хришћани ужасан пораз. Из покоља је, како један писац тврди, изнело главу свега око 300 усташа. Остале чете усташке биле су расуте те су их Турци једну по једну нападали и освајали од њих градове. Једно оделење побуњеника замоли од кнеза Жигмунда хитну помоћ а кад је не добише, поделе сами пред Темишваром мегдан с Турцима и подлегну у борби.²⁵⁾

јула „An Valentino Prepostuary wegen der Rätzen, Siebenbürger vnd welda In der Moldau“ (Prot. Reg. an 1594); под датумом 10. јула забележено је у Prot. Exp. an 1594. ово „Simon Forgatsch, per der Tartern ankunfft, ersetzung Erlau vnd des Balasi hilffleistung zu der Rätzen Intent“.

²³⁾ Történelmi Tárl az 1902. roduu, стр. 580; Gróf Illésházi István nádor Följegyzései 1592—1603. és Hidvégi Mikó Ferencz históriája 1594—1613. Báro Sámuel folytatásával, közli Kazinczy Gábor, Pest, стр. 9.

²⁴⁾ Према белешци јединог летописца оплећен је Бечкерек у понедељак 10. јуна, те се према томе тада догодила и битка с Турцима (Љ. Стојановић, Стари српски записи и писмени, III, стр. 84). 10. јуни је те године абјаљ био у понедељак, али се ипак овај датум не може одржати. Много је ближе истиин други летописац, војни бележник, да су Турци заузеле и оплећили Бечкерек 10. јула на дан св. Тимотија (Гласник срп. ученог друштва, књ. 53, Београд 1883, стр. 114). Но ни ова белешка није поуздава, јер св. Тимотије не пада 10. јула него 20. јуна.

²⁵⁾ Baronyai Decsl János, о. с. стр. 106; Bethlen, о. с. III, стр. 236, 313 и 314; Fessler-Klein, о. с. IV, стр. 26. По једном запису ухватио је темишварски паша иршачког владика и дао га је живог одерати, затим крене турску војску на Царту, нападне тамошње чете српске, рабаије их и убије војводу српског Јанкула (Љ. Стојановић, о. с. II, стр. 311).

Ко је од усташа изнео живу главу, хитао је или у Ердељ или у горњу Угарску, да под аустријском или ердељском заставом настави борбу против Турака. У једном извору изреком стоји, да су од Срба, који су избегли погибију код Бечерека, њих 400 ступили у аустријску службу,⁸⁶⁾ а од оних, који се спасоше у Ердељ, насели кнез један део у Тевиш и постави овде владику Теодора за православног епископа.⁸⁷⁾ Турске чете су сада пустошиле, палиле и пљачкале незаштићена српска села све до реке Мориша.⁸⁸⁾

Средином јула био је цео Банат у рукама турским. Још неко време држали су српски устаници из Ердеља град Фачет, који је био на граници ердељској, но почетком августа наложио је кнез Батори Србима, да мирним начином врате град Турцима. Тајфенбах јави 7. августа надвојводи Матији о предаји Фачета и дода са своје стране, да је ова предаја јасан знак, да ће Ердељци држати с Турцима.⁸⁹⁾ Тајфенбах међутим није имао право, јер се још у току ове године Батори љуто осветио оним великашима, који су му сметали да прискочи Србима у помоћ,⁹⁰⁾ затим је склопио савез са Рудолфом и узео за жену Марију Кристину, кћерку надвојводе Карла (венчање је одржано 6. августа 1595.), те ступио у рат против Турака. Но већ пре званичне објаве рата одиграли се крвави сукоби на ердељском земљишту. Првих

⁸⁶⁾ Нека Залати (Salathy) јави 10. септембра 1594. године из Великог Варадина Ђорђу Палфију између осталог „Erinder euer gnaden auch hiemitt, dass der bassa vom Temeswar sei mitt denen Türggen aus Giula, Lippa, Chanad vnd Jeneo diesem profiantt schiffenn entgegenkomen gewest, aber sy seint durch dene armen Razen gar hartt geschlagen vnd welche von denen Türggen hinwegkhomben, seint auch gar sehr vnnd hartt verwundt worden. Da die arme Ratzen vndter Betschkereke geschlagen gewest, seint damals auss inen bei 400 hieher ankomben. Jetzt seint aber dieselbigen wieder zu den andern hineingeschickht vnnd inen von mir sowoll im irer durchlaucht als euer gnaden nahmen ain guetter trost gegeben worden vnnd mir zweiffelt nicht, weil jetzt die partheische herr schon ausgethilgt seintt, vnnserr herr werde alles nunmehr schon zum besten schickhen, dann vorhin seint auch diese den armen Razen zuwider gewesen, damit sy nicht haben auszstraiffen“ (Ратни архив у Бечу, Feld-Acten за 1594). Према томе се спасло из погибије бечкеречке више усташа него што Дечј тврди (о. с. стр. 107.)

⁸⁷⁾ Századok за 1886, Tövis és vidéke, стр. 313.

⁸⁸⁾ Katona (о. с. св. 27, стр. 47) вели, да је сад настало много теже ropство него што је било. Weidenfeld L. (Historica narratio quorundam gestorum Sigismundi Báthori) вели, да је устанак тако крваво угушен, да је искорењено и име српско у оном пределу.

⁸⁹⁾ У писму вели Тајфенбах „Die Siebenbürger haben das schloss Fayzat, welliches die Rätzen eingenomen, den Türggen wieder übergeben...“ (Feld-Acten за 1594). Срби су били огорчени на Ердељце, што су их оставили на cedалу, али Фрања Гестарј, главиом заповеднику ердељском, пође при крају 1594. године за руком, да српске ратнике привуче у верност кнезу Жигмунду (Dr. Veress Endre, Carrillo Alfonz jezsuítataja levelezése és iratai 1591—1618, Budapest 1903. стр. 79).

⁹⁰⁾ Erdélyi országgyűlési emlékek, III. kötet, стр. 458. Главне противнике своје дате кнез поубијати: Балтазара Баторија дао је уморити, а Јовану Ифју, затим тројици Кеши-ја, Јовану Борнемиси и другима даде одрубити главе.

дана 1595. године пустошили су земљиште горњег Баната, Ердеља и Влашке 50.000 Татара. Влашки војвода Михајило са својим и ердељским четама потуче најпре Татаре а затим порази Ферхат-пашу код Никопоља.⁸¹⁾

Аустријско-турски рат је текао с променљивом срећом. Никола Палфи заузме Ноград од Турака, затим нападне Острогон и ступи у преговоре са острогонским Србима, да поубијају Турке, који су чували капије градске и да пусте у град хришћанску војску. Уреченог дана нападне Палфи на другој страни град те док су Турци одбијали јуриш, отворе Срби градску капију. При освајању тврђаве први се попео на зидове веспримски капетан Радић. Међутим Острогон не остаде дуго у хришћанским рукама; наскоро га Турци преотму, а услед кукавног држања грофа Хардека, падне и Ђур у руке Синан-паше (септембра 1594⁸²⁾). Идућа година била је срећнија. Честити војвода Карло Мансфелд освоји једно за другим Острогон, Вац и Вишеград, али своје успехе плати животом. У исто доба кнез Батори, чију врховну власт признаше 20. маја 1595. влашки и молдавски владари, крене војску у Влашку, где заједнички са влашким војводом Михајилом дочека Синан-пашу. Код града Ђурђева на Дунаву дође до битке, у којој Турци претрпе пораз. За то време Ђорђе Зрињски са друговима заузме на југозападном попришту градове Бабочу, Петрињу, Храстовицу и Гору.

У Турској се у то доба догодила промена на султанском престолу. Почетком 1595. умре султан Мурат и за владара дође његов најстарији син Мухамед III., који на глас о поразу Синанову код Ђурђева одлучи, да сам поведе војску против хришћана. Са 150.00 војника упадне у Угарску и удари прво на Јегар, који издајством немачких чета 13. октобра 1596. освоји.⁸³⁾ Надвојвода Максимилијан сједини своју војску са хришћанским четама кнеза ердељскога и кошичкога капетана Тајфенбаха и дознавши за пад Јегра, улогори се код Мезекерестеша, очекујући непријатеља. 23. октобра дође до сукоба. Султан изашље тога дана 40.000 војника, но хришћанска војска ове победи. Идућег дана удари сам султан са целокупном војском својом на хришћане, али ови и сада потиснуше Турке. Поједине чете турске већ су почеле бегати и сам султан се спремао на узмицање, а војска хришћанска, у уверењу да је победа већ извојевана, расу се у пљачкање. Овај тренутак вешто употреби турски паша Цикала, нападне са својим одељењем изненађене хришћане, унесе међу њих забуну и страх те пораз турски претвори у пораз хришћански.

⁸¹⁾ Hurmuzaki, o. c. Vol. XII (1594—1602) Bucuresci 1903. стр. 31 и 77).

⁸²⁾ Istvanffy, o. c. стр. 406.

⁸³⁾ За опсаде Јегра пошље заповедник Њарн Николу Рада надвојвода Максимилијану, да замоли 1000 пешана у помоћ (Katona, o. c. стр. 918).

XV.

ОД-БИТКЕ КОД МЕЗЕКЕРЕСТЕША ДО МИРА НА УШЋУ ЖИТВЕ.

(1596—1606).

За време српског банатског устанка 1594. г. и непосредно после њега излазе на површину три личности, које ће кроз читав деценијум и дуже да воде главну реч међу Србима у Угарској. Први је Ђорђе Рац-Сланкаменац, човек ниског рода, који је неко време служио као коњушар ердељског магната Јована Ифју и касније добио плаћу на четир коњаника. За време банатске буне водио је преговоре у име устаника са Тајфенбахом, а по свој прилици и са кнезом Жигмундом Баторијем, који га наскоро узе у своју службу и пошље га као свог изасланика Татарима и касније влашком војводи Михајилу. У ово је доба био Рац већ у годинама. Други је војвода Марко, назван дели-Марко, младић, који је уживао велик углед међу Србима,¹⁾ а трећи је Сава Темишварац, чија улога почиње са ратовањем кнеза Баторија против Турака.

Батори се у свом ратовању непрекидно ослањао на српске војнике, који су имали више искуства и окретности од других. Кад је 1595. на почетку ратовања Баторијев војвода Ђорђе Борбељ напао на Липово,²⁾ освојио га је заједно са Шољмошем и са још четир градића у околини, али уз помоћ липовских Срба, који су сачињавали половину турске посаде у липовској тврђави. Па и остала места, Борошјене, Чанад, Нађлак, Вршац, Фачет, Панкоту, Еперјеш и Арад задобио је

¹⁾ О пореклу војводе Марка знамо врло мало. У молби својој, коју је августа 1611. управо на краља Матију, позива се на заслуге своје и вели, да је борећи се за аустријски дом изгубио све своје имање и пролио крв своју, а браћа и родитељи његови живот изгубилише (Hurmuzaki, Documente privitoare la Istoria Romanilor, Volumul IV, partea I, [1600—1649], Bukuresci 1882). Да је Марко у ово доба био још млад човек, сведоче нам сачувани споменици на комеђу других и извештај Давида Унгпада цару Рудолфу 30. октобра 1600., где пише: „Well aber der Marco waida, ein feiner Jungling . . .“ (о. с. стр. 375). На више места називају извори дела Марка Дубровчаком, један га писац зове Сегединцем, али је тешко установити, да ли се овде ради о једној или о две особе.

²⁾ У једном извештају од 24. јула 1595. пише, да се војска ердељска налази недалеко од Темишвара. Вођа јој је Ђорђе Борбељ, коме даношце придолазе многи Срби (о. с., Vol. III, стр. 241).

Батори тек уз издашну потпору тамошњих српских становника.⁵⁾ Да би умножио број српских ратника, прими Батори једну групу Срба, на броју 10.000 душа, који се доселише фебруара 1596. из Турске под окриље кнежево. Уз пут су ови Срби поубијали неке чете јаничарске и њиховог поглавицу, а сјединивши се са ердељском војском, стадоше одмах крстарити по турским крајевима, пустошећи и убијајући све до Темишвара.⁶⁾

Почетком јуна 1596. крене се кнез Батори, да освоји од Турака град Темишвар. У војсци је имао много српских ратника, међу осталима су били Ђорђе Рац, дели-Марко и Сава Темишварац. Уз пут снабде храном Јипово и Фенлак, а 9. јуна стиже пред Темишвар и опколи га идући дан са свих страна. Са севера је био Гашпар Корниш, са запада су заповедали ердељским четама Алберт Кираљ и Стефан Толди, а са истока и југа постави се кнез Батори са својим оделењем. Срби темишварски отворе одмах капију од српског дела града (Raitzenstadt), у који уђу ердељске чете. 17. јуна заповеди Батори јуриш на тврђаву градску, али Срби не хтедоше јуришати него само Мађари, који буду одбијени.⁷⁾ Неуспех овај и вест, да опсађеном граду хита у помоћ београдски паша Хасан, принудише кнеза, да дигне опсаду и да се врати у Ердељ.

Дели-Марко је на челу једне чете српске ратовао уз осталу ердељску војску, али је врло често упадао у турске крајеве па је на своју руку робии и убијао Турке. При свима овим сукобима показао је одважност у необичној мери. На њега и његову чету се без сумње односи и она вест, да су под крај 1594. године 500 Срба упали у Турску, све до Једрена опљачкали и силно благо задобили.⁸⁾ После опсаде Темишвара пролазио је Марко са својом четом по турским крајевима, хватао је натоварене лађе, робии трговачке караване и на све могуће начине досађивао Турцима. Више пута је прелазио преко Дунава у Бугарску па чак и преко Балкан-планине, те је с оне стране њене пустошио околину реке Марице. Ово је чинио нарочито онда, кад би дознао, да је турска војска отишла у Угарску. С пролећа 1596. прешао је са 1500 војника Дунав и напао на град Плевну. Понео је отуд плена у вредности 400 хиљада шкуда, ухватио је 70 Јевреја и 400 Турака са супругом и сином турског заповедника у том крају.⁹⁾ Једном је међутим и Марко љуто страдао. С четом својом протера бега кладовског,

⁵⁾ Századok az 1884, Székely Bercsényi Imre, közli Thaly Kálmán, стр. 199.

⁶⁾ Ortelius Redivivus, стр. 189.

⁷⁾ О. с. стр. 196; Décsi, о. с. стр. 257 и 260.

⁸⁾ Писмо без потписа, управљено 20. децембра 1594. из Кошица на генерала de Grazia (Feld-Acten az 1594); Dr. Vincent Makouchew, Monuments historiques des slaves meridionaux et de leur voisins, 2 volume, Belgrade 1882, стр. 71. По другом извештају заузеле су Срби том приликом и Софију (Hurmuzaki, о. с. XI, стр. 301).

⁹⁾ О. с. Vol. III, partea II (1576—1600), Bukuresci 1887, стр. 197.

пређе Дунав и стане робити по Бугарској. Бег кладовски прикупи по-велику војску и дочека дели-Марка на повратку, поубија му скоро све другове, а Марка рањеног зароби и пошље у Цариград.⁹⁾

Нестални и неурачунљиви кнез Жигмунд Батори набрзо после венчања са надвојвоткињом Маријом Кристином науми, да се растави са женом и да се повуче са управе Ердеља. Током 1597. преговарао је са Рудолфом, нудећи му Ердељ и тражећи у замену за њега херцештва Опелн и Ратибор. Рудолф пристаде на услове Баторијеве, на што овај сазове сталеже ердељске те и њих приволи, да признаду Рудолфа за владара и у априлу 1598. оде из Ердеља. За намесника свога у Ердељу именује цар Рудолф надвојводу Максимилијана, али још овај није у Ердељ ни приспео, кад се Батори августа месеца створи у Колошвару, где уз помоћ свога ујака Стефана Бочкаја заузме по-ново престо ердељски. Но ова влада трајала је кратко време, јер у сред планова, да раскине са Рудолфом и да се помири с Турцима, замрзне Батори изненада владање и пошље Бочкаја цару Рудолфу да поведе нове преговоре о уступању Ердеља. Бочкаји склопи споразум са Рудолфом, али још пре него што се вратио кући, кнез Жигмунд промени своју одлуку, измири се са својим рођаком Андријом Баторијем и преда му 17. марта 1599. са пристанком ердељских сталежа, управу Ердеља, а сам се склони у Пољачку.

Влашки војвода Михајило, савезник Жигмундов у рату против Турака, употреби забуну и немире турске 1598., да поведе војну експедицију у унутрашност Турске. Пре тога је успео, да за своју акцију придобије и многе српске војнике. Узео је себи за секретара Јована Раца од Тевиша, човека, који је знао латински, а био је вешт и ћирилским словима, којима су се то доба Румуни служили не само у друштвеном саобраћају, него и у верском погледу, јер су са православном вером примили и славенску службу божју.¹⁰⁾ На двору Михајилову налазио се сада и Ђорђе Рац Сланкаменац, са великом четом српских војника. Овде у Влашкој се Ђорђе и оженио; венчање се његово обавило јануара 1597. године.¹⁰⁾ Док је турска војска безуспешно опседала Велики Варад, упадне Михајило год. 1598. са својим људима и са Ђорђевићим српским ратницима у Турску. Свега је имао на 6000

⁹⁾ Szamosközy István, Történeti Maradványai 1565—1603, kiadta Szilágyi Sándor, II. kötet, Budapest 1876, стр. 148. Према једном навештају Августа Нани-а заробио је дели-Марка Махмут-паша у новембру 1600. Турци су се венамерно радовали заробљењу овог јунака. Дели-Марку је, тако тврди Нани, плаћао војвода Михајило 300 талира месечно. Нани разликује два дели-Марка: једног дели-Марка Дубровчанина, кога је Махмут-паша заробио и дели-Марка из Кањиже, кога је Мехмед Сатерџи пређашњих година убио (Hurmuzaki, о. с. IV, стр. 34 и 35).

¹⁰⁾ Szamosközy, I. с.

¹⁰⁾ Hurmuzaki, о. с. XI, стр. 883.

војника, које са необичном брзином пребаци код Никопоља преко Дунава, нападне и потуче бега кладовског и врати се у Влашку.¹¹⁾

И у ердељске догађаје умешао се војвода Михајило. Кардинал Андрија Батори заузме према споразуму са кнезом Жигмундом престо ердељски, те Аустрија би принуђена, да оружјем прибави вредност уговору, склопљеном са Бочкајем. Цар Рудолф позове војводу Михајила да нападне на Ердељ,¹²⁾ на што овај са великом војском, у којој је и опет било много српских ратника, на челу са Ђорђем Рацом,¹³⁾ упадне у државу Баторијеву и у близини Сибиња потуче 28. октобра 1599. године до ноге војску кардиналову. Сам кардинал изнесе главу из покоља, али га у бегању ухвати противници и убију га. Истодобно је погинуо и секретар војводе Михајила Јован Рац. Њега су Мађари кнеза Андрије били заробили, али га на заузимање војводино пустише у слободу, но он још исто вече пребегне својевољно кнезу Андрији и даде му тачне податке о војсци Михајиловој. У битци код Сибиња ухвати Раца Михајилови људи и Михајило му даде одсећи ноге и руке те у грозним мукама испусти душу.¹⁴⁾ Напротив је Ђорђе Рац истрајао са својом четом уз војводу и овај га пошље средином децембра као свога посланика надвојводи Матији.¹⁵⁾

Међутим Михајило још није био на врхунцу својих успеха.¹⁶⁾ С пролећа 1600. године зарати он и са Молдавском, камо се склонио био кнез Жигмунд. У војсци, с којом се војвода кренуо на Молдавску, било је 4000 Срба коњаника на челу са дели-Марком,¹⁷⁾ који се спасао

¹¹⁾ Szamosközy, о. с. стр. 191; Illésházy вели, да је Михајило имао 12.000 војника и да је довео из Турске у опустошене крајеве Влашке 40.000 хришћана (Gróf Illésházy István nádor följegyzései 1592—1603 és Hídvégi Mikó Ferencz Historiája 1594—1613 стр. 36).

¹²⁾ Преговоре између војводе Михајила и цара Рудолфа водио је Ђорђе Рац, коме је цар дао 18. новембра 1598. слободан пролаз (salvus conductus) као влашком посланику (Hurmuzaki, о. с. III, стр. 814).

¹³⁾ Szamosközy, о. с. II, стр. 338.

¹⁴⁾ Szilágyi Sándor, Erdélyi országgyűlési emlékek, IV kötet, Budapest 1878, стр. 99; Szamosközy, о. с. IV, стр. 111.

¹⁵⁾ О. с. стр. 455 и 460. Војвода је већ у ово доба имао диференцију са Бечом, те је надвојвода Матија настојао, да прено Раца приволи и Михајила на споразум (Történelmi Társas 1883, Regesták Mihály valda történetéhez, стр. 735; Történelmi Társas 1884, стр. 63).

¹⁶⁾ Војска Михајилова зимовала је у Ердељу у пределу између Деша, Кевара, Самошувара и Бистрице и савремени записи су пуни јадиковања, како је велики намет имао народ да сноси надржавајући војнике Михајилове. Град Бистрица морао је да храни 2000 српских војника све до поласка њихова у Молдавску, у Дешу (Dees) је таборовао одабаша Петао са 1000 Срба и т. д. (Hurmuzaki, о. с. XII, стр. 932 и 955). Заповедник српских чета у Бистрици је био капетан Михајило Рац, а оних у Кевару оберкапетан Павле бан (о. с. стр. 141 и 678). При поласку у Молдавску многи од српских ратника не хтедоше за време свог одсуства да оставе своје жене и децу у Ердељу него их са свима стварима, које су могли понети, послаше на влашку границу (о. с. стр. 891).

¹⁷⁾ Történelmi Társas 1884, стр. 381.

био од турског ропства. На отпор није Михајило нигде наишао те се већ 16. маја налазио у престоници молдавској Сучави. Прогнавши молдавског војводу присаједини његову државу са својом па се врати у Ердељ. Али крај свију ових успеха је моћ Михајилова била кратког века. У Ердељу се набрзо дигне племство против њега и позове у помоћ Ђорђа Басту, заповедника аустријског у горњој Угарској, који је нерадо гледао, где војвода себи присваја ердељску кнежевину. Баста дође с војском и код Мирослова потуче 18. септембра 1600. Михајила и истисне га из Ердеља. И у овом боју је учествовао велик број српских војника.¹⁸⁾ Баста похвата у робље фамилије оних Срба, који су служили под војводом и овај га сад замоли у писму од 12. октобра, да пусти жене и децу његових бојара и Срба и да им врати одузето имање њихово.¹⁹⁾ Срби, присталице војводине, држали су се још неко време, али кад крајем септембра потукоше Мађари липовску српску посаду, пређоше и легла српска, Липово и Јенопоље, затим крајеви у Поморишју према Дромбару, на аустријску страну.²⁰⁾

Сабор ердељски, који се састао 21. јануара 1601., дисао је великом мржњом против Срба и расправљајући, шта да се учини са Србима, који су служили под Михајилом, закључио је, да Баста има одржати смотру над тим Србима и за које пронађе, да им се не може ни у погледу храбрости ни у погледу верности ништа приговорити, да постави на границу, а остале да насели по местима изван Ердеља и да по цену живота не смеју доћи ближе Ердељу. Исто тако имају се из државе прогнати сви остали Срби, који се налазе у служби код племића као земљорадници.²¹⁾ Овим закључком се хтело племство осветити Србима за њихово држање, али Баста није извршио жељу сабора, шта више, Срби постају наскоро главни ослонац његове владе у Ердељу.

Војвода Михајило се са остацима војске повлачио после пораза према Влашкој те се код Фогараша сједини са војском Бабе Новака и дели-Марка, који се вратише из Молдавске, али се не упусти у даље

¹⁸⁾ О. с. стр. 291. Хурмузак (Documente privitoare, Vol. IV, partea I, стр. 136) вели, да се дели Марко тек код Фогараша придружио са својих 2000 српских коњаника побеђеном војводи.

¹⁹⁾ У писму свом, датираним „ex castris in valle Kirko“ пише Михајило „Endlichen bitt ich, eur gnaden wollen befehlen, damit doch (vnserm beschluess nach) meiner bojarn vnnd meiner leute auch der Ratzen ihre weiber vnnd kinder sampt ihrem guet einmal freygelassen möchten werden“ (Hung. за 1600). Баста је и сам настојао да привуче Србе на своју страну те је 1. октобра 1600. на табора на реци Олти издао прокламацију „Generosis, strenuis, egregijs et nobilibus dominis Baba Nowak, caeterisque capitaneis, centurionibus, ductoribus ac vniuersis militibus haldonum et Rasclanorum in exercitu Michaelis valvodeae existentibus etc.“ У прокламацији вели, да ће их све примити у службу и наградити их (Basta György, Levelezése és iratai, Budapest 1909, стр. 428).

²⁰⁾ Hurmuzaki, о. с. XII, стр. 1047 и 1077.

²¹⁾ Erdélyi országyűlési emlékek, IV, стр. 581.

ратовање него се нагоди мирним путем са Бастом. Овај је мир био врло нуждан, јер се на другој страни јавила још већа опасност за војводу. Пољаци упадну у Молдавску, протерају отуд чете Михајилове па наспру с војском и у Влашку и после крваве битке 20. октобра 1600. победе и протерају војводу, који сада побегне у Праг и замоли помоћи у цара Рудолфа.²³⁾ Са војском пољачком врати се и кнез Жигмунд, на што племство ердељско остави одмах Басту и почетком фебруара 1601. пристаде уз свог старог кнеза. Жигмунд разасла позиве и српским војницима, али изгледа, да се Срби нису одушевили за његову акцију. И сам Баста падне у руке Жигмундове, те га овај баци у први мах у тамницу, али га ускоро пусти на слободу. Жељан освете прикупи Баста у горњој Угарској војску, позове из Прага војводу Михајила те заједнички кренуше војску на Батор-ја, с којим се сукобе 3. августа код Нађгорослова и хаметом га потуку.

Чим се Михајило појавио у Ердељу пристане одмах уз њега Ђорђе Рац, кога је дотле Баста држао у затвору у Сатмару и касније у Кевару²⁴⁾ а тако исто и деди-Марко, те су учествовали са својим четама, које су на брзу руку прикупили, у овој битци. После битке нападне Рац на Ењед и спали га.²⁵⁾ Баста није веровао у искреност Михајилову. Бојао се, да ће он, ослањајући се на српске и влашке чете своје, које су сваким даном све то веће бивале, придржати Ердељ за себе, па 19. августа даде мучки убити војводу и одрубити му главу. Присталице Михајилове обузе страх на вест о убијству његову и ништа им не преостале него да се подложе Басти,²⁶⁾ који сада поче сам управљати кнежевинам и то тако окротно, да је пропиштала земља са његове тираније. Батори покуша уз турску помоћ да се поново дочепа кнежевског престола, али набрзо се измири са Рудолфом и оде за навек из Ердеља.

После смрти војводе Михајила изабери његови бојари са пристанком Бастиним Шербана Радула за војводу влашког против војводе Симона, кога су поставили Пољаци иза победе над војводом Михајилом. Шербан се са српским и влашким четама својим упути у Влашку, где је после дуге борбе успео да потисне свога противника и да у септембру 1602. уђе у престоницу Трговиште.

Споразум са кнезом Жигмундом још није донео потпун мир Ердељу јер је Баста морао најпре да савлада неколико великаша угарских,

²³⁾ Полазећи у Праг дође Михајило са 100 војника у Лугош, „alda soll ein schloss sein, darinnen Rätzen, die sich nur mit rauben vnd straffen erhalten, wohnen“. Ова лугошки Срби испрате војводу све до немачке границе (Hurmuzaki, o. c. Vol. IV, partea I, вештај Унгнадов од 30. октобра 1600).

²⁴⁾ Szamosközy, o. c. IV, стр. 116.

²⁵⁾ Szilágyi László, Erdélyi országgyűlési emlékek, V. kötet, стр. 11.

²⁶⁾ О. c. стр. 12. Баста остави лешину Михајилову на пољани, те је Срби уму и закопају (o. c. стр. 18).

који се на челу са Мојсијем Секељем не хтедоше покорити него помоћу Турака наставише борбу. Тек што је успео да ове изagna са ердељског територија, морао се борити са Татарима, које је још пре звао кнез Жигмунд, а у последње време поновио је позив војвода Симон да му дођу у помоћ. Баста 19. септембра 1602. порази на реци Серету и татарску војску, после чега дели-Марко хтеде провалити и у Молдавску, али га Баста задржа од тога, јер није хтео да изазива Пољаке.⁸⁶⁾

Сада је настао потпун мир, који је међутим трајао само кратко време. Мојсије Секељ, потиснут од Басте на турско земљиште, употреби боравак међу Турцима, да исходи од султана потврду за ердељског кнеза и опрост данка за 10 година. Са својим присталицама, с којима је делио изгнанство, уђе средином априла 1603. у Ердељ, где му приступи велик број племића и Сикулаца, који га прогласе за кнеза. Војска његова бивала је сваким даном све већа те заузме ердељски Београд, затим удари на Самошујвар, одакле Баста побегне у Сатмар, да из горње Угарске доведе чете, с којима ће поново заузети Ердељ. Дотле је Секељ са својим војводама заузео Бистрицу, Шегешвар, Међеш па и сам Колошвар, те је јуна месеца држао у својој власти већи део Ердеља.

Баста је био склон да се измири са Секељем под условом, да један део Ердеља остане у аустријским рукама, али док се Секељ колебао, да ли да прими понуду, притекне Басти у помоћ војвода Радул. К њему је Баста био послао једног изасланика да га покрене против Секеља, али како се Радул није дуго могао на ово склонити, обрати се изасланик на дели-Марка, који је имао под собом 1000 српских и влашких војника те придобије Марка, а затим и Ђорђа Раца. Ова двојица принудише и Радула, да пристане на акцију против Секеља. Дели-Марко стиже почетком јула са четама под Терчвар, а у исто доба пође Раци под Пражмар.⁸⁷⁾ Секељ пошаље једно одељење своје војске против ових влашких и српских ратника, али га ови 6. маја порази. На то се сам Секељ крене против непријатеља и код Брашове утабори своју војску, ушанчи се и од кола начини заклон. У то је стигао и војвода Радул те 17. јула дође до пресудне битке. Мађари су, осокољени ватреним речима Секељевим, нападали из заклона на Србе и В ахе, али дели-Марко јурне са својим пешацима и посред кише непријатељских стрела и метака проломи наслaгана кола и начини пролаз за осталу војску.⁸⁸⁾ Татари одмах побегоше чим ограда паде.⁸⁹⁾

⁸⁶⁾ О. с. стр. 16, 111 и 189. Молдавски војвода Јеремија Могила је преко једног изасланика захвалио Басти, што је задржао војводу Марка од упадаја (Basta György hadvezér levelezése és iratai [1597—1607], II. kötet, Budapest 1913. стр. 140).

⁸⁷⁾ О. с. стр. 52; Szamosközy, Történeti Maradványai 1566—1603, Ötödik kötet стр. 174; Negyedik kötet стр. 181.

⁸⁸⁾ Szamosközy István, о. с. III. kötet, Budapest 1877. стр. 212.

⁸⁹⁾ Székely Mózes, Irta Várfalvai Nagy János. Századok az 1869. стр. 721.

а Мађари се држаху неко време, док наскоро и они не почеше узмицати те се и Секељ даде у бегство. Српски и влашки војници јурнуше за непријатељима и у бегу један војник смртно рани и обори с коња Секеља. Ђорђе Рац познаде Секеља, догрчи и одруби му главу, те је заједно са коњем кнежевим однесе Басти.³⁰⁾

После ове победе врати се војвода Радул у своју земљу, а у Ердељу остави Ђорђа Раца са 2000 Срба и Влаха и наложи му, да буде Басти на услузи.³¹⁾ Њега пошље 4. новембра 1603. Баста бунтовним поглавицама мађарским, Ђорђу Борбељу и друговима, који су изнели главе из покоља те их позове, да се врате у верност цару.³²⁾ Док је настојао, да бунтовнике умири и привуче себи, награђивао је оне, који су се истакли са верности и храбрости своје. Српском капетану Симону Лоди поклони 20. септембра добра, која су негда припадала војводи Луки, а другог српског капетана, Симона Хорвата, постави 7. новембра за главног капетана лугошког и карансебешког.³³⁾ Србе раздели Баста по граници, а поименце стави овеће посаде у Липову, Лугошу, Карансебешу и Белињешу.³⁴⁾ Покрај Раца остао је у Ердељу као заповедник српских чета и војвода Марко, који је одмах после Секељеве буне имао сукоб са неким Мађарима, при чему је и ратни савет у Бечу морао да интервенира.³⁵⁾

После угушења Секељевог устанка наступили су за Ердељ тешки дани. Глад, сиромаштво и пустош влада на све стране, а чете Баistine окрутношћу уливају народу страх у кости. Тамнице су биле препуне, конфискација имања и вешала су на дневном реду. Земља је била пуна хајдука и Срба, који су од пљачке живили и Баста је предлагао цару, да узме у службу 6 до 7 хиљада хајдука и Срба, који су необично вични борби, да их стави у ред хришћанске војске, која се борила против Турака и да на тај начин ослободи Ердеље од ових четника.³⁶⁾ Кад је Баста држао, да је бунтовничку земљу сасвим умирио и да је људе од утецаја у народу истребио, остави 7. априла

³⁰⁾ О. с. стр. стр. 714; у белешкама Фрање Мина стоји, да је Секеља убио неки Михајло Катона из села Csik-Szent-Mihály-a, који је узео главу Секељевоу, а коња да је задржао Рац за себе (Gróf Illésházy стр. 214).

³¹⁾ Szamosközy, о. с. III. стр. 177.

³²⁾ Basta György etc. стр. 116.

³³⁾ О. с. стр. 107 и 118.

³⁴⁾ Коморски архив у Бечу, Ungarische Gedenkbücher. У ретезу пише „auss-thellung der Ratzen in Lugos, Karanzebes und in den bezirk umb Bellamos“ и налаже генералу, да настоји „damit sy demnacht aldort nit üblhausen und dem armen man grossen schaden thuen“; Basta György etc. стр. 144.

³⁵⁾ На тужбу Маркову издаје ратни савет 11. јуна налог „Obrister von Mollardt soll ein vnparteylich gericht ersezen vnd die appellation wegen des Marci Deli beschwörung wider Michael Zelezi vnd Georgen Megyar dahin dirigirn. Interim sy des arrestes erlassen“ (Prot. Exp. и Prot. Reg. aa 1604).

³⁶⁾ Basta György etc. стр. 183 и 444.

1604. Ердељ, а управу над њим повери грофу Томи Капреолу, од кога наскоро преузеше управу неколико царских комесара. Басту име- нује сада цар Рудолф за главног команданта у рату против Турака.

Почетком 1604. вратио се у Угарску Стефан Бочкаји, ујак негдањег кнеза Жигмунда Баторија. Бочкаји се био у последње време повукао у Праг, јер су му противници конфисцирали цео горњо-угарски и ердељски посед. По налогу цара Рудолфа добио је сада натраг велик део свог поседа, али је и даље живео повучено. Кошички заповедник генерал Белгијозо није међутим ни њему дао мира, него га је глобио и сумњичио на сваком кораку. Овако поступање свакако је допринело, да Бочкаји, одиста ступи у везу са младим Гаврилом Бетленом и другим незадовољницима, који су испред Немаца побегли на турско земљиште. Једна чета генерала Белгијоза, у којој се налазио и Сава Темишварац као један од заповедника, нападне ове бегунце у околини Темишвара, али темишварски Турци прискоче мађарским устаницима у помоћ и спасу их од погибије.⁸⁷⁾ Овом приликом падне преписка Бочкајева са мађарским незадовољницима у руке Белгијозу, те он позове Бочкаја у свој табор на пољу Ракомазу, да се оправда, а кад овеј не дође, изашље војску против њега. Војска ова, којој се придружише и многе ердељске српске и немачке чете,⁸⁸⁾ освоји Бочкајев град св. Јоб па се крене на остале градове његове. Међутим Бочкајев присталица Павле Ервенди прикупи многе хајдуке и с њима нападне ноћу 14. октобра код Алмашда генерала Пецена, који је са 3500 војника хитао у табор Белгијозов, сатре му војску и њега самим зароби.

Услед ове победе порасла је моћ Бочкајева, број његових присталица бивао је све већи те хајдуци његови нападну на нека српска села, спале их и покољу српске жене и децу. Изреком се спомињу српска места у околини Уј-Кало-а, која су том приликом пострадала.⁸⁹⁾ Српски војвода Марко Сегединац похита са 1700 ратника у табор Бел-

⁸⁷⁾ Magyar történelmi évkönyvek és naplók, II, стр. 11.

⁸⁸⁾ При поласку ердељских чета настојали су царски комесари, да и у земљи остане довољно војске. У писму њиховом из Колошвара 12. октобра, управљеном надвојводи Матаји, стоји: „Damit aber das lanndt nit gar an kriegsvolckh entblösset würde, sein im veltlager bei Weissenburg drey oder vierhundert Zäckeln mit etbo souil hungerishen pfärdten, die vnndter dem obristen herrn Balthasar Khornis, Morsa, Marcen wayda, vnnd Ratzy Georgen gedient vnnd eur khays. mt. rath herrn Benedicto Myndzenty als ire inen zuegeordnetem haubt verblieben . . .“ Спомињући Карансебеш и Лугош вели „Soll es aber eur kay. mt. gehorsambist nit pergen, dass solche balde heuser mit lautter Rätzen besetzt, so ire gemeinshafft vnnd correspondentz mit den Turggen vnnd panduren haben vnnd derowegen solche heuser in grosser gefahr stehen . . .“ и стога „ . . . wirdet aber khunfftig diese zwo vöstungen zu erhalten hoch von nötten sein, die Rätzen alle heraus zu thuen vnnd hergegen teutsche vnd Hungern hienein zu legen“ (Expedit aa год. 1604.).

⁸⁹⁾ Szamosközy, o. c. IV. стр. 258.

гијозов, који се налазио недалеко од Великог Варада. Не осећајући се овде сигурним, крене генерал своју војску према Кошицама, да отуд приступи операцијама против Бочкаја. Код Токаја је војска прелазила Тису, напред су ишли немачки војници и док су они прелазили, оду Срби, Сикулци и Мађари у оближње место Ракомаз. У зору 25. октобра 1604., кад се нико није надао, дојуре Бочкајеви хајдуци и нападну Србе. С почетка су секли и Мађаре, јер их нису распознавали, али наскоро почну викати Мађарима и Сикулцима, да се склоне у страну те су нападали само Србе, које потуку тако, да је једва њих 25 са војводом Марком умакло, препливавши с коњем преко Саве.⁴⁰⁾

Дошавши пред Кошице хтеде Белгијозо ући са својом војском у град, али га становници кошички не пустише, него и они присташе уз Бочкаја. Сва места у горњој Угарској одметнуше се једно за другим од Белгијоза и признадоше Бочкаја за владара свога, те је Белгијозу остала још једина нада у Басту и аустријске чете, као и у Радула са српским и влашким четама његовим. Баста, коме се после пораза код Ракомаза придружио и војвода Марко, крене се са 14000 војника против Бочкаја и опколи град Кошице, али га не мога заузети него се повуче према Еперјешу.⁴¹⁾ Бочкају приступише дотле два нова града, Филек и Сатмар, те он позове 12. децембра и ердељске сталече да му се придруже.

Догађаји у горњој Угарској изазвали су одмах и у Ердељу живо кретање. Варницу бацише и овом приликом српски војници, који крајем октобра приредише крваве покоље у Карансебешу и Лугошу. Карансебешки Срби, на броју 300 ратника, завадише се са мађарским и влашким племићима и позваше у помоћ своје сународнике. Ноћу 19. октобра дођоше Срби из Михолда под предвођењем дели-Симе, затим из Лугоша⁴²⁾ и из Крашове са Цветком на челу те у зору тог дана нападну Мађаре и Влахе, покољу их и поробе.⁴³⁾ Тих дана дигну се лугошки становници и поубијају многе Србе из лугошке посаде. Они Срби, који осташе на животу, оду у Липово, доведу отуд липовске српске војнике те с њима потуку многе грађане, спале и оплене град лугошки.⁴⁴⁾

На овако немирном земљишту сасвим је природно, што је и устанак Бочкајев брзо ухватио корена. Већ у новембру 1604. пређе на његову страну Јенопоље. Наскоро затим, јануара 1605., учини то исто Кевар, чија је предаја у свези са заробљењем брата војводе Марка. Бочкајеви

⁴⁰⁾ О. с. стр. 241, 247 и 248.

⁴¹⁾ Erdélyi országgyűlési emlékek, V стр. 249.

⁴²⁾ Вођа лугошмак Срба знао се капетан Лука Рад (Hurmuzaki, о. с. Vol. IV, part. I, стр. 375).

⁴³⁾ Szamosközy, о. с. IV, стр. 254.

⁴⁴⁾ О. с. стр. 255.

војници заробе брата Маркова са неколико другова и баце их у нађбањску тавницу, али Бочкаји обећа заробљеницима, да ће их пустити и обдарити, ако му предаду Кевар. Нађбањски становници су симпатисали са Марковим братом те сами ступе у везу са Кеварцима и наговоре их на предају.⁴⁵⁾ Власт Бочкајева ширила се и даље. Идућих дана пристадоше градови Липово и Карансебеш уз њега, осим тога заузму присталице његове на јуриш Самошујвар, а на његову страну пређе и удвархељски капетан Јован Петки. При овом комешању Срби су често пута страдали. Тако средином јануара 1605. оде дели-Марко са 60 српских војника у Деву. Тамошња немачка посада је нагињала устаницима па се завади са Србима и искомани их скоро све. Заповедник чете дели-Марко спасе се бегством из покоља.⁴⁶⁾

Странка аустријска у Ердељу бивала је све мања, племићи и градови остављали су је и ступали једни за другим у редове Бочкајева, кога сталежи на сабору 21. фебруара 1605. изабраше једногласно за кнеза ердељског. Саси међутим оставше верни цару Рудолфу и њима у помоћ пошље војвода Радул српске и влашке чете на челу са Ђорђем Рацом, који се био у последње време повукао из Ердеља у Влашку. Рац се упуту у град Међеш, кога 25. марта заузме баш пред долазак његов једна мала устаничка чета. Грађани ступе потајно у споразум са Рацом те он уђе идући дан у град и побије мађарску усташку посаду.⁴⁷⁾ Рацу су обећали Саси, да ће га признати за ердељског војводу те их је он преко целе зиме заклањао, станујући час у Сибињу, а час у Међешу и Шегешвару.⁴⁸⁾ Из ових места су се Срби често пута залетали по околини те су робили противничке поседе. Једна чета српска из Рацове војске нападне 27. маја 1605. град Ењед и однесе отуд марве и другог плена у вредности 10.000 форината.⁴⁹⁾

У горњој Угарској учврсти Бочкаји врло брзо свој положај. На сабор у Серенч послаше 22 жупаније горњоугарске своје изасланике и ови 20. априла прогласе свечаним начином Бочкаја за свога кнеза, који се сада називао угарским и ердељским кнезом. Бочкаји именује Владислава Ђулафија за намесника свог у Ердељу и пошље га са 1000 хајдука, да сазове сталеже и умири земљу, у којој се услед поновног доласка Раца и његових чета страсти још већма распалиле.

⁴⁵⁾ О. с. стр. 314.

⁴⁶⁾ Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI.—XVII. századokból. I. kötet, Budapest 1881. стр. 37.

⁴⁷⁾ Erdélyi országgyűlési emlékek, II., стр. 300.

⁴⁸⁾ Gróf Illésházy стр. 171. Рац се у ово доба називао врховним капетаном над ердељским четама римског цара (Zalankemeni Rácz György, az római császár őfelsége Erdélyben lévő hadainak főkapitánya, Magyar történelmi évkönyvek és naplók, II. kötet, стр. 52)

⁴⁹⁾ О. с. стр. 64.

Ђулафи сазове сабор у Марош-Вашархељ, али дознавши, да Рац намерава напасти и запалити са свих страна овај град, пренесе сабор у Келементелке, а кад се заврши већање, упути се с војском у Ебешфалву. Рац се потајно прикраде табору Ђулафијеву и ноћу 19. маја изненада нападне на Мађаре. У крвавом покољу униште српски војници Ђулафијеву пешадију и само се један део коњице спасао.⁸⁰⁾

Ђулафи побегне из покоља у град Шард и овде прикупи нову војску па с њом опседне Шегешвар, али га заузети није могао, јер Раци пође за руком 14. јуна, да пошље у град помоћних чета. Овај нови неуспех Ђулафијев је накнадила предаја градова Колошвара и Самошувара, који признаше Бочкаја за кнеза. И Сасима су били дозлогрдили вечити немири, те се и они почетком јула одрекну сваке везе за Рацим, измире се са Бочкајем и признаду га за кнеза.⁸¹⁾ Према овом измирењу имао је Ђорђе Рац да отпусти своје војнике кућама, али он не хтеде о томе ни чути, нити се хтедоше градови Шегешвар и Сибињ предати Бочкају. Ђулафи задоби Фогараш и Брашову па науми да пође и против Шегешвара, који је бранио сам Рац, али 28. јула изненада умре. Његов наследник Петки здружи се са Алипашом и крене на Шегешвар.⁸²⁾ Баш пред што ће непријатељи доћи под град, пошље Рац 20. јула једну одабрану чету Срба од 520 момака под вођством Јована Чонке, да из Шегешвара однесу неке топове у Удвархељ. Мађари дочекају у заседи ову чету и потуку тако Србе, да се само њих неколицина спасе. И сам Чонка падне непријатељу у руке, а под хаднађом Јованом Бранковићем убише Мађари коња.⁸³⁾

Да би учинио краја немирима на граници послао је био Бочкаји још с пролећа ове године у карансебешки банат Павла Петнехазија са задатком, да не приметно изведе Србе из пограничних места и да их настани дубље у Ердељу. Петнехази успе, да их из Лугоша и Карансебеша изведе под изговором, да ће у Јенопољу или Липову бити исплата, те их поведе у Липово. Вођа ових Срба, који дођоше у Липово, звао се Ђура Бешлија. Заповедник мађарске посаде липовске Људевит Ракоци не хтеде Петнехазија пустити у град него само српске војнике. Српска посада је била сада у Липову нерамерно већа, износила је 2000 људи, док је Мађара било свега 250 војника, те се Бешлија као вођа српски споразуме наскоро са својим војницима, изазове свађу с Мађарима и позове Турке, да им преда град. Темишварски паша пошље алајбега Кулак Суса са 300 коњаника, које Срби 6. јула

⁸⁰⁾ О. с. стр. 51 и 31; Erdélyi országgyűlési emlékek V. kötet стр. 802.

⁸¹⁾ Magyar történelmi évkönyvek és naplók, II., стр. 39.

⁸²⁾ Erdélyi országgyűlési emlékek, V. kötet, стр. 304.

⁸³⁾ Magyar történelmi évkönyvek és naplók, II. стр. 36, 51 и 70.

1605. пусте у град. Неколицину Мађара поубијају, њих 23 заробе, а остале заједно с Ракоцијем прогнају из града.⁵⁴⁾

Тако је кнезу Бочкају преостало, да још једино разрачуна са Србима и Власима у Шегешвару, око кога се све већма стезао ланац непријатеља. Почетком августа дођоше Стеван Чаки и молдавски војвода Симон са својим четама под Шегешвар, а у исто време пошље Бочкаји изасланике војводи Радулу да га склони на мир, надајући се, да ће онда и Раца лакше савладати. Изасланици кнежеви склопе 5. августа не само мир него и савез са Радулом, али се крај свега тога Рац и даље држао у Шегешвару.⁵⁵⁾ Тек кад је крајем августа дошао Бочкаји лично у Ердељ и повео преговоре са Рацом, преда му овај 9. септембра 1605. град. Један део његових чета ступи у Бочкајеву службу, немачке чете оду у своју домовину, а са остацима војске оде Рац у Влашку.⁵⁶⁾

Очистивши тако цео Ердељ настојао је кнез Бочкаји живо, да држави својој излечи ране, што су јој дуготрајни ратови нанели.⁵⁷⁾ За свог намесника у Ердељу поставио је Људевита Ракоција, а уједно ступи у преговоре и са царом Рудолфом, да начине коначан мир међу собом. Аустријски двор је хтео себи да олакша положај при склапању мира, те по свој прилици по бечком наговору покрене војвода Радул акцију против кнеза Бочкаја. Он пошље Ђорђа Раца као свога изасланика, да припреми земљиште и за кратко време придобије Стефана Беде, Вука Камутија, Јована Бранковића и многе Сикулце, али Бочкаји дозна за овај покрет и наложи Жигмунду Ракоцију, да ухвати Раца. Ракоци је већ раније, у писму од 10. маја обратио пажњу Јована Петкија на понашање Рацово, који је непрестано водио тајне договоре са Халмађијем и Камутијем,⁵⁸⁾ а добивши налог Бочкајев, даде 7. јуна

⁵⁴⁾ Szamosközy, о. с. IV, стр. 352; Magyar történelmi évkönyvek és naplók, II. стр. 89. Занимљиво је, да је Бочкаји непосредно после одметнућа липовских Срба обдарио липовског кнезана Владислава Раца од Слапкамена, поклонивши му повељом од 2. августа 1605. села Деску и Микелаку. Ово је по свој прилици награда, што Владислав није пристао са осталим липовским Србима уз Турке, а могуће је, да је тиме хтео придобити Ђорђа Раца, који је био у сродству са Владиславом (Lendvai, Temes vármegye nemes családjai, Budapest 1896. I. kötet стр. 88).

⁵⁵⁾ Иштванфи погрешно приказује ове догађаје. Он вели, да је Рац био опседнут у граду Валу, те се после дуге опсаде морао предати. Бочкаји га зароби и хтеде га потајно уклонити са света, али се за Раца заузме Ракоци и спасе га (О. с. стр. 534).

⁵⁶⁾ Erdélyi országgyűlési emlékek, V. kötet, стр. 306.

⁵⁷⁾ У ово доба су повудили Турци Бочкају круну и настов краљевски. Бочкаји прими круну, али само као дар, а не као краљевско знамење и одбије назив краља. За круну, коју му Турци дадоше, говорили су неки, да је круна византијских царева, док су други тврдили, да је од негдањих српских деспота (Istvánffy Nicolai, о. с. стр. 542).

⁵⁸⁾ Történelmi Tár за 1885 (Okiratok Erdély történetéhez) стр. 304.

1606. ухватити Раца, Бранковића и другове, те Раца и Камутија баца у самошуварску тамницу.⁸⁹⁾

Док су се у Ердељу низали ови бурни догађаји један за другим, рат аустријско турски губио је после битке код Мезекерестеша дотадању жестину своју. У извештајима аустријских заповедника са бојног поља видимо, да су Срби и овде били велик фактор. Тако на пр. кад је надвојвода Максимилијан освојио 1597. године Папу од Турака, први се успео на градске зидове Радић Рац.⁹⁰⁾ И Срби из турских пограничних места узимали су учешћа у рату. Тако 19. марта јавља генерал Дијонис Кноцер надвојводи Матији, да је у Бачкој скупљено на 15.000 Срба, који моле, да им се постави један вођа па ће напасти непријатеља у рођеној му земљи.⁹¹⁾ По другој једној вести налазило се ове године 150 Срба војника у Јегру.⁹²⁾ У борбама, које је водио Палфи у околини Толне, Бабоче и Кањиже године 1599. и 1600, истичу се Петар, Аврам, Никола Црни и Продан, којима извори дају за презиме реч Рац. Петар, Аврам и Продан Рац су са својим четама напали 1599. године, недалеко од Калоче, на Турке, баш кад су ови вукли Дунавом лађе, натоварене храном и муницијом. У сукобу побију преко хиљаду Турака и отму им 58 лађа.⁹³⁾ Никола Црни Рац и Продан Рац нападну идуће године на Харшањ и заплене овде богат плен.⁹⁴⁾

Аустријска војска освоји 1601. Стони Београд, где је такође било доста Срба⁹⁵⁾, али идуће године при освајању Кањиже претрпи штајерски

⁸⁹⁾ О. с. стр. 314 и 416; Szamosközy, о. с. IV стр. 354.

⁹⁰⁾ Istvánffy, о. с. стр. 459.

⁹¹⁾ Писмо је датирано у Пожуну и у њему стоји „... das an yetzo in die 15.000 Rätzen oder Wallachen bei Watschka beysamen sein, die bitten allain, dass er Eorsi Peter inen ain haubt ehlist wolle zu fürdern, der sy regieren vnd phueren khunc, weil sy willens sein, dem feind in selnem landt selbst schaden zu thuen“ (Hung. за 1599).

⁹²⁾ Филекип коњички заповедник Никола Каза пише 1. маја 1599. у једном писму „Tertius dies est, quod Tartari ad Bereny appulerunt, Rasciani quoque stipendiarum, numero centum et quinquaginta, hesterni die sunt Agriam Ingressi“ (Ibid).

⁹³⁾ Katona, о. с. св. 27, стр. 605, 603 и 673; Istvánffy, о. с. стр. 479 и 792.

⁹⁴⁾ Чете хајдучке залазане су дубоко у Бачку и долазиле су у дотичај са српским бачким становништвом. Никола Палфи, да би ојачао недавно освојени Острогон, ступи у преговоре са бачким Србима и позове их, да се преселе у околину острогонску. Срби пристају на то, те године 1598. положи попови и калуђери као вође пресељених Срба заклетву верности. Том приликом су као сведоци о положењу заклетви издате две повеље, у једној су обавезе српских калуђера на места: Aranyos, Borsód, Nagy Geórcze, Kispatalom, Katymár, Vámtelék, Madaras, Újváros, Nagypatalom, Gyöngyén, Legyen, Gara, Vaskút, Sári, Körtvélyes. У другој повељи се спомињу бачки Срби на места: Halmás, Side, Mátéhát, Sebesgyhát, Kelebia, Továnkút, Bajánk, Melykút, Istor, Jankó, Ivánka, Máda, Szentpál, Réma, Borotta, Temérdekhatú, Sentiván, Kunbája, Szentes, Tataháza, Kotokhát, Arokhát, Biked (Bács-Bodrog Vármegye, II, стр. 108).

⁹⁵⁾ У једном писму од 21. септембра 1601. стоји „Des bassa selbst bekantnuss nach selndt tausent Turgen in Weissenburg gewest, ausser der Juden vnd Razen“ (Hung.

надвојвода Фердинанд пораз, услед кога паде Београд поново у турске руке. Надвојвода Максимилијан покуша у два маха током 1602. и 1603. да заузме Булим, али му намера не испаде за руком. Крајем 1602. године преговарали су обрштари Егенберг и Колонић са Србима у Турској у ствари пресељења на аустријско земљиште⁶⁶), а свршетком

за 1601). Нешто раније, августа те године, упала је по заповести веспримског мајстана Тобије Грофа једна чета у турско земљиште на Копања „vnd bey ein ratzischen dorff etlich Türken vnd Ratzen antreffen, von denselben 7 lebendige samt bey die 50 stück vnd khuevlech, item 18 klepper mit guetem wint gottlob anhero gebracht . . .“ (Ibidem).

⁶⁶) У ратном архиву у Бечу (Expedit, September, No. 66) налази се као прилог другом спису извештај Ђорђа Пернешија о условима, под којима су Срби хтели да се пресеље. Извештај је датиран 2. јануара 1608. и гласи: „Conditionen, so die Rätzen oder Walachen begeren, das ihnen durch glawdenbrieff bader herren obristen von Raab vnnd von Kholenitsch zuegesagt vnnd versprochen solle werden: 1. Das ihnen sicher gelalt zuegesagt werde, das ihnen von niemandts khain laidt zuegefuegt wiertt, auch das sie in kheinerley weg von niemandts angetasst tributiert noch zu sclauen gemacht werden sollen. 2. Das ihnen ein gelegenheit vnndt ortt an ainen sichern ortt eingeben werde, alda sie heuser vnndt ihre wohnungen oder dörrfer bawen oder stillten mögen. 3. Begeren sie freyheit, damitt sie in 10 jahren durchauss zu kheiner dienstbarkheit, robett, steuer oder gar kheiner aussgab gedungen noch genöttigt werden, seis auff wessen grundt es wöll, aldahin sie gestöllt werden sollen, voraus aber die knessen, deren vber 12 oder 15 nicht, welche vntr ihnen schier wie halbe edlleut seindt, dieselbigen auff ihre lebenslang in freyheit gehalten werden sollen. Nach aussgang aber der 10 jahren die gemalnen Rätzen auff wessen grundt sie werden, seindt vhrbüettig, alle dienstbargckheit, wie andere vntrthanen schuldig seindt (doch nicht mehrers) dem grundtherren zu laissen. 4. Begeren sie, was sie fuer benante türckhische heuser vbergeben werden vnnd sie ausser munitiön, prouiant, weggen, fahnen vnndt solicher ross die fuer ihre khay. mt. oder ihr fl. dt. tauglich wahren bekomen können, das solches niemandt von ihnen nemmen, sondern ihnen ohne yederman alles verhindern, eruolgen solle. 5. Das alle, die so im nägsten einfall, welches die raberischen vnndt darzue gehörigen granitz khriegsuolckh vnlangst gethan haben vnnd damahls gefangen worden seindt zu uorauss vnndt in sonderheit aber drey oder vier ihrer khnesen vnd füernemmer Rätzen ohne alle caution oder schätzung loss vnndt ledig gelassen sollen werden. Nun volgen hernacher ihre erbuetungen. Erstlichen das sie das hauss Dombo, welches ain gemaurettes vnndt mitt wasser vnndt gemöss ringswalss vmb gegebenes vesstes hauss isst, darinnen dann an yetzo nicht vber 50 Thürckhen, der Rätzen aber vber die 300 starckh sein sollen, wie sie fűergeben, dieselbigen Tuerckhen zu fangen vnnd das hauss vbergeben wöllten. Gleichsuahls wöllten sie auch mitt dem hauss Döbregess (welches auch ain gemaurettes hauss, darinnen nicht vber 90 Tuerckhen, der Rätzen aber vber 200 seindt) thuen. Yedoch begeren sie da nicht mehrers, das doch bey 1500 zu ross vnndt fuess khriegsuolckh hinein geschickht werde, damitt nach vbergebung obgedachter baden heuser solche besezt werden mögen. Item sagen sie auch, das man dise sachen ins werckh zu sezen sich gar nicht saumen soll, demnach diss gewiss ist, das die Tuerckhen, so sie an derselbigen reuier oder granitzen seindt, ihre abgesandten zum vesier bassa geschickht vnndt auff wenigstt vmb 1500 Tuerckhen auff dise granitzen disen winter zu legen, anhallten haben lassen vnndt ihnen beraytt von dem vesier bassa zuegesagt worden vnndt gewisslichen der Rätzen fuergeben noch in 14 tagen ankommen vnndt auff bemellte heuser nicht weniger auch gehn Khoppan eingetaillt werden sollen, darumb dann diss ihr erbuetten zuuor vnndt ehe gedachte Tuerckhen ankhummen, soll ins werckh gericht werden, mitt angehengter protestation, da sich solches verzug, die Tuerckhen ankhummen, dise vnndt andere heuser starckh besezt wurden, khundten sie ihrem erbuetten schwärlich

1603. склапао је и цар Рудолф план, да помоћу Срба заузме један турски град. Аустријском обрстлајтанту у Болондвару понудио се један српски војвода, да са својим сународницима нападне Турке и да освоји један град турски. Ово достави ђурски обрштар Егенберг цару, који 18. децембра наложи надвојводи Матији, да прихвати ову понуду српску. Међутим резултат ових преговора није познат. Забележено је даље у изворима, да је капетан Папе Милош Рац освојио са својим војницима године 1605. град Вазонију, који је касније предао Баћањију на управу.

Од знатнијих Срба спомиње се у овим крајевима Михајило Бакић, који је учествовао године 1602. и 1603. на пожунском државном сабору⁶⁷⁾, затим Матија Бакић, који је служио као мустершрајбер код војничке интенданције. Михајило Бакић од Лака имао је са супругом Кларом Франкопанком тржачком двоје деце, Петра и Маргиту. Њима је још раније, тестаментом својим од 1584., оставила мати велик иметак, а године 1600. начини и Михајило последњу вољу, у којој остави Петру град Холић, а Маргити, удатој за Мелхијора Балашу, остави град Сашин. Петар Бакић је дакле био богат и виђен магнат, имао је неколико спахилука и градова у свом поседу те кад се 2. фебруара састајала нека комисија аустријско-турска, наложено је међу другим великашима и њему да пође као пратилац аустријских комесара, на коњу, са слугама и шаторима, што је могуће помпозније.⁶⁸⁾ У војсци је носио чин капетана и узимао је учешћа у многим ратним сукобима. Био је у блиском сродству са Петром Ревајем, коме 14. фебруара 1606. године пише писмо о фамилијарним стварима,⁶⁹⁾ но с којим се наскоро завадио ради Сузана Форгачеве, супруге Фрање Реваја.

Од осталих познатијих Срба вредни су спомена Никола Рац, као и Михајило и Петар, браћа Раци. Ова двојица замолише марта 1601. од цара Рудолфа опустело село Бесмир код Коморана као награду за војничке услуге.⁷⁰⁾ Даље је служио у војсци капетан српских чета Петар Рац од Толне, који је средином 1605. молио цара Рудолфа, да

nachkommen. Sie vertrössten vns auch, welches zwar nicht vnglaublich, weil Khoppan bey weitem nicht so vssst als Dombo, auch både Dombo vnndt Döbregess yedes zwo vngrische meill wegs vnter Khoppan ligtt, das, so baldt die von Khoppan solchen tumult vnndt vbergehung bader heuser vernemmben vnndt hören, werden sie vnserer zu Khoppan auch woll nicht erwarten, sondern antweder ödt verlassen, oder in brandt steckhen. Welches ich eweren gnaden, so weit ich von ihnen bericht worden, gehorsamblich erindern sollen*.

⁶⁷⁾ Према декрету цара Рудолфа имао је и Михајило права, да сабира порез. Ово су право имали само најбогатији и најугледнији великаши (Dr. Kolosvári és Dr. Óvári, о. с. стр. 817).

⁶⁸⁾ Történelmi Tárl за годину 1879. стр. 153 и за годину 1900. стр. 317; Turcica за 1604.

⁶⁹⁾ Hung. за 1606.

⁷⁰⁾ Prot. Exp. за 1601.

му у награду за тринаестогодишњу ратничку службу подари добра Фрање Алагџија и Фрање Ибрањија. Овај Петар Рац од Толне умро је 1607. без мушких потомака.⁷¹⁾ Од ердељских Раца живио је син Петра Раца од Тевиша, Адам, који је 4. маја 1602. склопио уговор у ствари неких добара са Јованом Балентићем од Тевиша. Адам је 1. фебруара 1609. добио донацију Галго те се породица његова од сада зове Рац од Галго-а.⁷²⁾

Кад је Бочкаји придобио за себе ердељске српске војнике, трудио се, да наговори и остале Србе, који су у западној аустријској војсци служили, да се њему придруже. Да би успео у овоме изда 23. јула 1605. године из Кошица проглас, којим шаље поздрав Србима и зове их, да оставе цара Рудолфа и да ступе с њим у савез; хвали народ српски, који није научио ником да робује, а најмање Немцима; обећава Србима, да ће им дати некадања права, која су у Угарској уживали; плаћаће их и поступаће с њима као са својим Мађарима; упозорава их, да су му остали Срби, они, што стоје у Влашкој под командом војводе Радула, они у Ердељу са Ђорђем Рацом на челу и они у Липову под управом Лудевита Ракоција обећали верност. Позива и њих, да му се придруже, а не буду ли то учинили, он ће им се љуто осветити.⁷³⁾ Овај проглас међутим није имао великог

⁷¹⁾ О молби Рацовой пише 4. јула 1605. „Clementer intellexit serenissimus princeps dominus Mathias archidux Austriae, dominus noster benignissimus, qualiter egregius Petrus Ratz de Tolna, malestatis suae caesareae ac regiae capitaneus equitum Rascianorum, sibi ab diuturna ac fidelia sua servitia militaria bona egregii quoque Francisci Alagy et alterius Francisci Ibrani, ut qui a fide ac fidelitate malestati suae debita ad rebelles defecerunt, conferri petierit“ (Финанцијска архива у Бечу, Ungarische Gedenkbücher).

⁷²⁾ Országos levéltár, Erdélyi osztály, Gyulafehérvári káptalan, Cent. S. nr. 4.

⁷³⁾ Prot. Exp. за 1606. Цовеља је ова адресирана „Generosis, egregiis, nobilibus ac strenuis, ductoribus, viceductoribus et vniuersitati militum Rascianorum in castris caesareanis militantium etc. grate nobis dilectis“, датирана је, „in libera ciuitate nostra Cassouiensi, die 23. iuly, anno domini 1603“ и гласи: „Stephanus dei gratia Hungariae Transylvaniaeque princeps et Siculorum comes etc. Generosi, egregii, nobiles ac strenui nobis dilecti. Salutem et gratiam nostram. Mi okon kelletet legien minekwnk magunk elete oltalmaert az nemeth chazar haday ellen fegiuert fognunk, hizzwk, hagi kegielmetek voltaképpen és bizoniossan erthi, meliben minthogi mind isten és emberek eleot melto és nagi lgassagunk uolt és nagon, mind az egez magyar nemzettel egietemben, kiknek reghi szabadsagat sokképpen meghrontuan telliesseggel, el keseritettek uala és ekképen igaz igiwnkben meghsegituen az szent isten bennwnket, minnemw is szerenchekkel latogatot legien mind eddigh aztis szemeiuel lattia kegielmetek mindennap. Akarok azert kegieteket is szeretettel Inteni, meghgondoluan az magyar nemzetseghhez kegielmeteknek es az egez racz nemzetseghnek reghi idoktül foguan valo kötelesseget es hagi mindenkör valakik az kegielmetek nemzeteben kerezti birodalom alatt voltak. nem egiebbez hancm az magyar feledeiemenhez halgattanak. Mostis, kegielmetek az magatok louat es meghmaradasat gondoluan, ne adna magat idegen nemzetsegh köziben ualo buidosasra, olliakhoz az kikkel sem természet, sem erkölche es magauiselese megh nem eggiezhet. Gondoliatok inkab reghi lako helleteket es töb nemzetsegtökböl valo, atiatok flait, kik az mi birodalmunk es szarniunk alatt meghtelettenek es valahol kik vadnak mind hauaselföldeben Raduly vayda mellett es Erdelyben Racz Georgiel, Lippaban Rakoczi Lajossal, mindenwtt az mi hwsegwknkre attack

утецаја на Србе, шта више, многи ратници и готово сви главнији људи ердељских Срба настанише се по свршетку рата на аустријском земљишту.

Липово, које је 1605. пало под Турке, није дуго остало под турском влашћу. Српски војници у Липову дознаше, да Турци намеравају да их све потуку па се споразуму са својим владиком Савом, који их је и раније одговарао од предаје Турцима те су чекали само на zgodnu прилику, да се с Турцима разрачунају. 23. априла 1606. запути се једна чета Татара од 500 душа да роби по околини Липова и бег липовски пође на њих да их гони. Срби се међутим махну Татара и врате у Липово, а бега не пусте унутра те он побегне у Београд. Нешто Турака, што је још у граду остало, потуку Срби, у чијим је рукама била ратна заира. Владика Сава доби после тога као награду владичанску столицу у граду Тевишу. Турци из Ђуле пођу у помоћ липовским Турцима, али се врате не постигавши ништа.⁷⁴⁾

és köteleztek magokat, Raduly wayda eö maga is. Az mellet hazatok nepet, feleségeket es glermeketeket tekinthetek, kikre köteleskeppen minemw gond uiselessel tartoztok magatok is tudgiatok, mi kegielmeteknek mindenben ha neml akariatok az mi kegielmessegwnket es is akaratunkat aianliuk es ha lo inteswnket megh fogadlatok es töb hiueink köziben hozzank iöuen az mi szolgulatunkra adgiatok magatokat, fogadgiuk az mi fejedelmi szonkra es hitwnkre, hogi kegielmeteknek nem chak bantasa nem lezen hanem valaminemw allapotia es fizetese töb magyar hiueinknek lezen, kegielmeteknek is azon fizeteset meghadattliuk es lambor szolgallatlaert, kinek erdeme szerint ualo allapottia lezen. Ez mi inteswnket penigh kegielmetek eglebre ne magyarazza, hanem chak kegielmetekhez valo lo akaratunkra mint hogy töb atlatok fiails az mi zarniunk es birodalmunk alat immar lo allapotban vadnak es az elöttis nemet között es nemet orszagban soha racz nem lakott, akarok az mi ingien valo kegielmessegwnket magunktul aianlani, meliet ha kegielmetek uezen, sem magatok sem maradekitok bizonyosok legletek, benne hogi megh nem banniatok, ha penigh fogadni nem akariatok es buidosasra uagi egleb vezedelemre iuttok, mi mind isten s mind emberek eleött es az töb kegielmetek attia fiail elött is menteknek tartiuk magunkat, hogi okai annak nem lezwnk. Valeté“.

⁷⁴⁾ Magyar tört. évkönyvek és naplók, II. kötet, стр. 74. По Самошкевијевом причању договорила се предаја Липова овако: Стефана Петнехазија наговори секретар Симион Дејак, да ступи у преговоре са липовским Србима, без знања Бочкајева, у сврху предаје града. Петнехази пошаље јенопољског владичу Саву у Липово, који се договори са српским вођама, да предаду град Мађарима, али под условом, да им Бочкаји опрости ранију неверу. Главни Срби су били капетан Радул, Петар Калауз, Стеван Пап, деди Сава, Недељко Бошњак (Boszpo), Радан Старковић, Пеја и други. Овима зададу Петнехази, владика Сава и остали главни људи кнежевн веру, да им неће ништа бити и да ће и у будуће моћи остати у Липову само да град предаду. Људевит Ракоци дознавши шта се спрема, пошаље Ловру Нађа са 300 хајдука према Јенопољу, да уђе у липовски град, ако им га Срби предаду. У липовској тврђави је било 600 Турака под управом јаничарског аге Хафиз-паше, затим Чорбазиде и Абдурамана, а у вароши су били Срби и нешто Турака. На данн знав устану Срби, пусте Нађа у варош и освоје је 7. априла. Темишварски паша пошаље одмах из Бечеја, Панчева и других пограничних места 2000 војскава у помоћ липовским Турцима, али ови ништа не успеше. 18. априла паде и тврђава липовска у руке српско-мађарске (Szamosközy IV. стр. 859.—361). О предаји града

За време преговора о миру проглашено је примирје између Аустрије и кнеза Бочкаја, но у пркос том примирју трудио се Бочкаји, да истисне аустријску посаду из оних тврђава, које се налазиле међу његовим градовима. Број таких неосвојених места био је повелик, а најважнији је био међу њима град Токај, којим је управљао капетан Ханс Рубер на челу једне српске чете. Опколивши град успе Бочкајев војвода Цобор, да одсече сваку везу са спољашњим светом те у граду избије глад. Ипак се током 1606. месецима држао Токај, али се најзад морала посада, присиљена глађу, упустити у преговоре и под условом слободног пролаза преда град Цобору.⁷⁸⁾

Преговори о миру са Бочкајем, који су од аустријске стране започети крајем 1605., провлачили су се кроз прву полу 1606. године. Тек 23. јуна 1606. утаначен је у Бечу коначан мир, по коме припадне Бочкају цео Ердељ, затим Сатмар и Токај као и жупаније Угоча и Берг. Истодобно започну преговори о миру аустријско-турском, при чему је Бочкаји био посредник. Након дужих преговора склопљен је 11. новембра исте године под Комораном, тамо где утиче речица Житва у Дунав, мир на двадесет година између цара Рудолфа и Турака. Миром овим обвезао се Рудолф, да ће платити султану једном за свагда 200.000 форината и тим ће се откупити од дотадањег плаћања данка, а земље добива свака странка онолико, колико је у моментаном поседу држала. Овим миром на ушћу Житве завршено је петнаестогодишње ратовање Аустрије са Турском, а њиме се свршује уједно и један од најбурнијих периода у животу угарских Срба.

наласимо податана и у писму Катарине Палфи, управљеном из Тренчина 15. маја 1606. Борђу Турао-у. У писму стоји: „Hiebevot hab ich geschrieben, das die Ratzen die Lippa vndt andere vestungen wiedermal eigenohmen vndt die Türken, so darinne gewesen, alle nidergehaut, diese verwichene wochen ist der Türcke wiederumb zur vestung geruckt vndt dieselbe belegert auch mit siebenstücken geschütz beschossen, die Ratzen vndt haiduken aber sein nachtlicherweile herausgefallen, der Türken viel erlegt vndt inn die flucht geschlagen, also das der Türcke das geschütz daseibst verlassen müssen“ (Hung. аа 1606).

⁷⁸⁾ Magyar történelmi évkönyvek és naplók, II, стр. 79; Istvánffy, о. с. стр. 586.

XVI.
ОД МИРА НА УШЋУ ЖИТВЕ ДО СМРТИ
БОРБА РАЦА СЛАНКАМЕНЦА.

(1606—1611).

Мада су она мутна времена, која наиђоше на Угарску при крају петнаестог и почетком шеснаестог века прогутала као жртву небројене српске војнике, ипак су нови српски досељеници са турског територија с године у годину попуњавали редове Срба у хабзбуршкој Угарској и у Ердељу. Ратничку природу српску привлачили су ратни догађаји, који су у то време беснили на земљишту Стефанове круне, те је при завршетку рата био крај свију губитака, које су поднели у разним сукобима, број српских ратника неумањен, ако не и већи него на почетку ратовања. Нису само Срби са територијума турске Угарске ступали у редове хришћанске војске него су долазили и дубоко из турских крајева, из Славоније, из Босне и из Србије. После утаначеног мира настало је питање, шта да се учини и где да се стално настане ови српски војници, који су досад били разређени у већим и мањим групама по гарнизонима, док су фамилије њихове биле привремено настањене у разним местима.

Решење питања о насељу ових ратника задавало је доста бриге аустријским властима. Дугогодишње ратовање одвикло је српске чете од сваког другог посла, њима је пљачкање, отимање и убијање прешло било у крв те се после свршеног рата нису могли да снају у новом, мирном животу. Тешко је било пронаћи згодан предео, у коме би населили ове Србе, јер они нису никако хтели да буду јобађи мађарских спахија, а ови опет не хтедоше друкчије уступити земљишта за насељивање, шта више, поједине спахије се опираше и од тога, да им овај ратнички елеменат у суседство дође.

Прву вест о намери трајног насељивања српских ратника имамо већ из 1604. године. Ратни савет изда у априлу ове године налог коморанском обрштару Моларду, да села, намењена српским ратницима, подигне и назиди и да их подвргне својој управи.¹⁾ Средином ове го-

¹⁾ Ратни архив у Бечу, Prot. Reg. за 1604. Ове године се патазила велика иножња српских ратника у Бастинијој војсци у горњој Угарској, те ратни савет 2. јуна издаје налог „Camera soll berichten wegen des deputirten geldt auf das rasclanisch kriegs-

дине бавио се и војвода Марко са својим четама у околини Коморана, а кад се идуће године почело озбиљно радити на склапању мира, оставио је Марко коначно Ердељ те се са својим војницима, као и са војском Саве Темишварца и Петра Раца, налазио на западном ратишту угарском.⁷⁾ Од овог доба њихове и друге чете српске постају актуелним питањем, које ратни савет дуго времена тако рећи и не скида с дневног реда.

Ратни савет у Бечу настојао је пре свега да доведе у ред плаћу српских најамничких четника. Војвода Марко и Петар Раци, који су у Ердељу бранили аустријску ствар, а већ дуже времена нису примали плаће, захтевали су, да им се плати сада 50.000 форинта⁸⁾ те влада изашље 13. јула Ђорђа Лешенбранда и Матију Бакића, чиновнике војничке интенданције, да одрже смотру над 6 компанија српских коњаника, да саставе регистар о њима и да им издаду плаћу за 5 месеци, уз потврду њиховог војводе.⁹⁾ Идућих дана наложи ратни савет дворској комори, нека плаћа војводи Марку 400 форината месечно, а 4. августа именује Марка за обер-капетана над српском коњицом.¹⁰⁾ Пошто је рат још трајао, настојао је ратни савет, да задовољи српске најамнике, јер је помоћ њихова била јако нужна, те се са највећом готовошћу одазвао молби војводе Марка и грофа Хајнриха Дампијера, под којим су такође служили српски коњаници, да изда плаћу за издржавање њихових чета.¹¹⁾

volckh in Ober Hungarn" (Ibid). О селима, одређеним за насељење Срба у околини Коморана, имамо из ове године још једну ноту. 1^а. јуна издао је ратни савет обрштару Моларду налог „die acht hlerin benentte Rätzen in der herrschafft Comorn zu wohnen einkhunen lassen in den newgestiftten dörfern" (Ibid).

⁷⁾ Prot. Exp. в Prot. Reg. за 1604.

⁸⁾ Ратни савет наложи 16. јуна 1606. обрешајтмајстру Глутеру Хагељу „den Marco weywoda mit den rascianischen pferden die beschaffenhait im hungarischen Alttenburg recognosciren lassen" (Ibid).

⁹⁾ Под датумом 17. јуна 1605. забележено је у Prot. Reg. „Recepisse von Leschenbrandt vnd Bakitsch per der ratzianischen pferdt musterung vnd zallung halber, solen beuelen, es dem Marco weywoda vnd Rätz Peter mit denen 50.000 gulden praetension hicher remittim", а под 13. јулом „Leschenbrandt vnd Bakitsch sollen die 6 compagnia rascianischen pferdten mustern, gebreichliche register fertligen, inen alsdann die 5 monatsold gegen ircs waywoda obligatlon raichen" (Ibid). Већ 2. августа подноси ова двојица ратном савету „verzeichniss der Raten, irer accordeo vnd praetensiones der noch ausstandig vnbezahlten rests" (Prot. Exp.)

¹⁰⁾ У ствари војводе Марка плаћаје 17. јула ратни савет дворској комори „per erinderung, das Marco waywoda monatlichen zu veldt mit 400 gulden interteniment vnderhalten werde", а 4. августа „Marco weywoda würdet seines oberhauptmans beuelch vber die rascianischen pferdt erlassen vnd lme 400 gulden monatlicher besoldung bewilligt" (Prot. Reg.).

¹¹⁾ Кад је Марко тражио новадану му плаћу, наложи ратни савет 3. септ. комори „damit dieser (Марко) ins veldtleger nach Comorn sich verfügen khundt, haben die herm lme mit seinem ausstandt zu bedenggen vnd abzulfertigen". Исти овакав налог је издао 6. септ. комори за нованаке српске под грофом Дампијером (Prot. Exp.).

Погодба, учињена са војводом Марком и његовим најамничким четама, гласила је на 6 месеци, од првог августа 1605. до последњег дана јануара 1606. По истеку овог рока продужена је служба најамничка, а пошто је међутим наступило примирје и у изгледу било склапање мира, одлучи ратни савет, да начини коначни обрачун са најамницима и да их разреши од даљег службовања. Цару Рудолфу препоручи 30. марта 1606. војводу Марка ради његове верне службе⁷⁾ и на предлог Матије Бакића наложи 14. априла дворској комори, да исплати четворомесечну плаћу српским коњаницима и да их даде одвести у Шопрон, где ће Бакић одржати над њима смотру и распустити их⁸⁾. Са исплатом најамнине није ишло тако брзо, те ратни савет у мају понови налог комори, да изда Марку заостатак плаће, а у погледу даљег издржавања упути Марка да се обрати директно цару у Праг⁹⁾. Идућег месеца је издата инструкција Петру Бонхомо, да са Матијом Бакићем одржи смотру над српском коњицом и да ју отпусти из најамничке службе¹⁰⁾.

Сада се морало приступати и решењу питања, шта да се учини са Србима, отпуштеним из војске. Један део Срба, на броју 1200 коњаника, који се налазили по селима око Ђура, желили су, да се стално настане у близини ђурске тврђаве те обрштар ђурски барон Брајнер поднесе 2. новембра 1606. ратном савету предлог, како да се ово насеље изведе¹¹⁾. Брајнеру наложи 9. новембра и надвојвода Матија, да ступи у споразум са спахијама, на чијем опустошеном земљишту ће се Срби настанити, дизати куће и обрађивати земљу. Из писма надвојводина видимо, да је Србима одређено посебно предграђе у Ђуру,

⁷⁾ Prot. Reg. О том закључку стоји „Imperatorl commendation für Marco weywoda wegen seiner erzalgten khriegs diensten und praetension“.

⁸⁾ У српске коњанике налази се и њихове породице, као што се види из белешке, којом је ратни савет наложио комори „die vier monatsoldt auf die rascianische pferdt, wollen die herrn gegen Ödenburg fiehren lassen und diesem musterschreiber, der die abdankung vnd vonainanderschaffung dieser pferd und deren, die sich bei ihnen befinden, verrichten soll, auf zehen tag gebreichliges liefergeldt reichen“.

⁹⁾ Ратни саветници подижу 18. маја налог комори „wegen der monatlichen 400 gulden reinisch veldtbesoldung vom ersten tag monats august des 1605. jars bis letzten tag monats januarii, in allem auf 6 vollige monat, wie ire kayserliche mayestat gnedigist bewillicht haben, bei dem khayserlichen hoff khriegszollambte abreiten lassen vnd wurdet er (Марко) zu Prag wegen fernerer vnderhaltung bei irer khayserlichen mayestat anzuhalten wissen“ (Prot. Exp.). По једној вести од 23. маја тражили су српски војници за насеље својих жена и деце и за обрађивање земље „ein ödes dorf in der herschafft hungarischen Alttenburg oberhalb Zameh, auf der haldt zwischen Pottersdorf, Vnsere Frau genandt, einzugeben vnd zu bewilligen“ (Prot. Exp.).

¹⁰⁾ Ратни савет је 6. јуна издао „Instruction für Pettern von Bonhomo mustermaiter vnd Matthiasen Bakitsch musterschreiber zu musterung der rascianischen pferdt“ (Prot. Reg.).

¹¹⁾ Обрштар поднесе „fürschlag wegen niederlassung vnd vnderbringung der Rätzen. so sich vmb die vestung Raab zu begeben willens“ (Prot. Exp.).

које је названо Нова Варош, затим села Никлорос, Лубниц и Мечир. Даље је наложио надвојвода Брајнеру, да са спахијама изведе на чисто питање робота, десетине и осталих права, како се спахије не би могле тужити будућем сабору, а нарочито да удеси све са Србима, који ће потпадати под коморанског и ђурског обрштара и имати дужност, да кад год затреба, врше ратну службу против Турака и против других непријатеља царевих. Обрштар поднесе о свему овом извештај ратном савету и уједно затражи, да се Србима изда плаћа за још два месеца и да се снабду вином, хлебом и другим животним намирницама¹³⁾. Ратни савет уважи овај захтев Брајнеров, бојећи се, да ће Срби иначе прећи у Аустрију и пљачкати аустријско становништво те наложи 12. и 17. децембра дворској комори, да број српских најамника код Ђура смањи преко зиме, али да им свакојачко изда плаћу¹⁴⁾. Но упркос поновљеној наредби дворска комора, по свој прилици због оскудице у новцу, није Србе задовољила. Невоља нагони српске коњанике, да од становништва силом отимају хране за себе и своје коње, те Брајнер јави почетком јануара 1607., да су Срби јако притеснили околна села¹⁵⁾. Ратни савет изда 3. фебруара налог барону Брајнеру, да за тих 1200 српских коњаника одреди неколико опустелих села у бискупији ђурској и то између Ђура и Папе. Становништво у Мађаровару, које је већ почело да пати због близине српских чета, замоли владу за заштиту, на што ратни саветници нареду, да се Србима издаје и у будуће провијант, јер без помоћи владе они се не могу одржати у тим пустим селима, те ће бити принуђени, да узнемирују спахилук Мађаровар или шта више, да се упуте чак у Аустрију¹⁶⁾.

¹³⁾ Registratur No. 20; Prot. Exp. У молби својој тражи обрштар „auf die rasclanischen pferdt zween monatsoldt in geldt auch habern vnd anders zu verordnen.“

¹⁴⁾ На поднесак Брајнеров наложио ратни савет „Auf die kayserliche hof camer. Die herrn haben zu fürkhomung, das dise khrigsleuth auf Ossterreih nit begeben müssen in mangl der zallung, verordnung zu thun, von Raab aus mit brodt, habern vnd wein zu versehen, dann sonst nicht möglich ist, das sy sich erhalten khunden. Wollten aber die herrn ain zallung auf dise ain tausent zwayhundert pferdt verordnen, khundte alsdan auf der herrn erlnderung ain reduktion fürgenumen vnd diese anzall pferdt über wintter gerin gert vnd dieselben an den granizen braucht werden“ (Ibid).

¹⁵⁾ О напону о овом случају је записа „Obrister za Raab Hanss Preiner anbrungen, die von den Rasclanern vmb Raab herumb betrangte dörfer betreffend. Beschilus. An die kayserlichen hof camer, die herrn haben diesen kriegsleuten ain zallung zu verordnen khunden dieselben alsdan bey ferrern gedult erhelten, reformirt vnd an vnderschiedliche ort aussgethallt werden“; 17. јануара исте године поднела је дворска комора ратном савету наредбу „wegen einraumung eines oden orthis für die rasszianischen pferdt Wieder auf die hof camer zu geben, ob diese dörfer ödt sein vnd wem dieselben zugehörig, ist dem kriegs rath vnbewust vnd ist hierin khein anders bedenggen zu haben als das die grundtherrn denen solcher grundt vndt poden eigenthumblich zugehörig sein, solchs nicht zu geben wellen, oder zu khunfftigen hungerischen landtag hierüber beschwärn machen, wellen die herrn aber vber sich nehmen, dass stehet zu der herrn bedenggen“.

¹⁶⁾ У имену свом, датом 6. фебруара, нела ратни савет „... obwohl ... diese pferdt auf des bistums Raab verödtten dörfern zwischen Raab vnd Pappa sich zu

Док су разне власти, ратни савет, дворска комора, дворска експедиција и заповедници аустријских пограничних гарнизона расправљали и споразумевали се у детаљима, колико ће Срба населити у пустим селима око Ђура и које ће од њих задржати у служби и разместити по граници, избијала је све то већа невоља међу српским коњаницима. Неуредно плаћање их је напослетку присилило, да отимају животне намирнице од суседа, поименце од Томе Надаждија, а један се део одважи на још очајнији корак, наиме да пређе Турцима.¹⁶⁾ Ово убрза саветовање аустријских власти, али оне ипак не могоше спречити, да једна чета не одбегне почетком јула у Стони Београд.¹⁷⁾

И над оним оделењем српских војника, које је послато у Шопрон, одржана је смотра, те је њих 400 и даље задржано у служби, а остали су отпуштени. Ова шопронска чета је такође дуго морала да чека на плаћу и провијант па је била принуђена да отима храну од околног становништва.¹⁸⁾ На челу ових Срба је стојао Сава Темишварац, коме ратни савет 2. марта 1607. наложи, да угуши негодовање својих потчињених коњаника.¹⁹⁾ Изгледа, да су баш услед оваковог држања војници враћени из Шопрона у Ђур, одакле се Темишварац у више махова обраћа ратном савету за исплату уговорене најамнине.²⁰⁾ Бојећи се већег зла наложе саветници 14. марта дворској комори, да и Сави-

quartirn ist verwilligt worden, werden sich doch dieselben an solchen öden orten ohne der herrn hilff nicht erhalten noch verbleiben khunnen. Derhalben die herrn auf dise pferdt, damit sy nit getrungen werden, in die herrschafft hungarischen Alttenburg oder gar in Ossterreich sich zu begeben, lehen vnd proflandt zu verordnen haben". (Prot. Exp.).

¹⁶⁾ Ibid. Белешка ова гласи: „Preiner vberschickht des Nadasti Tomaschen beschwörung wider die raizischen pferdt". Наскоро после тога, 3. априла, наложи цар ратном савету „der Raizen halber, weil sie zum Turckhen zu fallen in willens, darob sein, damit ihnen ein fleckhen, damit sie zu bleiben hetten, eingeräumt werde".

¹⁷⁾ 23. априла наложио је ратни савет барону Брајнеру „ain ort ausszaigen zu abdanckhung vnd contentirung der 1200 rascianischen pferdt", а идућег месеца налаже цар Рудолф у ствари Срба „so in der Rabaw liegen, zallung vnd damit sie nit zum feindt fallen vnd im landt verbleiben megen, ein stell raumen lassen", али већ 7. јуна јавља Брајнер „der rascianischen pferdt abfall nach Stueilweissenburg" (Prot. Exp.). О одметању ових Срба говори и једно писмо Стефана Шаркања, вице капетана Малог Коморана. Писмо, управљено надвојводи Матији и датирано 27. септембра 1607. гласи између осталог „Caeterum et haec significandum vestrae serenitati curavi: Racioni, qui tempore belli Bosnam et Posgam descenderant, nunc rursus ad loca deserta ascendunt. Occupant loca pagorum et inhabitare contendunt. Quibus dederam nuncium, ut ad me veniant et vestrae serenitati obedientiam praestent, sed illi rebelles facti monitis meis non obtemperarunt. sed sese auulsos a vestra serenitate ostendunt. Quapropter edoceri seu informari cupio a vestra serenitate, quid cum illis Racionis agere oporteat, si enim eos sic permiserimus et loco huic finitimo ac totius rei publicae erunt magno detrimento et obstaculo. De illis me vestra serenitas certiore reddat citissime" (Hung. za 1607.).

¹⁸⁾ Ortelius Redivivus стр. 411.

¹⁹⁾ Наредба ратног савета гласи: „Temessvari Zawa soll bey seinen vnderhabenden rättern allen muetwillen, so sy in der spanschaft Odenburg erwisen, abstellen". (Prot. Reg.).

²⁰⁾ Prot. Exp.

ним војницима исплати заосталу најамнину у новцу и чохи и да их разреши даље службе.²¹⁾ За комесара при спровођењу овог задатка одређен је и послат у Ђур 23. априла Матија Бакић.²²⁾

Још није била пала последња реч у ствари разрешења српских коњаника у Ђуру, кад се број српских војника појача доласком српске посаде из Токаја. Према миру цара Рудолфа са Бочкајем уступљен је град Токај Бочкају, те је јуначка посада токајска, која се, по једној вести, састојала свега из 28 српских коњаника и пешака, на челу са Хансом Рубером, напустила тврђаву и дошла у Аустрију, одакле се 20. јула 1607. обрати ратном савету ради обрачуна за службовање у Токају.²³⁾ Ратни савет наложи 27. т. м. Петру Бонхомо, да овим токајским Србима месечно плати сваком коњанику по 6 форинти до одласка из Токаја и да их онда, по дозволи царевој, разреши службе.²⁴⁾ Међутим о сталном насељењу ових Срба није ратни савет донео закључка те они замоле 13. децембра владу, да им одреди место, где ће становати.²⁵⁾

Са отпуштањем српских најамника из службе имало се решити и питање, шта да се учини са главним вођама српским, са дели-Марком, Савом Темишварцем и другима. Ратни савет се већ 1606. године заузимао код цара за војводу Марка и препоручио га за даљу службу,²⁶⁾ а после разрешења његових војника од службе, понови јула 1607. своју препоруку, те цар остави Марка и даље у

²¹⁾ На једну молбу Савицу о исплати војника, решено је „Auf die kayserliche hof camer, zu verhuettung der raszianischen 1200 pferdt heraufzugs in Österreich, wais der khayserliche hof khriegs rath khein anders mittl als dass mit denselben fürderlichst accordirt vnd auf billichen accorde die bezallung in geldt und thuch verordnet vnd diese pferdt abgedanckht werden“ (Ibid).

²²⁾ Ibidem.

²³⁾ (1) томе је сачувана белешка од 20. јуна: „Peter von Bonhomo bericht in sachen die abreitung der 24 toggayerischen Razen. Auf die hof camer, uns diesen toggayerischen Razen ist auff ihrer fürstlichen durchlaucht guten verwilligung abgereith worden, uns denen die herrn ferrers abzukumen vnd dieselben abzufertigen wissen werden“ (Prot. Exp). Белешка од 20. јула гласи „N. toggayerische Relzen zu ross vnd fuess irer abfertigung. Beschluss. Auf die hof camer. Die herrn haben auf diese chrliche khriegsleit die mittl zu ihrer abfertigung zu verordnen, khundte alsdann mit inen accordiret werden“ (Ibidem).

²⁴⁾ У палату, падавом Петру Бонхомо, стоји, да има „mit den Rascianern, so zu Toggey gedient haben vnd in Österreich sich befinden, bis auf die zeit ires abzuges von Toggey abreitten vnd monatlich sechs gulden reinisch aufs pferdt in abreitung einbringen vnd wenn die ganze summa bringen mechte, berichten, welen ire kayserliche mayestät alssdan der abfertigung halber zu entschliessen“ (Prot. Exp). Касунје, 22. септембра, забележено је „N. beuelichshaber zu ross vnd fues des toggayerischen regiements. Beschluss. Auf die kayserliche hof camer zu verordnung der mittl, damit dise möchten durch ainen accorde vnd tallsszallung abgefertigt werden“ (Ibidem).

²⁵⁾ О молби овој написано је у Prot. Exp. „N. und N. arme toggayerische Ratzen bitten vmb ein quarttier. Beschluss. Auf die hof expedition, die hat ohne massgeben hierüber weittere verordnung zu thuen“.

²⁶⁾ Prot. Exp.

служби и пошље га на границу,⁸⁷⁾ одредивши му 100 талира годишње плаће.⁸⁸⁾ Почетком јануара 1608. обрати се и Сава Темишварац цару Рудолфу с молбом за унапређење. Ратни савет одговори 12. јануара Сави, да ће, кад држава у будуће затреба српске војнике, имати њега на уму, а цар Рудолф изда диплому, којом именује Саву обрштаром над 500—1000 коњаника српских.⁸⁹⁾ Ово именовање вредило је само за ратно време, те с таким решењем није могао Сава бити задовољан. Није био задовољан ни војвода Марко него идућег месеца поднесе молбу, да се и питање његове службе у мирно време реши и да му се одреди стална месечна плаћа, а кад не доби од ратног савета никаквог одговора, понови молбу децембра 1608.⁹⁰⁾

Док се у Бечу претресало питање о српским најамничким четама, у Ердељу се догодила промена на кнежевском престолу, која је донекле утецала на стање тамошњих Срба. Стефан Бочкаји није дуго преживио бечки мир. Дуже времена је боловао док га 27. децембра 1606. не стиже смрт.⁹¹⁾ Деце није имао те Ердељци изабери остарелог Жигмунда Ракоција за кнеза, који је скоро цео живот свој провео међу Србима. Нови кнез, знајући из искуства вредност Срба у ратно време, трудио се, да знатније поглавице, које су остале у ердељској кнежевини, привуче к себи. Нарочито је обдарио угледније Србе у Липову. Српском липовском племићу Петру Краговићу даровао је 28. јуна 1607. у немачкој улици једну кућу и село Пату, које је припадало липовском граду.⁹²⁾ Другом једном витезу, Тривуну Нађу или Рацу, поклонио је 16. августа исте године у Липову једну курију и пустару св. Ђорђе у тамишкој жупанији.⁹³⁾ Повељом од 18. августа

⁸⁷⁾ Белешка о овом се налази у Prot. Exp. под 17. јулом и гласи „Imperator, auff Marco waida anhalten seiner jährlicher vnderhaltung halber, ine zu accomodiren vnd etwo auff ein granitzhaus zu befürdern“.

⁸⁸⁾ Налог ратног савета гласи: „Comorae, per Marco weyuodae zu seiner vnderhaltung 100 taller reichen zu lassen“ (Prot. Reg.).

⁸⁹⁾ У одговору свом великом ратном савету „Wan khunfftig raszlanischer nation kriegsleitt möchten besteh werden, wölle ihre kayserliche mayestat selner person befirderung gnedigist eingedenkh sein“ (Prot. Exp.), а у наводу о цареву решењу стоји „des Temesvary Saua halber, das er von 500 bis auf tausent pferdt bestellt vnd zu einen obristen angenommen worden“ (Ibid). По једном извештају од 14. фебруара о. г. имао је обрштар Сава под собом 813 српских коњаника (Ibid).

⁹⁰⁾ У Prot. Exp. је забележено о молби Марковој под 9. фебр. ово „Marcus waywoda begert ein zehrung, damit er ir mayestat resolution desto fueglicher erwarten möge, zu verhalten“.

⁹¹⁾ По Сибмахеру дао је Бочкаји пред смрт своју племиство Вуку Рацу од Саруда (2. септембра 1606) и вођи коњице Јовану Рацу од Борошјене-а (16. септембра 1606).

⁹²⁾ Lendvai, Temes vármegye nemes családjai, Budapest 1896 I kötet стр. 64.

⁹³⁾ О. с. стр. 74. У истом делу, на стр. 81., спомиње се још један српски племић, по имену Радослав Павловић, као поседник у Липову.

1607. дао је племство Михајилу Вићићу, Милошу Казимиру, Стефану Рацу, Радивоју Жупровићу, Николи Которловићу и Стефану Сави.³⁴⁾

После смрти кнеза Бочкаја донесе колошварски сабор, који је заседао од 10. до 24. јула 1607. године, закључак, да питање о Ђорђу Рацу, који је лежао у тамници самошуварској, поднесе кнезу Ракоцију на решење. Кнез одлучи да пусти Раца на слободу.³⁵⁾ Чим се Раци нађе на слободи, упути се одмах у Аустрију и већ 28. јула поднесе цару Рудолфу предлог, на који начин би се могао уз помоћ Срба и мађарских пандура освојити Темишвар од Турака. Између редака види се жеља Ђорђевог, да се овај задатак њему повери.³⁶⁾ Из овог времена је сачуван опширан меморандум Ђорђевог, поднесен цару Рудолфу. У меморандуму препоручује писац себе царској благонаклоности и истиче многобројне заслуге, које је за двор стекао дугогодишњим радом својим и то радом, који је често са животном опасношћу био скопчан; као сведоке своје борбе против Турака и дипломатске мисије код Татара и у Цариграду у време војводе Михајила наводи Николу Иштванфију и епископа Стефана Зухаја; затим прелази на своју акцију након смрти Михајилове, на борбу своју против војводе Симона у корист војводе Радула и на рат против Татара, приказује, како је Влашку оставио, чим је дознао, да је Секељ уз помоћ Турака и Татара упао у Ердељ; описује борбу против Бектеш-паше и против Секеља, кога је својом руком убио; у то је доба о свом трошку издржавао 4000 најамника. Спомиње даље акцију своју за време устанка Бочкајевог, одбрану града Међеша, битку своју са Ђулафијем, чију је војску од 12000 људи потукао са својих 2000 војника; описује опсаду Шегешвара, где се против будимског Али-паше, који је имао 1600 ратника, и против велике војске Бочкајевог и молдавске држао пуних 6 недеља; Бочкаји кад је видео верност Ђорђевог спрема аустријског двора, бацио га у тавницу, одакле га је недавно ослободио Валентин Хомонаји; у прошлим борбама изгубио је иметак у вредности од 100.000 форинта па пошто је од младости био веран цару, моли сада у старости уточиште и потпору цареву.³⁷⁾

Цар Рудолф је једва дочекао вест, да је на ердељском престолу учињена промена. Надао се, да ће сада моћи вратити дане вечитих

³⁴⁾ Országos levéltár, бр. 1303/1407.

³⁵⁾ Erdélyi országgyűlés emlékek, szerkeszti Szilágyi Sándor, Ötödik kötet (1601. до 1607.) Budapest 1879 стр. 490.

³⁶⁾ Prot. Exp. aa 1607.

³⁷⁾ Hungarica aa 1607. У Prot. Exp. сачуван је белешка од 16. новембра 1607. „Ratz Georg etlicher seiner pretensionen vnd vnderhaltung. Beschluss. Auf die kayserliche hoff camer, diese pretensionen. so guetter vmb Sagmar antreffend, würdet bei der herrn erledigung stehen, dieser ist aber wegen seiness verdiensts vnd redligkeit mit einer geburlichen vnderhaltung billich zu bedenggen“.

немира у Ердељу, којима се хтео користити. У пркос склопљеном миру почео се уплитати у ердељске ствари покушавајући, да Ракоција потисне с престола најпре помоћу негдашњег кнеза Жигмунда Баторија, а кад то не успе, онда помоћу младог Гаврила Баторија. У исто време се опирао да потпише мир, склопљен с Турцима на ушћу Житве, а дошавши услед тога у конфликт са надвојводом Матијом, хтеде овога искључити од наследства и оставити круну штајерском надвојводи Фердинанду. Матија, коме је престо по праву припадао, крене из Угарске почетком 1608. велику војску, уђе у Чешку и оружјем нагони Рудолфа на тако звани либенски уговор. По том уговору, потписаном 24. јуна, уступио је Рудолф Матији земље Стефанове круне, затим Аустрију, Моравску и Шлеску и при знао га за наследника царског престола.

У овом походу против цара Рудолфа узеле су учешћа и све српске најамничке чете на челу са Ђорђем Рацом, Савом Темишварцем и дели-Марком. Враћајући се из Чешке наносили су ратници српски штете становништву те ратни савет изда 6. јула налог Ђорђу Рацу, да забрани својим људима пљачкање⁸⁶⁾.

Наскоро после повратка из Чешке склопише Срби, који су стојали под командом Саве Темишварца, уговор са ђурским каптолом у ствари насељења на каптолском нововарошком земљишту. Срби су имали право, на основу овог уговора, да бирају себи судију и четир одборника, чији избор подлежи потврди каптола. Не потврди ли их каптол морају Срби предложити четир лица за судије и шеснаест за одборнике, између којих онда каптол бира судију и четир одборника. Од сваке српске главе добијао је каптол годишње три форинта, а исто тако од сваке продаје куће. Кад Србин умре без деце, његова марва припада каптолу; осим тога је одређен одношај нововарошких занатлија, утврђене су дужности Срба у погледу оправке мостова и улица и забрањено је капетану Сави, који је у ратно време заповедник српски, да у мирно доба заповеда судијама, одборницима и другим Србима⁸⁷⁾.

Док је питање ђурских Срба са горњим уговором скинуто с дневног реда, српски досељеници, који су отишли у Коморан, долазили су и даље у сукоб са грађанством те је државни сабор у Пожуну морао 1. новембра 1609. да донесе закључак о будућем одношају тих

⁸⁶⁾ Prot. Reg. за 1608. Белешка о том гласи: „Ráz Georg soll seinen vnderhabenden Raizen ernstlich anbefolchen, darmyt sy in irem abzug nach Ungarn deren vnderthanen vnderwegs ainige schaden zuefuegen“. Рацу је дакле, поверено вођење српских чета.

⁸⁷⁾ Szávai Gyula, Győr monográfiája стр. 271. и 272. Овде је публикован цео уговор, који се састоја од 14 чланака. Оригинал његов, писан мађарским језиком, чува се у ђурском градском архиву.

Срба и староседилаца коморанских⁴⁰⁾. Међутим један повелик део Срба, који нису били стално насељени, узет је поново у војну службу, јер ратни савет наложи 10. фебруара о. г. обрштару барону Брајнеру, да уновачи 800 српских коњаника, али да не узима у новаче оне Србе, који су се настанили међу мађарским сељацима⁴¹⁾.

Са одношајем ђурских Срба према каптолу нису могли бити задовољни ни коњаници српски, а још мање вођа њихов Сава Темишварац. Сасвим је онда разумљиво, да је Сава драговољно прихватио понуду пољачког грофа Николе Комаровског, који га је позвао, да са 200 српских коњаника ступи у његову службу, али се овај план набрзо поквари, јер ратни савет 9. новембра о. г. ускрати Сави дозволу, да иде у Пољачку⁴²⁾. Разумљиво је и то, што идућег месеца покушавају Срби ђурски, да добију која год опустела села за насељење. По њиховој жељи тражи ратни савет од угарске коморе извештај, има ли опустелих села, подесних за Србе⁴³⁾. Неколико знатнијих поглавица српских, поименце Теодосије Бечкеречанин, Дамјан Рац,⁴⁴⁾ Стефан Рац и Валтазар Темишварац ступише средином децембра опет у војничку службу, а за неколико других Срба заузима се у марту 1610. Сава Темишварац и препоручује их ратном савету⁴⁵⁾. Новембра ове године

⁴⁰⁾ Чланак саборски о овом гласи: „De gente Rasciana curabit sua molestas regia, ut cum dominis terrestribus et capitaneis eius loci competens remedium inveniatur et Comaroniensibus iniuria non inferatur“ (Hung. aa 1609.). У декрету краља Матије унесена је ова одлука као 26. чланак. (Magyar törvénytár. 1608—1657 évi törvényczikkek, Dr. Kolosvári Sándor és Dr. Óvári Kelemen, Budapest 1900 стр. 59).

⁴¹⁾ У ваводу овог налога пише: „Obrister zu Raab, die anwerbung 800 ratzianischen pferden betreffend. Obrister zu Raab, herr Hanns Preiner, wirdet zur nachrichtung andeutet, dass khaine Razen, weiche bei den hungarischen landleuten haussgesessen vnder den rascianischen pferdt sollen geworben werden“ (Prot. Reg.).

⁴²⁾ Сава замоли „per erlaubung 200 rascianischer pferdt in Polen zu eines polaggischen grafens Nicolai Komorovsky diensten hinein zu fuehren. Beschluss. Dem supplicanten anderzusaigen: von dem khonig zu Polen ist wegen solcher werbung Irer mayestat nichts zuekhommen, haben auch hierin vermelten polaggischen grafen khrriegsvolckh in Hungarn zu werben nicht verwilligt, würdet derhalben dem supplicanten diserzelt mit krtgtsleuten in Polen zu ziehen hieomit verboten vnd eingestellt“ (Prot. Exp.).

⁴³⁾ Ратни савет закључи 1. децембра „Auf die khunigliche hof camer, die herrn khundten hieruber von der hungarischen camer bericht abfordern, ob diesen rascianischen khrriegsleith in Hungarn in der Rabaer oder sonstigwo verödtte dörffer sein ein orth, wo sie sich niederlassen vnd vom veldtbaw erhalten khundten, möchte angezeigt vnd bewilligt werden“. (Prot. Exp.).

⁴⁴⁾ Дамјана Раца спомиње Катова, о. с. св. 26, стр. 349.

⁴⁵⁾ Prot. Reg. aa 1609. и Prot. Exp. aa 1610. Белешка о том гласи: „Teodosius Bechkercky, Damianus Racz, Stephanus Racz vnd Temeswarl Balthasar weiln Ir khunigliche mayestat die intertenimenta aufgehobt sollen biss zu surfallenden gelegenheit zu Raab mit etlich pferdten vnderhalten werden“. Марта 1610. налазимо се Сава у Бечу на позив краља Матије. О томе је сачувана белешка „Temeswary Zawa per anschaffung der zehrungs vncosten, weiln sie auf Irer maystat beuölich alher komen und wartten müssen.

издао је краљ Матија једну повељу за Саву Темишварца, у којој хвали и уздиже ратна дела Савина, која је као врховни капетан над 1000 српских војника починио у војничким експедицијама ердељским, затим у горњој и доњој Угарској и у недавном походу у Чешкој, те с тога уверава Саву о својој благонаклоности. Сличну повељу је издао краљ и Доминику Рацу, капетану над 100 српских коњаника⁴⁶⁾.

Ђорђу Рацу нису у Бечу поклањали велику пажњу те се он упути у Ердељ, надајући се, да ће му тамо боље бити. У Ердељу избише нови немири и Рац се умеша у размирице, али му оне дођоше главе. Стари Ракоци се захвали 11. новембра 1608. на кнежевском достојанству и место његово заузме Гаврило Батори. Год. 1610. створи се завера у намери, да постави за кнеза Стефана Кендија. Потучени устаници дозову у помоћ влашкога војводу Радула и Жигмунда Форгача. Батори сазове сабор сталежа у септембру 1610. у Колошвар и међу осталим магнатима дође на сабор и Ђорђе Рац.⁴⁷⁾ После сабора удари заповедник Баторијеве војске, Гаврило Бетлен, енергично на непријатеље те протера из земље и Радула и Форгача. Особито се жестока борба водила под зидинама Брашове, где је учествовао и Ђорђе Рац као и Аврам Рац са својих 800 пешака. У овим сукобима падне Ђорђе Рац у руке војводи Радулу, који га даде 16. јула 1611. у Брашови рашчережити и главу му на зид градски поставити.⁴⁸⁾

Beschluss. Auf die khunigliche hoff camer mit errinderung, das dieser auf irer khuniglichen mayestät beuelch alher khomen vnd bishero alhie aufgehalten werden, an jetzt aber wieder nach hauss ziehen solle, deme nun die herrn diese vncosten also anzuschaffen haben". (Ibid).

⁴⁶⁾ Hof Kriegs-Archiv, Registratur No. 42.

⁴⁷⁾ Erdélyi országgyűlési emlékek, Hatodik kötet 1608—1614. Ђорђев потпис гласи: „Geor. Rác de Szalonkemen consil”.

⁴⁸⁾ Székely Mózes, Várfalvai Nagy Jánostól (Századok за 1869. стр. 726 прим. 4). О Авраму Рацу в. Gróf Illésházy о. с. стр. 200.

XVII.

ОД СМРТИ ЂОРЂА РАЦА ДО СМРТИ КНЕЗА БЕТЛЕНА.

(1611—1629).

Петнаестогодишњи рат Аустрије с Турцима подигао је на извесну висину неколико нових особа међу угарским Србима, али после овог рата све до пред крај столећа, до великог рата за ослобођење Угарске од Турака, не избија на површину ни једна иоле маркантнија личност од српске народности. Под турском управом није то било ни могуће, а границе хабзбуршке Угарске и ердељског кнеза тако су биле сужене, да је на територијуму њихову тек мален део Срба становао. Нови досељеници били су међутим веома ретки. С једне стране их је задржавала од сеобе велика даљина од средишта српског, а с друге стране одбијале су их и прилике, које су владале у то доба у хришћанским деловима угарске државе. Водио се додуше дуго времена рат у њима, али рат верски, борба католика против протестаната, за коју се Срби нису могли одушевити и у којој их нису ни ратне странке радо гледале.

Од племића српских из тог доба занимљив је живот романтичног капетана Петра Бакића. Љубав његова спрам Сузанае Форгаचेва, супруге Фрање Реваја, Петрова брата од тетки, била је позната по целој земљи и кад се Петар споразумео са Сузаном те ју из града Холића јануара 1607. украо од мужа и одвео у град Детреке, својину Маргите Бакићеве, удовице Мелхијора Балаше, изазвао је овим неописан шкандал. Надвојвода Матија изда одмах капетанима у околини града Детреке-а налог, да силом отму Сузану од Бакића и да је врате мужу. И сам Фрања се спремао да оружјем нападне на Петра, али овај поручи, да ће топовима дочекати сваког, ко на њега удари. Услед овога одустало се од нападаја те се Реваји обрати тужбом на угарски државни сабор, који 1608. године донесе у чланку 26. одлуку, да палатин има одредити нарочит суд, који ће судити заљубљенима, Петру и Сузани.¹⁾ Углед Петров је јако био спао због ове немиле афере. Суд се додуше завлачио годинама и није донео конкретну пресуду, шта више, сабор угарски од 1625.

¹⁾ Dr. Kolosvári Sándor és Dr. Óvári Kelemen, Magyar törvénytár 1608—1657. évi törvénytárak, Budapest 1900. стр. 39.

године, после смрти Фрање Реваја, укинуо је чланком 49. ону одлуку од 1608., али је ова пустоловина отуђила многе пријатеље од Петра, те је он дуго времена живио повучен и заборављен.³⁾ Тек после смрти цара Матије ступио је поново у државну службу. С пролећа 1619. поднео је молбу ратном савету, да му се подели једно капетанско место и ратни савет затражи 8. априла од обрштара Петра Кохарија мишљење о Бакићевој молби. Чим је ово усвојено у начелу, Бакић у мају затражи упражњену ујварску капетанију над 75 коњаника, што му цар Фердинанд II. одобри те ратни савет наложи Кохарију, да инсталира Бакића за ујварског коњаничког капетана.⁴⁾

Војвода Марко није дуго издржао у служби аустријској. Августа 1611. је замолио цара, да му даде једну капетанију,⁵⁾ а с пролећа идуће године оде у Праг и одатле се обрати 12. априла ратном савету и посебном молбом председнику ратног савета барону Јовану Моларду, молећи га као свог опробаног заштитника, да се заузме за њега. Описује свој тежак положај и моли, да му се даде капетанско место.⁶⁾ Краљ обећа војводи, да ће му испунити молбу, али се то обећање није остварило те се Марко обрати у децембру ове године ратном савету и замоли од њега или капетанско место или провизију, позивајући се на обећање краљево и на своје заслуге.⁷⁾ Изгледа међутим, да су заслуге дели-Марка биле већ заборављене, а официрских места у мирно доба било је мало те Маркову жељу и покрај Молардовог заузимања не хтедохе испунити.

Војводи Марку не преостале друго него да по примеру Ђорђа Раца остави аустријско земљиште и пређе у Ердељ. Овде се догодила недавно промена на кнежевском престолу. Победоносни генерал кнеза Баторија Гаврило Бетлен заводи се 1612. године са својим владаром и крене војску против њега. Уз помоћ Турака победи Баторија, који наскоро изгуби и живот. Ердељски сабор у Међешу изабере сада једногласно Бетлена за кнеза (23. октобра 1613.). По свој прилици на

³⁾ О љубави Петровој спрема Сузана писано је много у мађарској литератури, но најопширније је дело о том предмету публикација Deák Ferencz, Forgách Zsuzsanna (1582—1682), Budapest 1885. Саборска одлука о укидању парочајног суда у Бакићевој ствари штампана је у делу Dr. Kolosvári Sándor etc. стр. 265, у декрету краља Фердинанда II за 1625.

⁴⁾ Prot. Exp. и Prot. Reg. за 1619. Велешка о молби Бакићевој гласи „Petrus Bakit de Laak bitt vmb die verledigte haubtmanschafft zu Uwar über 75 pferdt. Beschluss. Sacra regia maiestas, dominus noster clementissimus, domino supplicanti capitaneatum vywarhensem ad septuaginta quinque equos gratiose concedit“.

⁵⁾ Prot. Exp. О молби је забележено „Gesuch des waywoden Marcus vm verleihung einer handtmanschafft“ текст молбе је публикован у делу Documente privitoare la Istoria Romanilor, culese de Ludoxiu de Hurmuzaki, Volumus IV, partea I (1600—1649), Bucuresti 1882 стр. 448.

⁶⁾ Expedit N. 31 за 1612; Hurmuzaki, о. с. стр. 417.

⁷⁾ О. с. стр. 483.

позив овог новог кнеза ступи у ердељску службу и војвода Марко. Тешко је тачно утврдити време, кад је Марко прешао у Ердељ, али је почетком 1615. још био на аустријској страни. По једном писму, управљеном јануара те године кнезу Бетлену, борили се Немци идејом, да протерају Бетлена из Ердеља и да сами запоседну ову кнежевину, у Влашкој пак да поставе за војводу Шербана, а у Молдавској Петрашка или дели Марка.⁷⁾ У аустријској служби остао је Марко по свој прилици и кроз 1616. годину но почетком 1617. налазио се на двору Бетленову, где је заузео врло угледно место. Бетлен му одмах поверава важне мисије. Баш у то доба су Турци кретали војску против Пољачке. На челу турске војске био је Скендер паша, уз кога су требале да пођу и помоћне чете Бетленове. Овај предложи Турцима, да вођа тих чета буде војвода Марко, кога сав витешки свет воле у толикој мери, да с њиме хоће у рат и они који нису одређени. Марка предлаже за вођу већ и с тога, што је он необично подесан и окрепан не само у ратовању него и у посредовању за мир. Без Марка мало ће вредити Турцима мађарска војска.⁸⁾ У исти мах се Бетлен живо заузимао код Турака, да војводу Марка поставе за владара Молдавске и кад је у септембру ове године помогао притешњеном Скендер паши и посредовао мир између Пољака и Турака, захтевао је од султана као награду за то, да му врати Јенопоље и да протера из Молдавске војводу Михну Радула па на његово место да постави војводу Марка.⁹⁾ Турци се међутим нису загревали за ове жеље и предлоге Бетленове.

Ни Сава Темишварац није могао дуго да издржи у служби аустријској.¹⁰⁾ Положај његов и његових сународника у Ђуру и око-

⁷⁾ Török-magyarokori államokmánytár, szerkeszték Szilágyi Áron és Szilágyi Sándor, Első kötet, Pest. 1868. стр. 127.

⁸⁾ Történelmi Tár за 1880, Bethlen Gábor fejedelem politikai levelezése, közli Szabó Károly стр. 727.

⁹⁾ Erdélyi országgyűlési emlékek, VII kötet, стр. 81.

¹⁰⁾ Код ратника српских, и оних у турској војсци као и у хришћанској, био је развијен осећај и љубав према сународницима својих. Пример за ово имамо и из живота Саве Темишварца. Он откупи од Балтазара Левџеда за 40 форинти два заробљена детета српска, а пошто су деца била из српских крајева, заузме се за њих један Србин часник у турској војсци, одабаша Милош из Будима. Исти замоли 1615. год. Саву, да му уступи ту децу, а он ће му вратити цену, коју је Сава за њих дао. Но дели-Сава одговори, да децу држи као своје рођене синове, јер му бог није дао од срца порода, те их с тога не може натраг продавати. Писмо одабаше Сави гласи: „Köszönetemet es minden emberseges barátságomat ayantom. Thouabba ezt adom tudtara kegyednek, hogy megerttettem, hogy kegyednel kett racz gyermek wagion es kegyed negyuen forintot uelte megh. Azert kerem kegyedet, hogy ugyan azon penzen bocsassa el kegyed es megh adom, ha penig kegyed azert ell nem bocsattatla kegyelmed az rabokat, azt is az istenert chelekedem es kegyelmed is az istent gondold megh. Erre is igen kerem kegyelmedet, hogy ez level wyuó embertől izennye megh kegyelmed, mert bizonnial hidgye kegyelmed, hogy sem aplok sem annyok ninczen egyikenek is es ezön level wyuó embertől megh külglük

лини¹¹⁾ се све већма погоршавао, а плаћа, коју је добијао, није могла да покрије све издатке његове. Нарочито је имао невоље, што није био у стању да плати трошкове, које је начинио код гостијоничара Ђурског Адама Сајфрида, те га овај у два маха, марта 1613. и јула 1615. тужи ратном савету и моли, да се дугови Савини, које је починио у његовој гостијоници, одбију од плаће његове.¹²⁾ Овако се стање није дало дуго издржати. Почетком 1616. године бавио се влашки војвода Радул у Бечу и враћајући се у своју државу, позове Саву, да пође са својим српским четама у Влашку и да ступи у његову службу.¹³⁾ Сава се одазове позиву Радулову, али најпре запита за дозволу ратни савет, који 12. априла ове године изда налог барону Брајнеру, Ђурском обрштару, да пусти Саву, нека иде са својим људима Радулу.¹⁴⁾ О судбини Савиној у новој постојбини није ништа познато.

Мада је између Аустрије и Турске владао мир, на граници државној били су оружани сукоби свакидања појава. Погранични војници, и аустријски и турски, залетали су се у противничка места па су робили и убијали становништво. Честе тужбе, које су војни заповедници на граници подизали против својих суседа, сведоче нам, да су у тим сукобима и на једној и на другој страни узимали учешћа српски ратници. Од 1612. до 1615. досађивао је непрестано мирном становништву у

kegyednek az penzt is. Isten tarcza megk kegyedet". Темншварац пошље 16. јула 1615. о овом захтеву одабаше Милоша обрштару барону Еристу Коловншу новештај, у коме вели: „Az mynemő kelt racz gyermek felől panaszkodtanak az törökök, hogy en nálam wolnanak és nagysagod en nekem azt paranczollja, hogy nagysagodnak minden uoltakeppen meghjelenczem azoknak allapattlokat. Azert nagysagodnak egiebet nem mondhatok; en azokat sayat penzömön vettem, Lengyel Boldizsar wramtul, azok Immar keresztlenek es en is nem vgy tartom mynt rabokot hanem myuelhogy az isten ennekem gyermekeket nem adot, gyermekim helyet istenert wgy tartom mint magam fyayat. En sem chatan nem nyertem sem lopua nem hoztam ökök, nagysagod bizonyossan elhldgye, hogy ennel külbomb en ninczen. Azert nagysagod paranczollattara ezt akarom iras szerent felelni. Actum Jauriul, die 16. juniil anno 1615. Nagysagodnak alazatos szolgaya Dely Sawa rach capitán" (Turcica aa 1615).

¹¹⁾ Угарски сабор од 1613. године донео је одлуку, да се плаћање државног пореза има првенст и на Србе, који су становали на острву Рабакез, на имању Стефана Торека (30. чланак у депрету краља Матије II. од године 1603., Dr. Kolosvár Sandor és Dr. Óvári Kelemen o. c. стр. 113).

¹²⁾ О првом поднеску Сајфридову забележено је „Adam Seyfridt, burger vnd gastgib, contra Temeschwarý Saba, per ausfertigung alnes beuelchs an profiant verwaltter zu Raab. Beschluss. Auf die khayserliche hof camer, die herrn haben hierüber ohne massgeben bey dem profiantverwaltter die verordnung zu thuen oder den supplicanten zu beschalden" (Prot. Exp. aa 1613), а о другом тројн „Adam Seyfridt beschwärt sich wider den Temeschwarý Zawa wegen alner schuldt als 83 fl. 27 cr., so er bey lme verzehrt. Beschluss. Der römischen kayserlichen mayestet hof khrriegs rath vnd obrist zu Raab her Hanns Breyner freyherr hat hierüber ausrichtung zu verschaffen" (Prot. Exp. aa 1615).

¹³⁾ Erdélyi országgyűlési emlékek, VII kötet crp. 47.

¹⁴⁾ Белешка ова гласи: „Breyner, obrister zu Raab, soll dem Temeswarl Zawa da et nicht sonders bedenkheu, dem Radul wayda mit seinen leutten zuezuziehen erlauben" (Prot. Reg. aa 1616).

хабзбуршкој Угарској неки Србин из Паркања, по имену Арањ. Он је са својом четом робио марву и убијао поданике цара Матије. Многу штету су наносили вишеградски, пештански и острогонски Срби; ови последњи су у друштву с Турцима нападали на непокорена села око Ујвара у намери, да их својим пљачкањем присиле на покорност турским властима.¹⁶⁾ Бег копањски нападне 1615. са 200 Турака и 1000 Срба два села властелина Баћањија па их пороби и спали,¹⁶⁾ а исто тако су много трпели грађани вацки и коморански од српско-турских пограничних излета. Међутим се и Турци тужили на оне Србе, који су били у аустријској служби, а нарочито на ђурске српске становнике, јер су ови најчешће досађивали турским местима у близини границе.¹⁷⁾ Положај ових ђурских Срба је био тежак, јер их је у граду самом притиснуо каптол, а у околини опет племићи, на чијем земљишту су били настањени, те су били принуђени, да пљачкањем турских места умноже своје приходе.¹⁸⁾

У држави кнеза Бетлена био је град Липово центрум ердељских Срба. Турци су међутим непрестано тражили од ердељских кнезова, да им врате оне градове, које је од њих отео кнез Жигмунд Батори, па дакле и Липово и сви кнежеви, који се изређали после Баторија, обећавали су, да ће им вратити те градове, али су се под разним изговорима извлачили да испуне обећање. И Бетлен је добио турску помоћ и признат од Турака за кнеза тек онда, кад се обвезао, да ће њима уступити Липово и околна места. На турско пожуривање да учини што је обећао, изговарао се кнез у први мах, да не може градове предати док не склопи мир са Аустријом и док се не утврди на престолу. Липовски су Срби нерадо служили под Бетленом и набрзо се стану договарати са противницима његовим, а кад кнез пошље војску, којом ће појачати посаду липовску и преузети у своју управу горњу варош, Липовљани ову војску дочекају и разбију. Вест о овом поразу стигла је почетком октобра 1614. у Ђулафејервар, где су сталежи одржавали државни сабор. На сабору одлуче, да Липово

¹⁶⁾ Turcica за годину 1614. и 1615. У првом попису стоји између другог: „Die Graaner Thurggen vnd Ratzen strafften ohne vnderlass auf die vngelhuldigte dörffer hinder Nouigrad, dieselben hefftig beschweren vnd berauben, In maynung sie dardurch zur huldigung zu bezwingen“.

¹⁶⁾ Ibidem. У оптужби стоји: „Der beegh von Koppan mit 200 Türkhen zu ross und bey 1000 Rätzen dem Battiani zwey dörffer in grundt abbrenndt vnnd sich volgendts auf Canischa reterirt haben . . .“

¹⁷⁾ Ibidem.

¹⁸⁾ Országos levéltár, Indices et repertorium expeditionum ab anno 1527 usque 1627, под натписом „Rasciani in Rabaköz degentes“ доноси: „Missile, quo mediante Stephanus Török a Rascianis in bonis suis residentibus dicæ regiae ac honorarii sed et quarti quoque floreni pro intertentione custodum sacrae regni coronae deputati restantibus modis omnibus per officiales suos exigi facere iubetur. Viennae, 22. aprilis 1615.“

освоје од бунтовника те сталежи и кнез издаду посебне окружнице на палатина, мађарске великаше и жупаније, опишу стање у Липову, где Срби и Власи раде што хоће и оно мало Мађара стрепе непрестано, да их Срби не поубијају. С тога су принуђени да дигну војску, али тиме не мисле да мир наруше него само да устанак липовске посаде угуше.¹⁹⁾ У исти мах прикупи Бетлен војску и доведе топове пред Липово. Кад војници липовски видеше припреме, које је Бетлен предузео против њих, упусте се у преговоре и понуде предају града, а Срби у доњој вароши дозову Турке и хтедоше да се одупру. У том критичном тренутку стиже чауш Ибрахим са султановим ферманом, којим се Бетлену даје дозвола да спорне градове задржи све дотле, док не склопи мир са царем Матијом.²⁰⁾ Ферману султанову покори се посада липовска, а кнез за казну одузе неким Србима имање.²¹⁾

Закључивши мир са Аустријом сазове Бетлен априла 1616. сабор сталежа, који одлучи, да Липово и околна места врате према ранијем обећању турском султану. Извршење ове одлуке повере хаднађима Бенедикту Ерешу и Михајилу Балаши-ју. Првом дадоше 102 војника, а другом 500 Сикулаца са задатком, да преузму Липово од српске посаде, да град предаду Турцима, а српско становништво да населе у Ердељу између Ђулафејервара и Тевиша, у месту Вајажду. Међутим супарник Бетленов Хомонаји побуни Србе те ови не пусте хаднађе и њихову војску у град него их преваре па Ереша са његовим војницима и један део Сикулаца затворе и понуде цару Матији предају града. Цар се не одазове позиву липовске посаде, јер не хтеде да због Липова квари недавно склопљени мир са Бетленом.²²⁾ Сад се дигне сам Бетлен на Липово, опколи га са свих страна и после дванаестодневне опсаде заузме га 12. јула 1616. и преда Турцима заједно са градовима Шољмошем, Арадом, Фачетом, Богшаном и Нађлаком.²³⁾

У земљама хабзбуршке династије расла је у последње време и заоштравала се све већа верска нетрпељивост између католика и протестаната, из које се наскоро излегла велика опасност за целу средњу Европу. Устанак Чеха у Прагу г. 1618., смрт цара Матије II. (20. марта 1619.) и долазак католичког фанатика Фердинанда II. на престо аустријски значило је почетак борбе, која је позната под именом тридесетогодишњег верског рата и у којој је узео учешћа на страни протестаната против Аустрије и ердељски кнез Бетлен. На

¹⁹⁾ Hung. аз 1654. Окружница сталежа је датирана 5. октобра. а Бетленова 9. октобра.

²⁰⁾ Erdélyi országgyűlési emlékek, VII. kötet стр. 13.

²¹⁾ о. с. стр. 25.

²²⁾ о. с. стр. 47.

²³⁾ Századok за 1884, Székési Bercsényi Imre, irta Thaly Kálmán, стр. 302.

двору Бетленову уживао је војвода Марко необично поверење кнежево. Почетком 1619. године послао је кнез војводу Марка у Цариград као свог изасланика, одакле је у мају стигао натраг у Ердељ⁸⁴). Чим се Марко вратио из Цариграда, пошље га Бетлен у Праг, да води преговоре са побуњеним Чесима о заједничком нападају на Аустрију. Мисија војводе Марка у Прагу свршила се са потпуним успехом; Чеси изјавише, да неће ни у чем да се разликују од Мађара, заједно ће живети и умрети с њима, шта више, кога Мађари изабери и признаду себи за краља, тога ће признати и Чеси за свог владара; рекоше даље Марку, нека Бетлен ништа не оклева него нека полази с војском и то равно на Пожун; у мађарским протестантским великашима Турзо-у, Бађањију, Надаждију, Ревају и другима наћи ће сваку потпору. Свршивши тако свој задатак крене Марко 19. јуна из Прага и 13. августа се састане са Бетленом у Ердељу⁸⁵).

С Бетленом заиста ступише многобројни горњоугарски великаши у споразум. Осим Турзо-а обећаше Бетлену, да ће уз њега пристати Ђорђе Ракоци и Ђорђе Сечи, а с њима и све горње жупаније те се Бетлен одазове њихову позиву и пође с војском, под изговором да хоће бечки мир, кога Немци не поштују, да успостави. На челу једног војног одељења кнежевог од 20.000 људи био је Аврам Рац⁸⁶). За кратко време и готово без крви заузе Бетлен целу горњу Угарску, јер су градови, жупаније и великаши пристајали листом уз њега те је средином септембра било и Кошице у његовим рукама. Сада је било потребно ново посланство Чесима и кнез пошаље у септембру поново војводу Марка у Праг, придодавши му Стефана Хусара као пратиоца. Кроз горњу Угарску провео је посланике Имре Турзо и дао им је поузданог човека, да их проведе кроз Моравску и Чешку до Прага. 9. октобра стигло је посланство у Праг, где је Марко саопштио чешким staleжима, да је Бетлен наговорио Турке, да држе у шаху Пољаке и тиме обезбедио Чехе и Ердељце са те стране, даље, да је Бетлен изабран за краља, и то једногласно и од staleжа горње и од оних доње Угарске и најзад, да Бетлен ступа у конференцију земаља против католика и стоји с протестантима као један човек. Управничко веће чешко даде свој одговор Марку и обдари њега и његовог адјункта Хусара лепим пиштољима, дугим пушкама, сабљама и плаштовима⁸⁷).

⁸⁴) Bethlen Gábor fejedelem levelezése, kiadta Szilágyi Sándor, Budapest 1887. стр. 81. Бетлен јавља 29. маја 1619. палатину „Nova ex porta, quod Marco wayvoda Constantinopoli redierit insalutato Turca.“

⁸⁵) Erdélyi országgyűlési emlékek, VII. kötet стр. 112; Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei, kiadta Szilágyi Sándor, Budapest 1879 стр. 119.

⁸⁶) Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez, kiadta Gindely Antal, Budapest 1890 стр. 16.

⁸⁷) о. с. стр. 84. У овом делу наглашавају на једном месту војводу Марка „haeres. magnae Walachiae“ Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei стр. 137.

Ово је међутим последња вест о војводи Марку, јер о даљој судбини његовој није ништа забележено³⁹⁾.

Освојивши горњу Угарску раздели Бетлен своју војску те 10.000 хајдука на челу са Фрањом Редечи-ем пошље у Моравску, а са осталом војском се крене на Пожун и одатле на Беч. Цар Фердинанд позове врховног заповедника своје војске генерала Букоја на одбрану престонице, те генерал остави притешњене Чехе и дође под Беч, кога Бетлен опколи. Пожун заједно са круном св. Стефана падне у руке кнезу, али глас, да његов стари супарник Хомонаји улази у горњу Угарску са пољачким и козачким четама, принуди га да дигне опсаду Беча и да похита пред Хомонаји-а, кога разбије и протера из земље. После кратког примирја пошље Фердинанд на Бетлена војску под управом генерала Дампијера, који опседне Пожун, али при јуришању на град погине 9. октобра 1620. Друга војска аустријска на челу са генералом Букојом потуче 8. новембра на Белом Брду Чехе, па се идуће године упуту на Угарску. Букој заузео Пожун и опседне Ершекујвар, али овде погине при опсади. Војска аустријска остави сад опсаду па похита натраг. Бетлен се крене за њом, потуче је на реци Њитри и продре у Моравску. Овде у граду Николсбургу, започеше преговори између цара Фердинанда и Бетлена и 31. децембра 1621. је углављен мир, по коме се Бетлен одрекао краљевског наслова и вратио круну св. Стефана Фердинанду, али је за то придружио својој кнежевини седам горњоугарских жупанија и добио херцештва Опелн и Ратибор.

У бојевима овим учествовао је на Бетленовој страни хаднађ Михајило Рац, који је првих дана јула 1621. тешко рањен,⁴⁰⁾ а у аустријској војсци борио се од Срба Петар Бакић, капетан ујварски. Бетлену је Бакић у толикој мери сметао, да је 11. априла 1620. преклињао свога генерала Станислава Турзо-а, да Бакића као непријатеља државе лепим речима домами к себи или ма на који начин да га превари и да га пошаље њему.⁴¹⁾ Јануара 1621. године наложено је Бакићу, да се са својом четом придружи генералу Букоју и одређено је 100 фо-

³⁹⁾ У току год. 1619. живио је војвода Марко у дивљем браку са Аном Батори, која је оставила свога законитог мужа Жигмунда Јожику (Erdélyi országgyűlést emlékek, VII kötet стр. 102). Много касније, год. 1632, набрајају се на једном месту гости, који су били код кнеза на ручку па намећу других поше, да је била „Marko vajdáné asszonyom ő nagysága“. (Történelmi Tár за 1833, Abafi Lajos Naplókönyv 1632. ből стр. 527.).

⁴⁰⁾ Bethlen Gábor fejedelem levelezése, kiadta Szilágyi Sándor, Budapest 1887, стр. 134. У ердељској кнежевини истицала су се још два Србина у ово доба, Стефан Рац alias Szizmazla из Ньикопоља, коме је Бетлен даровао дипломом, датираном у Нађ-Сомбату 9. децембра 1620, племство и други Стефан Рац, са предањем од Нађлака, кога је Бетлен учинио племићем у Булафејервару 23. маја 1625 (Siebmacher Siebenbürgischer Adel стр. 211).

⁴¹⁾ Писмо Бетленово Турзо-у (о. с. стр. 104.).

ринта месечно као плаћа њему и његовим војницима.³¹⁾ Изгледа да је у борби са Бетленом љуто пострадао посед Бакићев, те по свој прилици због овога ратни савет наложи 19. априла дворској комори, да плати Петру даљу месечну плаћу, јер он иначе нема од чега да живи, а 31. маја наложи генералу Букоју, да рестаурира од Бакића одузете ствари.³²⁾ Средином јуна кретао се Бакић поново на бојно поље,³³⁾ али о сукобима његовим нема тачнијих вести. Априла идуће године затражи он обрстлајтнантско место у Ђуру, а септембра понавља горњу молбу или, ако му је не испуне, онда моли оберкапетанство у Весприму.³⁴⁾ Не успевши у овим захтевима тражио је, да му се даде барем капетанија у Најхајзлу над сто коњаника. Ову молбу му одобри цар и средином идуће године одреди му 1000 форинта за услуге, које је учинио и штету, коју је поднео за време ратовања.³⁵⁾ 18. маја 1624. поверено је Бакићу капетанство у Паланки, а наскоро је добио наслов оберкапетана паланачког. Према једној белешци трудио се Бакић да своју тврђаву подигне, да рушевине њене поправи и да се тиме спреми на сваку евентуалност.³⁶⁾

Осим Бакића служио је у војсци цара Фердинанда Павле Рац, коме цар даде 9. августа 1623. племство,³⁷⁾ затим браћа Михајило и Петар Раци, чији се отац негда онако храбро држао приликом опсаде српског дела града Острогона. У току 1621. спомиње се Србин капетан Поповић, 1622. тражи капетанство неки Ђорђе Рац, а 1629. именован је на предлог коморанског обрштара барона Колонића Гаврило

³¹⁾ Prot. Reg. за 1621. 29. фебруара је издат налог „Camera wirdt erindert, dass Petern Bakith monatlich hundert gulden sollen geraldht werden“, а 29. марта је поновљен налог „Camera solle Petro Bakitsch die monatlich verwilligten hundert gulden raldhen lassen.“

³²⁾ Prot. Exp. и Prot. Reg. за 1621.

³³⁾ Prot. Exp. Цела белешка гласи: „Petrus Bakitsch begert zu seiner abralss ins veldtleger sein bezallung zu verordnen. Beschluss. Ad cameram aulicam zu der herm inuermelten begerens verordnung, darmit der supplicant ehlist ins veldtleger sich begeben khündte.“

³⁴⁾ Prot. Exp. за 1622.

³⁵⁾ О именовању Петрову за капетана у Најхајзлу сачувана је белешка: „Petrus Bakith bitt ime die zu Neuheussl ledige haubtmanschaft über 100 pferdt und über dieselb für sein person noch 35 pferdt zu bewilligen“. Ратни савет наложи: „An obristen Esterhazi, der solle Petern Bakit die zu Neuheussel erledigte haubtmanschaft über 100 hussarische pferdt mit seiner persohn ersezen und dem khrigsvolkh fürstölln“ (26. септ. 1622, Prot. Exp. и Prot. Reg.) 8. јуна 1629. издао је ратни савет налог „Camerae per erinderung, dass ihr mayestät dem Peter Bakith wegen seiner praetensionen tausendt gulden zu raldhen bewilligt“ (Prot. Reg.).

³⁶⁾ Белешка о том, датирана јануара 1626., гласи: „Petrus Bakith referirt die ruinns der Palankhey und deren erhebung nothwendigkeit“ (Prot. Exp.).

³⁷⁾ A magyar muzeum könyvtárának czimeres levelél 1200—1868, leírta dr. Áldásy Antal 1904. стр. 127.

Рац за обрлајтнанта коморанских шајкаша.³⁹⁾ О одношајима Срба спрам Турака имаде мало вести. Године 1613. ухватио је Павле Надажди једног српског калуђера, који је како изгледа, долазио из Турске и носио собом нека подозрива писма,⁴⁰⁾ а средином идуће године отели су Срби 40.000 талира од Турака и донели ту суму у Стони Београд.⁴¹⁾

Кнез Гаврило Бетлен није ни после николзбуршког мира дуго живео у пријатељству с краљем Фердинандом II. Протестанти, који су живели у хабзбуршком делу Угарске, подносили су кнезу често тужбе против Немаца и католичких Мађара. Католици су, упркос обећању краљеву приликом склапања мира, давали повода овим тужбама. С друге стране су протестанти из северне Европе непрестано звали кнеза, да им помогне у борби против католика те Бетлен с јесени 1623. нападне Фердинанда, освоји његов град Нађсомбат и притесни му војску у тврђави Гедингу. После дужег преговарања нагоде се ипак ратне странке 20. маја 1624. и обнове уговор о николзбуршком миру. После овога живео је Бетлен у миру, па чак ни долазак краља Густава Адолфа на средње-европско разбојиште није био у стању да га покрене на акцију. Пред крај живота много му је бриге задавала друга жена његова Катарина, принцеза од Бранденбурга, коју је, младу и распуштenu, дао изабрати 1626. себи за наследника на ердељском престолу. После дуге болести умре Бетлен 15. новембра 1629. године.

³⁹⁾ Prot. Exp. aa 1629.

⁴⁰⁾ Országos levéltár. У абшци Indices et repertorium expeditionum ab anno 1527 usque 1627 под датумом 30. августа 1623. наме „Mandatum, quo mediante Paulus Nadasdy Rascianum quendam monachum kaluger nuncupatum ibidem sub custodia detentum, tanquam ecclesiasticam forte personam graeci ritus ad vicarium ecclesiae jauriensis remittere, literas vero apud eum inventas huc ad consilium bellicum mittere jubetur.“

⁴¹⁾ Történelmi Táр aa 1879 стр. 537.

XVIII.

ОД СМРТИ КНЕЗА БЕТЛЕНА ДО ДРУГЕ ОПСАДЕ ГРАДА БЕЧА.

(1629—1683).

О учешћу утарских Срба у тридесетогодишњем рату тешко је створити јасну слику. Тачно се додуше зна, да се на разбојишту средње Европе бориле и српске чете из Угарске, али у аустријској војсци тога доба било је много Хрвата и Срба из Хрватске и Славоније те је немогуће оделити од њих угарске Србе и приказати их посебно, а писци, који описују тадање ратне догађаје, не праве разлику између једних и других. Но и за трајања овог рата па и касније било је на угарском територијуму неколико српских породица, које су се истицале изнад осталих сународника својих и о којима је остало спомена, али улоге тих Срба нису биле од важности. До већег значаја није се међу угарским Србима нико уздигао док није почео велики рат за ослобођење Угарске од Турака, односно док није настала сеоба српска под Арсенијем Чарнојевићем.

После смрти Бетленове протерају Ердељци његову удовицу Катарину и изаберу за кнеза грофа Стефана Бетлена, а овај уступи престо Ђорђу Ракоцију, сину негдањег кнеза Жигмунда те 16. новембра 1630. признаше и сталежи ердељски Ракоција за кнеза. У хабзбуршком делу Угарске је тада, за владања краља Фердинанда II. (умро 15. фебруара 1637.) и Фердинанда III., а под утицајем верскога рата, ухватила маха католичка пропаганда, којој је главни представник био кардинал Петар Пазман. При крају тридесетогодишњег рата умешао се и Ракоци у догађаје, нагоњен понајвише прогоном протестаната у хабзбуршком делу Угарске. У новембру 1643. склопио је савез са Швеђанима и Французима и објавио рат Аустрији, те је одмах на почетку освојио Кошице и скоро целу горњу Угарску. После овога ратовало се са променљивом срећом док се кнез није измирио са Фердинандом III. на основу новог уговора, склопљеног у Линцу 16. децембра 1645. По том миру добије Ракоци осим других уступака Кошице и седам горњоугарских жупанија.

Ракоци није дуго надживио линачки мир. У сред планова, да седне и на упражњени пољачки престо, умре 11. октобра 1648. и

ердељским кнезом постаде син његов Ђорђе II. Ракоци. Неко време владао је и нови кнез у миру, али кад при крају 1656. склопи савез са Шведском у сврху заједничког нападаја на Пољачку, навукао је овим чином на своју државу велику опасност. Шведски краљ Карло X. морао је набрзо повући војску из Пољачке те Ракоци претрпи пораз од Пољака и таман склопи савез с њима, допаде скоро цела војска његова у ропство Татара. Сад се и Турци диглоше те док су Татари пустошили с једне стране кнежевину, велики везир заузео Јенопоље, Лугош и Карансебеш, затим збаци с престола Ракоција и постави Акоши Барчаји-а за кнеза. Ракоци удари с војском на Барчаји-а, али га Турци сузбише те смртно рањен умре 7. јуна 1660. Међутим се ни Барчаји не одржа дуго на престолу. Њега потисне Јован Кемењ и идуће године га даде потајно убити, но Турци не признаше Кемења него дадоше изабрати Михајила Апафија за кнеза, а Кемењ, борећи се с Турцима, погине јануара 1662. недалеко од Шегешвара.

Још на почетку ових бурних догађаја ердељских десила се промена на аустријском престолу. Фердинанд III. умре 2. априла 1657. и престо царски заузме седамнаестогодишњи син његов Леополд I. Незадовољство са немачком језуитском околином Леополдовом, са његовим ратовима у Француској, а нарочито срамним вашварским миром, склопљеним августа 1666. године, с Турцима и то непосредно иза велике победе аустријске код св. Готхарда, добила је видна израза у завери, коју склопише хрватски и угарски великаши при крају шездесетих година тога столећа. У место да отклони узроке незадовољству, Леополд даде 1671. погубити главне заверенике, међу њима Петра Зрињског, Фрању Франкопана и Фрању Надаждија и заведе страховладу у Угарској. Устанак, који у горњој Угарској подигне 1670. године син несрећног Ђорђа II. Ракоција а зет још несрећнијег Петра Зрињског, Фрања I., буде угушен без већих последица, те коловође незадовољника побегоше у суседне земље, да на двору кнеза Апафија, турског султана и пољачког краља рове против Аустрије. С јесени 1677. упадну незадовољници под вођством Михајила Телекија у горњу Угарску, но праве успехе пожњеше тек онда, кад им наскоро дође на чело млади гроф Имре Текели.

За све ово време мало је било Срба вредних спомена. Петар Бакић је завршио официрску каријеру као командант гарнизона у Дрегељ-Паланци.¹⁾ Средином 1633. отишао је услед дубоке старости,

¹⁾ Љубавна афера Бакића и Сузана Форгачене, која је негда назавала сензацију и јавну саблазан у целој Угарској, завршила се тек смрћу Сузанином. 21. октобра 1631. године написа она тестамент и у њему се сећа Бакића са топлином, која сведочи, да време није умањило љубав њену. У току идуће године умрла је Сузана (Forgách Zsuzsana (1582 – 1632) Irta Deák Farkas, Budapest 1885. у серији Magyar történeti emlékek).

а на интервенцију кардинала Пазмана и Стефана Палфија, у пензију.¹⁾ Цар Фердинанд и његови саветници умели су да цене дуготрајну и верну службу граничарску, коју је Бакић вршио те ратни савет наложи дворској комори, да подастре предлог, шта да се учини у погледу достојно заслужене провизије Бакићеве.²⁾ Ово су међутим последње вести о старом ратнику. Покрај Бакића вредни су спомена од Срба у хабзбуршком делу Угарске Стефан, Ђорђе и Никола Рајковић, Марко Соколовић, Мирко Марковић и Гаврило Рац. Фамилија Рајковић је старијег датума. Из напред споменуте повеље цара Рудолфа, издате 1519. године, знамо, да је племић Петар Рајковић имао за жену Петронелу, кћер Димитрија Скендеровића од Јарка.³⁾ Овај Петар Рајковић се спомиње у години 1595. у друштву са Јованом Стеглићем-Рацом,⁴⁾ а средином 1631. подноси владару молбу Стефан и Ђорђе Рајковићи у друштву са Марком Соколовићем.⁵⁾ Набрзо после овога, 25. августа 1633. дознајемо за Николу Рајковића, који је као обрштар служио у војсци.⁶⁾ Много касније, године 1672. живила је Сузана Рајковић, удата за Николу Фелдварија, преудата за Петра Монастерлију.⁷⁾

Мирко Марковић је служио 1638. године у војсци аустријској као обрштар. Средином те године тражио је преко свога ритмајстора

¹⁾ У Prot. Exp. под 9. јулом 1633. пише „Cardinalis Bazmanus und Stephan Palffy Intercediren für den Petrum Bakith, selbigen seines hohen alters halber der haubtmanschafft zue Palancka zu entledigen“. 16. јула ове године издат је налог Стефану Палфију „solle Benedictum Pogranl nach des Bakitsch abzug zum oberhaubtman zue Balanka installiren“ (Regi).

²⁾ Ibidem.

³⁾ Országos levéltár, N. R. S. Fasc. 1631 No 22.

⁴⁾ L. c. Fasc. 1621 No 5. У повељи се спомињу неке ствари, сачињене „In antiqua forma Rascianorum“.

⁵⁾ Prot. Reg. aa 1631; Orsz. levéltár, Indices et repertorium expeditionum ab anno 1628–1637. О Ђорђу Рајковићу имамо белешку и из ранијег времена. У Prot. Reg. под датумом 29. августа 1603. стоји: „Camerae, das Georgen Raikowith zu jharlichen prouision 100 thaller vermacht worden“.

⁶⁾ У Prot. Reg. под горњим датумом пише „Palatinus Hungariae würdt ersucht, dem Nicolao Reikouiz, so des von dornbergischen regiment verwilligt, auf etlich wenig tag ein musterplaz zue verwilligen“. У Prot. Exp. под 28. фебр. 1638. стоји „Johannes Zmailovich klagt über den obristen Raikovich, wie dlier mit ihne so vnbillich gehandelt und begert ihme die justiliam zu administiren“. 17. маја о. г. хоће Рајковић да иступи из службе и моли рекомпензацију, на што ратни савет изда налог дворској комори „damit er seiner getreuen langwierigen diensten möge recompensiert werden“ (Ibid.) У ствари Змајловићеву издао је ратни савет у јуну о. г. налог грофу Изоланију, да спроведе истару (l. c.)

⁷⁾ Országos levéltár Missiles aa год. 1672. Радило се о диференцијама „inter Catharinam Olah Wolffgangl Czizmazia aliter Racz consortem ab una, altera vero partibus Susannam Raikovics, primum Nicolai Földvari, jam vero Petro Monastelli consortem nec non Adamum et Nicolaum Földvari vigentibus complendis expeditum“.

Петра Беницкога, да му ратни савет изда неки новац, који је био депониран код бечког градоначелника и саветници испунише ову молбу обрштарову. Марковић је учествовао са својим четама у тридесетогодишњем рату. Добивши налог, да се крене на бојно поље, замолио је ратни савет, да му одреди комесаре, који ће спровести војску његову кроз Моравску и Чешку. Ратни савет се 18. септембра 1638. одазове молби Марковићевој.⁹⁾ Почетком 1640. налазио се обрштар Марковић опет у Угарској. Тадањи цар Фердинанд III. постави га за оберкапетана (команданта) у Копривници.¹⁰⁾ После овога дуго времена нема спомена о Марковићу. У августу 1654. поднесоше ратном савету коморански Срби попис свију издатака, у износу од 332 форинта, које су потрошили на погреб обрштара Мирка и замолише саветнике, да им накнаде тај трошак из државне благајне, али ови одговоре, да се та свота има наплатити из оставине покојникове.¹¹⁾

Рац Габор је у новембру 1629. постао шајкашки обрлајнтант у Коморану,¹²⁾ а од 1636. године замењивао је обер-војводу коморанског, старајући се око повећања дунавске флотиле.¹³⁾ У јуну 1638. именован је Рац за обер-војводу. У звање ово инсталирао га је по вишем налогу гроф Колонић.¹⁴⁾ Из вести, које су нам сачуване о Рацу,

⁹⁾ У Prot. Exp. за 1638. пише под 17. септ. „Mirco Marcowitsch obrister per verordnung eines commissaril zu ablieferung seiner beysamben habenden reitler. Beschluss. Auf die einer löblichen niederösterreichischen landschafft herrn verordnete zu geben, ob sie dem herrn supplicanten zu ablieferung seiner beysamben habenden reitler den gebetenen commissarium verordnen wolten“, а у Prot. Reg. за 1638. под 18. септембром стоји „Landeshauptman zu Mähren per verordnung einen commissarium, welcher des obristen Markowitsch compagna durch Mähren führen“, затим „An prager hof kriegsrath per verordnung einen commissarium, welcher des obristen Marcowitsch compagna durch Beheimb fueren solle“.

¹⁰⁾ Белешке о именовању Марковића за оберкапетана копривничког гласе „Imperatori wegen accomodirung des obristen Mirco Marcowitz mit ehist fürfailenden wacantz auf der gränitz vestung“, „Inner österreichischen hof expedition, per conferirung dem Mirco Marcovitz der oberhauptmanschaft zu Coprenitz“ (Prot. Reg. за 1640. 31. јануара и 24. марта); „Mirco Marcovitsch obrister bittet umb ein interteniment oder conferirung eines negst vacierenden regiments“ (Prot. Exp. за 1640. април).

¹¹⁾ Срби у Коморану су сачували обрштара Мирка на привени трошак, угаваједно велику параду, као што сведочи белешка од 27. августа 1654.: „Die Razen zu Comorn legen bey verzeichnuss, was sie für des obristen Mirco begrebnuss von ihren kirchengeldern, benentlich 632 fl. ausgelegt, umb ihnen solche wieder zu erstatten. Beschluss. Die supplicanten werden in vermelten praetension bey des obristen Mirco seeligen erbschafft zu suchen haben“ (Prot. Exp.).

¹²⁾ Prot. Exp. за 1629.

¹³⁾ Под мартом 1616. налази се у Prot. Exp. ова белешка: „Rätz Gabor oberwaydambts-verwaltter zu Comorn, begert acht tscheikhen sambt der notturfften darzue“ и после овога „Rätz Gábor bithet inuermelte nothwendigkeiten zu verordnen. Beschluss. Ad cameram aulicam, ob die herrn den verlag zuc erzeugung hirin verzeichneter notturfften des nothwendigen gelts-verlag anschaffen und reichen lassen wolten“.

¹⁴⁾ Prot. Reg. Белешка о томе гласи „Rätz Gabor wird die oberwayda stöll zu Comorn gegeben, der solle von graf Khollonitsch installiert werden“.

види се, да је био врстан официр, али му је шкодило, што је много пио те је ратни савет био принуђен, да му јула 1640. забрани пиће. Рац је дуго носио чин шајкашког старешине. Тек у марту 1652, одступио је и на његово место је именован Петар Капелет. Од осталих Срба у хабзбуршком делу Угарске спомиње се Лука Рац, коме је 1638. год. дао племство цар Фердинанд II. и чији потомци живе и данас, али помађарени, затим Гргур и Јован Рац којима је поделио племство 1. августа 1659. цар Леополд I.¹⁵⁾ Често се спомиње у ово доба и Никола Милојковић, коме је краљ Фердинанд II. дао 1655. године делове спахилука Немет-Сент-Петер-а у темишварској жупанији.

Од ердељских Срба вредни су спомена Јован Рац-Тохољавић од Версендре-а, Сава Рац Темишварац, Адам Рац од Галго-а, епископ Сава Бранковић и брат му Ђорђе Бранковић. Капетану Јовану Рацу Тохољавићу и његовим српским војницима поклони 16. јуна 1631. кнез ердељски Ђорђе I. Ракоци посед Векерд у бихарској жупанији са свима зградама. Овај посед је био својина Стефана Капронцаји-а од Варада, али је кнез од њега откупио то добро за 110 талира и даровао га је Рацу и његовим Србима, ослободивши их од сваке порезе под условом: да учествују у свима војним акцијама, које буде кнез подузимао.¹⁶⁾

¹⁵⁾ Ратни савет наложио је 14. јула 1640. „Der oberweyda zu Comorn Rätz Gabor solle sich des weinschenkens gänzlich enthalten“, а 5. марта 1662. „dass der oberweyda zu Comorn Rätz Gabor seinen posten Petro Capellet abtreten möge...“ (Prot. Reg). О Луки, Гргуру и Јовану Рацу в. „Siebmacher's Wappenbuch“ као и „Nagy Iván, Magyarország családai“.

¹⁶⁾ Országos levéltár, Erdélyi osztály, XVI liber regius Cathar. Brandenburg. et Georgii Rákóczi I 231—232. Довидајна повеља гласи „Nos Georgius Rakoczi, dei gratia Transylvaniae princeps, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes etc. memoriae commendamus tenore presentium, quibus expedit universis, quod nos cum ad nonnullorum fidelium dominorum consiliorum nostrorum singularem propterea factum Intercessionem, tum vero attentis et consideratis fidelitate fideliumque servitorum meritis fidelium nostrorum egregiorum et nobilium Joannis Racz de Veghzendrő, capitanei aliorumque militum Rascianorum in oppido libero haldonicali Köröszegh commorantium et degentium, quae ipsi alias semper felicissimae memoriae regni nostri Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum principibus praedecessoribus videlicet nostris, demum nobis quoque a primordio hujus principatus nostri in omnibus occasionibus, bellicisque expeditionibus pro salute patriae fideliter exhibuerunt et impederunt ac in futurum quoque eadem fidelitate ipsos impensuros confidimus. Totale igitur et integre praedium possessionarium nunc quidem aedificiis penitus destitutum vulgo Vekerd vocatum, in comitatu bihariensi existens habitum, quod alias egregii Stephani Kapronczay de Varad praefuerat, sed nos ab eodem Stephano Kapronczay certa pecuniae summa, centum videlicet et decem talleris imperialibus jure perpetuo emimus et appropriavimus eidemque Joanni Racz Toholiault, Rascianorum capitaneo caeterisque militibus Rascianis, tam in oppido Köröszegh quam etiam aliis sub capitaneatu dicti Joannis Racz militantibus Rascianis militibus ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis ex singulari munificentiae nostrae principalis plenitudine dandum, donandum et conferendum esse duximus, eximentes eidem praedium et libertantes, immuneque reddentes ab omni censuum, taxarum et quocumque

И Сава Темишварац, који, како изгледа, није истоветан са старијим Савом истог презимена, служио је под кнезом Ђорђем I. Ракоцијем. Он је прешао из турских крајева, по свој прилици из Темишвара, на територијум ердељски и настанио се у Лугошу. На предлог бана лугошког и карансебешког Павла Нађа и на основу многобројних заслуга, које је Сава стекао у борби против Турака поделио је кнез Ђорђе I. Сави Темишварцу, његовој жени Стани и сину Пеји, као и свима потомцима њиховим племство и повељом од 23. маја 1643, издатом у Ђула Фејервару, дао је новом племићу пуномоћ за ношење грба. Потпуно помађарени потомци темишварског Саве Раца живе и данас у месту Добока, у арадској жупанији¹⁷⁾. У исто време је био инспектором молдавске војске кнеза Ракоција српски племић Адам Рац од Галго-а, а касније 1648. године, ишао је Адам као посланик кнежев у дипломатској мисији темишварском паши¹⁸⁾. Синовац Адамов Стефан Рац од Галго-а, био је у години 1662. и 1663. капетан кнеже-

voclatarum contributionum solutione decimarum et nouarum pensione, ita tamen, ut ipsi milites Rasciani ipsorumque haeredes et posteri omnes, armis bene instructi quotiescunque pro nostra regnique huius nostri transiluanici et partium Hungariae eidem annexarum necessitate postulauerimus fideliter inseruire ac in omnibus occasionibus et bellicis expeditionibus tam generalibus quam etiam partialibus personaliter pro viribus adesse debeant et teneatur. Prout damus, donamus, conferimus et per manus tradimus jure perpetuo et irrevocabiliter tenendum utendum, possidendum pariter et habendum, harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante, quas nos in formam privilegii nostri redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae. Datum in ciuitate nostra Alba Julia, die decima sexta mensis junii, anno domini millesimo sexcentesimo trigesimo primo."

¹⁷⁾ У дипломатичкој вољи кнез за Саву Раца „uti ex fidedigna generosi Pauli Nagy de Dona, certorum militum nostrorum praetorianorum capitanei ac districtum caransebesiensis et lugasiensis bani supremi, fidels nobis dilecti, informatione et commendatione certo intelligimus, superioribus temporibus fidelem nobis et huic regno nostro Transylvaniae servitutis operam exercendi animo incitatus, dulcissimos patriae suae lares potestati ottomanicae gentis durissime subjugatos dereliquendo . . . ac ut ad futuras quoque temporum occasiones ulterioribus huic regno nostro inserviendi conatibus insistere valeret atque posset, in oppido nostro lugasiensi, comitatuque zewriensi existenti habito locorum sibi permanendi, inhabitandi igitur relegit. Accedente ad haec nonnullorum fidelium dominorum consiliariorum nostrorum singulari apud nos propterea facta intercessione confisi etiam eundem nobis et huic regno Transylvaniae eiusque principibus, successoribus videlicet nostris non inutilius servitutis et fidelitatis exhibiturum, ipsum itaque Szava Racz alias Temeosvary ac per eum Stannam Racz consortem suam necnon Pejám Racz filium jam natum ac in posterum dei benignitate nascituros, haeredesque et posteritates eorum utriusque sexus universos ex speciali nostra gratia et potestatis principalis plenitudine ex statu et conditione plebea ac ignobili, in qua nati sunt et hactenus extiterunt, eximendos ac in coetum et numerum verorum regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem incorporatarum nobilium aggregandos, cooptamus et adscribimus . . ." (Országos levéltár, Erdélyi osztály, liber regius XXIII. Georgii Rákóczi; Siebmacher, Siebenbürgischer Adel стр. 210; Nagy Iván Magyarország családai стр. 544).

¹⁸⁾ Történelmi Tár за 1885 стр. 818—822 и 326. Овај Адам Рац је син старијег Адама Раца, који је 1. фебр. 1609. добио донацију Галго, а унук Петра Раца, који је 16. јула 1586. добио донацију Ваджерт (Siebmacher, Ungarischer Adel, стр. 526).

вих копљаника¹⁹⁾. Потомци ових Раца од Галго-а живе и данас. Разграната помађарена фамилија њихова станује у местима Куду, Колцеру, Чонгви и Дежу.

Међу ердељским Србима заузимала је одлично место породица Бранковића, из које потиче гроф Ђорђе Бранковић²⁰⁾. По непоузданом причању Ђорђеви били су Ђорђе Рац-Сланкаменац као и владика јенопољски Сава чланови ове фамилије. Покрај владике Саве, који се истакао пригодном предаје града Липова ердељском кнезу, наградио је године 1607. кнез Жигмунд Ракоци 160 српских липовских породица, које су се тада истакле. Све те породице дигао је у ред племића и даровао им је пустаре и места Арад, Чичу, Балвањ, Чонту, Баћу, Бикач, Сенђурађ и Сентиван, а владици Сави поклони Зубатељ, Бруслик, Радмановце и Мелитковце. Владика Сава се спомиње и у новембру 1627. у друштву Петра Раца од Липова и Лазара Раца, који је касније наследио Саву у црквеном достојанству, назвавши се митрополитом Лонгином. Петар и Лазар су браћа Јовану Бранковићу, оцу грофа Ђорђа Бранковића, те су према тврдњи Ђорђевој били у блиском сродству са владиком Савом.

Митрополит Лонгин се услед продирања турског и притиска ердељског кнеза на православну цркву склонио око 1640. у влашки манастир Коману, а епархију јенопољско-липовску укинуше после његова одласка те сада Јенопољ постаде седиште протопопијата. Наскоро после овога именован је за јенопољског протопопу Симеон, старији брат Ђорђа, а син Јована Бранковића. У борби, која се водила између протестантске и православне цркве, долазило је често до смењивања појединих митрополита православних, да би се тиме сломио отпор против протестантизма. Године 1656, скинут је у Ђула-Фејервару са ердељске православне митрополије Данило и на његово место постави кнез Ђорђе II. Ракоци протопопу Симеона Бранковића, који при посвећењу узме име Сава. Из Јенопоља поведе у Ђула-Фејервар нови митрополит и брата свог Ђорђа. Овај је тада још дете био те како је одсада живео далеко од народа српског, почео је заборављати и језик српски. По жељи митрополитовој спремао се млади Ђорђе за дипломатску струку те га је наскоро поставио кнез за ердељског ђака и послао га с пролећа 1663. као пратиоца Јована Дацо, да носи данак

¹⁹⁾ о. с. стр. 542—545; Századok за 1886. стр. 311.

²⁰⁾ Генеалогичке и бијографске податке о грофу Ђорђу Бранковићу прикупио сам у делима проф. дра Јована Радонића „Прилог за историју Срба у Угарској у XVI, XVII. и XVIII. веку, Нови Сад, Издање Матице Српске, 1908.“ и „Гроф Ђорђе Бранковић и његово време, Београд, 1911“, затим у мојим радовима „Ђорђе Бранковић и Јован Книдсберг у годинама 1673. и 1674.“ (Дело 1907, јули 52—55) као и у „Два прилога за историју лажних Бранковића“ (Vjesnik kr. zem. arkiva, god. X. Zagreb 1908).

у Темишвар и Београд. Ово је почетак дипломатске каријере Ђорђевића. Из Београда је послат у Једрене, где је под крај 1663. године, после смрти ердељског капућехаје Петра Јанка, вршио дужност дипломатског заступника ердељског на Порти. Крајем 1665. послат је Ђорђе из Једрена у Цариград, одакле се идуће године вратио у Ердељ.

И ако су митрополит Сава и брат му Ђорђе живили у туђини и без додира са народом српским, живот Ђорђевића је од интереса по науку српску због утицаја, који ће овај немирни човек имати на развитак политичких прилика српских после сеобе под патријархом Чарнојевићем. Дипломатска служба бацала је Ђорђа у разне крајеве и доводила га је са разним личностима у додир. Кад је ердељски емигрант Никола Зољоми покренуо на порти акцију против кнеза Апафија, пошље кнез 1667. Бранковића у Једрене, и одатле у Димотику великом везиру, да осујети планове Зољомијевића, а вративши се у Раднот кнезу, пошље га овај темишварском Кучук-Мехмед паши.

Идуће године пратио је Ђорђе свога брата у Москву, где је у то доба био центрум православља. Чим се вратио отуда, узео је учешћа у расправљању спора између Ердељаца и великоварадских Турака. При крају 1672. поверено је Бранковићу заступање мађарских незадовољника на порти, но идуће године изда он тајне емиграната мађарских као и ердељског кнеза резиденту аустријском Киндсбергу. Крај свега тога успе Ђорђе, да га кнез Апафи наименује 1675. за ердељског капућехају на порти но почетком 1677. буде смењен са тог достојанства. Од овог доба наступају све тежи дани за Ђорђа и за његова брата митрополита Саву, а врхунац несреће постиже их, када Саву јула 1680. свргнуше са митрополитског достојанства и бацише у тавницу, а Ђорђа прогнаше из Ердеља. Митрополит Сава умре у току идуће године. Ђорђе се настани у Букурешту, где је заузео угледан положај и био у сталном дотицају са главним особама у Влашкој. Помоћу веза са аустријским дипломатама, које је стекао из раније као и сада у Влашкој, добио је 7. јула 1683. баронат од цара Леополда I. и тиме је започео каријеру у великом стилу, која ће га начинити знаменитим фактором, но која ће га баш пред сеобу Чарнојевићеву довести у тавницу.

Од осталих Срба сачувано је спомена о тевишком Ђорђу и Јовану Рацу. Њима је Ђорђе II. Ракоци дао племство 2. марта 1653. са предикатом од Тевиша. Помађарени потомци њихови живе и данас. Осим тога су постали у ово доба племићима и ови Срби: Никола Рац из Шаркада (16. августа 1642), Михајило и Стефан Рац из Лугоша (1. фебр. 1649), Стефан Рац од Варада (4. јула 1649), Јован Рац (17. априла 1653), Јован Рац од Лугоша (8. марта 1658), Симон Рац alias Штреке (18. марта 1658) и галошки Стеван Рац, који је године 1663. био поджупан бихарске жупаније¹⁾.

¹⁾ Siebmacher's Wappenbuch; Nagy Iván, Magyarország családai.

У сачуваним историјским изворима спомињу се Срби у Угарској пре сеобе Чарнојевићеве као становници ових знаменитијих места: Будима, Коморана, Ђура, Острогона, Ваца, Папе, Тате, Баје, Јегра, Сатмара, Онода, Калоче, Стоног Београда, Кањиже, Липова, Тевиша, Кенђела, Јенопоља, Темишвара, Сегедина, Бечеја, као и готово свих осталих места Бачке и Баната. Огромном већином су дакле, становали у оним крајевима, који су припадали Турцима, док су се у хабзбуршком делу Угарске и на територијуму ердељског кнеза налазили у маленом броју па и то не компактни него су расути били на све стране. По већим варошима као у Коморану, Стоном Београду, Ђуру, Острогону, Кањижи, Темишвару и другима, имали су Срби засебно предграђе, које је носило назив „српска варош“ (Raitzenstadt, Rätzenstadt), јер њима није било дозвољено да подижу куће и још мање цркве у главном делу вароши, а нарочито не у тврђави градској. Осим тога је било много и села српских, која су, малена по броју душа, груписана била једно до другог и стојала као оаза, опкољена туђим народима. По занимању бавили су се Срби трговином, четништвом (војном и полицајном службом) и земљорадњом. Српски земљорадници су били привезани за стална места, док су војнике српске премештали из једног краја државног у други, а трговци су већ због занимања свог били вечито на путу кроз Аустрију, Угарску па чак и Чешку,²⁹⁾ а залазили су дубоко и у балканску Турску. У Будиму и Коморану било је средиште српске трговине као и српских војника. У Будиму су српски војници, названи мартолози, служили као турска градска посада, а у Коморану су Срби сачињавали главни део аустријске шајкашке војске.³⁰⁾

Међу угарским трговцима онога времена заузимали су Срби угледно место, угледније него Јевреји и Грци. Многобројне вести из средине 17. века па и раније описују нам тешкоће и патње, којима су српски трговци у Угарској били изложени. Власти државне су хтеле на сваком кораку да се користе великим богатством српских трговаца, те су глобиле и задржавале робу њихову, да на тај начин изнуде новаца. Више пута су забраниле власти Србима приступ у поједине велике вароши, те су ови морали новцем да израде укидање оваких наредаба. Једном су као изговор за прогон српских трговаца узимале власти православну веру њихову, други пут бојазан, да ће са својом робом пренети болест,

²⁹⁾ У делу dr. Fraknói Vilmos, Magyarországgyűlési emlékek, Hetedik kötet (1582—1587) на стр. 372 пише, да су Срби пловили не само кроз Угарску и Аустрију, него и кроз Чешку често да пролазе.

³⁰⁾ Срби су се радо насељавали у Коморан и његову околину, јер је Коморан вредно као центрум српски. У Prot. Exp. под 14. априлом 1684. пише „Stephanus Sarkany, oberhauptman zu Klein Comorn berichtet, das sich auf die öden orth viel Rätzen niederlassen, bißh umb befelch an herrn palatium“.

која влада у оријенталним крајевима, а трећи пут су наводили као разлог сумњу, да се међу трговцима налази турских шпијона. Нарочито су много имали да препате од војничких власти и од коморских чиновника, који су им забрањивали трговање са појединим врстама трговачке робе.³⁴⁾ Више пута су се заузеле врховне власти аустријске те забрањивале градским и пограничним заповедницима да киње трговце, а понекад су протестовали и Турци против аустријског поступања спрам Срба трговаца, који су из Турске долазили у аустријске крајеве ради трговања.³⁵⁾ Трговцима је српским нарочито било строго забрањено да носе из Беча и да продају Турцима разво оружје.³⁶⁾

Много више од државних власти морали су да препате српски трговци од разбојничких чета, које су, у жељи, да се дочепају великог блага и скупоцене робе, нападале српске трговце и више пута поробиле читаву каравану или заплениле све лађе трговачке, а

³⁴⁾ Навешћу овде неколико записа из бечког ратног архива, из којих се види, како се поступало спрам српских трговаца: у Prot. Exp. под 5. окт. 1682. пише „Patritius Hungariae blith die Rätzen und Griechen von Comorn hinweckh schaffen zu lassen“; децембра 1651. забележено је у Prot. Exp. „Rätzen zu Comorn beclagen sich, das ihnen vom obristleutenandt alda Bossani ihr handlung mit wohl und anderen kaufmans wahren eingestellt worden“; у марту 1663. подноси „gehaltmbe und deputierte rath“ ратном савету „bericht über den arresstierten griechischen kauflenth und Rätzen aus Türkhey gehaltene Inquisition, was sich bei ihnen für verbottene wahren befinden, was gestalt die zu entlassen und das sie sich kunfftig allezeit beim kriegsrath anmelden sollen . . .“ (Prot. Exp.); у септембру исте године тужи се ратном савету „Popovich und andere kauflenth aus Türkhey umb ausrichtung wegen des ihnen zu Wienn vom Gonzaga angethanen spots“ (L. c.); у априлу 1665. одржавао је ратни савет са дворском комором заједничку седницу, на којој је између другог расправљано „aus was ursachen die Rätzen zu Raab und sonst zu gedulden wahren?“ (Prot. Reg); ратни савет достава 31. јануара 1668. генералу Хофкирхену „der hungarischen cammer clag wider die comornischen garnison officier übermässige erpressung von denen hungarischen und rätzischen kauflenth“ (Prot. Reg. са 1669); 6. октобра 1670. наложи ратни савет Јовану Естерхаузи „die restitution der von denen Rätzen zwischen Comorn und Gran abgenommenen sachen“ (о. с. са 1670). У статуту пошумском, донесеном 26. априла 1654., наредбом троји „hingegen den Rätzen, Juden weder inn- noch ausser der Statt kein Vnterschlaiff verstatet, noch ir gewerb passirn, sondern selbige abzuschaffen“ (Dr. Kolosvári Sándor és Dr. Ováry Kelemen, A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye, IV. kötet, Második fele, Budapest 1897. стр. 448).

³⁵⁾ Тако је 25. септ. 1662. наложио ратни савет Јовану Естерхаузи услед тужбе „dass von denen ins kays. münzthaus silber bringender Rätzen zu Raab von jeder persohn 4 fl. praetendirt werde umb dergleichen exactionen einzustellen“ (Prot. Reg); 11. децембра 1667. издао је ратни савет налог „An Bossani, die Rätzen zu Gros Comorn bei ihren gewörben zu schützen“ (Reg); 2. новембра 1641. забележено је у Prot. Exp. „Rasciani damnificati per restitution des aagenommenen contrabants gelt, für welche der türkische nuntius Mehmet aga intercedirt“; 4. дец. 1674. шаље ратни савет дворској комори „des veslers zu Ofen schreiben wegen der zu Pressburg angehaltenen rätzischen kauflenth umb remedirung“ (Prot. Reg).

³⁶⁾ На тужбу Михајла Молдубаха „wegen der Rätzen schädlichen practiquen und abführung allerhandt armatum und zu den kriegsweesen tauglicher materialien nacher

трговце и слуге њихове поубијале. Децембра 1656. напали су разбојници недалеко од Коморана једну српску трговачку лађу па је поробили и поубијали око 50 душа српских. Истрага, која је поведена, установила је набрзо, да је учесник у овом разбојништву био и турски паша Васиљ. Између осталих разбојника пронађено је њих тринаест, али од њих ухватише само једнога, Андрију Коморанца, док остали побегоше у Ердељ, а један од њих, Михајило Сабо, оде у Будим па се тамо потурчи. Аустријске власти покушаше, да се дочепају разбојника, који су умакли у Ердељ, а кад у том не успеше, приковаше њихова имена на вешала и ставише их ван закона.⁸⁷⁾ Децембра 1669. године догодио се сличан догађај. Неколико коморанских хајдука са војводама Стефаном Рокалом и Ђорђем Бајнаји-ем нападну код Острогона богатог трговца српског Жигмунда Живана, убију га и поробе. По свој прилици су и у ову хајдучију умешани били и Турци, јер се један део робе убијеног трговца налазио у поседу турског везира у Будиму.⁸⁸⁾

Hungarn und Turkey, dass bey der wienerischen stadt guardi verordnung beschelien. nit allein bey den rotten turm. sondern auch bey andern statt thorn acht zu geben, damit dergleichen abfuhr weder zu wasser noch zu landt verstatet werde“, аакључи 15. септ. 1677. ратни савет „wegen der Rätzen practiquen seie der hof-kriegs-rath jederzeit zuwider gewesen, selbige alhier zu gedulden, beruhe allein an deme nachzufragen, wehr solche bishero in die statt gelassen, der denunciant solle auch seine denunciation beweisen“ (Prot. Reg).

⁸⁷⁾ Prot. Exp. aa 1656, и 1657: Prot. Reg. aa 1657. Међу трговцима српским је било у лађу и Јевреја, који су такође напали од разбојника. Истрага је била по-
нерева грофу Филипу Мансфелду. Од карактеристичних записа о овом разбојству
саопштем: „Puechalmb graf Adolph aus Commorn von 6 dec. 1656. berichtet, dass ein
rätzisches kauffmansschiff angegriffen worden undt darauf in die 50 seelen niedergemacht
worden“ (Prot. Exp): „Hungariae palatino, in simill archiepiscopo strigoniensi, dem grafen von
Mansfeldt zu der ihm aufgetragene inquisitionis commisionn einen zu adjungiren wegen der
rauber, welche die Rätzen ausgeblindert“ (10. јан. 1657, Reg): „Forgätsch solle sich bemühen
diejenige persohnen, welche sich der rätzischen kaufleuth und Juden-raub auf der Donau teil-
haftig gemacht und darüber in Sübenbürgen geflohen, in seinen gewalt zu bringen, im
widrigen sie voglfrey zu machen und ire namb an den galgen zu schlagen“ (23. јан., Reg).
Puchalmb graf Adolph mit dem caimecam zu Ofen wegen des beraubten rätzischen kaufleuth
zu correspondieren, das von denen wahren nichts distrahiert werde und der Szabo Michal,
welcher zu einen Türckhen worden, examiniert und bestraft von denen Türckhen werden
solle und mit arrestierung des Kara Peter zuruckzuhalten“ (Ibid): „(Graff Adolph von Puecheim)
aus Comorn vom 8 und 12 januarii 1657. Mansfeldt, Batthiani und Nadasti, die rauber, so
des kaufman-schiff auf der Thionau ausgeblindert, worunter die radlfürer Maroschy Janos, Deak
und Michael Szabo von Neuheussl sein sollen, auch der letztere nacher Ofen geloffen undt
gar zum Türckhen worden“ (Exp); „Forgätsch. deren nahmen an galgen zu schlagen, so die
Rätzen ausgeblindert und ermordet, denen arrestierten aber process zu formiren und sambt
dem urtail herauf zu schickhen“ (14. фебр., Reg).

⁸⁸⁾ Prot. Exp. aa 1670. Ратни савет пада неке заповести генералу Кајзеру
„wegen der alhier zu Wienn befindenden sich in grosser anzahl unkatholische Rätzen“, и са
саопштења допосветијске владе се види „dass die Rätzen sich nicht mehr unter des
hof kriegs rath schutz befinden“ (Prot. Reg. aa 1677).

Трговци српски су водили врло разнолику трговину, они су носили на својим лађама сваковрсне производе запада на исток, а са истока су преносили тамошњу робу на запад. У њиховим је рукама била огромна количина тадашњег покретног иметка, а нарочито им је велико имање лежало у готовом новцу. Често су долазили у већој множини у Беч, али су овде, као и у другим местима, трговци српски из турских крајева смели да остану само до одређеног рока.⁹⁹⁾ Од робе, с којом су Срби трговали, често се спомиње вуна и брашно, затим ножеви и друга метална оруђа. Поједине врсте платна и чохе називале су се српским за разлику од других.¹⁰⁰⁾ Пренос робе из једне у другу државу је био скопчан са тешкоћама већ и стога, што је требало најпре исходити дозволу те је више пута морала да ту дозволу затражи званична власт оне земље, из које је роба извожена.¹⁰¹⁾

Земљорадника српских је било као и трговаца под свима управним областима угарским. У Ердељу и у хабзбуршком делу Угарске долазило је често до сукоба између српских земљорадника и спахија, којима је некада припадало земљиште српско, још пре него што се Срби на њега населише. Нека места заузели су Срби у Ердељу скупа са Румунима па су заједно водили парницу против властеле. На ердељском сабору у Фогарашу, који је држан од 1. до 26. фебруара 1666. године, расправљано је о једном таквом случају. По дозволи сталеза насели кнез Михајило Апафи из околине Јенопоља у Тевиш године 1665. многе српске фамилије уступив им велик комад земљишта. Племићи, који су имали права на поједине делове

⁹⁹⁾ Три српска трговца, Петар Фоган, Петар Монастерлија и Себастијан Костинаћ замоле 26. новембра 1659. ратни савет „umb sie noch zu Raab zu geduldeten“ (Reg. за 1669). О тражењу пасоша имамо вест из јула 1670. „Hagyi Leca und Giovan Midrovich beede gebrueder Rätzten umb pass mit wahren nacher Wienn vndt Comorn zu reisen“ (Exp.).

¹⁰⁰⁾ У једном попису A harminczad szabályozása a biztosok által, De rebus auratis et sericels: „... Ab una pecia damasci Rasciani“. У чланку „Művelődés történeti adatok. A pozsonyi társas képtalanai egyház leltár 1657-ből“ стоји „casula rubri coloris racz kamuka floribus fillati auri pertexta“, затим „Casulac duae de rätz chymelett“ и најазад „ex racz taphota“ (Történelmi Tárl за 1885 стр. 602, 603 и 777).

¹⁰¹⁾ Маја 1651. затражи турски поклисар Хасан паша од ратног савета „ertheilung passbrief inuermelten Rätzten zu heraufführung ein 500 sackh wohl ohne mauth“ (Prot. Exp. за 1651); у новембру ове године моли један трговац српски из Београда „umb mauth freuen passbrief 200 sackh wohlhen in Österreich und Mähren zu führen“, што је ратни савет и одобрио (I. c.) Август 1657. јавља гроф Бањачи ратном савету „dass die rätzische commercien dem lande schädlich“ (Exp.). Гроф Шухејм јавља 3. јула 1668. ратном савету „item seye ein rätzisches schiff ohne pass zu Comorn ankommnen“ (Exp.). Из године 1666. имамо запис, да је диорска комора за казну одузела српским трговцима Илију и Јанову 1500 дуката (Exp.). Год. 1673. налаже цар ратном савету „per gedenkhung der abschaffung der gefährlich alhier zu Wienn befindenden correspondirenden Rätzten nach Turkey“ (Reg.).

тога земљишта, потуже се сабору и овај донесе међу осталим закључцима и тај, да се изашље у Тевиш једна комисија, која ће установити, шта припада племићима, а шта Србима и Власима.⁸³⁾

Из средине седамнаестог столећа сачувани су нам необично занимљиви подаци о миграцији Срба у чанадској и околним жупанијама.⁸⁴⁾ Још године 1596. поробили су и попалили Татари цело Помо-ришје те је десетинама година тај крај лежао пуст. Год. 1640. почне чанадски алајбег Али насељавати Србе у опустела места.⁸⁵⁾ Поједини угарски племићи, као Андрија Јарми, који је по женској лози (преко Доцијевих) био у сродству са Јакшићима те се сматрао наследником њихових добара, узнемиривали су досељене Србе, тражећи да њих признаду за господаре. Али-бег се тужио год. 1642. пожунској краљевској комори на те угарске племиће и у тужби вели, да намерава населити још 500 ожењених Срба у местима Палоти, Фигеду, Тевиш-кезу, Мељкуту-Рарош и Чато-Комарошу.⁸⁶⁾ Али-бег није био у стању да заштити Србе од нападаја мађарске господе те се чато-кома-рошки Срби обрате 27. маја 1642. из вароши Вашархеља на краљевску комору и замоле њену заштиту, а они ће радо плаћати порез, који комора на нас разреже, само да не морају непрестано стрепити од нападаја мађарских.⁸⁷⁾ Са годином 1646. престала је Али-бегова власт у Чанаду те мађарски племићи Михајло Сел и Фрања Добоци заузму српска села и поделе их међу собом. Населење Срба је настављено, места српска су се низала по целој околини и то не само у чанадској него и по другим жупанијама. Према једном попису из 1667. постојала су у то време ова српска места: у чанадској жупанији Нађ Иратош, Томпа, Бан-Камараш, Латран, Мајлат, Сент-Миклош, Ковачхаза, Домб-Иратош, Фиперек, Касаперек, Башарага, Киш-Феч-

⁸³⁾ Szilágyi Sándor, Erdélyi országgyűlési emlékek, 14. kötet (1664—1669), Budapest 1889. стр. 186; Orbán Balázs, Tóvis és vidéke, Századok aa 1886, стр. 312.

⁸⁴⁾ Из овог доба имамо спомена и о српским селима у Бачкој. У околини Сенте се спомињу у запису од 26. јуна 1649. српска села: Bátka, Füzes, Cseithó Kalocza, Vastorok, Adorján, Földvár и Ludas, а у околини Сегедина српско село Чуану. Урбар Фрање Вшчелешија набраја године 1652. међу другим местима и српско село Краун, наспрје Каранукона, садашњи Бачордаш, а 1659. добила су Петар Патаја и Ђорђе Дуло од палатина на уживање бачна српска села Каракор-паја и Крушевље, данашњи Körtés (Bács-Bodrog Vármegye, I. kötet). Три године пре овога, на жупанијској скупштини у граду Szendrő, означена су као српска села у околини Сенте ова места: Batka, Füzes, Czejthó, Kalocza, Vastorok, Adorján, Földvár, Ludas; у околини Чонграда: Csian, Elles, Bokény; у околини Mező-Vásárhely-а: Bakeny rácз falu и Martély rácз-falu. И за Сенту пише, да је чисто српско место (Zsilinszki Mihály, Csongrád vármegye főispániai. Századok aa 1892. стр. 224).

⁸⁵⁾ Borovszky Samu, Egy alajhég telepítései, Adatok az Alföld XVII századi történetéhez, Budapest 1901. стр. 8.

⁸⁶⁾ о. с. стр. 11.

⁸⁷⁾ о. с. стр. 13.

кеш, Селеш, Шорјан, Торња, Киш-Батоња, Сеилак, Сионда, Домбеђ-хаз, Иринта, Кунагота, Печка и Варјаш; у чонградској жупанији Мартел; у арадској Визеш, Папи, Фелеђхаз, Сентаљаш, Пели, Сент-Пал, Харомфил, Микалака, Сель, Марјан, Чопроњ и Тевиш; у бекешкој жупанији Какуч, Сенторња, Белиеђер, Нађелек, Алаћан и Пишпеки, а у зарандској жупанији Селеш и Шикола.³⁷⁾

Најтежи је био живот Срба на граници између турског и хришћанских делова Угарске. Овима нису ни Турци ни хришћани веровали, а трибут су захтевале обе странке. Граница државна није тачно утврђена и помицала се непрестано на штету хришћана, који су се светили Турцима тиме, што су робили незаштићена српска села. Тако је према писму Ханса Гаспара године 1653. ударила једна чета Мађара на српска села у Турској, у околини Калоче па их поробила и спаљила, а том су приликом страдали и Срби у Баји.³⁸⁾ 30. августа 1666. поднео је ратном савету војнички заповедник Жигмунд Пете извештај о прикупљеном трибуту од српских села.³⁹⁾ Занимљиве податке из овог времена имамо и о побожности Срба и то у свим деловима Угарске. Често се спомињу угарски Срби са називом „хаџи“, што значи, да су походили гроб Христов у Палестини. Примера ради на-вешћу, да је 14. јуна 1670. дозволио ратни савет генералу Хофкирхену издавање пасоша Србину Василију, који хоће у Јерусалим да путује.⁴⁰⁾

Негдање везе, које су у ратним временима одржавале аустријске и ердељске власти са Србима у Турској, престале су за време дуго-трајног мира са Турцима. Неки Черновић покуша у августу 1663., да наговори ратни савет на обнову тих потајних веза са војводама српским у турским крајевима. Неодлучни саветници цара Леополда не знадоше се користити овим предлогом, мада се тада водио рат против Турака.⁴¹⁾ У смислу овог предлога је повео касније, 1679. године, акцију Петар Сапари, али мирољубиви ратни савет, бојећи се

³⁷⁾ I. c.

³⁸⁾ Писмо Гаспарово је датирано у Тагд 4. јуна 1653. Између другог пише, да су Турци „vohn disen Ungern vndter die palánkhen Kallazscha gesprengt, auf etliche ungehuldigte rätzische dörfer geblindert vndt ihre ross vndt viehe wekhgetriben“ (Turclia aa 1653).

³⁹⁾ Sigismundus Petheo извештава „I. wegen des eingebrachten tributs von den rätzischen dörffern, 2. wegen der componirten strittighelt zwischen edelleute wegen des rätzischen dorffs“ (Exp. aa 1666).

⁴⁰⁾ У Prot. Reg. сачуван је овај запис „Hof Kirchen, konnte dem Rätzen Wazilly einen pass nach Jerusalem zu raisen, ertheilen“.

⁴¹⁾ Белешка о том гласу: Cernovich erindert die vorige expeditiones und geheime intelligenz mit etlichen waiuoden in Bosnia, Bulgaria und Sernia, bittet umh renouation derselben (Exp. aa 1663).

конфликта с Турцима, забрани Сапарију даље преговоре и дотицај са Србима.⁴³⁾

Пећски српски патријарх добио је у то доба од Турака пристанак, да своју власт прошири у неколико и над босанске католике. Отуда настаде конфликт између православних и католика, у којем је често пута интервенирала и аустријска влада.⁴⁴⁾ Али нетрпљивост и сукоби православне и католичке цркве у Турској битно се разликовали од сукоба тих цркава на угарском територијуму. Док су православни у Турској стојали према државној власти тек у мало бољем односу од католика, дотле су у Угарској католици и у Ердељу протестанти имали безусловну потпору државне власти при прогону православних.

Међутим се на земљишту Угарске збивали догађаји, који постадоше претеча читавог преокрета у животу Угарске и њених народа. Вођа мађарских незадовољника, гроф Имре Текели постао је 1680. године знаменити политички фактор. Ослањајући се на Турке тражио је од цара Леополда покрај других захтева, да му званично уступи целу горњу Угарску, коју је од неког времена фактично имао у поседу и да му дозволи венчање са Јеленом Зрињском, удовицом Фрање I. Ракоција. Цар Леополд пристане средином 1682. на венчање, али остале захтеве Текелијеве остави неиспуњене. Но кад Текели не хтеде примити од Турака понуђени краљевски наслов и показа се у још неким приликама пријатељем аустријским, постану у Бечу попустљивији и званично га признаше за кнеза горње Угарске. На глас о

⁴³⁾ У Prot. Reg. пише под 11. cent. 1679. „Hungarische hot canzley, includitur memoriale der zu Tottes sich befindenden Insan wider die Razen, so denen Türckhen anhangend vnd von einem edlman Peter Szapari protegirt werden, vmb einstellung solcher schädlichen actionen“.

⁴⁴⁾ Аустријски посланик на Цорти Јован Баптиста Казанова јави из Трнова 20. јула 1669. „Der patriarch von Ochrida in Bosna hat alle vnserer geistliche vnd catholische Christen vnder sich bringen wollen, desswegen ich ein scharffen beuelch bey der ottomanischen porten ausgebracht, dass er selbige weiter nicht molestiren könne vnd nichts mit ihnen zu thun habe“ (Turcia из 1669.). Нешто касније, 8. децембра о. г., забележено је у Prot. Reg. „Casanova, wessen sich die Franciscaner von 18. clöstern in Bosnia wider den griechischen patriarchen von Pechy wegen erhaltenen befelch vom sultan, dass alle ihre clöster dem patriarchen untergeben sein sollen, beclagen, umb information darüber einzuziehen und sich dieser patrum anzunehmen“. О овој тужби францисканаца забележено је у Prot. Exp. под децембром 1669: „Franciscaner aus Bosnien, in causa inhibitorialien contra des patriarchen der Griechen, dass der bassa in Bosnien ihme die ihnen zugefuegte molestiern, einstelle“. 23. фебруара 1671. забележена је у Prot. Exp. ова белешка: „Dupouch, guardianus in Bosnia in der stat Plumbi, bitte vmb kaysrerliche protection wider den schismatischen patriarchen zu Constantinopel, als welcher sie franciscaner, so auch von denen saracenern grosse tyranney leiteten, zu seinem glauben zwingen wolle“. Ратив савет одгонори Дупоушу, да ће наложити аустријском, нека поради код цорте, да из љубави према склопљеном миру обустави тако поступање сврм католичке цркве (Ibidem).

постигнутом успеху Текелијевом порасте на двору султанову самопоуздање, те ратоборни велики везир Кара Мустафа настави у убрзаној мери раније започето спремање, да удари на Аустрију, да освоји хабзбуршки део Угарске и да нападне на сам Беч. У Бечу ипак нису веровали у рат, јер је цар Леополд хтео по сваку цену мир са султаном и био је готов на попуштање. Цар је сву пажњу посветио одношају са Француском, јер је то захтевао интерес сроднога шпањолског двора. Шпањолски посланик је непрестано гонио цара, да свакојако одржи мир са Текелијом и са султаном па да сву снагу своју упери против Француза. Ово је био један од разлога, што је Леополд попустио Текелију. Али све попуштање није му помогло, јер средином 1683. крене везир Кара Мустафа страховиту војску на Аустрију.

У Бечу су држали у први мах, да ће везир напасти Ђур или Коморан и задовољити се освојењем једнога од тих градова. Кара Мустафа међутим освоји 5. јула Ђур па се не хтеде задржавати дуго у Угарској него се крене правце у Беч. 14. јула је већ стојала турска војска под зидинама Беча, одакле је недељу дана пре тога побегао Леополд, а обрану града поверио је грофу Ридигеру Штаренбергу. Турци одмах почну јуришати на град, али се опсада отегла те Леополдове војводе добише времена, да приберу велику војску и да пођу у помоћ опсађеницима, који су храбро одбијали турске јурише. На позив царев крене се и његов савезник, пољачки краљ Јован Собјески у помоћ Бечу те се пољачка војска сједини са херцегом Карлом Лотриншким па заједнички ударе 12. септембра на Турке и у страховитом покољу нанесу им потпун пораз.

XIX. ОД ДРУГЕ ОПСАДЕ БЕЧА ДО СЕОБЕ ПОД ЧАРНОЈЕВИЋЕМ.

(1683—1690).

Аустријски политичари нису у први мах умели да схвате значај турског пораза под Бечом. Цар Леополд, као и после победе код Св. Готхарда, понуди Турцима 24. септембра 1683. мир, али Кара-Мустафа у обести својој одбије понуду цареву те се рат настави. Краљ Собјески и херцег Карло Лотриншки нападну 9. октобра код Паркања Турке па их победе и отму тог дана Паркањ, а 27. октобра заузму Острогон. После ових победа одлучи се и млетачка република, да приступи савезу аустријско-пољачком. 5. марта 1684. године оствари се под покровитељством папиним свети савез ових трију држава ради заједничке акције против Турака. Док је у току ове године Аустрија нападала турске градове дуж Дунава и освојила Вишеград, Вац и Пешту те опсела и Будим, пољачки краљ Јован Собјески је дотле војевао на Пруту с Турцима, а Млечићи су из горње Далмације по Херцеговини и из Котора по Црној Гори и по Брдима оперисали. Глас о успесима хришћанских савезника чинио је силан утисак на читав свет, а нарочито на српски народ, коме се чинило, да је сада дошло време, да стресе са себе турску власт. С почетка је аустријска војска наилазила тек на усамљене насеобине српске по северозападној Угарској. Ове насеобине, махом предграђа већих вароши или разбацана села српска, ступале су вољно у редове аустријских војника, али српски народ у већим групама био је још увек дубоко у турским крајевима.

Млечићи су међутим одмах на првом кораку своје дошли у додир са средиштем тадањег српског живља и ступили у преговоре са Црногорцима, Брђанима и Херцеговцима ради заједничког ратовања против Турака. Осим тога је Млечићима ишла на руку и та околност, што је у близини њиховог операцијоног земљишта становао црквени поглавар православних Срба, пећски патријарх Арсеније III. Чарнојевић, који је био срцем и душом наклоњен еманциповању српском од Турака, те је као личност од огромног утјецаја у народу помагао намеру Млечића, да се и Срби увуку у борбу. Положај Срба под Турцима

био је тежак у свако доба, али за време ратова турских био је двојном тежи. Путеви, којима су ишли Турци у рат против Аустрије, водили су кроз сред српског народа. Војска турска, недовољно дисциплинована, навикла на отимачину и зулуме, значила је ужасан терет за крајеве, кроз које је пролазила. Српски записи по разним црквеним књигама из овог доба, говоре много о великим наметима државним, о глади, која је завладала по свој земљи и беди, која је наишла на род хришћански под Турцима¹⁾. Све ово је повећало вековну мржњу српску на Турчина, те је позив Аустријанаца и Млечића, да им се Срби придруже, нашао код ових на снажан одзив.

Опсада Будима, коју предузе херцег Карло године 1684., завршила се безуспешно. 3. новембра морала је хришћанска војска напустити опсаду, а тиме паде и већ освојена Пешта поново у непријатељске руке. Идуће године пратила је хришћане ратна срећа у јачој мери. Једног истог дана, 16. августа, добили су хришћани две велике победе: Код Острогона порази херцег Карло војску турску, при чему се нарочито истакли српски коњаници под Монастерлијом²⁾, а друго одељење аустријско освоји баш у тај дан град Ершекујвар. У даљем ратовању заузеше Аустријанци готово целу горњу Угарску, те се Текели, савезник турски, мораде повући према Ердељу. У Великом Вараду га бацише Турци у окове и послаше у јенопољску тамницу, мислећи, да ће тиме придобити аустријски двор за склапање мира. Но од мира не би ништа, те Турци пусте Текелију из затвора.

Непрекидне победе аустријског оружја изазваше ратно одушевљење у читавој Европи. Свеопћа жеља је била, да се освоји и Будим. Град Будим је био тада једна од највећих тврђава, о чијој се обрани Турци брижљиво старали, јер су предвиђали, да ће поново доћи до опсаде. У Бечу нису додуше показали велико одушевљење за ову опсаду, шта више, и почетком 1686. године се указала на бечком двору струја за мир с Турцима, али савезници Аустрије, Пољачка и Млечићи, усташе одлучно против склапања мира. Ни на порти нису били за попуштање, јер је француски краљ Људевит уверавао султана, да ће се у години 1687. склопити велик савез европских држава против Аустрије.

Херцег Карло хтеде одмах с пролећа 1686. да отпочне ратовање и као први задатак ставио је освојење Осека, чиме би одсекао Будим

¹⁾ Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, Београд 1902. књига I. бр. 1824., 1826., 1862., 1870. и 1876. О овом добу написао је опширну и занимљиву студију Јован Томић под натписом „Десет година из историје српског народа и цркве под Турцима (1683—1698)“ Београд 1902.* Осим тога обрађује овај предмет студија протојереја Д. Н. Јакшића „Набљеркованой исторіи православныхъ Сербовъ конца XVII. вѣка. Прага 1902.“

²⁾ Wagner, Historia Leopoldi I, стр. 657; Röder, I, 181; Hammer, o. c. стр. 776.

и околину од Славоније те тиме олакшао опсађивање самог Будима. Противности, које поникоше између херцега Карла и изборног баварског кнеза Максимилијана Еманујила, зета Леополдова, осујетише овај план. Баварски кнез је тражио, на основу ранијег обећања царева, самостално заповедништво над војском, те је требало војску поделити на двоје. У јуну донесе цар решење, да цела војска мора поћи на Будим под управом херцега Карла. Целокупна војска аустријска, која дође сада под Будим, бројала је на 80.000 душа, међу њима многи добровољци из различних држава европских. У лепом броју дођоше витезови из аристократских породица француских, шпањолских и талијанских, а исто тако из Баварске, Швапске, Бранденбурга и Шведске. У Будиму је посада бројала 10.000 војника, којима је на челу стојао седамдесетогодишњи јунак турски Абдурахман-паша. Опсада је полагано напредовала, јер су Турци под својим јуначким вођом одбијали храбро хришћанске јурише. Велики везир дође у помоћ опсађеном граду, али није био у стању, да пробије хришћанске редове и да дође до града. На догледу везирове војске наложи херцег Карло 2. септембра 1686. опћи јуриш, који се заврши освојењем града. Међу мртвим Турцима налазио се и храбри Абдурахман-паша. Кад је пао град, велики везир побегне са својом војском у Осек.

Опсадом Будима дошли су Аустријанци на домак бачких и банатских Срба, те ови ступе у додир са хришћанским заповедницима. Док је опсада трајала, пошљу банатски Срби једног виђеног човека свога, Новака Петровића, цару Леополду у Беч. Новак изађе пред цара и изјави, да је он у стању из темишварског дистрикта у Турској извести три хиљаде Срба и ставити их под царску управу па с њима заједно ратовати против хришћанског непријатеља, Турака, али тражи за себе и за своје другове заштитно писмо од цара, да могу слободно ићи куд их је воља и да ће им се после освојења Будима дати једно место у темишварском дистрикту, где ће моћи мирно и несметано живети, затим да им се одреди један генерал, који ће над њима управљати. Дворски ратни савет узе у претрес поднесак Новаков и увиђајући велику корист од његове понуде, прихвати је и 26. августа 1688. изда одлуку у погледу пресељења Новакових другова, а у исти мах јави генералу Стевану Чакију о читавој ствари и одреди га за заповедника оним Србима, које буде Новак преселио.³⁾ Почетком

³⁾ У ратном архиву у Бечу, у одељењу *Feld-Acten, Türken-Krieg 1686*, 8. 19 наопаћен је концепт овог писма ратног савета генералу грофу Чакију. У писму, датираном 26. августа 1688., између осталог стоји: „Demnach bey ihrer kayserlichen mayestat einer namens Nowak Petrovich gehorsambst angebracht, wassgestalt er ein dreytausent dermahlen in dem temesvarischen district vnter türckischer jurisdiction wohnhafte Christen in kayserliche devotion herüberbringen vnd sich mit selbigen gegen den erblindt bestmöglichst gebrauchen lassen wolle, mit vnterthänigster bitte, für Hine vndt

октобра исте године била је сеоба ових Срба по свој прилици већ спроведена, јер ратни савет даје даља упутства грофу Чакију у ствари Новаковој.⁴⁾

После пада Будима заузме аустријска војска Сегедин, Шимон-торњу, Печуј, Шиклош и Кадошвар, те је сада још остао Стони Београд, Јегар, Сигет, Кањижа, Велики Варад и Темишвар од већих градова угарских у турским рукама. Ови градови, изузев Темишвара, били су одсечени од турског земљишта, те су се борили са највећим тешкоћама.⁵⁾

Напредовање аустријског оружја и успешно преселење прве групе Срба покрене и друге сународнике Новакове из темишварског округа, да се споразуму с њим и да га опуномоће на преговоре са аустријским двором. Новак се прихвати посредовања и јула 1687. затражи од изборног кнеза Максимилијана Еманујила препоруку, да га на двору царском приме, јер је вољан, да опет иде у Турску и изведе отуд 10.000 српских становника. Главни захтев ових Срба при прелазу на аустријску страну био је, да их не ставе под команду мађарског заповедника, већ да им даду за поглавара или Немца или Србина. Изборни кнез му даде препоруку, те се Петровић споразуме с владом, која му 17. августа даде овлаштење, да из темишварског дистрикта изведе ове Србе, за које су у исти мах одредили место ради насељења. Са овим овлаштењем оде Петровић у Турску, изведе отуд Србе и настани их привремено у околину сегединску, али број њихов није износио 10.000 душа него према сведочанству сегединског заповедника Нехема 4.892 особе. Ову сведоџбу Нехемову пошаље Петровић

obbedeuth zugleich herübertretende comilltones protectionales zu ertheilen, mittels welchen sie, sambt ihren famiglien, durch die kayserliche und königliche gebiebt sicher wohnen mögen, zu assigniren und einen generalen, von welchem sie ihre dependenz und direction haben sollen, zu denominiren und eine allerhöchst gedachte kayserliche mayestat ihre oberwehntes dess Nowak Petrovich offertum gefallen lassen". У Prot. Reg. забележено је о горњем предмету ово: „Beschaid für Nouak Petrouich wegen herüberbringung ettlch 100 Christen auss dem temesuarischen vnnd assignirung denenselben eines orths zu ihrer vnterkhomung. — Chiaki Stephan notificatur der dem Nouak Petrouich wegen herüberbringung ettlch tausent Christen aus dem temeswarischen vnnd assignirung denenselben eines orths zu ihrer vnterkhomung, auch dass sie von ihme grafen Chiaki dependieren sollen, gegebene beschaidt"; у Prot. Exp. пише: „Chiaki Stephan auss Tokay den 20. septembris 1686, er werde sich dem erhaltenen befehl wegen des Nouak Petrouich conformiren".

⁴⁾ Prot. Reg. за 1686.

⁵⁾ Из овог доба имамо један податак о Србима у горњој Угарској. У Сатмару су трговца српски и грчки монахи дозволу, да могу подићи једну православну цркву. О томе пише у Prot. Exp. „Wallis bericht von 14. vndt 15. octobris 1685. das wallt decreti von der hungarischen hof canzel denen Razen vnd Kriechen in der spannschafft-marcktn Zathmar vnd Nemet ein kirchl zu erbauen erlaubt worden, erhollen befehl, wie er sich zu verhalten". а под 16. новембром исте године забележено је у Prot. Reg. „Wallis, recepisse auf sein vom 14. octobris gethanen bericht wegen des griechischen archidiaconi Demetry Monastelli anmassenden kirchengepeu".

свршетком августа ратном савету и уз њу приложи поновну молбу, да Србе никако не стављају под мађарску већ под немачку команду, да се досељеницима одреди за становање Бечкерек и Липово, а њега, Петровића, да поставе за капетана Србима.⁹⁾ Ратни савет испуни одмах ову последњу молбу.

Истодобно са пресељењем ових Срба под Новаком Петровићем ступило је 1.500 српских ратника католичке вере на земљиште ослобођене Угарске. Ово су Буњевци, чије вође Дуја Марковић и Јуро Видаковић понудише ратном савету јула 1687., да служе у војсци цара аустријског, а као услов траже за то Сегедин, Суботицу и Бају, да се у њима населе. Изборни кнез Еманујило препоручи и Србе Буњевце те ратни савет прими њихову понуду. Септембра 1687. налазило се већ њих 5.000 Буњеваца у Бачкој. Марковић и Видаковић се упутише сада равно у Беч и замоле у име досељеника, да не постављају мађарског, већ немачког команданта над њима, затим да им се предаду уговорена бачка места ради насељења.¹⁰⁾

⁹⁾ Feld-Acten, Türkenkrieg 1687, 7, 2; Prot. Reg. за 1687. доноси под 17. августом: „Beschaidt für Nouak Petrouiz wegen gestellter vnd noch mehrer aufbringung einer anzahl Rätzen auss dem temesvarischen district und einraumung gewisser orth“. У исто време је то јављено и Карафи. У Prot. Exp. под датумом август 1687. пише: „Nouak Petronich, Rascianorum militum ablegatus et capitaneus, legt eine attestation von dem herrn de Nehem, commandanten zu Segedin, bey, dass er an die türckhische confinen geschickhet worden, daselbsten die Rätzen aufzuwerben und herüber zu bringen, wie er dan auch bereits würcklich 4892 zusamben gebracht habe; bitt dahero l. diesen leuthn einige territoria zu assignirn, damit sie wohnen vnd sich durch den veltbau erhalten können; andertens verlangen sie keiner hungarn sondern teutschem commando vnd bottmässigkeit vnterworffn zu sein, vnd drittens bit er Nouak für sich allein, dass er fütirohn allezeit von diesen zusambengebrachtn leuthn alsz ihr capitain erkhend vnd ihme auch zu seiner wohnung vnd subsistenz das orth Beskereke vnd Lippa möge eingeräumt werden, dan vmb schleinige expedition vnd abfertigung“.

¹⁰⁾ Под датумом 1. септембра 1687. пише у Prot. Reg. „Caraffa, referendo se auf das vnterm 17. passato wegen des Nowak Petrovitz abgangene rescript, remittirtur hiemit, ein anderer dergleichen Rätzn, welche sich in 1500 wörhaften männern bestehend anerbotten, treu zu verbleiben vnd andere mehr von feindt herüber zu bringen, gegen deme, dass ihnen zu Segedin, Sobathiz vnd Boula zu verbleiben vnd die drey vorgeschlagene palanken zu erbauen erlaubet werde.“ У Prot. Exp. забележено је „Caraffa notificirt auss Eperies den 22. octobris 1687., wie das er den Novak Petrovitz vnd denen gesamhte Rätzen die patenten, sich in Inbenentn örtern niederzulassen erthellet. ihnen auch fahnen vnd munition geben vnd das iuramentum fidelitatis ablegen lassen, anbey seine mahnung wegen Lippa, sovill den Novak Petrovitz betrifft.“ О Буњевцима је у Prot. Exp. записано септембра 1687. „Churfürst zu Bayern recommendirt sub dato Vellager bey Sizar 9. july 1687. die catholischen Rätzen, damit ihnen 3 balancklien zu erbawn vnd zu bewohnen eingeräumt werden möchtn“ и набрао затим „Rasciani catholici ablegati Markovich et Juro Vidakovich bittn vmb einige deustirte castellen vnd territoria für 5 m. auss der Türkhey herübergangene Rätzn, damit sie vnterkhomben vnd sich ernähren mögn, versprechn dagegen jederzeit vnter dem commando eines teitschen generals oder officiers wider den erbfeind die waffen zu führen.“ Ови подаци о Буњевцима публиковани су до сад на њиховом месту, међу осталим и у књизи Ивана Ивановича, „Буњевци и Шомци, Београд 1899“ стр. 68. и 69.

Ратни савет одлучи, да се прво споразуме са аустријским генералима на граници, којима су прилике досељеника тачно познате, те запита генерала Карафу, да ли да се Петровићу даде град Липово за насеље Срба и како да се понаша према Буњевцима и према њиховим вођама Марковићу и Видаковићу? Још пре него што је стигао одговор Карафин, појави се нов компетент на заповедништво над Буњевцима у лицу Дубровчанина обрштара Пијетра Ричардија, грофа од Лике. Пошто је и сам био католичке вере затражи Ричарди децембра 1687., да се Буњевци, који су међутим заузели себи станове у Калочи, Баји, Суботици, Сенти и другим местима бачким, предаду њему на управу, па ће он с њима нанети много штете непријатељу и осигураће земљу од разбојника. Ричарди је дотле служио под управом грофа Рабате на славонској граници, те ратни савет запита Рабату, да ли се може Ричардију поверити управа досељених Буњеваца, а кад Рабата препоручи Ричардија, наложи ратни савет 26. јануара 1688. истоме, да оде у Бају и Калочу, да преузме управу над Буњевцима и да пошље извештај о стању код њих. У исти мах јави о томе и генералу Карафи, те Ричардија стави под његову команду.⁹⁾ Карафа уведе Ричардија у звање и именује Марковића и Видаковића буњевацким капетанима. Сада се оба капетана обрате (априла 1688. године) ратном савету с молбом, да их потврди у капетанском достојанству њихову и да им изда званичну потврду о предаји насељених места

⁹⁾ У Port. Reg. под датумом 11. нов. 1687. пише: „Caraffa, antwort wegen des Nouak Petrouich vnd andere chatolischer Räzen, soll wegen des von Nouak Petrouich in recompensam praetendierenden posto Lippa mehrere information einziehen.“ О Ричардијевој молби је забележено: „Copla memorialis vom herrn obristen Ricciardi, Im welcher er begehrt, das capo über die Ratzen zu Caloza, Baia, Sabotcha, Senta vnd anderen orthten an der Thelss zu sein, mit denen er dem feindt grossen abbruch thun vnd die ländr von der raubereyen sicher halten wolle, welches zu effectuiren er 9 punkten vorschlaget. Beschluss. Herrn grafen von Rabatta vmb bericht vnd guttachten zu communiciren, was an ihre kayserliche mayestät dero obrister herrn don Pietro Ricciardi graf de Lika in allerunterthenigkeit gelangen lassen. Pressburg den 30 december 1687.“ Карафи и Ричардију достави ратни савет своје одлуке 26. јануара 1688. О томе су сачувани у Prot. Reg. ове белешке: „Caraffa, dem Ricciardi sele verwilliget, die Ratzen bey Baya und Caloza zu commandiren und in disciplin zu halten, mit der dependenz von ihm grafen Caraffa“, а затим „Ricciardi, wird ihm wegen des gebetenen commando uber die bey Baya und Caloza sich befindenden Ratzen aufgetragen, sich nach selben orthten zu begeben und von derer beschaffenheit ausführlichen bericht zu erstatten.“ Истог дана је издата и ова одаука: „Hof Cammer, ihre mayestät inclinireten den obristen Iuanovich als overspan zu Possega und Veroultiza, das commando vber die in selben orthten subsistirende Ratzen zu conferiren, sie hof cammer wolle wegen der besoldung ihre gemutsmainung entdecken“; 26. јануара 1688. дошао је ратни савет одлуку: „Iuanovich, wird ihm als overspan der spanschaften Veroultiza vnd Possega auch das militär commando vber die in selben spanschaften sich befindende Ratzen conferirt“ (Reg.), а 16. фебруара јавља Ивановићу „dass ihm die hof cammer wegen des commando vber die vmb Possega subsistirende Ratzen vnd Croaten jährlich 600 fl. ausgeworffen, gegen dem beding, dass er die cammeral geföll bestens befördern solle“ (Reg)

на Дунаву и Тиси и да им врати храну, коју им Мађари отеше одмах при преласку на аустријско земљиште. Карафа, капитан за мишљење, одговори, да молбу Марковића и Видаковића треба испунити.⁹⁾

Током 1687. пожњела је војска аустријска нове успехе. Херцег Карло и изборни кнез Еманујило извојеваше код Харшања 12. августа велику победу над Турцима, коју прозваше другом мухачком битком. После ове битке предавао се један град за другим, док се у децембру није и најсевернији град турски, Јегар, предао. Херцег Карло пође сада у Ердељ, где начини са кнезом Апафијем уговор, по коме Апафи признаде суверенитет цара Леополда. Текели је био сасвим потиснут из горње Угарске, те је боравио на турском земљишту па се најзад морао (јануара 1688.) предати Аустријанцима и тврди град Мункач, који је под управом Текелијеве супруге Јелене Зрињске храбро издржао двомесечну опсаду аустријску. Херцег Карло и кнез Еманујило заузеше осим тога градове Стони Београд, Липово, Лугош и Карансебеш. Војска хришћанска је напредовала и у Хрватској и Славонији. Овде је генерал Диневалд октобра 1687. имао у својим рукама читав низ места, међу њима Ораховицу, Пожегу, Церник и Краљеву Велику, а још пре овога, крајем септембра, освојен је Осек и Валпово. Над Србима, који су се налазили у овим освојеним крајевима славонским, постави ратни савет почетком 1688. године грофа Ивановића за команданта.¹⁰⁾

Што су Аустријанци дубље продирали у турске крајеве, то су Срби све одушевљеније пристајали уз њих. Мада је напредовање аустријско било непрекидно, ипак становници српски у Турској нису могли да сачекају долазак војске, него су многи од њих са опасношћу живота свога пробијали се кроз турске страже и ишли у сусрет хришћанима. Почетком јула 1688. логоровала је војска код Илока и по извештају једног заповедника сваки дан су приспевали у логор наоружани Срби из Срема и Босне, па су ступали у војску хришћанску.¹¹⁾ Крајем тог месеца налазио се логор код Сланкамена, одакле су генерали Валис и Хајзлер напали и заузели Тител, а у августу већ је био опкољен Београд. На београдске Турке, који хте-

⁹⁾ Априла 1688. стигла је молба, која је у Prot. Exp. забележена овим речима: „Markouich et Vitakoulch, der catholischen vom feindt herüber kommenen Rätzen capitanei, bitten vmb confirmation ihrer von dem herrn general Caraffa in händen habenden capitaneat decreti, dan umb einräumung inermelter örther an der Thonau und Theiss vnd vmb verordnung, dass ihnen das abgenohmene prouiant vnd zuegefuegte schaden von den Hungarn restituirt vnd guet gethan werde. Item vmb ordentliche prouiantierung, wie auch fahnen vnd pauacken für ihre vnterhabende miliz“.

¹⁰⁾ Prot. Exp. за 1688. стр. 668; Prot. Reg. за 1688. стр. 37.

¹¹⁾ Türkenkrieg, Feldacten за 1688., 73. У писму, датаном „Supra Ilok, 10. Julii 1688.“, пише: „Viele gut bewaffnete Syrmier und Bosnier fliehen zu uns und wollen gegen den gemeinsamen feind kämpfen“.

доше са својим стварима Дунавом побећи, нападну српске чете из Сегедина, Сенте и других места, те многе поубијају, жене и децу заробе и велик плен упљачкају.¹²⁾ Опсадом Београда управљао је кнез Еманујило, јер је херцег Карло лежао болестан. Још док се аустријска војска налазила у Земуну, побегне турски заповедник Јеген-паша, који је требао да брани Београд, а у граду остави само 10.000 војника, да под заповедништвом Окер-Алдур-Ахмеда бране град од хришћана. Кнез Еманујило позове команданта београдског Ахмеда на предају, а кад овај одбије позив, предузеше Аустријанци освајање града јуришима. Минама и топовима потресу градске зидове и местимице их поруше, те војска преко срушених зидова заузме 6. септембра 1688. град на јуриш.

У исто доба се скупи у Босни око 10.000 Турака у намери, да нападну на аустријску војску, али оближњи Срби босански састану се једне ноћи па ударе на Турке са великом вицом и лармом. Турци помислише, да иде читава војска хришћанска те као без душе побегоше, а сав логор оставише Србима.¹³⁾ Босанци између Саве и Дрине нису одмах могли да приступе хришћанској акцији, јер је Зворник био још у турским рукама, те је посада зворничка и на босанској и на србијанској страни држала у шаху околна српска места. Октобра 1688. године нападну Срби на град Ужице, посеку многе Турке и заробе велик плен, а нешто доцније пређе принц Лудвиг Баденски преко Дрине у Босну, опколи Зворник и заузме га после опсаде од неколико дана. За то време је и на другој страни напредовала војска аустријска те и град Смедерево паде у њене руке. Генерал Капрара се крене према Нишу но кроз кратко време се врати и 2. новембра јави двору бечком, да због рђавог пута и због даљине мора одгодити нападај на Ниш. У исто доба и из истих разлога завршио је после освојења Зворника и принц Баденски овогодишњу војну.¹⁴⁾

¹²⁾ У Prot. Exp. Капрара јавља 30. јула 1688. из Сланкамена да освојење Тателе: Adler-Schwung стр. 383.

¹³⁾ О. с. стр. 387.

¹⁴⁾ У Prot. Exp. су сачуване о томе белешке: „Caprara sub dato Belgrad 12 oct. 1688. describirt das orth Sabaz, wie es beschaffen vnd besetzt seye . . .“ Недалеко од Шапца је Зворник, још поседнут од Турака, који спречавају „dass die umbliggende hawern nit könnten zur contribution gezogen werden. Den hawern hette man in die 9 m. stuckviech restituiren lassn, welches ihnen von den Hungarn were abgenohmben gewesen; die Rätzen stünden in armis. sich auf alln fall gebrauchen zu lassn. Die Rätzn, huzaru vnd Walachn hettn die statt Ugliza aussgeplündert, grosse beuthe vnd viel sclauen gemacht“; аатри „Prinz Ludwig zu Baaden erindert den 24. oct. 1688, dass er Zwornick erobert vnd damit wegen mangl der fourage, angefallenen schneen vnd grossen wassers die campagna schliessen müsse“ и касније „Caprara sub dato Belgrad, 2. nov. 1688. erindert, dass er sein auf Nissa vorge-nohmben march des weithn vnd übhn weegs halber wider habe zuruckh nembn müssen. Die Rätzen hette er wider die Türcklin animirt vnd ihnen gewisse kreutz-fahnen machn lassn. Meldet des walachischen capitains Wullin vnd dern bey sich gehalten 500 Hungarn, bey

У Србији су Турци хтели да униште све животне намирнице и да на тај начин отежају напредовање хришћанске војске. Од Београда до Ниша опустошили су сва места и да би народ заплашили, поубијају на 1200 Срба. Али овако поступање турско не само да није угушило покрет српски него га је још појачало. У Босни се подигну многи Срби те нападну изненада на турску чету од 6000 душа, која се кренула против Моровића у Срему. Сукоб се сврши са поразом турским. Око 400 Турака остало је мртвих на бојном пољу, њих 70 заробе Срби, а многима нанесу ране и у знак победе пошаљу генералу Хајзлеру неколико турских застава. Од грофа Хоф-Кирхена замоле ови босански Срби немачке официре, да их подуче војништву. Обећавали су, да ће њих око 30.000 ступити у редове аустријске војске, само ако их оставе при њиховим слободинама и ако не дирају у њихову веру.¹⁸⁾

Услед пада Зворника предала се хришћанима и Тузла као и Брчка те је сав народ у околини тих места дахнуо душом. Са свију страна хитали су Срби у бојне редове и многи од њих заузеше набрзо официрска места. Тако се бивши тајни дописник (ухода) аустријски из Београда, Јуро Кристоф, понудио децембра 1688. ратном савету, да 1000 босанских Срба прикупи о свом трошку, што ратни савет одмах усвоји, те Јура постави за капетана тој чети. Нешто доцније, 7. фебруара 1689. замоли Ђорђе Бисеровић потврду капетанског достојанства над једним одељењем босанским, а тако исто Тома Рајковић за капетана у Брчком и Пуговић у Шапцу.¹⁹⁾ И о капетану Новаку Петровићу сачувао је неколико вести из овог

welchen der Batthay von Segedin gewesen, grosse untrey. mit dem Tökölly gehabte conspiration, indeme sie demselben etlich hundert Rätzen auf die schlachtbanckh gelffert hettn". О ужасној победи српској навела је исте године у Млецима и у Болоњи једна брошура још у току 1688. године. Натпис брошуре гласи: „Nova vera e distinta relatione della vittoria ottenuta dall' armi imperiali sotto il commando del capitano Rasciano, dell' acquisto fatto dell' importante citta e castello di Vslza nelle vicinanze ella Bosaina".

¹⁸⁾ Adlers Schwung, стр. 469; Theatri Europaei continuati, dreyzehender Theil, Franckfurt am Mayn 1698 стр. 687.

¹⁹⁾ У Prot. Exp. за дец. 1688. пише: „Juro Christoph, er wolle ein tausendt Bosneser auf aigne spesen gegen reichung des prouiantts wider den Türckhen stöllen". У Prot. Reg. под датумом 29. децембра 1688. стоји „Nouak Petrouich, Rasclanorum legionum capitaneus. bittet, ihme für seine miliz täglich das prouiantdt raichen zu lassen", а под 31. дец. те године „Czobor, communicatur des hadnag zu Erlau Sluko Nicolich anerbieten, dass er mit einer anzahl Rätzen vnter seinem regiment dienen wolte". Надаље у дец. 1688. Prot. Exp. пише: „Petrouich, Rätzen capitain, vmb asslgnirung des prouiantts für seine rätzische miliz Item vmb einen gefangenen türcklschen officier". У Prot. Reg. под 12. јан. 1689. пише: „Piccolomini, antworth wegen des stättleins Soli vnd zu Zwornik erwartenden feind. Dem Gössinger sele committirt, die nacher Berchka verlangende schiffrequisiten von Belgrad hinaul zu schicken". Под 7. феб. 1689. стоји: „Caprara, communicatur des Georgen Bizeroviz memorial, wegen couffirmation in dem capitaneat vber einige bosnische manschaftt", а 7.

времена. Његовог брата су Турци заробили и у Цариграду уморили, те он замоли ратни савет за помоћ удовици и деци братовљевој, а за себе у исто доба замоли Бечкерек и околна места на уживање.¹⁷⁾ Спомине се често пута и Никола Радовић, кога је цар поставио за капетана у Карловцима, под условом, да прикупи 100 српских војника.¹⁸⁾

Мада су Срби ступањем у редове хришћанске војске знатно појачали снагу аустријску, ипак нису сви официри били свесни те велике користи, коју имају од српских ратника него су отежавали и иначе тежак положај српског народа. Местимично се одушевљење Срба претворило услед непријатељског поступања појединих војних заповедника аустријских у огорчење, те су многи остављали аустријску службу и бегали натраг у Турску. Прву вест о том незадовољству досељеника имамо од 26. априла 1687., кад је један официр јавио ратном савету, да из Баје сваки дан беже Срби у Турску. Касније, 1. јануара 1688. тужи се заповедник у Палоти Бисерски, да хусари секу Србе, који пребегну из Стоног Београда, а 12. марта ове године јавља генерал Нехем из Сегедина, да се у Баји било скупило око 1500 католичких Срба, али су тамошњи заповедници својим поступањем учинили, да је њих 600 одбегло натраг у Турску и више неће ни један Србин да дође.¹⁹⁾

фебр. те године забележено је: „Piccolomini, communicatur des Pugouiz memorial wegen der capitaneat zu Sabaz. — Thomae Ralkouiz, vmb confirmation in der capitaneat stöll zu Berzka“.

¹⁷⁾ Према Prot. Reg. налаже ратни савет 1. априла 1689: „Hof cammer, dass dem gewesten gehaimben correspondenten zu Belgrad Juro Christoph, Item der Ratzen hauptman Nouak Petrouich auf so viel leuth, alss sie ins veldt stellen werden, das brod geraicht werden solle. Caraffa, intimatur resolutio caesarea, dass dem Juro Cristoph vnd Nouak Petrouich sambt ihren ins veldt stellenden leuthen das prouiant geraicht werden solle“. Кристиффу и Петровићу је заповеђено, да држе дисциплину и да не дозволе војницима екскуравје. У априлу је стигла молба: „Nouak Petrouich Rätzen capitain bittet Ihme tanquam usufructuario den ditsrict Beskereke zu verleyhen“ (Exp), а 18. априла решава ратни савет: „Hof cammer, recommendatur des Nouak Petrouicz anlangen wegen einer beyhilff für seines bruders seeligen weib vnd kinder, welcher zu Constantinopel geschunden worden“ и „Heissler, communicatur vmb sein guetachten des Nouak Petrouicz anbringen wegen Ihme cinraumung des gebiets Beskereke“ (Reg.).

¹⁸⁾ У Prot. Reg. забележено је 10. јуна 1689.: „Radouich Nikola, wird Ihme verwilligt mit 100 armirten leuthen zum printz Louis zu komben vnd darüber capitän zu sein. Haaden Louis, remittitur des Nicolai Radouich anbringen. wegen der capitän stöll zu Carlouza, sambt dem decret, welches Ihme alss capitän vber 100 armirten personen erteilt worden“.

¹⁹⁾ Већ 26. априла 1687. јавио је von der Beeck из Будима „von Bala lauffen die Rätzen täglich weckh nacher Türkhey“ (Prot. Exp.), а 1. јан. 1688. пише v. Bisserssky из Падоре „dass die husaren die aus Stuhlweissenburg vbergehenden Rätzen alle niderhauen“. 12. марта исте године пише de Nehem из Сегедина: „dass die der orthn in die 1500 man starckh bereits versamblt gewesene catholische Rätzen von dem capitän Bertholt vnd

Прву половину 1689. године провела је хришћанска војска у припремању за нове нападе и продирање. Главна војска није се никуд кретала из Београда него су српске добровољачке трупе нападале на непријатеља и узнемиривале га. Чим је пролеће наступило, удари једна чета српска на Нови Пазар, снали га и поубија неколико стотина Турака, али се у повратку Срби разделе те их Турци дочекају у заседи и разбију. Међутим ово није омело Србе јер априла 1689. јавља гроф Штаремберг, да се с дана на дан повећава број српских војника. Из свију крајева па и из Босне и Херцеговине долазили су нови ратници у београдски табор и ступали у војску. У марту ове године тражили су капетанска достојанства над српском војском Сава Андријевић и Владислав Бијанић за место Крушевац. Запитан за мишљење одговори 5. априла Штаремберг, да није потребно постављати капетане за одређена места, но да им се може дати титула капетанска без одређеног пребивалишта. Ово усвоји 20. априла и ратни савет³⁰⁾.

У ово време се догодило пресељење једне знамените фамилије српске. 22. фебруара 1689. јавио је двору гроф Штаремберг, да су кнезови из Старог Влаха, браћа Рашковићи, вољни да се придруже аустријској војсци, те гроф најтоплије препоручује двору ове кнезове. Ратни савет напише већ 15. априла и пошаље Штарембергу заштитно писмо за Рашковиће. Штаремберг достави заштитно писмо Јовану Рашковићу, на што овај са браћом Мојсилом, Илијом и Михајилом и са многобројним Србима пређе на аустријску страну³¹⁾ Срби, који су

prouiant officier zu Baia dergestalt uñbel tractirt werden, dass dern nit allein schon bey 1000 wider hinweckhgangen, sondern auch kein einziger mehr vom feindt herüber zu gehen verlangt. Bitt dahero nit allein diesen beiden solches ihr vnbelugtes üble procedere mit dergleichen leuthen abzustöllen, sondern zu befehlen, dass den würlhlichen Rätzen heiduckhen etwas von prouiant geraicht werden möge“.

³⁰⁾ У Prot. Reg. под датумом 12. априла 1689. стоји: „Starmberg Guido, communicatur des Saba Andrewick memorial wegen der capitaneat stöll zu Mirna, item des Vladislaus Bianiz vmb solche stöll zu Kruschowiz an der Morava“. У Prot. Exp. за 1689. пише: „Starhemberg Guido sub dato Belgrad 19. april erindert, dass die Rätzen Nouipazar uberrumpelt, abgeprandt vñd etlich 100 von dem feindt niedergemacht habu, nachgehends aber, weils sich gedachte Rätzen separirt hetten, wern sie widerunbn vom feindt vberfallen vñd geschlagen worden, er verhoffe doch, dass sie sich baldt widerunbn etlich 1000 starckh versambeln vñd khünfftig vorsichtiger sein soltn“, а нешто касније „Starhemberg Guido, die erlittene niederlag des vicebassa auss Bosnien, die eroberung und aussplünderung des orths Noul Bassar vñd die vermehrung von tag zu tag der rätzischen miliz, zu weiche schon 6 bosnische familien gestossen weren, betrelendt“.

³¹⁾ У Prot. Reg. под датумом 12. априла 1689. пише: „Stahrnberg Guido, auf seines vom 22. passato betreffndt des feindts vorhabende prouandirung Temesvar, re-commandirt die so genante knesen ex districtu Stariwłach“, под датумом 15. априла: „Stahrnberg Guido, includitur protectionales für die so genante knesen oder edelleuth in dem districtu Stariwłach“, у писму Штарембергову од 21. маја (из Београда) стоји: „... belangent die knesen oder edlleuth von Stariwłach habe denenselben, dass mir bey-

непрестано полуњавали бојне редове хришћанске, нису били вични војничкој дисциплини, те ратни савет често пута опомиње војсковође, да сачувају што боље могу дисциплину у српским четама. Оружје српским војницима давано је оно, које су од Турака отели²³⁾.

Поход на Ниш одгођен је 1688. за идућу годину. То су осећали и Турци па су се већ на почетку ове године скупљали око Софије и Ниша и припремали се, да достојно дочекају непријатеља. Ратни савет је извештен о кретању Турака те 22. и 23. фебруара наложи генералима Хоф Кирхену и Штарембергу, да не остављају своје трупе с оне стране Мораве, јер им прети опасност од Турака²⁴⁾. Све до маја су чинили Аустријанци припреме за даље ратовање, а 10. т. м. постави цар пограничног грофа баденског Лудвига за главног команданта аустријске војске у Србији и стави му у задатак између другог, да освоји Босну и Херцеговину. Ово је имао да изврши помоћу Срба и то на тај начин, што ће с војском изаћи преко Ниша на море и тиме одсећи ове покрајине од турске државе и приморати их на предају²⁵⁾.

По налогу ратног савета од 5. јула пресељавао је принц Баденски из Србије у Срем и Славонију све Србе, који нису били под ору-

geschlossene patent überantwortet vnd werde sie nit allein aller kayserlichen gnadt versichern sondern auch auf solchen weeg zu bringen gedacht sein, damit durch einholung der kundtschafften vnd andern dergleichen, dem feindt mögligsten abbruch beschehen vnd hingegen Ihrer kayserlichen mayestät dinst vmb sovil mehr befördert werden möge . . .“ (Prot. Exp.), а 26. маја пише: „Stahremberg Guido, antworth wegen des für die knesen in districtu Starowlach vberschikttes protektional, includitur auch dergleichen für die Christen in Illirien“.

²³⁾ Ратни савет одговара 29. априла 1689. грофу Штарембергу на његово писмо од 16. априла: „betreffend die wider den Türcken erbitterte Rätzen, dass selbe zwar zu behalten, allein guete disciplin zu obseruiren sele“ (Reg.). На писмо Карађића од 6. маја о. г. одлучио је ратни савет: „Die ausfolgung des türkischen gewöhrs von Sigeth und Erla nacher Essek vnd Ofen, damit es sodan ferners von den zeugs officiern dasselbst nach Belgrad abgeführt vnd den Rätzen aussgetheilt werden möge“ (Exp.), а 12. маја је наложио: „Vecchia, in simili Butler, Cheverelli, Hof Kirchen, es sele vnter 29. passato befolchen worden, dem Juro Christoph für selne armirende Rätzen die zu Erlau, Sigeth vnd Stulweiszenburg verhandene säbl vnd röhr abfolgen zu lassen, nun aber resoluirt, die zu Stuhlweiszenburg vnd Erlau verhandene nacher Ofen vnd die von Sigeth nacher Ossek liefern zu lasen“ (Reg.).

²⁴⁾ Prot. Reg. за 1689. Штаремберг је према Prot. Exp. у свом писму од 5. фебруара предложио: „Die Rätzen im lande wern zu disarmirn vnd zum landtbau zu bringen, ingleichen die inwohner zu Boscarova an der Moraua vnd vmb Vslza, welche vom feindt nit genuessamb zu beschützen, wern zu auociern vnd in Sclauonien haussässig einzusetzen“. На то је 23. фебруара наложио ратни савет Штарембергу: „die an diesem fluss hinabwärts vnd gegen Vslza subsistierende inwohner von dannen zu auociern vnd heraufwärts an die Sau zu setzen“.

²⁵⁾ Prot. Reg. за 1689. Генерал Хофкирхен је јавно већ у мају о. г., да се Морава може на десетак места прећи, а 19. јула одобрава ратни савет намеру принца Баденског, да пређе Мораву, да привуче к себи тамошње Србе и да им „brodt reichen lasse“ (Reg.).

жјем и који нису ратовали, да се тиме помножи тамошње разређено становништво. Да би се пресељеним Србима створила сигурност, наређено је Баденском, да често шаље омање чете, које ће испитивати стање пресељених Срба и штитити их од Мађара.²⁵⁾ У ово доба је Оршава била поседнута са 1.500 Срба и 200 драгонера под заповедништвом обрштара Херберштајна. Овамо дође из Влашке и Ђорђе Бранковић, коме је цар Леополд дипломом од 20. септембра 1688. поделио достојанство угарског грофа, те је из Оршаве разашиљао по околини писма и прогласе и позивао у њима народ, да се лати оружја и да похита к њему, издавајући се на основу цареве дипломе за природног господара или деспота Србије, Босне, Мизије, Бугарске, Тракије, Срема и свих земаља од Осека до Цариграда. За овај рад Бранковићев дознао је и Баденски баш кад се кретао с војском на Ниш те 26. јула извести о томе из логора код Липе, у близини Смедерева, цара Леополда и јави, да му је генерал Хајзлер писао за Бранковића и изразио сумњу, да он стоји у вези и тајном споразуму са влашким кнезом. Цар Леополд одговори Баденскоме 5. августа, да Бранковића примаме под каквим год изговором и да га задржи код себе, а ако буде нужно, да га и затвори.²⁶⁾

Међутим се почетком јула кренуо из Видина Текели са пашом од Силистрије, да нападне Кладово. Текелијева војска се састојала од 4000 турских коњаника, преко 2000 јаничара, 4000 Арнаута, 4000 мађарских пешака и коњаника и 1000 Татара. У Кладову је било 1000 српских усташа са храбрим заповедником Моленецом. По другом извору био је Продан Штета српски заповедник. Срби се јуначки држали 12 дана па видећи, да нема ни од куда помоћи, него се још и турска флота појави на Дунаву, упусте се у преговоре и предаду град, али Текели не одржа задану реч да ће посаду пустити на слободу него све Србе задржи у ропству.²⁷⁾ Овај успех Текелијев кварио је јако планове принца Баденског те он изда налог српским шајкама, које су, на броју 28, стојале код Смедерева, као и тамошњим војницима српским, да се крену против Текелија и да натраг освоје Кладово и Оршаву, а уједно заповеди генералу Хербевљу, да са својим четама из горњег Баната подупре акцију Срба. Текели дозна шта се

²⁵⁾ У одговору слом на писмо Баденскога од 27. јуна 1689. ваши 5. јула ратни савет: „dass er die Donau dis und tencseltz bis Fetislan vier meill von Vidin zu behaubten sueche, die kleine posten mit heyducken vnd Ratzen besetzen vnnnd mit munition, prouind versehen lasse, werde approbiert, ingleichen dass er die inwohner, ausser der bewöhrten, vber die Sau schicke vmb selbe gegend zu populiren vnd werde, vmb ihnen sicherheit von denen Hungarn vnd Ratzen zu verschaffen, das beste mittel sein, offters durch die commendanten kleine partheyen ausschickhen vnd die vaglrende beim kopf nehmen zu lassen“ (Reg).

²⁶⁾ Freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten, стр. 99. и 100.; Јован Томић, Десет година etc. стр. 103. и 104.

²⁷⁾ Adlers-Schwung, стр. 474.

спрема те изашље пред српске шајке своју флоту, а пред српску војску 600 одабраних спахија и 800 јаничара. Негде код Голупца нападну Турци 11. августа на изненађене Србе, те ма да су Срби четири пута били бројно јачи од Турака, претрпише ипак пораз и оставише око 1500 војника које мртвих које рањених на бојном пољу. У исто доба пострадају и српске шајке од турских галија. 10 шајка Турци отму, а 18 се бегством спасе.⁸⁸⁾

Крајем јула пређе Баденски с војском Мораву и утврди се у близини Пожаревца, где остане преко три недеље. Једну чету српских војника пошаље да заузму од Турака градић Манасију, а затим се и сам упути према Нишу и 20. августа стигне на Краљево Поље. У даљем маневрирању се 29. о. м. сукоби између реке Лепенице и Мораве с Турцима, те овде однесе победу. У Баточини се задржи преко две недеље одмарајући своју војску и спремајући је на даљу акцију. Одавде изда нов проглас и позове Србе у Србији, Босни, Херцеговини као и становнике Албаније, да се дигну на оружје и да ступе у редове аустријске војске. Срби су одиста јатомице стизали те кад Баденски попуни њима редове својих војника, крене се на Ниш. Код Ниша се 23. септембра сукоби с Турцима и у крвавој битци нанесе им страховит пораз.⁸⁹⁾ У битци су се особито истакли Срби са својим вођом Павлом Дејаком. На вест о победи хришћана код Ниша спалише Турци Оршаву и Кладово па се повуку са топовима и храном у Видин.

Међутим су почетком августа и Турци пожњели један успех: освојили су од хришћана град Зворник. На другој страни су Срби паралисали овај успех, јер су отели од Турака градиће Козник и Маглич, које леже недалеко од Новог Пазара.⁹⁰⁾ Сада је била цела Србија у рукама хришћанским, те хришћани после пада Ниша разделе војску. Један део под заповедништвом Баденскога пође према Видину у Бугарској, да подели ратну срећу са Текелијом и његовим четама, а други део остане на југу Србије под управом генерала грофа Пиколоминија, на кога је Баденски а и ратни савет пренео задатак, да изађе с војском на Јадранско Море и да тиме одсече

⁸⁸⁾ Feld-Acten, Türken-Krieg im 1699., 13. ad I.

⁸⁹⁾ Prot. Exp. aa 1699.

⁹⁰⁾ 8. септембра јанља Баденски: „Zwornick habe der feind zersprengt vnd sich wider zuruckgezogen“ (Exp). Ратни савет донесе септембра 1699. решење „Den gewesten commandanten zu Zwornick werde der vbergaab halber kriegs recht gehalten“ а на писану праница Баденскога, датираних у логору код Јагодине 15. и 27. септембра, видимо „Zwornick wäre vom feindt noch besezt, herentgegen hätten die Räzen an der serulischen Moraua die schlösser Kosnik vnd Maglicze bey Nogibazar dem feindt abgenommen, welchen sie noch hasstlg verfolgen. Bosnien köne er nit wohl zu komen, wolle aber die communication dahin abschneiden, auf das es durch tractaten sich ergeben muesse“ (Exp.); Adlers-Schwung стр. 485.

Босну и Херцеговину од Турака.⁸¹⁾ Пиколоминију је додељен и капетан Павле Дејак Несторовић, кога цар 5. октобра постави за обрштара српских војника. Дејаку је заповеђено, да скуп и једну регименту од 10 компанија, у свакој по 300 момака и две компаније коњаника, у свакој по 200 људи па да с том војском помаже Пиколоминију у борби.⁸²⁾

Принц Баденски се крене из Ниша 6. октобра у правцу према Видину и јави из логора код Дренове 13. октобра ратном савету, да се налази у близини Видина. Уз пут је дознао да је непријатељ напустио Оршаву и Кладово. У граду Белградчику, који лежи на путу између Видина и Софије, остави српског капетана Продана Штету. Овај је летос јуначки бранио Кладово од нападаја Турака и Текелије, а сада је са 1000 српских пешака и коњаника имао задатак, да узнемирује Турке између Никопоља и Софије и тиме да заклони леђа Пиколоминијевој војсци.⁸³⁾ Са осталом војском нападне Баденски 14. октобра Видин, одакле је Текели за времена умакао у Никопољ. Посада видинска после храброг отпора, који је многе жртве стајао и Турке и хришћане, упусти се у преговоре о предаји града, те 19. о. м. поседнуше хришћани видинску тврђаву, а Тур-

⁸¹⁾ Prot. Reg. за 1689.

⁸²⁾ У ово време је у појединим местима близу реке Саве било 3334 српских војника. Од ових је земунски капетан, који је становао између Земунa и Фенека, имао 34 хајдука (пешака); хаднађ Јоан v. Janovitz 20 хајдука, хаднађ Гаврило у Фенеку 40 хајдука, капетан Јован Деметрић у Прогару 10 хајдука и 10 хусара (пољаника); капетан Теодор (Марјановић) у Купинову 200 хајдука и 230 хусара; ваљевачки капетан Михајло, такође у Купинову, 180 хусара, карловачки капетан (хадн Милош Штрбић) 100 хајдука, капетан осечки Franz Mitter, који је становао у Иригу 120 хајдука и 40 хусара, иришки капетан Rodica 70 хајдука и 30 хусара, капетан крупански Рац Мишио 50 хајдука и 40 хусара, познички капетан са седиштем у Кленку 80 хајдука, капетан Јанош Комори у Митровици са 550 хајдука и 150 хусара, капетан Scraza са 480 хајдука и 120 хусара, капетан Ђорђе Хорват von Scherkhowitz са седиштем у Кленку са 80 хајдука и 80 хусара, капетан Максим von Црниоровић такође у Кленку са 135 хајдука и 75 хусара, хаднађ Wolck von Wallich са 60 хајдука и 50 хусара, капетан Ђорђе Видовић са 70 хајдука и 10 хусара, хаднађ Јанош из Осена са 60 хајдука и моровишки капетан са 200 хајдука и 20 хусара (Feld-Acten, Türkenkrieg 1689, 10 ad 24).

⁸³⁾ У писму из логора код Дренове јавља Баденски „dass Orsoua vnd Fetislam vom feind verlassen seint. Das land dortherumb seye ganz wüste vnd keine substistenzmittel darin. Weiter gegen Nicopolis hinein aber würde es nit zu manutenirn sein“ (Exp). Из логора код Фетислама пише Баденски 29. окт. цару: „In Belgradsek, einen guten schloss, so drey meill unterhalb Viddin auf dem weeg von Soffia in dem berg Haemus ligt, habe ich den vor disen ahier zu Fetislam gewesten raiz. capitain Steta Prodan, welcher ahiesigen posto disen sommer wider den Türcken und Tekely sehr rühmblich defendiret und neulich in der confusion, da der feind vor Viddin weggeschlagen worden, mit der flucht über die Donau herüber gekomben, auch sonst ein wackerer, resoluter mann ist, das commando gegeben“ (Türkenkrieg, 11, 10).

цима даде Баденски према уговору о предаји пратњу, која их је отпратила до Никопоља. У Видину остави принц 5 компанија војника под заповедништвом барона Штракара, а сам се крене у Кладово, дозове к себи грофа Ђорђа Бранковића и пошље га у Сибињ у затвор, а цара извести 7. новембра о овом догађају.⁸⁴⁾

Генерал Пиколомини, раставши се код Ниша са принцем Баденским, пренесе свој логор у Прокупље, и постави овде провијант и муницију у магацине, а да би те магацине осигурао од Турака, поруши пролаз лесковачки и поседне са 200 Немаца и 200 Срба градић Козник. Затим се крене према југоистоку и стигне у Приштину, где се већ било прикупило на 5000 Срба и Арнаута, у намери, да се боре против Турака, те када дође Пиколомини, положише сви заклетву на верност цару Леополду. Из Приштине пошаље пуковника Штрасера на Качаник, камо и сам стигне 26. октобра. Турци су већ раније напустили били Качаник те се војска хришћанска упуту на Скопље, који паша Махмуд-беговић са својих 8000 војника испразни још пре доласка хришћана. У Скопљу је беснила куга, с тога Пиколомини не хтеде стављати посаду у град, него га даде 27. октобра спалити. Из Скопља се врати у Приштину, а одавде се крене 3. новембра у Призрен.

На путу од Ниша према Скопљу дознао је Пиколомини, да се поглавица српске цркве, пећски патријарх Арсеније III. Чарнојевић, уклонио испред Турака из Пећи у Никшиће. Пиколомини је знао, да поверени задатак може извршити само тако, ако му српски народ даде што издашнију оружану помоћ, а код Срба је највише утицаја имао црквени поглавар њихов. Пошто су акцијом Пиколоминијевом дошли у сукоб интереси Млечића и Ћесареваца, науми овај, да пре свега отргне патријарха од млетачког утицаја, те пошље једног капетана српског, по имену Петра Соколовића, у Никшиће са два писма, у једном позива патријарха да подигне народ на оружје, а у другом је проглас народу српском, да ступи под заштиту цара Леополда. Соколовић није могао да дође до патријарха, него му достави по другом генералова писма и јави са своје стране, да ће скорим доћи 4000 аустријских коњаника, да потпомогну Црногорце у борби. И генерал Пиколомини и капетан Соколовић попрете патријарху, да ће га сматрати за непријатеља, ако се одмах не придружи к њима.⁸⁵⁾

⁸⁴⁾ Adlers-Schwung, стр. 506. Према Prot. Exp. јавио је Баденски sub dato veltlager oberhalb Fetislam 7. nov. 1689, „den Georg Brankouitz, welcher kays. diploma missbraucht. habe er nacher Hörmanstatt in arrest geschickt“.

⁸⁵⁾ J. Томић, о. с. стр. 130 и 131; Јован Томић, Црни Гора и морејског рата (1684—1689) Београд 1907. стр. 163—165. Дело капетана Грбе (Die kaiserlichen in Albanien 1689. von Hauptman Gerba, Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs am 1888) описује издржано ове догађаје на основу података из ратног архива.

Међутим је и седиште патријарха Арсенија, Пећ, пало у руке Пиколоминијеве, те овај наложи калуђерима, да одмах позову патријарха, нека се врати у своју патријаршију. Ова вест затече патријарха на Цетињу и он ни часа не чесећи похита у Пећ и одавде у Призрен. У то је Пиколомини наставио пут из Приштине, а 6. новембра стигне с војском у Призрен, где га дочекају патријарх, албански надбискуп и многобројно свештенство, које га поздрави добродошлицом. У Призрену се било скупило на 6000 које Срба које Арнаута, те и ови положи заклетву на верност. Пиколомини је сада имао под собом преко 20.000 оружаних Срба и Арнаута. Не знајући, да ли сме веровати овим ратоборним људима, који су бројно трипут јачи од његове војске, саветовао се о томе са својим официрима, са надбискупом и патријархом. Ови разбише сумњу генералову и још га уверише, да помоћу придошлих војника може рачунати на нове победе.⁸⁹⁾ Али акција неуморног Пиколоминија заврши се изненада. Куга и друге заразне болести буду пренесене из Скопља и у хришћански логор те у сред најживљих преговора са Србима и Албанцима подлегне зарази 9. новембра и Пиколомини. Пред смрт своју преда управу над војском херцегу холштајнском Ђорђу Кристијану.

С једне стране смрћу Пиколоминија, овог даровитог војсковође, који је тактичним понашањем својим створио добро расположење и загрејао Србе у необичној мери за аустријску ствар, а с друге стране стицајем разних околности створен је преокрет на бојном пољу. Овај преокрет је идуће године учинио неминовним повлачење аустријске војске са балканског полуострва а с њоме и повлачење оних Срба, који су отворено пристали уз хришћане, постали поданици цара Леополда и заклели му се на верност те се тиме компромитовали у очима дотадањих господара својих Турака. На челу Срба, који су се јавно ангажовали за хришћане, стојао је патријарх Арсеније Чарнојевић па се и повлачење тих Срба испред турске војске и пресељење њихово из старе домовине у Угарску назива у науци његовим именом: сеоба Срба под патријархом Чарнојевићем.

⁸⁹⁾ Feld-Acten, Türkenkrieg за годину 1689.

Садржај.

	Страна
Предговор	3
I. Од пада Смедерева до смрти деспота Вука (1459—1485)	5
II. Од смрти деспота Вука до смрти деспота Јована (1485—1502)	18
III. Од смрти деспота Јована до битке на Мухачком Пољу (1502—1526)	31
IV. Од битке на Мухачком Пољу до смрти цара Јована Ненада (1526—1527)	47
V. Од погибљи цара Јована Ненада до смрти Радича Божића (1527—1528)	65
VI. Од смрти Радича Божића до прве опсаде Беча (1528—1529)	79
VII. Од прве опсаде Беча до опсаде града Кисека (1529—1532)	92
VIII. Од опсаде Кисека до пада славонских градова под Турке (1532—1536)	108
IX. Од пада Славоније под Турке до смрти Павла Бакића (1536—1537)	118
X. Од погибљи Павла Бакића до смрти последњих Јакшића (1537—1543)	135
XI. Од смрти последњих Јакшића до смрти Петра Бакића (1543—1552)	150
XII. Од смрти Петра Бакића до смрти краља Фердинанда I. (1552—1564)	161
XIII. Од смрти краља Фердинанда I. до буње Срба у Банату (1564—1594)	179
XIV. Од буње Срба у Банату до битке код Меањерестеша (1594—1596)	194
XV. Од битке код Меањерестеша до мира на ушћу Житве (1596—1606)	210
XVI. Од мира на ушћу Житве до смрти Ђорђа Рада Сланкаменца (1606—1611)	229
XVII. Од смрти Ђорђа Рада до смрти кнеза Бетлена (1611—1629)	240
XVIII. Од смрти кнеза Бетлена до друге опсаде Беча (1629—1683)	250
XIX. Од друге опсаде Беча до сеобе под Чарнојевићем (1683—1690)	266